

2023, № 2 (2)

ПАЁМИ КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ «КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ» - И
ДАСТГОҲИ ИҶРОИЯИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА»
ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО АППАРАТА ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

STATE INSTITUTION «NATIONAL LIBRARY» OF THE EXECUTIVE OFFICE OF
THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

ПАЁМИ
КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ

Маҷаллаи илмӣ

2023, № 2 (2)

ВЕСТНИК
НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ

Научный журнал

2023, № 2 (2)

BULLETIN
OF THE NATIONAL LIBRARY

Science Magazine

2023, № 2 (2)

Душанбе – 2023

ТДУ 027.54(575.3)
ТКБ - 78.34(2) (2 тоҷик)
П-14

Паёми Китобхонаи миллӣ: маҷаллаи илмӣ / сармуҳаррир Ҷ. Х. Файзализода; муҳаррири масъул Ш. Комилзода. – 2023. – № 2 (2). – 154 с.

Муассиси маҷалла: Китобхонаи миллӣ

Файзализода Ҷумахон Хол

САРМУҲАРРИР

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, директори МД «Китобхонаи миллӣ» - и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Комилзода Шариф

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сармутахассиси МД «Китобхонаи миллӣ» - и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ, ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа

Саидзода Раҳим Ҳамро

доктори илмҳои техникаӣ, профессор, вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

Олимов Кароматулло Олимович

доктори илмҳои фалсафа, профессор, академики АМИТ, сарҳодими илмии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло

доктори илмҳои таърих, профессор, ректори МДТ ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Низомӣ Муҳриддин Зайниддин

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори МДТ ДДФСТ ба номи М. Турсунзода

Латифзода Диловаршо

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, муовини ректори МДТ КМТ ба номи Т. Сатторов

Сӯфизода Шодимуҳаммад

доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори КМИ ба номи И. Гандии АМИТ

Муҳиддинов Сайдалӣ Раҷабович

доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва ватании МДТ Донишгоҳи Русияву Тоҷикистон (славянӣ)

Шосаидзода Сафар

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мушовири директори МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҷалла соли 2021 таъсис ёфтааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №220/МҶ-97 аз 27 сентябри соли 2021 ба қайд гирифта шудааст.

Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992 37) 221-04-83;

E mail: rayom@kmt.tj

Сомонаи ПКМ: rayom.kmt.tj

Дарачаи илмии мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифон аст. Бознашири мавод танҳо бо ризоияти идораи нашрия ва истинод ба маҷалла сурат мегирад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ дар сомонаи расмӣи ПКМ ҷойгир карда шудааст.

УДК 027.54(575.3)
ББК – 78.34(2) (2 таджик)
В -38

Вестник Национальной библиотеки: научный журнал / главный редактор Дж. Х. Файзализода; ответственный редактор Ш. Комилзода. – 2023. – № 2 (2). – 154 с.

Учредитель журнала: Национальная библиотека

Файзализода Джумахон Хол

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

доктор педагогических наук, профессор, директор ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Комилзода Шариф

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

кандидат педагогических наук, доцент, главный специалист ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Насриддинзода Эмомали Сайфиддин

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ, помощник Президента Республики Таджикистан по вопросам социального развития и связям с общественностью

Саидзода Рахим Хамро

доктор технических наук, профессор, министр образования и науки Республики Таджикистан

Олимов Кароматулло Олимович

доктор философских наук, профессор, академик НАНТ, главный научный сотрудник Национальной академии наук Таджикистана

Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло

доктор исторических наук, профессор, ректор ГОУ ТГПУ имени С.Айни

Низоми Мухриддин Зайниддин

доктор филологических наук, профессор, ректор ГОУ ТГИКИ имени М. Турсунзаде

Латифзода Диловаршо

доктор педагогических наук, профессор, заместитель ректора ГОУ НКТ имени Т. Сатторова

Суфизода Шодимухаммад

доктор филологических наук, профессор, директор ЦНБ имени И. Ганди НАНТ

Мухиддинов Сайдали Раджабович

доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей и отечественной истории ГОУ РТСУ

Шосаидзода Сафар

кандидат педагогических наук, доцент, советник директора ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Журнал основан в 2021 году.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №220/МЧ-97 от 27 сентября 2021 года.

Адрес: 734024, Республика Таджикистан, улица Техрон 5. Тел.: (+992 37) 221–04–83;

E mail: raalom@kmt.tj Сайт ВНБ: raalom.kmt.tj

За степень научности материалов, достоверности цифр, фактов и ссылок несут ответственность авторы. Перепечатка материалов осуществляется только с разрешения редакции издания и ссылок на журнал.

Полный текст печатных материалов размещён на сайте ВНБ.

© НБ, 2023

UDC 027.54(575.3)
LBC – 78.34(2) (2 tajik)
B-98

Bulletin of the National Library: scientific journal / Chief editor J. Kh. Faizalizoda; executive editor Sh. Komilzoda. – 2023. – №2 (2). – 154 p.

Founder of the journal The National Library

CHIEF EDITOR

Faizalizoda Jumakhon Khol

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

RESPONSIBLE EDITOR

Komilzoda Sharif

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, chief specialist of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

EDITORIAL BOARD:

Nasriddinzoda Emomali Sayfiddin

Doctor of Juridical Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, assistant to the President of the Republic of Tajikistan on social development and republic relations

Saidzoda Rahim Hamro

Doctor of Technical Sciences, Professor, Minister of Education and Sciences of the Republic of Tajikistan

Olimov Karomatullo Olimovich

Doctor of Philosophy, Professor, academician NAST, chief Researcher of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo

Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the SEI TSPU named after S. Aini

Nizomi Muhridin Zayniddin

Doctor of Philological Sciences, Professor, Rector of SEI TSICA named after M. Tursunzoda

Latifzoda Dilovarsho

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Deputy Rector of the SEI NCT named after T. Sattorova

Sufizoda Shodimuhammad

Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the CSL named after I. Gandi of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Muhiddinov Saydali Rajabovich

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General History and National History SEI RTSU

Shosaidzoda Safar

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director's Advisor of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

The journal was founded in 2021.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №220/MG-97 from 27 September 2021.

Address: 734024, Republic of Tajikistan, Tehran Street 5. Tel: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj
BNL website: payom.kmt.tj

The authors are responsible for the degree of scientific content, reliability of figures, facts and references. Reprinting of materials is carried out only with the permission of the administration of the publishing house and links to the journal.

The full text of the printed materials is available on the BNL website. The full text of printed materials is available on the NL website.

МУНДАРИЧА

Китобхонашиносӣ

Раҷабова С. С. Вазъият ва рушди илми китобхонашиносӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 50-80-уми асри XX.....	8
Комилов М. Ш. Таҳаввули фаъолияти китобхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол.....	15
Восиева Ф. Қ. Танзими давлатии хизматрасонии китобхона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	30

Библиографияшиносӣ

Комилзода Ш., Шарифзода Ф. Рушди библиографияи тоҷик дар даврони истиқлол.....	36
---	----

Забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва публицистикашиносӣ

Ҳадиятуллоҳи Амриддин. Падидаҳои навҷӯӣ дар шеърӣ аҳди ҷадидия.....	53
Муродӣ М. Б. «Раҳбари дониш» ва ташаккули тақризи адабӣ.....	68
Юсуфов И. А. Инъикоси публицистика дар таҳқиқоти илмӣ.....	83
Мирзоева Ф. Мақоми жанрҳои хабарӣ дар ҳафтаномаи «Tajikistan times» (Тоҷикистон таймс).....	90

Фарҳангшиносӣ

Шарифзода Ф. Бозтоби масъалаҳои фарҳанги миллии дар паёмҳои Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	100
Сафаров М. Тахти Сангин – шаҳракаи маъбод.....	117

Педагогика ва психология

Файзализода Ҷ. Х., Шосаидзода С. Ҷ. Ташаккули инсонии комил - ғояи асосии ахлоқӣ-тарбиявӣ дар афкори педагогии мутафаккирони тоҷики асрҳои XI-XIII.....	127
--	-----

Таърих

Мухиддинов С. Р. Таърихи фаъолияти китобхонаи тоҷик дар Мовароуннаҳру Хуросон дар асрҳои XI-XVI.....	138
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Библиотекосведение

- Раджабова С. С.** Состояние и развитие библиотековедческой науки в Таджикистане в 50-80 гг. XX века..... 8
- Комилов М. Ш.** Трансформация деятельности библиотек Таджикистана в период независимости..... 15
- Восиева Ф. К.** Государственное регулирование оказания библиотечных услуг в Республике Таджикистан..... 30

Библиографоведение

- Комилзода Ш., Шарифзода Ф.** Развитие таджикской библиографии в период независимости..... 36

Языкознание, литературоведение и публицистикосведение

- Хадиятуллохи Амриддин.** Явления новаторства в поэзии джадидского периода..... 53
- Муроиди М. Б.** «Рахбари дониш» и формирование литературной рецензии..... 68
- Юсуфов И. А.** Отражение публицистики в научных исследованиях..... 83
- Мирзоева Ф.** Место новостных жанров в еженедельнике «Tajikistan times» (Таджикистан таймс)..... 90

Культурология

- Шарифзода Ф.** Отражение вопросов национальной культуры в посланиях Президента страны Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан..... 100
- Сафаров М.** Каменный Трон – город храмов..... 117

Педагогика и психология

- Файзализода Дж. Х., Шосаидзода С. Х.** Формирование совершенного человека – основная нравственно-воспитательная идея в педагогических воззрениях таджикских мыслителей XI-XIII вв..... 127

История

- Мухиддинов С. Р.** История функционирования таджикской библиотеки в Мавераннахре и Хорасане в XI-XVI вв..... 138

CONTENT

Library science

- Rajabova S. S.** The conditions and development of library science in Tajikistan in the 50-80 years of the 20th century 8
- Komilov M. Sh.** Evolution of libraries in Tajikistan during the period of independence 15
- Vosieva F. K.** State regulation of library services in the Republic of Tajikistan..... 30

Bibliography

- Komilzoda Sh., Sharifzoda F.** Development of Tajik bibliography in the period of independence 36

Linguistics, literary studies and journalistic studies

- Hadiyatullohi Amriddin.** New phenomena in the poetry of the period of jadidism..... 53
- Murodi M. B.** "Rahbari donish" and formation literary review 68
- Yusufov I. A.** Reflection of publicicism in the scientific research 82
- Miroeva F.** The status of news genres in the weekly «Tajikistan Times» 90

Culturology

- Sharifzoda F.** Discussion of issues of national culture in the Messages of the President of the country Emomali Rahmon to Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan..... 100
- Safarov M.** Stone Throne – peaceful town 117

Pedagogy and psychology

- Faizalizoda J. Kh., Shosaidzoda S. Kh.** The formation of a perfect person – the main ethical and educational idea in the pedagogical thought of Tajik thinkers of the XI-XIII centuries..... 127

Story

- Mukhidinov S.R.** The history of the functioning tajik library in Maverannahr and Khorasan in the 11th-16th centuries..... 138

КИТОБХОНАШИНОСӢ

УДК Тадж: 02+020+021+9тадж+024+025(575.3)

ББК 78.3+78.34 (2тадж)+78.33+63.3 (2тадж)

СОСТОЯНИЕ И РАЗВИТИЕ БИБЛИОТЕКОВЕДЧЕСКОЙ НАУКИ В ТАДЖИКИСТАНЕ В 50-80 гг. XX ВЕКА

Раджабова Салима Советовна

Государственное учреждение «Национальная библиотека»
Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Библиотечное дело в СССР представляло собой разветвленную и многогранную общегосударственную коммуникативную систему, практически связанную с духовными и производственно-профессиональными потребностями всего народа, всех слоев населения. Поэтому изучение библиотечного дела требовало глубокой научной базы, специальных планомерных исследований. Без них было немыслимо совершенствование библиотечной системы и организованное использование её в интересах социального, экономического и культурного развития страны. Речь идёт в первую очередь об исследованиях фундаментальных комплексных проблем общей библиотечной теории, возникающих в связи с перспективой дальнейшего подъёма библиотечного дела в условиях развитого социалистического общества. Отсюда, повышение уровня библиотековедческих исследований в значительной мере зависело от укрепления организационной базы научной работы. С этой точки зрения существенно активизировалась научно-исследовательская работа в государственных библиотеках союзных республик, в том числе Таджикской ССР. Появились научные подразделения. Первой работой, посвященной непосредственно деятельности конкретной библиотеки, была книга одного из старейших работников ГПБ Р. О. Тальман под названием «Государственная публичная библиотека Таджикской ССР им. Фирдавси», которая вышла в 1954 году [12]. Автор на основе архивных и опубликованных работ и личного опыта работы в данном учреждении, раскрыл суть и значение главной библиотеки республики. В 1968 году в Москве в научном сборнике «Библиотеки СССР» вышла статья Р. О. Тальман и Е. А. Руденко «Развитие библиотечного дела в Таджикистане за годы Советской власти» [13]. В ней авторы прослеживают историю становления и развития библиотек на территории Таджикистана, особенности комплектования фондов, строительства новых библиотек, библиографической деятельности библиотек республики, особенно в Публичной библиотеке им. А. Фирдавси. В очередном сборнике научных статей «Библиотеки СССР», речь идёт о научно-исследовательской работе методического отдела ГРБ им. А. Фирдавси.

Вопросы истории библиотечного дела и библиотечной деятельности нашло своё отражение в работах исследователя З. М. Шевченко. Она с начала 60-х годов в своих научных статьях освещала историю становления библиотечной деятельности и других культурно - просветительных учреждений в конце 30-х и второй половине 40-х годов XX столетия в Советском Таджикистане. Она впервые ввела в научный оборот многочисленные архивные источники. На наш взгляд самым значительным успехом в изучении истории библиотечного дела Таджикистана, был выход в свет её монографии «Из истории библиотечного дела в Таджикистане» изданной 1968 году [16]. По сути,

это первое специальное исследование по истории библиотечного дела Таджикистана. В ней автор охватывает материалы по истории дореволюционных библиотек и советской эпохи до 1967 года включительно. В 1969 году З.М. Шевченко по теме: «Развитие библиотечного дела в Таджикистане» защитила кандидатскую диссертацию на соискание учёной степени кандидата исторических наук [17]. Это, по сути, была первая диссертационная работа, посвящённая развитию библиотечного дела в Таджикистане.

Научно-исследовательский отдел ГРБ им. А. Фирдавси активизировал свою работу в плане проведения научно-теоретических и практических конференций и публикации научных сборников. В 1975 вышел сборник материалов научно-практической конференции библиотечных работников Таджикской ССР, посвящённый 50-летию образования СССР, проходившей в марте 1973 года в г. Душанбе, под названием «Итоги и перспективы развития библиотечного дела в Таджикистане» [7]. Автор доклада «Становление и развитие библиотечного дела в Таджикистане» Д. Каримов прослеживает историю библиотечного дела с 20-х до начала 70-х годов. Автор последовательно рассматривает вопросы создания первых библиотек, и постепенно переходит к характеристике различных видов и типов библиотек. Подводя итоги исследования, автор отмечает, что в организации библиотечного дела республики, есть существенные недостатки. Статья Е. Боровской «Технические библиотеки и технический прогресс» посвящена вопросам деятельности технических библиотек по выполнению задач, которые стояли перед промышленностью Таджикистана. В статье М. Ахмедовой «Поднять роль профсоюзных библиотек» рассматриваются вопросы деятельности профсоюзных библиотек в сплочении молодёжи, и в воспитании их в духе дружбы народов. Статья В. Видановой «Библиотечно-библиографическое обслуживание медицинских работников Таджикистана» посвящена деятельности медицинских библиотек в республике. С. Одинаев в своей статье «От эксперимента – к практике» рассматривал вопросы касающиеся упорядочения библиотечной сети и улучшения библиотечного обслуживания населения республики. Работа Л. Г. Козыревой «Книга и чтение в жизни Гиссарских сёл» [8] была результатом исследования вопросов чтения в жизни населения Гиссарского района, проведённого сотрудниками научно - исследовательского отдела ГБ им. А. Фирдавси. В ней отражено читательское лицо сельских тружеников района, сделан анализ организации библиотечного и справочно-информационного обслуживания читателей, пропаганды литературы и целый ряд других вопросов. В вышедшем сборнике статей под названием «Библиотековедение и библиография Таджикистана» [3], вошли статьи специалистов библиотечной области по актуальным проблемам централизации библиотек, изучения читателей, методической деятельности и т.д. Научно-методическим и научно-исследовательским отделами ГБ им. А. Фирдавси в 1982 году совместно подготовлено и выпущено пособие «Читательские интересы горных и высокогорных районов Таджикистана: методические рекомендации». В данной работе анализируется состояние читательских интересов горных (на примере Комсомолабадского района) и высокогорных (на примере Горно-Бадахшанской автономной области) районов и даны некоторые рекомендации для улучшения возросших потребностей читателей этих районов. В плане научного изучения, библиотечное дело в Таджикистане в 80-х годах, было плодотворным. Именно в эти годы, вышло два сборника научных статей, авторы которых являлись крупными специалистами в области библиотечного дела, учёные, преподаватели ТГИИ им. М. Турсунзаде, аспиранты Московского Государственного института культуры (МГИК) и Ленинградского Государственного института культуры (ЛГИК). Первым был сборник

научных статей под названием «Библиотеке Фирдавси-50 лет» [2]. Юбилейный сборник раскрывает основные стороны деятельности ГБ им. Фирдавси – формирование и использование уникальных книжных фондов, библиографическая и научно-методическая, массовая работа и др. Издание предназначено учёным и специалистам библиотечного дела и библиографии, студентам, занимающимся по специальности «библиотековедение и библиография», читателям, интересующимся вопросами культуры Таджикистана. Статья Н. Х. Бабаджановой и Л. Г. Козыревой «Главная библиотека республики» прослеживает историю создания главной библиотеки республики в течение 50 лет. В публичной библиотеке совершенствовалось обслуживание читателей. Подводя некоторые итоги полувекового пути Библиотеки им. Фирдавси, авторы отметили, что на всех этапах развития Таджикской ССР она активно содействовала делу социалистического строительства. За этот период она сформировалась как национальное книгохранилище таджикского народа, методический центр для библиотек республики в области библиотековедения и библиографии. Статья Б. Ш. Шукурова и Т. А. Морозовой «Библиотека и Нурекская ГЭС» посвящена шефской помощи ГРБ им. Фирдавси Нурекской гидроэлектростанции. Автор И. А. Джураев в своей статье «Библиотека им. Фирдавси в годы войны» приводит важные факты участия сотрудников библиотеки в Великой Отечественной войне. В статье А. Юнусова «Бесценные сокровища таджикской культуры» речь идёт об уникальных памятниках письменности – рукописях отдела восточных рукописей библиотеки. В 1953 году по указанию правительства республики большое количество рукописей и литографированных изданий (3290 экземпляров, в том числе 1804 рукописи) было передано в распоряжение Академии наук Таджикской ССР. На этой основе был создан отдел востоковедения и письменного наследия, а затем и институт востоковедения (теперь фонд письменных наследий). Статья С. И. Сулейманова «Роль ГРБ им. Фирдавси в организации централизованной сети государственных массовых библиотек высокогорных районов Таджикистана», раскрывает роль Государственной библиотеки Таджикской ССР им. А. Фирдавси в подготовке и организации централизованной сети государственных массовых библиотек в условиях высокогорных районов Таджикской ССР, как наиболее типичных для высокогорных зон страны. В статье Д. Шерматова «Полезное сотрудничество» речь идёт о сотрудничестве в деле подготовки библиотечных кадров в республике. В 1983 году коллективом профессорско-преподавательского состава библиотечного факультета ТГИИ им. М. Турсунзаде составлены методические рекомендации в помощь массовым библиотекам республики «Библиотечное обслуживание села Таджикской ССР» [4]. В 1983 году С. И. Сулейманов под руководством профессора И. М. Фрумина в Москве защитил свою кандидатскую диссертацию на тему «Библиотечное обслуживание населения высокогорных районов страны: проблемы организации (На материалах Таджикской ССР)» [11]. В данной диссертации дан анализ состояния и развития библиотечного обслуживания населения высокогорных районов, обоснованы организационно-методические условия повышения эффективности библиотечного обслуживания, разработаны оптимальные варианты организации централизованной библиотечной системы (ЦБС), определены пути развития нестационарного обслуживания горного населения в сложных высокогорных условиях.

В 1984 году научно-исследовательским отделом ГБ Таджикской ССР им. А. Фирдавси выпущена брошюра «Динамика чтения и читательского спроса в массовых библиотеках» [5]. Анализ полученных данных дал возможность сделать выводы и

предложения по оптимизации дифференцированного обслуживания читателей, пропаганде литературы различных отраслевых комплексов и повышению качественных характеристик чтения. В 1985 году вышли тезисы докладов научно-теоретической конференции, посвящённой 40-летию Победы советского народа в Великой Отечественной войне (1941-1954 гг.) под названием «Деятельность учреждений культуры и искусства Таджикской ССР в годы Великой Отечественной войны» [6], где раскрывается деятельность библиотек республики в годы войны. В 1986 году Д. Ш. Шерматов в Москве защитил кандидатскую диссертацию на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по теме: «Сельская библиотека как субъект правового воспитания молодёжи: условия совершенствования работы (на примере Таджикской ССР)» [18]. В ней автор исследования последовательно проанализировал деятельность библиотек в правовом воспитании молодёжи, предложил конкретные рекомендации по совершенствованию их условий. В том же году ГРБ им. А. Фирдавси и ТГИИ им. М. Турсунзаде совместно выпустили сборник статей под названием «Проблемы организации и повышения эффективности библиотечно-библиографического обслуживания населения Таджикистана» [10]. Сборник являлся результатом исследования деятельности библиотечных учреждений Таджикистана по обслуживанию населения. В сборнике раскрываются проблемы совершенствования комплектования и использования книжных фондов, пропаганды литературы, работы с читателями по формированию и удовлетворению их потребностей. В статье С. Д. Масаидовой «Библиотечно-библиографическое обеспечение промышленного производства Таджикистана» указывается на большое значение расширения деятельности научных, технических и специальных библиотек, по пропаганде достижений науки и передового опыта, по информационно-библиотечному обслуживанию работников науки и производства. Статья В. А. Видановой «Вопросы оптимизации деятельности медицинских библиотек Таджикистана в помощь практическому здравоохранению» посвящена деятельности Республиканской научно-медицинской библиотеки Таджикистана (РНМБ). В статье Б. Ш. Шукурова и А. А. Юнусова «Способы и методы работы централизованной библиотечной системы Орджоникидзеабада по выполнению продовольственной программы» речь идёт о проведении различных библиотечно-библиографических мероприятий по выполнению данной программы, особенно во взаимодействии с колхозами и совхозами. Статья С. И. Сулейманова и Д. Р. Раджабова «О проблемах совершенствования организационно-методического руководства библиотечным делом в Таджикистане» посвящена методической деятельности главной библиотеки республики. В другой статье С. И. Сулейманова «Пути оптимизации библиотечного обслуживания женщин коренных национальностей в условиях высокогорного Таджикистана» рассматриваются вопросы изучения состояния библиотечного обслуживания женщин в условиях высокогорья, автором были выявлены проблемы, стоящие в этой области и намечены перспективы совершенствования организации работы с ними. В 1986 году вышла брошюра Б.С. Холова «Развитие массовых библиотек Таджикистана на современном этапе» [14]. В работе сделана попытка, рассмотреть вопрос упорядочения сети массовых библиотек, влияние особенностей развития республики в организации централизованной системы массовых библиотек и т.д. В 1987 году вышел сборник тезисов докладов IX Региональной научно-теоретической конференции аспирантов, соискателей вузов и НИИ культуры и искусства «Актуальные проблемы развития культуры и искусства в свете решений XXVII съезда КПСС» [1]. Тезисы некоторых докладов, посвящены библиотечному делу в Таджикистане. В 1988 году Холов Б.С. защитил кандидатскую диссертацию на тему «Библиотечное строительство в Таджикистане» [15],

проанализировал вопросы обеспечения библиотек высококвалифицированными специалистами.

Завершающим научным изданием конца 80-х годов является вышедший в 1989 году сборник статей «Проблемы и перспективы информационно-библиографического обеспечения экономики и культуры Таджикистана» [9]. В сборнике раскрывались проблемы современного состояния библиотечного дела Таджикистана, анализировалась таджикская книга, как источник информационно - библиографической деятельности, освещены вопросы библиографирования таджикской национальной печати, рукописей, пропаганды библиотечно-библиографических знаний, подготовки библиографов и др. Статья А. Рахимова «Состояние библиотечного дела в Таджикистане и пути его оптимизации» анализирует работу библиотек всех систем и ведомств.

Таким образом, рассматривая взгляды учёных и специалистов по состоянию и развитию библиотековедческой науки в Таджикистане в 50-80-х гг. пришли к выводу, что в эти годы в целом обоснованно формировалось библиотековедение - как наука, и был определён ход развития библиотечной отрасли среди других наук. Этому во многом способствовали именно взгляды учёных и специалистов по разным проблемам и направлениям в отрасли. Монография исследователя З. М. Шевченко «Из истории библиотечного дела в Таджикистане» явилась, по сути, первым специальным исследованием по истории библиотечного дела в Таджикистане. Дальнейшему развитию библиотечной науки в республике способствовали проведение научно-теоретических и практических конференций и публикаций научных сборников. Авторы сборников касались актуальных проблем централизации библиотек, изучения читателей, методической деятельности. Авторами статей являлись крупные специалисты в области библиотечного дела и учёные специальных вузов культуры и искусства.

Литература

1. Актуальные проблемы развития культуры и искусства в свете решений XXVII съезда КПСС: тезисы докл. IX Региональ.науч.-теорет. конф. аспирантов, соискателей вузов и НИИ культуры и искусства, посвящ. 79-й годовщине Вел.окт. Соц.рев-ции. – Душанбе,1987. – 106 с.
2. Библиотеке имени Фирдоуси – 50 лет: сб. статей / сост.Л.Г.Козырева; под ред. проф. А. Л. Хромова. – Душанбе: Ирфон,1983.– С.28-35.
3. Библиотековедение и библиография Таджикистана: сб. статей. – Душанбе, 1977. – 116 с.
4. Библиотечное обслуживание села Таджикской ССР: методическое письмо в помощь массовым библиотекам / сост.: И. А. Джураев, З. Шорахматов, Б. Холов и др. – Душанбе,1983. – 20 с.
5. Динамика чтения и читательского спроса в массовых библиотеках: метод. рекомендации / сост. Г.Набиева. – Душанбе,1984. – 17 с.
6. Деятельность учреждений культуры и искусства Таджикской ССР в годы Великой Отечественной войны: тезисы докладов научно-теоретической конференции, посвящённой 40-летию Победы советского народа в Великой Отечественной войне (1941-1954 гг.), 25-26 апреля 1985 г. – Душанбе,1985. – 46 с.
7. Итоги и перспективы развития библиотечного дела в Таджикистане: матер. научно-практ. конф. биб-ных работников Тадж. ССР, посвящ.50-летию образования СССР, март 1973 г. – Душанбе,1975. – 128 с.

8. Козырева, Л. Г. Книга и чтения в жизни Гиссарских сёл: итоги исследования. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 63 с.
9. Проблемы и перспективы информационно-библиографического обеспечения экономики и культуры Таджикистана: сб. статей / сост. к.и.н.Л.Г.Козырева; ред.к.п.н. А. Рахимов. – Душанбе, 1989. – 134 с.
10. Проблемы организации и повышения эффективности библиотечно-библиографического обслуживания населения Таджикистана: сб. статей. / сост. к.и.н. Л. Г. Козырева; ред к.п.н. А. Х. Рахимов. – Душанбе, 1986. – 137 с.
11. Сулейманов, С. И. Библиотечное обслуживание населения высокогорных районов страны: проблемы организации (На материалах Таджикской ССР): автореф. дис.... канд. пед. наук. – М: МГИК, 1983. – 16 с.
12. Тальман, Р. О. Государственная публичная библиотека Таджикской ССР им. Фирдоуси: краткий очерк. – Сталинабад, 1954. – 88 с.
13. Тальман, Р. О., Руденко Е. А. Развитие библиотечного дела в Таджикистане за годы Советской власти // Библиотеки СССР. – М., 1968. – Вып.37.
14. Холов, Б. С. Развитие сети массовых библиотек на современном этапе. – Душанбе, 1986. – 21 с.
15. Холов, Б. С. Библиотечное строительство в Таджикистане: автореф. дис....канд.пед. наук. – Л., 1988. – 16 с.
16. Шевченко, З. М. Из истории библиотечного дела в Таджикистане / под ред.к.и.н. К.П.Марсакова. – Душанбе: Дониш, 1968. – 135 с.
17. Шевченко, З. М. Развитие библиотечного дела в Таджикистане: автореф... дис.... канд. истор. наук. – Душанбе, 1968. – 23 с.
18. Шерматов, Д. Ш. Сельская библиотека как субъект правового воспитания молодёжи: условия совершенствования работы (На примере Таджикской ССР): автореф. дис.... канд.пед.наук. – М., 1986. – 16 с.

ВАЗЪИЯТ ВА РУШДИ ИЛМИ КИТОБХОНАШИНОСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 50-80-УМИ АСРИ ХХ

Дар ин мақола муаллиф маводи марбут ба соҳаи китобдорӣ ва библиография нашршударо таҳлил кардааст. Дар мақола қайд шудааст, ки саҳм ва нақши олимон, омӯзгорон ва кормандони китобхона дар рушди илми китобхонашиносии Тоҷикистон калон аст ва бо талошҳои онҳо дар соҳаи китобдорӣ бисёр асарҳо ва дастурҳои бунёди мунташир шудаанд. Дар ин асарҳо таърихи фаолияти китобхонаҳои Тоҷикистон, инчунин масъалаҳои муҳимтарини марбут ба сохтмони китобхонаҳо, мушкилоти ташкил ва густариши шабакаи китобхонаҳо, пуррасозӣ ва нигоҳдории фондҳо, хидматрасонии китобхона ба аҳоли ва камбудиҳои соҳаи китобхонасозӣ дар давраи омӯзишӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Муаллиф дар заминаи корҳои нашршуда масъалаҳои марбут ба таъсиси шабакаи китобхонаҳо дар қаламрави кишвар, усулҳо ва воситаҳои ҷалби хонандагон ба китобхона, омӯзиши рағбати китобхонӣ ва қонунҳои ниёзҳои хонандагон ба китобро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ба андешаи ӯ, ба рушди минбаъдаи илми китобхонашиносӣ дар ҷумҳурии ташкил ва баргузори конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва амалӣ ва нашри маҷмӯаҳои илмӣ мусоидат кардаанд. Муаллиф дар асоси нашрияҳои илмӣ чопшуда дар соҳаи китобдорӣ ҳолат ва рушди илми китобхонашиносиро дар Тоҷикистони давраи шуравӣ муфассал таҳлил кардааст.

Дар мақола таъкид мегардад, ки нақши муассисаҳои илмӣ китобдорӣ дар рушди афкори китобхонашиносӣ, хусусан пас аз солҳои 50-уми асри ХХ, вақте ки аввалин монографияҳо оид ба таърихи қори китобхонаҳо дар Тоҷикистон нашр шуданд, хеле

барҷаста аст. Ба рушди илми китобхонашиносӣ ҳамчунин маҷмуаҳои илмии нашркардаи Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи А. Фирдавсӣ мусоидат карда аст.

Калидвожаҳо: таърихи китобхонаҳо, китобхонашиносӣ, фаъолияти китобдорӣ, назарияи китобдорӣ, тадқиқоти илмӣ, маҷмуаҳои илмӣ, хидматрасонии китобхона, фондҳои китоб.

СОСТОЯНИЕ И РАЗВИТИЕ БИБЛИОТЕКОВЕДЧЕСКОЙ НАУКИ В ТАДЖИКИСТАНЕ В 50-80 гг. XX ВЕКА

В данной статье автор дает подробный анализ опубликованных материалов в библиотечно-библиографической области. В статье отмечены вклад и роль ученых, преподавателей и сотрудников библиотеки в развитии библиотековедческой науки Таджикистана, усилиями которых издавалось множество фундаментальных трудов и пособий по библиотечной тематике. В этих работах прослеживается история библиотечного дела в Таджикистане, также рассматриваются важнейшие вопросы, связанные с библиотечным строительством, проблемами организации и расширения сети библиотек, комплектования и хранения фондов, библиотечного обслуживания населения и недостатки в библиотечном строительстве в исследуемом периоде.

На основе опубликованных работ автор исследовал вопросы создания библиотечного комплекса на территории республики, методы и средства привлечения читателей в библиотеку, изучения читательских интересов и удовлетворения потребностей читателей в книгах. По ее мнению дальнейшему развитию библиотечной науки в республике способствовали проведение научно-теоретических и практических конференций и публикация научных сборников. Автор на основе опубликованных научных изданий в области библиотечного дела подробно анализирует состояние и развитие библиотековедческой науки в советском Таджикистане.

В статье подчеркивается, что велика роль научно-библиотечных учреждений в развитии библиотековедческой мысли, особенно после 50-х годов XX века, когда в Таджикистане были опубликованы первые монографии по истории библиотечного дела. Развитию библиотековедческой науки во многом способствовали научные сборники, изданные ГРБ им.А.Фирдавси.

Ключевые слова: история библиотек, библиотековедение, библиотечная деятельность, библиотечная теория, научное исследование, научные сборники, библиотечное обслуживание, книжные фонды.

THE CONDITIONS AND DEVELOPMENT OF LIBRARY SCIENCE IN TAJIKISTAN IN THE 50-80 YEARS OF THE 20TH CENTURY

In this article, the author analyzed the published materials related to the field of librarianship and bibliography. The article notes that the contribution and role of scientists, teachers and librarians in the development of librarianship in Tajikistan is great, and their efforts in the field of librarianship have published many fundamental works and manuals. These works cover the history of libraries in Tajikistan, as well as the most important issues related to the construction of libraries, the problems of organizing and expanding the library network, replenishment and maintenance of funds, library services to the population, shortcomings in the construction of the library during the period under study.

Based on the published works, the author investigated the issues of creating a complex of libraries on the territory of the republic, methods and ways of attracting pupils to the

library, studying interest in reading and meeting the needs of pupils in books. In his opinion, the organization and holding of scientific-theoretical and practical conferences and the publication of scientific collections contributed to the further development of librarianship in the republic. Based on published scientific publications in the field of librarianship, the author analyzed in detail the state and development of librarianship in Soviet Tajikistan.

It's noted in the article that the role of scientific library institutions in the development of librarianship, especially after the 50s of the 20th century, when the first monographs on the history of librarianship in Tajikistan were published, is very great. Development of library science also helped Scientific collections published by the Republican State Library named after A. Firdawsi.

Keywords: library history, library science, library activity, theory of library science, scientific research, scientific complexes, library services, book collections.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабова Салима Советовна, муовини аввали директори МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992) 985072929(м); E mail: r.salima.1969@mail.ru

Сведения об авторе: Раҷабова Салима Советовна, первый заместитель директора ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Техрон 5. Тел.: (+992) 985072929 (м); E mail: r.salima1969@mail.ru

Information about the author: Rajabova Salima Sovetovna, First Deputy Director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, 5 - Tehran Street, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: (+992) 985072929 (m), r.salima1969@mail.ru

УДК Тадж: 9+02+021+022+026 (575.3)

ББК 78.3+78.34 (2тадж)+63.2 (2тадж)+92Я2

ТРАНСФОРМАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БИБЛИОТЕК ТАДЖИКИСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Комилов Мехродж Шарифович

Государственное учреждение «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

В современных условиях развития жизни общества библиотека, как культурно-образовательное и информационно-коммуникационное учреждение, имеет концептуальное значение. Неотвратима ее роль в формировании процесса обучения и укрепления знаний и культуры общества.

В условиях глобализации информационного общества и постоянного развития новых информационных и коммуникационных средств наряду с традиционными библиотеками появились и функционируют электронные библиотеки как новые центры сбора, хранения, использования и передачи информационных ресурсов.

Изучение истории библиотек в Таджикистане в период независимости привлекло внимание ученых различных областей науки, и освещалось посредством обобщающих работ, монографий и научных сборников, диссертационных исследований, а также в статьях в периодических изданиях.

С целью комплексного изучения исследуемой темы автором данной статьи составлен библиографический указатель литературы «Библиотеки Таджикистана в

период независимости» [1], который был опубликован в 2016 году и состоит из 7-и разделов: нормативно-правовые акты по библиотечной деятельности (144 наименований); труды Лидера нации, Президента Республики Таджикистан по библиотечной деятельности (73 наименований); программы, учебники и учебные пособия в области библиотечного дела (47 наименований); научные и методические труды в области библиотечного дела (1079 ед.); библиография ученых и специалистов библиотечной отрасли (23 наименований); авторефераты диссертаций (16 наименований), алфавитный указатель произведений и именной указатель, охватывающие в общей сложности 1382 наименования литературы, изданной в 1991-2016 гг. на таджикском и русском языках.

Прежде всего, изучение истории библиотек страны в период независимости наряду с другими социально-культурными институтами, нашло свое отражение в VI томе «Истории таджикского народа». В то же время интересная информация о состоянии учреждений культуры, в том числе библиотек, представлена в главе XXII «Наука и культура Республики Таджикистан в период независимости (1991-2010)» в учебнике «История таджикского народа».

Особенности деятельности библиотек в каждый исторический период, с древних времен до начала двадцатого века, обобщено в исследованиях таджикских ученых – библиотековедов: Р. Шарофзода, С. Сулаймони, Дж. Шерматова, С. Мухиддинова, Ф. Ёрова.

Наиболее подробная информация о развитии таджикского библиотечного дела в советское время представлена в трудах исследователей З. Шевченко, Б. Холова, С. Гоибназарова, К. Буриева.

По актуальным вопросам таджикского библиотековедения и библиографоведения в период независимости защищено 10 кандидатских и 1 докторская диссертаций. В то же время, в 5 кандидатских и 1 докторской диссертации были частично изучены некоторые вопросы библиотечной деятельности. Например, научная и практическая деятельность Национальной библиотеки Республики Таджикистан исследована в кандидатской диссертации М. Мамадазимовой «Становление Национальной библиотеки Республики Таджикистан и её трансформация в период с 1933 по 2013 гг.» [8]. Диссертация основана на архивных материалах и исторических источниках, и исследует путь, пройденный библиотекой за последние 80 лет. В §1 первой главы диссертации «Историография проблемы становления и развития Национальной библиотеки Таджикистана» исследователь классифицирует литературу по предмету, анализирует и изучает ее. В §2 первой главы диссертации «Формирование и укрепление материально-технической базы Национальной библиотеки Таджикистана» автор отмечает, что ухудшению политической и социальной ситуации в начале 90-х годов XX века в республике послужили причины ослабления материально-технической базы библиотеки. В этот период снижение финансирования, рост цен на книги и периодические издания, низкая заработная плата библиотекарей и другие факторы препятствовали развитию библиотеки. По словам исследователя, окончание гражданской войны (1992-1997) и восстановление мира и национального единства в Таджикистане способствовали развитию всех сфер общества, включая библиотеку [8, с.55-56]. В §3 первой главы диссертации рассматриваются вопросы комплектования фондов Национальной библиотеки Таджикистана, в §2 второй главы – состояние обеспеченности и использования информационных и коммуникационных технологий в деятельности библиотек, а в §3 второй главы - роль библиотеки в обучении граждан республики и предложены конкретные рекомендации по улучшению работы библиотеки.

Кандидатская диссертация С. Гуломшоева [3] посвящена изучению истории библиотечного дела в Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО) в разные исторические периоды. В §2 второй главы диссертации «Библиотеки ГБАО в годы независимости Республики Таджикистан», исследователь рассматривает деятельность областных библиотек с учетом социально-экономической и политической ситуации в 1991-2005 гг., также анализирует основные направления работы библиотек ГБАО, таких как библиотечное обслуживание, комплектование книжного фонда, проведение массовых мероприятий и пропаганда библиотечно-библиографических знаний. В то же время в этой связи исследователь считает, что необходимо укрепить материально-техническую базу областных библиотек и обеспечить их высококвалифицированными кадрами.

В кандидатской диссертации Р. Каримовой «История развития культуры Таджикистана в годы независимости» (1991–2011) [5], деятельность библиотек рассматривалась совместно с другими социально-культурными учреждениями в §1 и §2 первой главы и §1 второй главы диссертации. Исследователь сосредоточилась только на принятии трех государственных программ в области библиотечного дела, сравнительном анализе числа библиотек в 1991-2009 годах, предоставлении конкретной информации об открытии Национальной библиотеки Таджикистана и начале строительства новой библиотеки в центре Хатлонской области.

В кандидатской диссертации Б. Гаффорова «История культурно-просветительных учреждений Республики Таджикистан» (1991-2011 гг.) [2], освещено состояние культурно-просветительных учреждений, в том числе деятельность библиотек республики. Исследователь в §2 первой главы «Положение библиотечного и музейного дела в период гражданской войны» и второй главы диссертации «Государственная политика Республики Таджикистан в области культурно-просветительных учреждений и тенденции их развития в начале XXI века» анализирует основные направления деятельности библиотек страны в годы независимости и, используя архивные и печатные материалы, доказывает причины сокращения количества библиотек и снижения уровня публичного чтения.

Отдельные аспекты деятельности библиотек в Таджикистане в период независимости, отражены в статьях ученых и специалистов в области библиотечного дела: Р. Шарофзода, А. Юнусов, А. Рахимов, С. Сулаймони, Дж. Шерматов, Ш. Тошев (Комилзода), Б. Холов, С. Шосайдзода, М. Умарова, Г. Махмудов и научных публикациях: «Библиотечная деятельность в эпоху глобализации информационного пространства» (2012 г.), «Информационные ресурсы библиотек Республики Таджикистан и их роль в развитии экономики, инноваций и народного образования» (2015 г.), «Организация электронных ресурсов в библиотеках Таджикистана» (2015 г.), «Процесс глобализации информационных технологий в деятельности библиотек Республики Таджикистан» (2016 г.), «Независимость и развитие библиотечного дела в Таджикистане» (2020 г.). Также были опубликованы интересные статьи на страницах газет: «Чумхурият», «Садои мардум», «Чавонони Тоҷикистон», «Омузгор», «Чархи гардун», «Бахори Аджам», «Паёми Душанбе», «Дунёи китоб», «Хатлон» о формировании новых и современных традиционных библиотек, появлении электронных библиотек.

Значительный вклад в изучение теоретических и практических вопросов библиотечного дела в годы независимости внесли также исследователи отдела книговедения, библиотековедения и библиографии Научно-исследовательского института культуры и информации (далее НИИКИ). По их инициативе на сегодняшний день издано 9 томов серии книг «Библиотечное дело в Таджикистане», в которых содержится много материала о деятельности библиотек.

Одновременно эти вопросы изучались исследователями НИИКИ в рамках научной темы «Инновационные процессы библиотечно-информационной деятельности в условиях глобализации культуры (2016-2020 гг.)».

Результаты исследований, проведенных по данной теме, показали, что на сегодняшний день не все библиотеки в стране, особенно в районах и сельской местности, оснащены новыми информационно-коммуникационными технологиями. Эта трудность ограничивает способность полностью удовлетворять растущие потребности читателей библиотеки. Кроме того, создание и совершенствование электронного библиотечного фонда в стране не соответствует требованиям дня. Большинство библиотек в стране остро нуждаются в специалистах, обладающих интеллектуальным потенциалом, экспертах-новаторах и носителях современной идеологии [7].

В первое десятилетие независимости республики в связи с началом гражданской войны, как и в других сферах культуры и искусства, состояние библиотек ухудшилось, сотни библиотек в городах и сельской местности страны были ликвидированы, их здания были либо приватизированы, либо переданы другим учреждениям и организациям. В результате книжные фонды истощились, а читатели ликвидированных или прекративших свое существование библиотек рассеялись. «Более того, большинство учреждений культуры существовало только на бумаге – для статотчетов, поскольку клубы, библиотеки и кинотеатры начали использоваться не по назначению: в них стали размещать различные склады, столовые, бары, их мебель уничтожалась, книжный фонд библиотек разворовывался» [4, с.629].

В 1991 году общее количество библиотек в независимом Таджикистане составляло 1747 единиц. Однако в последующие годы гражданской войны из-за отсутствия пристального внимания к этой сфере количество библиотек, а также количество библиотечного фонда и количество читателей значительно сократилось. Например, в первый год гражданской войны, то есть в 1992 г., общее количество библиотек уменьшилось почти на 500 единиц. В последующие годы количество библиотек в стране стало сокращаться из года в год. Так, в 2000 г. их было 1441 ед., в 2005 г. стало - 1414 ед., в 2010 г. - 1392 ед., в 2015 г. - 1366 ед. и в 2016 г. осталось столько же, что свидетельствует о процессе уменьшения количества библиотек. В эти годы под влиянием вышеперечисленных факторов количество библиотечного фонда и читателей библиотек из года в год сокращалось. В частности, общее количество библиотечного фонда в библиотеках страны в 1991 году составляло 16115 тысяч экземпляров, из которых в 2000 году уменьшилось до 13487 тысяч экземпляров, а в 2013 году - до 11800 тысяч экземпляров. За эти годы количество читателей библиотек снизилось с 1256,9 тыс. в 1991 г. до 805,9 тыс. в 2000 г., а с 2011 г. показатели в этой сфере библиотечного дела увеличиваются: в 2011 г. - 1311,5 тысяч человек, в 2015 году - 1461,8 тысячи человек, а в 2016 году он увеличился до 1626,7 тысячи человек [11], что отражает реальное состояние библиотек страны за эти годы.

В послевоенные годы большинство сельских библиотек функционировали в неблагополучных зданиях, нуждались в ремонте и не отвечали самым элементарным требованиям к хранению книг и обслуживанию. Наблюдались случаи незаконного и неправомерного использования их зданий.

Разумеется, все эти неблагоприятные факторы негативно повлияли на деятельность библиотек в первые десятилетия (1991-2000 гг.) и существенно снизили официальные статистические показатели этих лет в этом направлении. Кроме того республика в годы гражданской войны «лишился большого числа выдающихся деятелей культуры, искусства, науки, которые были, либо убиты в результате террористических акций, либо покинули страну в поисках лучшей жизни. В конечном итоге, все это

губительно отразилось на культурной жизни республики, духовный и интеллектуальный потенциал страны резко снизился» [4, с.607].

После завершения гражданской войны Правительство Республики Таджикистан приняло множество мер по устранению последствий братоубийственной войны, привлечению молодежи от присоединения к террористическим и экстремистским группам, которые в начале нового века охватили многие страны и потрясли мир.

В этом контексте особое внимание было уделено привлечению широких слоев общества, особенно подрастающего поколения, к чтению и обучению, улучшению содержания, уровня и качества изданий книг, приведению деятельности учреждений культуры в соответствие с требованиями нового времени.

Решение этих вопросов в основном обсуждалось на встрече Главы государства с представителями интеллигенции страны 20 марта 2001 года. В частности, было подчеркнуто, что: «Сегодня читателям необходимы такие произведения, которые бы отражали идеи государственной независимости, национального самосознания, патриотизма и гуманизма, упорного и честного труда, национальные и общечеловеческие ценности. ... И вместе с тем издаётся очень мало книг для детей, особенно дошкольного возраста и подростков» [10, с.20-21].

На этой встрече Президент страны выразил обеспокоенность неудовлетворительным состоянием учреждений культуры страны и подчеркнул следующее: «В настоящее время в стране имеется 1563 библиотеки, 26 музеев, 1096 домов культуры и клубов, где трудятся тысячи сотрудников. Однако, в каком состоянии находятся эти учреждения, своими ли делами занимаются их сотрудники, никто не знает» [10, с.25].

Во втором и третьем десятилетиях независимости Правительство страны приложило большие усилия для постепенного включения в процесс развития всех областей культуры, искусства и науки и добилось в этом направлении значительных успехов.

Устойчивое развитие республики позволило Правительству страны уделить особое внимание совершенствованию деятельности учреждений культуры, в том числе библиотек. В этот период была усилена правовая база библиотек страны, были приняты новые постановления и законы, государственные концепции и программы в области библиотечного дела, улучшена материально-техническая база библиотек, а также выделены средства из государственного бюджета на реконструкцию и строительство новых библиотек. В частности, строительство и ввод в эксплуатацию новых зданий Центральной библиотеки Турсунзаде, Публичной библиотеки Хатлонской области имени Шамсиддина Шохина, Национальной библиотеки Таджикистана и Центральной библиотеки Гиссарского района с участием Лидера нации, внедрение новой автоматизированной системы библиотечных и информационных процессов в этих библиотеках, создание и функционирование электронных библиотек, ежегодное проведение международной книжной выставки в г. Душанбе и празднование 4 сентября «Дня книги» в стране являются значительным достижением библиотечной отрасли в период независимости.

Основные направления деятельности библиотек и их права и обязанности как социальных, культурных и информационных учреждений по сбору, обработке, классификации и каталогизации, хранению и популяризации культурных ценностей, нашли отражение в законах Республики Таджикистан «О культуре» (1997 г.), «О библиотечной деятельности» (2003 г.) и других нормативных и правовых актах. В контексте развития информационного общества и постоянного развития и использования современных информационных технологий в деятельности библиотек, необходимо определить в законодательстве библиотечно-информационного сектора

место электронных библиотек как центров сбора, обработки, классификации, аннотирования, хранения и пропаганды электронных ресурсов.

Следует отметить, что в этот период по инициативе отдельных лиц, местных предпринимателей и населения поселков и сел были построены новые библиотеки в городах и районах страны. Также за годы государственной независимости в стране было построено и сдано в эксплуатацию большое количество новых учебных заведений, каждое из которых имеет новые библиотеки, оснащенные современным оборудованием.

С третьего десятилетия независимости в системе деятельности таджикского библиотечного дела наблюдается постепенный рост. Например, хотя в 2001-2016 гг. статистические показатели увеличения или уменьшения количества библиотек в стране практически отсутствовали и были зафиксированы в диапазоне 1370-1430 единиц, рост по другим направлениям библиотечной деятельности, включая общий фонд книг и журналов и число читателей библиотек значительно увеличился. Например, в 2010 году общее количество книг и журналов во всех библиотеках страны составило 12078 тыс. экземпляров, в 2011 году этот показатель увеличился до 12526 тыс. экземпляров и 16653 тыс. экземпляров в 2015 году. Соответственно, количество читателей библиотек в 2010 г. - 1193,0 тыс. человек, в 2011 г. - 1311,5 тыс. человек, в 2013 г. - 1331,8 тыс. человек, в 2015 г. - 1461,8 тыс. человек и в 2016 г. – увеличилось до 1626,7 тыс. человек [11].

Неоценима роль и место личных библиотек в сборе, сохранении и пропаганде ценной и редкой литературы. Особенно учитывая несоответствия между расположением массовых библиотек и населенных пунктов, личные библиотеки могут удовлетворять потребности населения книгами и периодическими изданиями и способствуют повышению их осведомленности.

В годы Советского Союза на территории Таджикистана функционировала сеть личных библиотек, которые способствовали популяризации знаний и привлечению населения страны к чтению. Например, по данным исследователя Г. Усмановой в 1989 году в республике функционировало 552 личных библиотеки, и 2 тысячи книжных пропагандистов смогли предложить любителям книг фонды библиотек [12].

В период независимости открылись новые личные библиотеки, например, в Дарвазском районе «Публичная библиотека Амирджоновых» с книжным фондом 5146 экземпляров книг и журналов. В Восейском районе было организовано 3 личные библиотеки, в фондах которых насчитывается более 8 тысяч книг. В Фархорском районе по инициативе учителей при общеобразовательных школах были организованы личные библиотеки. Например, личная библиотека Абдулхамида Маджидзода с 8 тысячным книжным фондом при СОШ №10 и личная библиотека учителя Махмуда Мирзоева под названием «Литературный» при СОШ №5 с 4500 экземплярами книжного фонда обслуживают коллектив учителей и школьников этих учреждений [6, с.86-87].

Такие благородные инициативы были введены и в Национальную библиотеку после ввода в эксплуатацию ее нового здания. Впервые в библиотеку поступили личные библиотеки академиков Ахрора Мухторова, Михаила Николаевича Боголюбова, Раджаба Амонова, Фозила Тахирова и Талбака Назарова, на основе которых создан специальный фонд и приспособлен читальный зал для их использования. Это благородный поступок стал традиционным после выступления Главы государства на встрече с учеными страны. 18 марта 2020 года Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своём выступлении на встрече с учёными страны высоко оценил практику передачи частной библиотеки ученых и писателей в Национальную библиотеку Таджикистана. В частности, он отметил, что «В последние годы в столице хорошей традицией стало то, что дети и близкие покойных учёных и литераторов сдают для пользования в Национальную библиотеку книги своих родителей. Эти книги хранятся в

библиотеке под именами своих хозяев, и читатели охотно пользуются ими. Таким образом, эти книги сохраняются, с другой стороны, имена их хозяев останутся навечно.... Учитывая это, я обращаюсь к учёным пожилого возраста, детям научных деятелей, ко всей интеллигенции и прошу передать в Национальную библиотеку свои домашние собрания книг, чтобы и другие ими могли пользоваться и получать духовную пищу» [9].

В настоящее время при отделе научной литературы Национальной библиотеки работают 34 личные библиотеки академиков и докторов наук с фондом более 30 тысяч литературы на различные темы, большая часть из которых уникальна своим содержанием и имеет научную и историческую ценность.

В период независимости для адаптации деятельности библиотек страны к современным требованиям были приняты и реализованы 4 государственные программы по библиотечной деятельности: «Программа развития библиотечной деятельности в Республике Таджикистан на 2006-2015 годы», «Программа развития Национальной библиотеки Республики Таджикистан имени Абулқасима Фирдавси на 2006-2015 годы», «Программа компьютеризации государственных публичных библиотек в Республике Таджикистан на 2011-2013 годы» и «Программа развития Национальной библиотеки Таджикистана на 2015-2020 годы». Реализация данных программ позволила комплектовать фонд библиотек страны новой литературой, повысить уровень и качество библиотечно-библиографических услуг, увеличить число читателей библиотеки, укрепить материально-техническую базу библиотек, внедрить в практику работы библиотек новую систему автоматизированного библиотечно-информационного процесса с использованием современных информационных и коммуникационных технологий, разработать специализированную программу для хранения и использования электронных книг, функционировать новые электронные читальные залы, оцифровать текст ценной и редкой литературы, создать веб-сайты в библиотеках, опубликовать специализированный журнал «Библиотекар» для специалистов отрасли, разработать и издать новую научную, учебную и методическую литературу, расширить международное библиотечное сотрудничество и создать прочную основу для входа библиотек страны в информационное общество. Сегодня реализуется пятая программа по библиотечной деятельности – «Программы развития Национальной библиотеки в Республике Таджикистан на 2022–2027 годы».

Появление новых информационно-коммуникационных средств создало благоприятные условия для производства, хранения и передачи электронных ресурсов, развития электронного книгоиздания, заложило реальную основу для создания традиционных и виртуальных электронных библиотек в Таджикистане. Это явление позволило улучшить организацию библиотечных услуг и удовлетворить потребности читателей в книгах и информации в целом, независимо от времени и местонахождения.

Внедрение современных информационных и коммуникационных средств в деятельности библиотек страны и подключение библиотек к международной сети Интернет способствовало не только внедрению новых методов библиотечного обслуживания и своевременному удовлетворению информационных потребностей читателей, но и создало благоприятные условия для формирования фондов электронных документов, что послужило улучшению функционирования электронных библиотек и созданию веб-сайтов.

Сегодня с помощью Интернет-сайта – как одного из важнейших современных средств информации и коммуникации, широко используются книги по различным областям знаний, и большинство представленных электронных книг можно не только читать, но и без каких-либо препятствий скачивать и сохранять для дальнейшего использования. Эта тенденция, в частности, способствует бесплатному комплектованию

фондов электронных и традиционных библиотек в городах, районах и сельской местности страны.

Целенаправленное и правильное использование новых информационных и коммуникационных технологий в деятельности библиотек страны, прежде всего, требует повышения уровня специальных профессиональных знаний библиотекарей и их профессиональной подготовки. В связи с этим, хорошее и всестороннее владение библиотекарем основами компьютерных знаний, спецификой использования современных информационных технологий и электронной системы распространения информации создаёт благоприятные условия для совершенствования библиотечной деятельности, позволяет комплектовать печатный и электронный фонд библиотеки, своевременно удовлетворять потребности читателей по той или иной теме, а также собирать необходимые материалы для разработки и издания методических и библиографических пособий и проведения массовых мероприятий библиотеками.

Для развития электронных библиотек и постоянного пополнения их фондов, прежде всего, на наш взгляд, необходимо осуществлять обязательное издание электронных книг параллельно с изданием печатных книг.

Вопросы компьютеризации библиотек республики привлекло внимание ученых еще в первые годы независимости, но с учетом трех факторов этот вопрос не решался: первый - начало и продолжение гражданской войны в стране, нарушившей нормальное функционирование общества, второй - отсутствие экономического финансирования у библиотек для приобретения современного технологического оборудования и третьих, нехватка профессионалов, знающих основы информатики в библиотеках.

Принятие «Программы развития библиотечной деятельности в Республике Таджикистан на 2006-2015 годы» и «Программы развития Национальной библиотеки Республики Таджикистан имени Абулкосима Фирдавси на 2006-2015 годы» способствовали автоматизации библиотечных и информационных процессов, компьютеризации и внедрению новых информационных технологий в библиотеках страны. Основной процесс компьютеризации библиотек страны начался после принятия «Программы компьютеризации государственных и публичных библиотек в Республике Таджикистан на 2011-2013 годы». Данная программа была разработана с целью создания необходимых условий для повышения эффективности государственных и публичных библиотек посредством внедрения информационных и коммуникационных технологий, обеспечения пользователям доступа к фондам отечественных и зарубежных библиотек и информационных центров.

Результаты социологических исследований – «Степень обеспеченности библиотек Республики Таджикистан современными информационно-коммуникационными технологиями и их использование в библиотечной деятельности» и «Состояние доступа читателей к современным информационно-коммуникационным технологиям в библиотеках и уровень их использования», проведенных научными сотрудниками Научно-исследовательского института культуры и информации в городах и районах страны, показали, что независимо от принятия и реализации государственных программ в области библиотечного дела и привлечения других средств для обеспечения библиотек современными информационными и коммуникационными технологиями, до сих пор не все библиотеки в стране оснащены компьютерами и другими новыми технологиями. А для полного обеспечения библиотек современными информационными и коммуникационными технологиями, на наш взгляд, целесообразно разработать и принять «Государственную программу по компьютеризации библиотек Таджикистана» на ближайшие десять лет.

На современном этапе роль и место электронных библиотек и веб-сайтов научных институтов и высших учебных заведений значительны в удовлетворении потребностей

читателей в электронных ресурсах. Следует учесть, что электронные библиотеки и веб-сайты в зависимости от технических, технологических характеристик и профессионализма организаций и учреждений, различаются по организационным характеристикам и услугам и не построены в соответствии с общими стандартами.

Библиотеки образовательных учреждений, в соответствии со своими целями и задачами, предоставляют возможность сбору и пропаганде научной, учебной и методической литературы, а через свои веб-сайты они могут привлечь больше читателей к углубленному изучению учебных предметов и литературы, относящихся к различным областям знаний. В контексте этих особенностей, нами была изучена и проанализирована деятельность электронных библиотек и веб-сайтов Центральной научной библиотеки имени Индиры Ганди Национальной академии наук Таджикистана, Российско-Таджикского (Славянского) университета, Таджикского национального университета, Таджикского технического университета имени М. С. Осими, Таджикского аграрного университета им. Ш. Шотемурра, Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибн Сино, Таджикского технологического университета, Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Таджикского финансово-экономического института, Таджикского государственного института коммерции, Исламского института Таджикистана имени Имама Азама-Абуханифа, Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, Университета Центральной Азии и Хорогского университета. Также проанализированы веб-сайты Национального законодательного центра при Президенте Республики Таджикистан (www.mmk.tj), Центра информационных и коммуникационных технологий Национальной академии наук Таджикистана (www.termcom.tj), Министерства образования и науки Республики Таджикистан (<http://maorif.tj/>), Таджикской национальной энциклопедии (donishnoma.tj), таджикского писателя, поэта и критика Бахрома Фируза (firuz.tj/tj/books), компании «Flimdod - услуги информационных технологий» (maktab.tj) и (sattor.com/tojiki.html), которые различаются по своим особенностям.

Еще одно преимущество веб-сайтов можно наблюдать в оцифровке и презентации редких книг. Анализ показывает, что в большинстве библиотек страны отсутствуют научные и художественные книги, справочники, особенно энциклопедии на таджикском языке, и недостаточно выделяют финансовые средства на их покупку. В связи с этим и с целью комплектования библиотечного фонда библиотекари могут использовать веб-сайт Интернета для скачивания электронной книги, которых нет в библиотечном фонде, и сохранения его для дальнейшего использования. Например, библиотекари могут с помощью веб-сайта Таджикской национальной энциклопедии «donishnoma.tj» или личного сайта литературоведа и инженера Абдухамида Тагоева «zarowadk.ru» ознакомиться с публикациями этого учреждения: «Таджикская национальная энциклопедия» (9 томов), «Энциклопедия культуры таджикского народа» (3 тома), энциклопедии для детей, такие, как «Краткая энциклопедия для детей и подростков» (второе исправленное издание) и др. и беспрепятственно скачивать все электронные книги в формате pdf и переносить на электронные ресурсы своей библиотеки.

Таким образом, изучение, исследование и анализ состояния деятельности различных типов библиотек Таджикистана в период независимости позволил нам достичь следующих результатов:

1. В первое десятилетие независимости в связи с началом гражданской войны в стране (1992-1997 гг.) наряду с другими учреждениями культуры значительно сократились основные показатели библиотек страны, и год за годом уменьшалось количество библиотек, истощался их книжный фонд и сокращалось количество читателей - пользователей библиотеки. Это было связано с различными факторами, в

том числе уничтожение библиотек в районах, в связи с гражданской войной; закрытие библиотек и разграбление их имущества; преобразование библиотечных зданий в военный штаб для боевиков; передача библиотечных зданий на баланс другим учреждениям, организациям и частным лицам; приватизация учреждений культуры, в том числе библиотек; ненадлежащее и незаконное использование библиотечных зданий и их территорий; негодное и аварийное состояние библиотек, особенно в сельской местности; несоответствие зданий библиотеки сезонным условиям; несоответствие расположения библиотек количеству населенных пунктов, особенно в сельской местности; прекращение поступления обязательных экземпляров со стороны издательств; рост цен на печатные материалы и другие средства носителей информации; недостаточное финансирование библиотек; низкая заработная плата сотрудников библиотек; уход опытных библиотекарей; миграция местного населения; выезд из страны нерезидентами.

2. Окончание гражданской войны и подписание в 1997 г. Соглашения об установлении мира и национального согласия в Таджикистане создали необходимые условия для развития всех сфер общества, включая библиотечную сферу. Правительство страны приняло конкретные меры по улучшению работы библиотек. В целом, несколько факторов способствовали укреплению деятельности библиотек в Таджикистане, в том числе процесс развития общественно-политической, экономической и культурной жизни общества; поддержка государственных органов, общественных организаций и отдельных физических лиц; выделение целевых средств из государственного бюджета на реконструкцию и строительство новых и современных библиотек; укрепление материально-технической базы библиотек в свете принятия и реализации государственных программ; повышение ответственности Министерства культуры Республики Таджикистан как полномочного органа в области библиотечного дела и исполнительных органов городов и районов страны за реформирование инфраструктуры библиотек; активное участие библиотек в получении небольших грантов и реализации библиотечных проектов; создание новых библиотек физическими и юридическими лицами и пополнение их фонда.

3. В период независимости принятые нормативно-правовые акты заложили основу законодательной базы Республики Таджикистан в области библиотечного дела и создали необходимые условия для усиления информационной, социальной, культурной и образовательной деятельности библиотек в стране и регулирования их деятельности.

4. Наряду с разработкой и принятием этих нормативно-правовых актов не все вопросы, связанные с деятельностью библиотек, нашли свое официальное отражение в действующем законодательстве в области библиотечного дела. Так, место электронных библиотек в качестве центров сбора, обработки, классификации, аннотирования, хранения и пропаганды электронных ресурсов и регулирования их деятельности не определено законодательством в области библиотечного дела; не все понятия, связанные с деятельностью библиотек, такие как «электронные ресурсы», «электронная информация», «электронные СМИ», включены в отраслевое законодательство.

5. Принятие и реализация государственных программ в области библиотечного дела способствовали развитию библиотек в стране, укреплению материально-технической базы библиотек, улучшению их фонда и совершенствованию библиотечного обслуживания. На этой основе была проделана следующая работа: построены новые современные библиотеки в разных регионах страны, отремонтировано 75 библиотечных зданий в городах и районах страны; укреплен материально-технический фонд библиотек, некоторые из них оснащены современными информационно-коммуникационными технологиями, оповещающим, противопожарным, осветительным и наблюдательным оборудованием; в

крупнейших библиотеках страны внедрена автоматизированная библиотечно-информационная система; увеличилось количество электронных библиотек и виртуальных читателей, созданы фонды электронных документов; укомплектован фонд традиционных библиотек, и число постоянных читателей в библиотеках страны постепенно увеличивалось; национальные, республиканские и областные библиотеки путем подключения к Интернету получили доступ к современному информационному пространству, а в их деятельность внедрены разработки электронных каталогов и оцифровка книжного фонда; расширяется круг исследований и научных изысканий по теоретическим вопросам книговедения, библиотековедения, библиографоведения и истории таджикской книги, улучшается уровень и качество научных исследований в области истории и культуры библиотечного дела, увеличивается количество учебников и учебно-методических пособий на государственном языке для библиотекарей, а также повышается уровень профессиональных знаний библиотекарей; развивается международное библиотечно-информационное сотрудничество в области международного книгообмена, изучения передового библиотечного опыта, проведения научных мероприятий и подготовки специалистов библиотечной сферы; повысился уровень и качество информационной, культурной и образовательной деятельности библиотек страны, сформировано библиотечное периодическое издание.

6. Анализ показал, что наряду с достижениями в этой области не все планы мероприятий государственных программ в области библиотечного дела были реализованы из-за нехватки предусмотренных средств. Так, «Программа развития библиотечной деятельности в Республике Таджикистан на 2006-2015 годы» не выполнена на 27,03%; в связи с реструктуризацией и открытием нового здания Национальной библиотеки Таджикистана финансирование «Программы развития Национальной библиотеки Республики Таджикистан имени Абулкосима Фирдавси на 2006-2015 годы» было приостановлено в 2012 году, и 30,9% программы не было реализовано; пункты 10-12 и часть 2, пункты 2, 4 и 7 Плана мероприятий «Программы компьютеризации государственных публичных библиотек в Республике Таджикистан на 2011-2013 годы», связанные с обеспечением библиотек программой «Ирбис», разработкой сайтов, электронных каталогов, оцифровкой наиболее ценных изданий, созданием локальных сетей и доступа в Интернет в городских и районных библиотеках не реализована; также в связи с не распределением соответствующего финансирования до конца не реализована «Программа развития Национальной библиотеки Таджикистана на 2015–2020 годы».

7. Развитие современных информационных и коммуникационных технологий заложило реальную основу для создания нового типа библиотек - традиционных и виртуальных электронных библиотек в Таджикистане. Внедрение традиционных и виртуальных электронных библиотек как нового явления в библиотечном деле страны имеет следующие характеристики по сравнению с традиционными библиотеками: традиционная электронная библиотека, независимо от подключения к международному Интернету, может хранить электронный текст печатных книг на своих ресурсах в определенной и доступной системе и осуществлять библиотечную деятельность; виртуальная электронная библиотека может хранить в своих ресурсах различные типы электронных книг в определенной системе и быть доступной для удаленных читателей, а также предоставлять удаленные услуги с использованием международного Интернета; хранение электронных документов на различных типах электронных носителей исключает использование книгохранилища; система сбора, обработки, классификации, хранения и электронного распространения информации позволяет удовлетворить информационные потребности пользователей в любое желаемое время; поиск и выявление электронных книг не требует длительного времени, и запросы читателей на книги такого типа выполняются своевременно; электронная книга может быть

прочитана читателем без каких-либо ограничений, независимо от места хранения и времени использования.

8. Наряду со значительными достижениями в создании электронных библиотек, по-прежнему существуют недостатки, препятствующие развитию библиотек такого типа. Так, не все библиотеки в стране, особенно в сельской местности, оснащены новыми информационными и коммуникационными технологиями; библиотеки редко используют возможности новых информационных и коммуникационных средств, и в большинстве библиотек страны еще не созданы веб-сайты; некоторые университеты и институты страны еще не создали свои собственные веб-сайты и не приняли мер по созданию электронных библиотек; библиотеки страны и библиотеки вузов еще не создали единого электронного фонда; в работе издательств страны наряду с изданием печатных книг не практикуется обязательное издание электронных книг; не все электронные библиотеки имеют справочно-библиографический аппарат; большинство электронных публикаций не указывают на оригинальные источники электронных материалов; большинство библиотек страны нуждаются в высококвалифицированных специалистах в области библиотечного дела, особенно тех, кто хорошо осведомлен об особенностях использования современных информационных и коммуникационных технологий, а именно в информатиках, референтах информации, менеджерах и программистах; методологические и нормативные материалы по созданию электронных библиотек слабо разработаны.

9. Процесс компьютеризации библиотек в стране способствовал развитию библиотечного дела и создал следующие условия: внедрить автоматизированную библиотечно-информационную систему в библиотеках страны с использованием отраслевых программ «Ирбис» и «Алеф»; обеспечить доступ к чтению электронных, аудиокниг и электронных ресурсов информационных центров и отечественных и зарубежных библиотек; создать электронный справочно-библиографический аппарат (электронные справочные издания, система электронных каталогов и картотеки); внедрить оцифровку печатных изданий; скопировать текст печатной книги и скачивать текст материала, представленного в формате PDF; организовать электронные и виртуальные читальные залы; создавать сайты; проводить Интернет-трансляции важных научных и профессиональных библиотечных мероприятий; расширить международное сотрудничество в области книгообмена и проведения отраслевых мероприятий; внедрить систему доставки электронных документов в деятельность межбиблиотечного абонемента; улучшить фонды электронных библиотек; обеспечить использование и передачу электронных документов через электронные носители.

10. Изучение и анализ состояния компьютеризации библиотек страны показали, что в этой области есть еще много нерешенных вопросов, в том числе: в большинстве библиотек страны слабо поставлена работа по автоматизации библиотечно-информационных процессов; не все библиотеки в стране оснащены современными информационно-коммуникационными технологиями; большинство библиотек в стране, особенно в сельской местности, не имеют доступа к различным телекоммуникационным и информационным сетям, таким как Интернет; новые информационные и коммуникационные средства не всегда используются в качестве важных источников для комплектования фондов электронных библиотек; некоторое оборудование, установленное в библиотеках, например, компьютеры, вышло из строя; сбор, обработка, классификация и регулирование использования электронных документов не осуществляется в соответствии с профилем библиотеки; уровень профессиональных знаний библиотекарей, особенно в области использования современных технологий в деятельности библиотек, не соответствует требованиям.

Улучшения деятельности традиционных и электронных библиотек в Таджикистане, на наш взгляд, требует решения следующих вопросов:

- совершенствование содержания нормативно-правовых актов в области библиотечного дела с учетом развития современных технологий, типов и особенностей библиотек страны;
- разработка государственной программы «Развитие библиотек Республики Таджикистан на 2026-2035 годы»;
- создание новых массовых библиотек, библиотек-филиалов, передвижных библиотек, мобильных библиотек и пунктов книговыдач, с учетом численности населения и местонахождения населенных пунктов;
- обеспечение библиотек страны (особенно библиотек в отдаленных и горных районах страны) соответствующим современным требованиям зданиями и современными информационно-коммуникационными технологиями;
- целенаправленное использование международного Интернета для пропаганды книжного фонда, привлечения читателей в библиотеку, создания электронных библиотек и сайтов;
- создание единого электронного фонда библиотек страны в рамках деятельности Национальной электронной библиотеки Таджикистана и библиотеки высших учебных заведений в рамках деятельности Электронной библиотеки Таджикского национального университета путем налаживания корпоративного сотрудничества с массовыми и вузовскими библиотеками страны;
- открытие заочных отделений библиотечного факультета в государственных университетах Худжанда, Куляба, Хорога и создание Института повышения квалификации для библиотекарей республики в городе Душанбе.

Литература

1. Библиотеки Таджикистана в период независимости: указатель литературы / составитель М. Комилов. – Душанбе: Аржанг, 2016. – 312 с. – Текст на тадж. и русс.яз.
2. Гаффоров Б. История культурно – просветительных учреждений Республики Таджикистан (1991 –2011 гг.): дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / Б. Гаффоров. – Душанбе, 2014. – 186 с.
3. Гуломшоев С. История библиотечного дела в ГБАО: дис.... канд. ист. наук: 07.00.02 / С. Гуломшоев. – Душанбе, 2007. – 157 с.
4. История таджикского народа. Т.VI: Новейшая история (1941 –2010 гг.). – Душанбе: Империл-групп, 2011. – 688 с.
5. Каримова, Р. История развития культуры Таджикистана в годы независимости (1991 –2011 гг.): автореф. дис...канд.ист.наук: 07.00.02 / Р. Каримова. – Душанбе, 2012. – 25 с.
6. Комилов, М. Истиклолият ва рушди фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1991-2016) / муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2020. – 260 с.
7. Комилов М. Истиклолият ва рушди фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби VII: маҷмӯаи мақолаҳо / М. Комилов, Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2018. – С. 135-136.
8. Мамадазимова М. М. Становление Национальной библиотеки Республики Таджикистан и её трансформация в период с 1933 по 2013 гг.: дис.... канд. ист. наук: 07.00.02 / М. М. Мамадазимова. – Душанбе, 2019. – 185 с.
9. Рахмон, Э. Речь Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона на встрече с учёными страны, 18.03.2020, город Душанбе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.president.tj/node/22647> (санаи истифода: 29.05.2023).

10. Рахмонов, Э. В культуре – бытие нации: выступление на встрече с представителями интеллигенции страны, 20 марта 2001 г. / Э. Рахмонов // Независимость Таджикистана и возрождение нации. – Душанбе: Ирфон, 2006. – Том 4. – 416 с.

11. Таджикистан: 20 лет государственной независимости: статистический сборник. – Душанбе: Шарки озод, 2011. – С. 302-305; Тоҷикистон дар рақамҳо 2017 / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – С. 69.

12. Усмонова, Г. Сарвати маънавӣ. Нигоҳе ба вазъи китобхонаҳои шахсӣ / Г. Усмонова // Баҳори Аҷам. – 2015. – 28 апрел.

ТАҲАВВУЛИ ФАЪОЛИЯТИ КИТОБХОНАҲОИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар таҳқиқот дар асоси таҳлили маводи ҷопӣ ва бойгонӣ ҷанбаҳои гуногуни фаъолият ва хусусиятҳои китобхонаҳои анъанавӣ ва электронии ҷумҳурӣ дар давраи истиқлолият омӯхта шуда, роҳҳои рушди минбаъдаи онҳо муайян карда шудаанд. Ҳамзамон асосҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии фаъолияти китобхонаҳои мамлакат дар давраи соҳибистиқлолӣ баррасӣ шуда, раванди ташаккул ва марҳилаҳои рушди шабакаи китобхонаҳои кишвар, ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва татбиқи барномаҳои давлатӣ дар соҳаи фаъолияти китобдорӣ, инчунин масъалаҳои таъсиси китобхонаҳои электронӣ ва сайтҳои ташкилоту муассисаҳо ва донишгоҳҳои кишвар таҳлил гардида, афзалиятҳои фаъолияти онҳо дар қонеъ гардонидани ниёзмандиҳои иттилоотӣ таълимии хонандагон нишон дода шудаанд.

Таъкид мешавад, ки дар шароити рушди ҷомеаи иттилоотӣ ва инкишофи корбурди пайваستاи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар фаъолияти китобхонаҳо, зарурати дар қонунгузори соҳаи китобдориву иттилоотӣ мушаххас намудани ҷойгоҳи китобхонаҳои электронӣ ҳамчун марказҳои ҷамъовариву коркард, гурӯҳбандиву тавсифнигорӣ нигоҳдориву тарғиби манобеи электронӣ, пеш омадааст. Ба андешаи муаллиф барои рушди китобхонаҳои электронӣ ва тақмили пайваستاи захираҳои он, қабл аз ҳама, зарур аст, ки дар радиои нашри китобҳои ҷопӣ, нашри ҳатмии китобҳои электронӣ анҷом гирад.

Қайд мегардад, ки сарфи назар аз қабул ва татбиқ шудани барномаҳои давлатӣ дар соҳаи китобдорӣ ва ҷалби дигар воситаҳо дар самти таъмини китобхонаҳо бо технологияи муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, то ҳанӯз на ҳамаи китобхонаҳои мамлакат бо компютерҳо ва дигар технологияҳои нав таҷҳизонида шудаанд.

Ҳамзамон дар таҳқиқот нақш ва мақоми китобхонаҳои шахсӣ дар ростои ҷамъоварӣ, ҳифзу нигоҳдорӣ ва дастраси аҳоли намудани адабиёти нодиру камёфт арзёбӣ шуда, таъкид мешавад, ки дар шароити ҷойгиршавии номувофиқи китобхонаҳои оммавӣ нисбат ба маҳалҳои аҳолинишин, китобхонаҳои шахсӣ метавонанд то андозае баҳри қонеъ намудани талаботи аҳоли ба китобу нашрияҳои даврӣ ва баланд бардоштани сатҳи огоҳии онҳо саҳм гузоранд.

Калидвожаҳо: китобхонаи анъанавӣ, китобхонаи электронӣ, китобхонаи шахсӣ, компютеригардонӣ, технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, таҳаввул, таҳқиқот, истиқлолият.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БИБЛИОТЕК ТАДЖИКИСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В исследовании на основе анализа печатных и архивных материалов изучены различные аспекты деятельности и особенности традиционных и электронных библиотек

республики в период независимости и определены пути их дальнейшего развития. Рассматриваются социально-политические и культурные основы деятельности библиотек страны в период независимости, анализируются процесс формирования и этапы развития сети библиотек страны, правовые аспекты и реализация государственных программ в области библиотечного дела, а также вопросы создания электронных библиотек и сайтов организаций, учреждений и вузов страны, показаны приоритеты их деятельности в удовлетворении информационных и образовательных потребностей читателей.

Подчеркивается, что в контексте развития информационного общества и непрерывного развития и использования современных информационных технологий в деятельности библиотек необходимо определить в законодательстве библиотечно-информационного сектора место электронных библиотек как центров сбора, обработки, классификации, аннотирования, хранения и пропаганды электронных ресурсов. По мнению автора, для развития электронных библиотек и постоянного пополнения их фондов, прежде всего, необходимо осуществлять обязательное издание электронных книг параллельно с изданием печатных.

Отмечается, что невзирая на принятие и реализацию государственных программ в области библиотечного дела и привлечение других средств для обеспечения библиотек современными информационными и коммуникационными технологиями, до сих пор не все библиотеки в стране оснащены компьютерами и другими новыми технологиями.

Также в исследовании оценивается роль и место личных библиотек в сборе, сохранении и пропаганде ценной и редкой литературы и подчеркивается, что в условиях несоответствия между расположением массовых библиотек и населенных пунктов, личные библиотеки могут в какой-то степени удовлетворять потребности населения книгами и периодическими изданиями и способствовать повышению их осведомленности.

Ключевые слова: традиционная библиотека, электронная библиотека, личная библиотека, компьютеризация, информационно-коммуникационная технология, трансформация, исследования, независимость.

EVOLUTION OF LIBRARIES IN TAJIKISTAN DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

In the research, based on the analysis of printed materials and archives, various aspects of the activities and features of traditional and electronic libraries of the republic during the period of independence are studied, ways of their further development are determined.

The socio-political and cultural foundations of the country's libraries during the period of independence, the stages of the formation and development of the country's library network, legal aspects and implementation of state programs in the field of library activities were discussed, as well as the issues of creating electronic libraries and websites of organizations, institutions and universities of the country were analyzed, the advantages of their activities in meeting the information and educational needs of students were shown.

It's noted that in the context of the development of the information society and the constant development and use of modern information technologies in the activities of libraries, there is a need to define and clarify the place of electronic libraries as centers of collection and processing, grouping and description, storage and promotion of electronic resources in library and information legislation. According to the author, for the development of an electronic library and the continuous improvement of its resources, it is necessary, first of all, to publish electronic books in parallel with the publication of printed books.

It's noted that, despite the adoption and implementation of state programs in the field of librarianship and the use of other means to provide libraries with modern information and

communication technologies, not all libraries in the country are equipped with computers and other new technologies.

At the same time, the study assesses very well the role and status of private libraries in terms of the collection, preservation and accessibility of rare and rare literature, and emphasizes that in conditions of incompatibility of the location of public libraries with localities, private libraries can to some extent meet the needs of the population in books and periodicals and contribute to raising the level of their spirituality.

Keywords: traditional library, electronic library, personal library, computerization, information and communication technologies, evolution, research, independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Комилов Мехроҷ Шарифович** – номзади илмҳои таърих, сардори шуъбаи рисолаҳои илмии МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992) 985932343(м); E mail: mekhroch91@mail.ru

Сведения об авторе: **Комилов Мехродж Шарифович** – кандидат исторических наук, заведующий отделом научной литературы ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, ул. Техрон 5. Тел.: (+992) 985932343(м); E mail: mekhroch91@mail.ru

Information about the author: **Komilov Mehroj Sharifovich** – Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Scientific Literature of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, 5 - Tehran Street, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: (+992) 985932343(м); E-mail: mekhroch91@mail.ru

УДК Тадж: 9+02+020+024+025=027 (575.3)

ББК 78.33+78.34 (2тадж)+63.3 (2тадж)+78.38

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОКАЗАНИЯ БИБЛИОТЕЧНЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Восиева Фируза Курбоновна

Технологический университет Таджикистана

В современных условиях развития общества оказание библиотечных услуг, неразрывно связано с улучшением и развитием материально-технической базы библиотек, расширением сети библиотек, формированием и обработкой библиотечных фондов, организацией библиотечного, информационного и справочно-библиографического обслуживания, подготовкой и переподготовкой библиотечных кадров и научно-методическим обеспечением действующих библиотек.

Библиотеки, реализуя государственную политику, используют принцип создания условий для всеобщей доступности информации и имеющихся в них культурных ценностей, оказывая библиотечные услуги различным группам населения.

В Таджикистане Национальная библиотека «является государственным учреждением культуры, национальным хранилищем документов, архивом национальной печати, научно-исследовательским, научно-информационным и культурным центром республиканского значения и своими функциями соответствует основным требованиям ЮНЕСКО для библиотек данного вида» [8].

Важным в процессе изучения состояния рынка библиотечных услуг считаем исследование динамики основных показателей работы библиотек в Республике Таджикистан за 2013-2020 годы. Результаты данного анализа представлены в таблице 1.

Таблица 1

**Динамика изменения основных показателей работы библиотек
в Республике Таджикистан за 2013-2020 годы**

Годы	Количество библиотек, ед.	В том числе в сельской местности	Фонд библиотеки (тыс. экз.)	В том числе в сельской местности (тыс. экз.)	Число читателей (тыс. чел.)	В том числе в сельской местности (тыс. чел.)
ГБАО						
2013	191	179	1332,8	838,0	116,4	78,1
2014	191	179	1333,3	835,4	115,3	77,9
2015	188	176	1351,8	829,3	90,0	74,8
2016	187	175	933,9	823,9	79,2	75,0
2017	187	175	1345,9	821,1	93,4	77,1
2018	181	175	1175,9	820,2	91,1	79,2
2019	180	174	1177,9	821,2	94,7	65,3
2020	180	174	1187,0	828,2	81,9	73,1
2020г. к 2013г., в %	94,24	97,21	89,06	98,83	70,36	93,59
Согдийская область						
2013	356	266	2698,1	1181,4	653,7	559,1
2014	361	275	2657,7	1152,5	264,4	135,8
2015	354	275	2543,8	1128,0	322,6	194,5
2016	354	275	2536,1	1888,6	454,4	375,9
2017	355	275	2536,2	1134,8	358,3	105,2
2018	355	273	2540,2	1135,6	258,3	300,4
2019	362	285	2557,2	1164,7	522,9	383,5
2020	362	326	2562,3	1411,0	259,2	148,5
2020г. к 2013г., в %	101,68	122,56	94,97	119,97	39,65	26,56
Хатлонская область						
2013	496	429	2648,7	1606,8	313,0	179,5
2014	498	429	2587,6	1402,0	284,9	174,6
2015	499	429	2767,2	1504,7	338,8	151,9
2016	502	429	2550,6	1525,4	454,5	315,8
2017	502	432	2535,6	1511,2	295,9	243,9
2018	489	413	2516,8	1490,8	374,1	211,5
2019	489	413	2522,2	1800,3	377,8	199,5

2020	492	413	2520,3	1489,1	342,5	204,9
2020г. к 2013г., в %	99,19	96,27	95,15	92,67	109,42	114,15
Город Душанбе						
2013	17	-	3807,7	-	47,6	-
2014	17	-	3738,1	-	215,5	-
2015	17	-	8494,7	-	209,9	-
2016	16	-	3877,1	-	447,8	-
2017	19	-	3899,5	-	543,9	-
2018	17	-	3922,3	-	506,4	-
2019	14	-	3877,4	-	168,4	-
2020	15	-	3879,9	-	242,2	-
2020г. к 2013г., в %	88,82		101,89		5,08 раза	
Районы республиканского подчинения						
2013	308	278	1313,0	1011,9	198,1	169,8
2014	308	277	1502,3	1128,7	198,8	166,8
2015	308	278	1495,9	1149,7	200,6	170,0
2016	307	280	1483,0	1142,4	190,9	161,0
2017	310	280	1491,8	1118,4	194,1	159,6
2018	311	274	1488,4	1039,7	190,9	139,8
2019	313	275	1492,3	1024,1	333,9	246,6
2020	314	277	1487,2	1036,8	184,1	136,8
2020г. к 2013г., в %	101,94	99,64	113,26	102,46	92,93	80,56

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе: АСПРТ, 2020. – 495 с.

На основе данных (таблица 1) установлено, что за 2013-2019 годы в Горно-Бадахшанской автономной области общее количество библиотек уменьшилось на (100,0-94,24) на 5,76%, в том числе в сельской местности (100,0-97,21) на 2,79%, фонд библиотеки (100,0-89,06) на 10,94%, в том числе в сельской местности (100,0-98,83) на 1,17%, число пользователей уменьшилось (100,0-70,36) на 29,64%, в том числе в сельской местности (100,0-93,59) на 6,41%.

В Согдийской области общее количество библиотек увеличилось на 1,68%, в том числе в сельской местности на 22,56% , фонд библиотеки уменьшилось (100,0-94,97) на 5,03%, в том числе в сельской местности увеличилось на 19,97%, количество пользователей уменьшилось (100,0-39,65) на 60,35%, в том числе в сельской местности (100,0-26,56) на 73,44%.

Результаты таблицы 1 показывают, что за 2013-2019 годы в Хатлонской области общее количество библиотек уменьшилось на (100,0-90,19) на 0,81%, в том числе в сельской местности (100,0-96,27) на 3,73%, фонд библиотек (100,0-95,15) на 4,85%, в том числе в сельской местности (100,0-92,67) на 7,33%, число пользователей увеличилось на

9,42%, в том числе в сельской местности на 14,15%. В городе Душанбе общее количество библиотек уменьшилось на (100,0-94,24) на 11,18%, фонд библиотек увеличился на 1,89%, число пользователей увеличилось на 5,08 раза.

При этом, в районах республиканского подчинения общее количество библиотек увеличилось на 1,94%, в том числе в сельской местности уменьшилось (100,0-99,64) на 0,36%, фонд библиотек увеличился на 13,26%, в том числе в сельской местности на 2,46%, количество пользователей уменьшилось (100,0-92,93) на 7,07%, в том числе в сельской местности (100,0-80,56) на 19,44%.

В целом результаты анализа свидетельствуют о том, что наблюдается уменьшение количества библиотек, количества читателей, особенно в сельской местности, и это связано со слабым развитием материально-технической базы библиотек, уменьшением качества оказываемых библиотечных услуг, развитием современных информационно-коммуникационных технологий, оказанием дополнительных услуг и другими факторами.

Кроме того, наблюдается низкий уровень приобщения населения к книжным фондам из-за изолированности сельских населенных пунктов, развития автодорог и автотранспорта, что затрудняет доступ к библиотекам. Не развивается централизованная система регулирования книжных фондов библиотек, их перераспределения, отсутствуют традиционные каталоги, слабо внедряется создание электронных каталогов, наблюдается нехватка библиографических пособий и, в целом, ущемляются права граждан на равный свободный доступ к информации и культурным ценностям, слабо решается вопрос о кадровом обеспечении, не ведется работа по определению направлений развития библиотечно-информационного обслуживания, отсутствуют стимулы для обеспечения социальной защищенности работников, развитие информатизации в новых условиях.

Исходя из этого, приоритетным является укрепление материально-технической базы библиотек, их оснащение современными информационно-коммуникационными технологиями.

Другими проблемами являются не соответствие библиотек предъявляемым требованиям, обеспечение сохранения книжных фондов, привлечение читателей, укомплектования библиотечным оборудованием, освещение читальных залов, книгохранилищ библиотек, обеспечение доступа к современным информационным сетям и Интернет, отсутствие библиобусов, а имеющие непригодны для обслуживания пользователей.

В республике выделяемые бюджетные средства недостаточны для укрепления материально-технической базы библиотек и улучшения оказания библиотечных услуг населению.

При недостаточности бюджетных средств государственные библиотеки, для решения обеспечения библиотек фондами необходимо использовать механизм, обеспечивающий оперативное взаимодействие библиотек и собственников информационной продукции, а в условиях информатизации, следует решить вопрос о сканировании и создании копий документов.

Другой важной проблемой является организация электронных каталогов, идентификация база данных, а также распространение информационных баз данных, на основе реализации принципа «свободного использования», учитывая ряд условий, связанных с оказанием библиотечных услуг, а также развитие механизма государственного регулирования деятельности действующих библиотек.

В целом, совершенствование механизма государственного регулирования оказания библиотечных услуг способствует развитию библиотечному обслуживанию в

условиях реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР-2030).

Литература

1. Восиева, Ф. Развитие инновационной деятельности в библиотеках в условиях рыночных отношений / Ф. К. Восиева // Вестник ТГУК. – 2018. – №4/2. – С. 44-52.
2. Дворкина, М. Я. Современная библиотека: инновационное развитие / М. Я. Дворкина // Библиотековедение. – 2006. – № 5. – С. 30-33.
3. Дрыгина, Л. С. Мониторинг услуг библиотеки / Л. С. Дрыгина, Т. В. Коморовская // Науч. и техн. б-ки. – 2002. – №5. – С. 11-17.
4. Евстигнеева, Г. А. Формирование фонда научно-технической библиотеки в условиях развития электронных информационных технологий / Г. А. Евстигнеева // Науч. и техн. б-ки. – 2009. – № 2. – С. 26–37.
5. Евстигнеева, Я. Э. Источники внебюджетного финансирования библиотек / Я.Э. Евстигнеева // Библиотековедение. – 1996. – № 4/5. – С. 111.
6. Езова, С. А. Библиотечное общение как феномен исследования / С. А. Езова. – М.: Либерея-Бибинформ, 2007. – 160 с.
7. Ермолаева, М. А. Муниципальная библиотека и местное самоуправление: под ред. В. А. Фокеева. – М.: Профиздат: Изд-во МГУК, 2002. – 78 с.
8. Закон Республики Таджикистан «О библиотечной деятельности». – Душанбе, 2003. – 14 с.

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ХИЗМАТРАСОНИИ КИТОБХОНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола баъзе ҷанбаҳои танзими давлатии хизматрасонии китобхонаҳо баррасӣ шудааст. Муайян карда шуд, ки китобхона муассисаи иттилоотӣ, фарҳангӣ, маърифатӣ ва дорои фонди муташаккили хуччатҳо буда, онҳоро барои истифодаи муваққатӣ ба истифодабарандагон пешниҳод мекунад ва хадамоти ҷузирро низ ироа менамояд. Дар мақола тағйироти нишондиҳандаҳои асосии кори китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020 таҳлил шудааст. Асоси сиёсати давлатӣ дар соҳаи китобдорӣ принсипи фароҳам овардани шароит барои дастрасии ҳамагон ба иттилоот ва арзишҳои фарҳангии дар китобхонаҳо ҷамъоваришуда ва барои истифодаи пешниҳодшуда мебошад. Давлат тавсеаи хизматрасонии китобдориро ба кишрхову гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва иқтисодӣ осебпазирро дастгирӣ мекунад.

Дар замони муосир тадбирҳо оид ба дастгирии давлатии китобдорӣ аз тариқи пурра ё қисман аз ҳисоби бучети давлатӣ ё бучетҳои маҳаллӣ маблағгузорӣ шуда, дар робита ба танзими масъалаҳои ҳифз ва истифодаи фондҳои китобхонаҳо, сарфи назар аз шаклҳои моликият ва ё ташкилию ҳуқуқии онҳо ба роҳ монда мешавад.

Калидвожаҳо: китобхона, фондҳо, дастгирии давлатӣ, хизматрасонии китобхона, низомнома, меъёрҳои ташкилию ҳуқуқӣ, ташаккул ва рушд.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОКАЗАНИЯ БИБЛИОТЕЧНЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются некоторые аспекты государственного регулирования оказания библиотечных услуг. Выявлено, что библиотека является информационное, культурное, образовательное учреждение, располагающее организованным фондом

документов и предоставляющее их во временное пользование пользователям, а также предоставляющие другие библиотечные услуги. Проведен анализ изменения основных показателей работы библиотек в Республике Таджикистан за 2013-2020 годы. В основе государственной политики в области библиотечного дела лежит принцип создания условий для всеобщей доступности информации и культурных ценностей, собираемых в библиотеках и предоставляемых в пользование. Государство поддерживает развитие библиотечного обслуживания наименее социально и экономически защищенных слоев и групп населения.

Рассмотрены и предложены меры по государственной поддержке библиотечного дела путем финансируемых полностью или частично за счёт средств госбюджета или местных бюджетов, а в части регулирования вопросов сохранения и использования библиотечных фондов, независимо от их организационно-правовых форм и форм собственности в современных условиях.

Ключевые слова: библиотека, фонды, государственная поддержка, библиотечные услуги, положения, организационно-правовые нормы, формирование и развитие.

STATE REGULATION OF LIBRARY SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses some aspects of state regulation of library services. It is determined that the library is an informational, cultural and educational institution, has an organized fund of documents, offers them to users for temporary use, and also provides other library services. The article analyzes the changes in the main indicators of the work of libraries of the Republic of Tajikistan for 2013-2020. The State policy in the field of librarianship is based on the principle of creating conditions for universal access to information and cultural values collected in libraries and offered for use. The State supports the development of library services for socially and economically vulnerable classes and groups.

Nowadays, measures for state support of libraries are fully or partially funded from the state budget or local budgets and are carried out in connection with the regulation of issues of protection and use of library collections, regardless of their form of ownership or organizational and legal forms.

Keywords: library, funds, state support, library services, regulations, organizational and legal norms, formation and development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Восиева Фирӯза Қурбоновна – унвонҷӯӣ Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. Суроға: 734061, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Н. Қарабоев 63/3.; Тел.: (+992) 93 133 41 44. E mail: Vosieva.81@mail.ru

Сведения об авторе: Восиева Фируза Курбановна – соискатель Технологического университета Таджикистана. Суроға: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева 63/3.; Тел.: (+992) 93 133 41 44. E mail: Vosieva.81@mail.ru

Information about the author: Vosieva Firuza Kurbonovna – Graduate of Tajik Technological University. Address: 63/3 N. Karabayev str., Dushanbe, 734061, Republic of Tajikistan; Tel.: (+992) 93 133 41 44. E-mail: Vosieva.81@mail.ru

БИБЛИОГРАФИЯШИНОСИ

ТДУ 01+016+9точик+03 (575.3)+019.9

ТКБ 78.5+63.3 (2точик)+92Я2

РУШДИ БИБЛИОГРАФИЯИ ТОЧИК ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Комилзода Шариф

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Шарифзода Фирдавс

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи Садриддин Айни

Дар даврони истиқлол барои рушди библиографияи миллӣ дар Тоҷикистон як қатор омилҳо, аз ҷумла наشري осори ҷопию электронӣ, иҷроиши вазифаҳои оинномавии марказҳои библиографӣ ва афзудани эҳтиёҷоти хонандагон ба иттилооти библиографӣ, мусоидат намуданд.

Таҳқиқ нишон дод, ки дар даврони истиқлол бо дарназардошти вазъи интишори осори гуногунмазмуну гуногунсоҳа таҳия ва ҷопи навъу шакл ва жанрҳои мухталифи дастурҳои библиографӣ роҳандозӣ шудааст. Дар иҷрои ин вазифаи муҳим, қабл аз ҳама, саҳми Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии миллии соҳибистиқлоли байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон, Китобхонаи марказии илмӣ ба номи И. Гандии АМИТ, Китобхонаи ҷумҳуриявии илмӣ-тиббӣ Тоҷикистон, Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар назаррас мебошад. Ҳамзамон дар ин самт саҳми китобхонаҳои вилоятӣ, китобхонаҳои илмӣ донишгоҳу донишқадаҳои олии ва олимону мутахассисони соҳа, ки дар муассисаҳои таълимӣ ва институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ қору фаъолият менамоянд, низ қалон мебошад.

Аз ҷумла, аз ҷониби Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои олимону адибон, муҳаққиқону мутахассисони соҳаҳои гуногуни илм, донишҷӯёну омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбӣ ва хонандагони касбу қори гуногун **дастурҳои умумибблиографӣ, соҳавӣ ва мавзӯии** «Тақвими китобдор» (1992), «Тақвими ҷашн ва санаҳои муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1996, 1997, 1999, 2003, 2004, 2006, 2007, 2008, 2012, 2013, 2017, 2019, 2020), «Тақвими фарҳангӣ» (2002, 2003), «Захоири меҳнатӣ ва шуғли аҳоли дар шароити нави иқтисодӣ» (1992), «Иқтисоди бозаргонӣ» (1993), «Нусхаҳои хаттии “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ» (1994), «Давлати бузурги Сомониён» (1999), «Авесто» – китоби муқаддаси зардуштиён» (2001), «Феҳристи нусхаҳои хаттии Китобхонаи миллии Тоҷикистон» (2002), «Кӯлоби бостонӣ» (2006), «Соли 2006 – Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ» (2006), «Коррупсия» (2007), «Сулҳу ваҳдат дар сарзамини тоҷикон поянда бод» (2007), «Танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2007), «Танзими расму оинҳои миллӣ ва анъанаву маросимҳои динӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2007), «Таърихи варзиши Тоҷикистон» (2007), «Иҷлосияи сарнавиштсоз» (2012), «Балҷувон осоишгоҳи байналмилалӣ» (2012), «Наврӯз» (2012), «Китобшиносии Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”» (2012), «Нерӯгоҳи обии барқии Роғун» (2013), «Об – манбаи ҳаёт» (2013), «Осорхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол» (2013),

«Ваҳдати миллӣ» (2014), «Нобиғаҳои ҳама давру замон» (2014), «Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945)» (2015), «Таджикистан в литературе на иностранных языках 1986–1990» (2020), «Ормони миллат: Роғун – бузургтарин сарбанди асри нав» (2022), «Справочные издания Национальной библиотеки Таджикистана» (2021), «Библиография забоншиносӣ» (2021), «Инъикоси фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» (2019-2021)» (2022), **дастурҳои тавсиявии «Абдусалом Дехотӣ» (1991), «Муҳаммадҷон Раҳимӣ» (1991), «Сотим Улуғзода» (1991), «Бузургони адабиёти классикии тоҷику форс: Саъдии Шерозӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ» (2003), «Бадриддин Ҳилолӣ, Сайидои Насафӣ ва Абдурахмон Мушфиқӣ» (2014), нашриҳои иттилоотии «Адабиёти нав доир ба Тоҷикистон» (1991), «Адабиёти нав доир ба фарҳанг ва хунари Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2000, 2002, 2006-2008, 2014, 2016, 2022, 2023), китобномаҳои шарҳиҳои «Абдуллоҷон Юнусов» (1997, 2007), «Тилло Пулодӣ шоири маъруфи халқи тоҷик» (1998), «Носири Хусрави Қубодиёнӣ» (2004), «Қоршиносони эҷодкори Китобхонаи миллӣ» (2004, 2006), «Раҷабмад Амиров» (2004), «Гулзори Гулназар» (2005), «Ғаффор Валаматзода» (2006), «Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ» (2007), «Муллозӯхур Тоҳирӣ» (2007), «Ҷелмат Шерматзода» (2009), «Нури хирад» (Фарҳод Зикриёев) (2010), «Эмомалӣ Раҳмон» (2013), «Осорномаи Соҳиб Табаров» (2014), «Осорномаи профессор Худойназар Асода» (2014), «Қароматуллоҳи Мирзо» (2017), «Восеъ – Қаҳрамони халқи тоҷик» (2019), «Абдулҳамид Самад» (2019), «Боқӣ Раҳимзода» (2020), «Ҷазлиддин Муҳаммадиев» (2020), «Гулназар Келдӣ» (2020), «Назри Яздон» (2020), «Лоик Шералӣ» (2021), «Шоири халқи Тоҷикистон Аскар Ҳаким» (2021), «Муъмин Қаноат» (2022), «Шаҳрия Аҳтамзод» (2022), «Профессор Аҳмад Абдуллоев» (2022), «Профессор Шохзамон Абдуқодирович Раҳмонов» (2022), «Тимур Зӯлфикаров» (2022) ва ғайраҳо интишор ёфта, дар қорҳои илмиву эҷодӣ ва пажӯҳишу интиҳоби адабиёти зарурӣ пайваста мавриди истифода қарор гирифтанд.**

Масъалаҳои марбут ба назария, таърих, методика ва амалияи соҳаи китобдорӣ, аз ҷумла библиографияи тоҷик дар нашриҳои зерини китобхона: «Китобхонаи миллии Тоҷикистон: ақоиди асосӣ» (1992), «Садриддин Айнӣ аз дидгоҳи библиографияи адабӣ: ҳулосаи системаи ахбор» (1992), «Китобхонаи миллии Тоҷикистон: ҷашннома» (1993), «Китобхонаҳои Тоҷикистон дар арафаи асри XXI» (2000), «Концепсияи инкишофи Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ то соли 2010» (2001), «Ганҷинаи фарҳанг» (2004), «Барномаҳои таълимии соҳаи китобдорӣ» (2009), «Асосҳои дониши китобдорӣ-иттилоотӣ» (2010, 2015), «Муассисаи давлатии Китобхонаи миллии Тоҷикистон: роҳнома» (2013), «Роҳҳои татбиқи инноватсия дар фаъолияти китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2018), инъикос ёфтаанд. Илова бар ин, масъалаҳои мубрами илми библиографияшиносии тоҷик дар таҳқиқотҳои ҷудоғонаи олимони китобхона мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифта, тавассути нашриҳои таҳассусӣ низ нашр мешаванд. Масалан дар 11 шумораи маҷаллаи фарҳангӣ-маърифатии «Китобдор» (солҳои 2006-2015) оид ба масъалаҳои илми китобдорӣ тоҷик дар маҷмуъ 147 мавод ба таъб расидааст. Аз ин ҳисоб, доир ба бахши библиографияшиносӣ 14 мавод оид ба масъалаҳои назария ва таърихи библиография, соҳмондихии дастгоҳи маълумотӣ-библиографияи анъанавӣ ва электронӣ, услуби таҳияи шаклҳои гуногуни дастурҳои библиографӣ, ташкили навҳои гуногуни хизматрасонии библиографӣ, истифодаи дастурҳои библиографияи ҷопӣ ва электронӣ дар роҳбарии хониш, таълими донишҳои библиографӣ, тааллуқ дорад [5, с.115-116]. Имрӯз Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиби маҷаллаи илмӣ хеш «Паёми Китобхонаи миллӣ» мебошад, ки дар қисмҳои ҷудоғонаи он «Китобхонашиносӣ» ва «Библиографияшиносӣ» доир ба масъалаҳои мубрами илми китобдорӣ пайваста мақолаҳои олимони соҳа ҷоп мешаванд.

Агентии миллии созмони байналмилалии рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон (минбаъд АМСБРСК – ХКТ), ҳамчун маркази библиографияи давлатӣ дар таҳия ва интишори нишондиҳандаи ҷорӣ «Солномаи матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва силсилаи феҳристҳои тарҷеӣ «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» саҳми муносиб гузоштааст. Новобаста аз мушкилоти солҳои аввали соҳибистиклолии кишвар АМСБРСК – ХКТ тавонист, ки бо дарназардошти воридоти нусхаҳои ҳатмии ройғони ҳуччатҳо, тибқи талабот дастурҳои библиографияи ҷорӣ ва тарҷеиро мурабтаб ва нашр намояд. Тӯли солҳои 1991-2022 аз ҷониби АМСБРСК – ХКТ 82 номгӯи нишондиҳандаи библиографияи ҷорӣ «Солномаи матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1991-2022) ва 6 номгӯи китобномаи тарҷеӣ «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1992, 2005, 2011, 2016, 2022), «Репертуари китоби солҳои 1922-1930-и Хонаи китоби Тоҷикистон» (2021) чоп шудааст. Солҳои охир АМСБРСК – ХКТ дар радифи иҷрои қорҳои оинномавӣ, ҳамчун муассисаи илмӣ дар таҳқиқ ва баррасии масъалаҳои мубрами илми китобдорӣ тоҷик фаъолона иштирок менамояд. АМСБРСК – ХКТ бо қарори Комиссияи Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба аккредитатсияи муассисаҳои илмӣ соли 2019 аккредитатсияи давлатиро бомуваффақият гузашт ва тавассути роҳандозии лоиҳаҳои илмӣ дар омӯзиши масъалаҳои то ҳол омӯхта нашудаи соҳа саҳми муносиб гузошт. Соли панҷум аст, ки натиҷаи таҳқиқоти анҷомдодаи АМСБРСК – ХКТ дар силсилаҷамъуи «Библиографиносии ва китобшиносии дар Тоҷикистон» [2] нашр шуда, дастраси мутахассисони соҳа мегардад.

Дар таҳия ва интишори дастурҳои библиографияи илмӣ-ёрирасон саҳми Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (минбаъд КМИ ба номи И. Гандии АМИТ) хеле калон аст. Бо ибтиқори КМИ ба номи И. Гандии АМИТ нашрҳои ҷорӣ «Фанҳои ҷамъиятшиносии дар Тоҷикистон» (1991), «Илм дар Тоҷикистон» (2018, 2020, 2021), «Солномаи нашрияҳои Академияи илмҳои Тоҷикистон» (1991) ба таъб расидаанд, ки дар муаррифи ва тарғиби осори ҷопии олимони академия нақши бузург доранд.

Яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти библиографияи КМИ ба номи И. Гандии АМИТ ба таҳия ва нашри силсилаи дастурҳои библиографӣ таҳти унвони «Материалҳо оид ба биобиблиографияи олимони Тоҷикистон» равона шудааст. Ин силсила ҳанӯз дар даврони шӯравӣ барои пайдоиш, шаклгирӣ ва рушди библиографияи шарҳиҳолии олимони тоҷик заминаи воқеӣ гузошт. Ин таҷрибаи муфид ва анъанавӣ хуби библиографони китобхонаи мазкур имрӯз ҳам идома дорад. Дар даврони истиқлол аз ҷониби ин китобхона бахшида ба зиндагинома ва фаъолияти илмӣ таҳқиқоти олимони АМИТ таҳти силсилаи «Материалҳо оид ба биобиблиографияи олимони Тоҷикистон» 86 дастури шарҳиҳолий-библиографӣ бахшида ба 56 олим [1], аз ҷумла «Абдуқодир Маниёзов», «Абдуллаев Абдуманон», «Абдулҳақ Раҷабович Файзиев», «Абдунабӣ Сатторзода», «Абдусаттор Самадович Саидов», «Азимҷон Олимович Аминҷонов», «Алиев Курбон», «Аҳмедов Ҳаким Мунавварович», «Аҳрор Мухтаров», «Бобоев Тошбой Бобоевич», «Борис Анато́льевич Литвинский», «Вадим Александрович Ранов», «Владимир Иванович Буданов», «Гулям Алиевич Алиев», «Ғафтор Ашӯров», «Ғафуров Бобочон», «Далер Набиджанович Пачаджанов», «Джурабой Халикович Халиков», «Зафар Джураевич Усманов», «Изатулло Наврузович Ганиев», «Карим Хайдарович Хайдаров», «Малик Абдусатторович Сатторов», «Мамадшо Илолов», «Манзур Рахимович Джалилов», «Мирзо Муллоаҳмад», «Мироджов Гиёсидин Кудбидинович», «Мухарам Расулова», «Муҳиба Мухсиновна Якубова», «Муҳаммад Абдурахмон Наврӯз», «Муҳаммад Осимӣ», «Набиев Абдухолиқ Мирзоевич», «Нуман Негматович Негматов», «Нуриддин Каюмов», «Оғоназар Акназаров», «Одинаев Саидмуҳаммад», «Петр Михайлович Соложенкин», «Пулат Бабаджанович Бабаджанов», «Пулат Джураевич Усманов», «Раджаб Амонов», «Раззоқ Ғаффоров», «Раҳим Марупов»,

«Раҳим Масов», «Раҳмонзода Абдучаббор», «Рашид Каримович Рахимов», «Рауф Баротович Баротов», «Рустамбек Юсуфбеков», «Соҳиб Шўхратиевич Табаров», «Талбак Назарович Назаров», «Ульмас Мирсаидович Мирсаидов», «Фазыл Тахирович Тахиров», «Ҳамид Хусенович Мансуров», «Хуршед Хилолович Каримов», «Хуршеда Атаханова», «Ҳабибулло Муродович Саидмуродов», «Ҳакназар Назаров» ва «Юсуф Саидович Насыров» ба таъб расид, ки бештари онҳо аз ду то чаҳор маротиба бо тағйиру иловаҳо бознашр шудаанд.

Ҳамзамон масоили назариявӣ, методӣ ва амалии соҳаҳои китобшиносӣ, китобхонашиносӣ ва библиографияшиносии тоҷик дар маҷмуаҳои илмии КМИ ба номи И. Гандии АМИТ «Китобхона дар чаҳони муосир: баррасии фарҳангию иттилоотӣ» (2019), «Пажӯҳишҳои китобхонашиносӣ: равандҳои инноватсионии китобдорӣ дар шароити чаҳонишавӣ» (2020), «Китобхона ва фановарии иттилоот» (2020), «Дар қаламрави китобшиносӣ ва фарҳанг» (2021), «Равандҳои инноватсионӣ дар фаъолияти китобхонаҳои илмӣ» (2022), «Фаъолияти инноватсионии китобхона: ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ» (2022) мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Таҳлили фаъолияти библиографии Китобхонаи ҷумҳуриявии илмӣ-тиббӣ Тоҷикистон (минбаъд КҶИТТ) дар даврони истиқлол нишон дод, ки китобхона дар радифи дигар марказҳои библиографӣ бо дарназардошти талаботи рӯзафзунӣ кормандони соҳаи тиб таҳияву интишори дастурҳои библиографии илмӣ-ёрирасони ҷорӣ ва тарҷеиро ба роҳ мондааст. Аз ҷумла, аз ҷониби КҶИТТ нишондиҳандаҳои ҷорӣ «Феҳристи китобҳои нави ба КҶИТ Тоҷикистон воридшуда» (2012-2016, 2018) ва тарҷеии «Тиббӣ Тоҷикистони соҳибистиқлол» нашр шудаанд, ки охири адабиёти тӯли солҳои 1991-1995, 1996-2000, 2001-2005 интишоршударо фаро гирифта, солҳои 2016, 2017 ва 2018 ба таъб расидааст.

Муаррифӣ ва тарғиби адабиёти соҳаи тиб бештар хубтар аз ҷониби Китобхонаи илмӣ Донишгоҳи давлатии тиббӣ Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино роҳандозӣ шудааст. Чунон, ки таҳлил нишон дод ин китобхона нисбат ба китобхонаҳои илмӣ донишгоҳу донишкадаҳои кишвар дар самти китобноманигорӣ ва таҳияву интишори дастурҳои библиографӣ дар сафи пеш қарор дорад. Бештари дастурҳои таҳиянамудаи китобхона ба забони русӣ буда, адабиёти тозанаشري соҳаи тибро инъикос мекунад. Аз ҷумла, аз ҷониби китобхонаи мазкур **нишондиҳандаҳои мавзӯии** «Акушерство. Гинекология. В 3-х т. – Т. 1. Акушерство» (2016), «Акушерство. Гинекология. В 3-х т. – Т. 2. Гинекология» (2016), «Акушерство. Гинекология. В 3-х т. – Т. 3. Репродукция. Планирование семьи. Контрацепция» (2016), **китобномаҳои тарҷеии** «Актуальные проблемы аллергологии и иммунологии (1983-1990)» (1991), «Нишондиҳандаи библиографии рисолаҳои илмӣ олимони тиббӣ Тоҷикистон (солҳои 1938-2014)» (2014), «Аллергология. Иммунология (1974-2013 гг.)» иборат аз ду қисм (2014), «Медицинская литература (1791-1926)» (2014), **китобномаҳои тавсиявӣ** «Безопасность пищевых продуктов» (2015), «Год семьи» (2015), «Диабет» (2016), «Депрессия: давай поговорим» (2017), «Всеобщий охват услугами здравоохранения: для всех и везде» (2018), **нашрияҳои библиографии иттилоотии** «Бюллетени адабиёти нав» ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ (2015, 2016, 2018, 2019), библиографияи нашрҳои электронии «Хирургия» (2011), «Педиатрия» (2012), «Терапия» (2012), «Стоматология» (2013), таҳияву нашр шудаанд. Аз ҷониби китобдорони Китобхонаи илмӣ Донишгоҳи давлатии тиббӣ Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино М. Каримова ва С. Хайруллоева ба ёрии донишҷӯён дастури таълимии «Асосҳои библиография» (2011) таҳияву интишор шуд, ки барои омӯзиши асосҳои дониши китобдорӣ библиографӣ муфид мебошад.

Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар (минбаъд КДБҶ) ҳамчун маркази илмӣ-методии китобхонаҳои бачагонаи ҷумҳурӣ бо дарназардошти вежагҳои адабиёти бачагона, хусусиятҳои хоси синнусолии хонандагон

ва гуногуншаклии касбу кори роҳбарони хониши онҳо (падару модарон, мураббияҳои боғчаҳои бачагона, омӯзгорон ва китобдорон) дар таҳияи навъҳои гуногуни дастурҳои библиографӣ саҳм гузоштааст. Дар даврони истиқлол аз ҷониби КДБЧ **барои мактаббачагон дастурҳои библиографии** «Китобчаҳои заррин» иборат аз 3 қисм (2008, 2009, 2014), «Нури маърифат» иборат аз 2 қисм (2009, 2010), «Гулбаргҳои меҳр» (2015), **барои роҳбарони хониш дастурҳои методӣ ва методӣ-библиографии** «Любимых детских книг творцы» (1991), «Аз шаҳрчаҳои бостонӣ – ба пойтахти тозабунёди Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1994), «Ҳамкориҳои китобхона, оила, мактаб дар ташкил ва роҳбарии хониши кӯдакон» (1994), «Азбука улиц» (1994), «Пӯлод Толис – адиби дӯстдоштаи кӯдакон» (1999), «Корнамоии ҷовидона: ба ифтихори 55-солагии Рӯзи Ғалаба» (2000), «Адиби дӯстдоштаи кӯдакону наврасон: бахшида ба 90-солагии зодрузи Мирсаид Миршакар» (2002), «Табиат ва кӯдакон» (2002), «Соли 2003 – соли байналмилалӣ оби тоза» (2003), «Шӯҳрати ҷаҳонии «Шоҳнома» (2005), «Тарғиби осори Алӣ Бобоҷон дар китобхонаҳо» (2006), «Ашъори Наримон Бақозода пур аз меҳру вафост» (2006), «Файзбахши зиндагӣ» (2020), **китобномаҳои шарҳиҳои** «Ҳамқадами замон: нависанда Шодӣ (Шодон) Ҳаниф барои наврасон» (1991), «Писатели Таджикистана – детям» (1991), «Раҳимҷони Шарофзода» (1995), «Меҳрубон Назаров» (1997), «Мирзо Муллоаҳмад» (1998), «Китобшинос» (2008), «Сарбаланде аз деҳи Баланд» (2010), «Тараннумгари олами вуҳуш» (2010), «Бӯриев Курбоналӣ Бозорович» (2014), «Одина Ҳошимов» (2014), «Ҷӯра Ҳошимӣ» (2014), «Ҷӯрабек Муродов» (2014), «Маҳфилоро» (2015), «Наримон Бақозода» (2015), «Баҳористони Баҳорӣ» (2017), «Бобоев Толибҷон Ғаниевич» (2018), «Маҳбуби дилҳо» (2018), «Шариф Комилзода» (2018), таҳияву интишор шудаанд. Илова бар ин, КДБЧ ҳамасола бахшида ба Фестивали ҷумҳуриявии «Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасони Тоҷикистон» **дастурҳои таълимӣ-методи**ро таҳия менамояд. Аз ҷумла барои китобдорон ва созмондиҳандагони фестивал дастурҳои «Ҳафтаи китоби кӯдакон ва наврасон» (2005), «Фурӯғи маърифат» (2007), «Пайвандгари аслҳову наслҳо» (2011), «Як ҳафтаи фараҳбахш» (2012), «Роҳкушои олами орзуҳо» (2013), «Маҳзани маонӣ» (2014), «Аз китоб ояд ба дил нуру сафо» [(2015), «Меҳрофарин» (2016), «Гирехкушо» (2017), «Сафинае дар баҳри дониш» (2018), «Кашшофи падидаҳои наврас» (2019), «Тараннумгари сухан» (2020), «Хучаста бод, Истиқлол» (2021), «Аниси кунҷи танҳои китоб аст» (2022), «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» (2023) ба таъб расиданд. Тавассути дастурҳои мазкур китобдорони ҷумҳурӣ имкон пайдо карданд, ки сатҳи дониши таҳассусии хешро роҷеъ ба масоили услубҳои педагогии тарғиби китоб, худвижагии созмондиҳиҷу баргузориҳои чорабиниҳои оммавӣ, аз қабилӣ намоиши китобҳо, субҳи адабӣ, хулосаи библиографӣ, суҳбату вохӯриҷо, конференсияи хонандагон, шабҳои мавзӯӣ, шабҳои саволу ҷавоб, кироат ва дигар чорабиниҳои такмил диҳанд ва тавсияномаҳои ҷолибу маслиҳатҳои муфиди мураттибонро барои дар сатҳи зарурӣ доир намудани чорабиниҳои истифода намоянд.

Ҳамзамон аз ҷониби КДБЧ «Консепсияи ҳадамоти китобдории кӯдакону наврасон тавассути китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2009), консепсияи «Китобхонаи кӯдакону наврасони Тоҷикистони соҳибистиқлол» (2012) ва маҷмуаи мақолаҳои «Китобхонаҳо дар асри навин» (2009), «Ташаккули фарҳанги китобдорӣ-иттилоотии хонандагон» (2012), «Китобдории кӯдакону наврасони Тоҷикистон» (2014) таҳияву ҷоп шуданд, ки барои ба шароити даврони соҳибистиқлолии кишвар мувофиқу созгор намудани фаъолияти китобхонаҳои бачагона мусоидат карданд.

Дар даврони истиқлол дар радифи дигар марказҳои библиографии ҷумҳурӣ дар таҳқиқи проблемаҳои соҳаи китобдорӣ ва ҳаллу баррасии масъалаҳои мубрами автоматикунонии равандҳои китобдорию библиографӣ саҳми Китобхонаи давлатии патентию техникии Муассисаи давлатии «Маркази миллии патенту иттилоот»-и

Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КДПТ) назаррас мебошад. Соли 2007 КДПТ ба Шабаккаи патентию иттилоотии Авруосиё «ЕАПАТИС» пайваст гардид, ки ҳазинаи шабакаи мазкур айни замон 84 млн. нусха хуччатро дорост [8]. Бо ташаббуси КДПТ дар фазои китобхонаҳои мамлакат як қатор корҳои назаррасу шоёни таҳсин дар самти татбиқи навгониҳои соҳаи китобдорӣ бо истифода аз воситаҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба анҷом расонида шуданд. Қабл аз ҳама, КДПТ тавассути ташкил ва баргузории конференсияҳои илмӣ доир ба масъалаҳои муҳимми соҳаи китобдориву иттилоотрасонӣ тавонист, ки китобдорони ҳамаи навҳои китобхонаҳои ҷумҳуриро бо ҳам мутаҳид созад. Соли 2014 КДПТ бо мақсади арҷгузорӣ ба нақшу мақоми китоб дар ҳаёти ҷомеа, омӯзиш ва тарғиби дастовардҳои соҳаи китобдорӣ, муайяну муаррифӣ намудани фаъолияти китобхонаҳои муваффақ ва кормандони он, ҳавасмандгардонии кормандони соҳа ва бо ҳамин васила баланд бардоштани нуфузи касби китобдор, тасмим гирифт, ки боз як чорабиниҳои муҳимми сатҳи ҷумҳуриявӣ – озмуни «**Китобдор, китобхона ва китобхонаи шахсии сол**»-ро баргузор намояд. Озмун бори аввал дар ҷумҳурӣ аз рӯи се номинатсия «Китобдори сол», «Китобхонаи сол» ва «Китобхонаи шахсии сол» гузаронида шуд ва тибқи муқаррароти низомномааш Озмун дар ду сол як маротиба баргузор мегардад [5, с.130].

Дар заминаи маводҳои конференсияҳои илмӣ-назариявии доирнамудаи КДПТ маҷмуаи мақолаҳои зерин: «Сарватҳои иттилоотии китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиёт, инноватсия ва маърифати ҷомеа» (2013), «Низоми фаъолияти китобхонаҳои электронӣ ва ташкили маъхазҳои иттилоотии интернетӣ дар китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2014) «Ташкили маъхазҳои электронӣ дар китобхонаҳои Тоҷикистон» (2015), «Раванди ҷаҳонишавии технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2016), «Ташаккули фарҳанги хизматрасонӣ ва баланд бардоштани нуфузи фаъолияти китобхонаҳо дар ҷомеаи муосир» (2017), «Нақши китобхонаҳои ҷумҳурӣ дар ташаккули маънавии ҷомеаи муосир» (2018), «Масъалаҳои таҷдиди хадамоти библиографӣ дар фаъолияти қорӣ китобхонаҳои Тоҷикистон» (2019), «Дастовардҳои соҳаи китобдорӣ дар 30-соли даврони Истиқлолияти давлатӣ» (2021), ба таъб расиданд.

Шурӯ аз соли 2022 КДПТ ҳамчун муассис маҷаллаи илмӣ-оммавӣ ва фарҳангии «Неруи сухан»-ро дар як сол чор маротиба ба таъб мерасонад. Дар саҳифаҳои ин маҷалла маводи хонданибоб оид ба масъалаҳои рӯзмарраи соҳаи китобдорӣ дарҷ мегардад. Масалан, дар шумораи дуюми маҷалла мақолаҳои мутахассисони соҳа оид ба мавзӯҳои «Китобхонаи давлатии патентию техникӣ – маркази неруи зеҳн», «Нақши Пешвои миллат дар рушди фаъолияти китобдорӣ», «Хизматрасонӣ ба истифодабарандагон дар шароити дастрасии кушод. Муносибати нав ба раванди хизматрасонӣ», «Нақши маъхазҳои электронӣ дар марҳилаи навини истиқлолияти давлатӣ», «Дастёбӣ ба китобхонаи электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Нақши феҳристи электронӣ ва таъсири он дар раванди қори китобхона», «Ташкили сомона ва феҳристи электронӣ – қадами ҷадид дар рушди фаъолияти китобхонаҳои кишвар», «Аҳамияти таъсиси маъхазҳои электронӣ дар китобхонаҳои Тоҷикистон ва пешниҳоди дастрасӣ ба он», «Раванди автоматикунӣ – омили рушди устувори китобхона», «Нақши Хонаи китоби Тоҷикистон дар татбиқи равандҳои инноватсионӣ» ба таъб расидааст, ки маълумоти наву саҳеҳро ба кормандони соҳа пешниҳод менамояд.

Дар даврони истиқлол Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот (минбаъд ПИТФИ) тавассути ташкил ва баргузории экспедитсияҳои илмӣ ва таҳқиқотҳои сотсиологӣ дар омӯзишу таҳқиқи масъалаҳои муҳимми соҳаи китобдорӣ, аз ҷумла библиографияи тоҷик саҳми назаррас гузоштааст. Бо ташаббуси олимони ПИТФИ дар заминаи таҳқиқотҳои анҷомдодашуда теъдоди муайяни барномаву китобҳои дарсӣ, маводи таълимию методӣ, маҷмуаҳои илмӣ барои донишҷӯёни

муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва мутахассисони соҳаи китобдорӣ омодаву нашр шуданд. Ин ҷо, қабл аз ҳама, иҷрои нақшаву барномаҳои илмӣ ва татбиқи лоихаву мавзӯҳои илмии ПИТФИ имкон фароҳам овард, ки олимони доир ба масъалаҳои мубрами соҳаи китобдорӣ асару мақолаҳо эҷод намоянд. Аз ҷумла, аз ҷониби олимони соҳа доир ба илмҳои китобшиносӣ, китобхонашиносӣ ва библиографияшиносӣ тоҷик чунин асару маҷмуаҳои илмӣ: «Услубҳои китобдорӣ ва иттилоотӣ тарғиби китоб» (2008), «Таърих, тамоюл ва рушди фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон» (2009), «Китоб дар масири таърих» (2012), «Самтҳои асосии маълумоти китобдорӣ дар Тоҷикистон» (2013), «Фаъолияти китобдорӣ. Фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ: назария, услубҳо, амалия» (2013), «Китобдорӣ кӯдакону наврасони Тоҷикистон» (2014), «Таърихи библиографияи кишоварзӣ» (2011), «Таърихи библиографияи тоҷик (аз замони қадим то ибтидои асри XXI)» (2017), «История возникновения и развития сельскохозяйственной библиографии» (2010), «История таджикской библиографии (с древнейших времён до конца 80-х гг. XX века)» (2014) ба таъъ расиданд.

Ходимони илмии ПИТФИ зарурати мувофику мутобиқ намудани фаъолияти муассисаҳои китобдориро ба талаботҳои даврони соҳибистиклолӣ ва ниёзҳои ҷомеаи нав ба инобат гирифта, кӯшиш намуданд, ки барои кормандони соҳа тавсияномаҳо, дастурҳои методӣ ва методӣ-библиографӣ низ таҳия намоянд. Дар ин робита, дастурҳои амалӣ-методӣ ва методӣ-библиографияи «Менечмент ва маркетинги фаъолияти китобдорӣ» (2007), «Хизматрасонии ғайримукимии китобхонавӣ – иттилоотӣ» (2008), «Технологияи бунёд ва истифодаи захираҳои китобдорӣ – иттилоотӣ» (2009), ҷоп шуданд.

Мутобиқ ба талаботи барномаҳои давлатии соҳаи китобдорӣ аз ҷониби ходимони илмии ПИТФИ як силсила барномаву дарсномаҳо ва маводи дигари таълимӣ таҳия ва ҷоп шуданд. Масалан дар доираи иҷрои «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015» маводи зерин: «Менечмент ва маркетинги фаъолияти китобдорӣ» мактуби методӣ ба китобдор (2008); «Менечменти фаъолияти китобдорӣ ва иттилоърасонӣ»: китоби таълимӣ (2008); «Ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба фаъолияти китобдорӣ»: маълумотнома (2008); «Китобхонаҳои электронӣ»: маводи таълимӣ (2009); «Таърихи номаҳои Аҷам»: дарснома; (2010), «Библиографияи адабиёт барои кӯдакон ва наврасон»: барномаи таълимӣ ва нишондоди услубӣ оид ба омӯзиши фан барои донишҷӯёни факултаи китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ, ихтисоси 05.27.00 – “Китобдор, библиограф-омӯзгор” (2011); «Библиографияи адабиёт барои кӯдакон ва наврасон»: мавод барои омӯзиши фан (2011); «Библиографияи адабиёти кишоварзӣ»: барнома барои донишҷӯёни факултаи китобдорӣ (2011); «Библиографияи адабиёти табиатшиносӣ ва техникаӣ»: барномаи таълимӣ (2011); «Библиографияи кишоварзии тоҷик»: мавод барои омӯзиши фан (2011); «Фаъолияти библиографӣ дар китобхонаҳо»: китоби дарсӣ (2012); «Библиографияи Тоҷикистон»: барномаи таълимӣ (2012); «Китобхонашиносӣ»: китоби дарсӣ (2012); «Таърихи китобдорӣ кишварҳои хориҷӣ»: китоби дарсӣ (2013); «Библиографияи адабии тоҷик»: китоби дарсӣ (2014); «Фарҳанги китобдорӣ»: маводи таълимӣ; (2014); «Махзани маърифат»: маълумотнома (2014); «Асосҳои дониши китобдорӣ-библиографӣ»: барномаи таълимӣ (2015); «Китобхонаи миллии Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз»: дастури таълимӣ (2015); «Библиографияи кишваршиносӣ Тоҷикистон (замони шӯравӣ)»: китоби дарсӣ (2015) таҳияву ҷоп шуданд.

Силсилакитоби «Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон», ки то имрӯз 9 ҷилди он [9] нашр шудааст, ҷиҳати муаррифӣ ва инъикоси воқеии натиҷаи таҳқиқотҳои илмии олимони ПИТФИ ва мутахассисони соҳаи китобдорӣ нақши муҳим дорад. Дар ин силсилакитоб масъалаҳои назариявӣ, методӣ ва амалии марбут ба китобу китобдорӣ, таърихи китобу интишорот, китобшиносӣ китобхонашиносӣ муосир, библиографияи

миллӣ, фаъолияти марказҳои библиографӣ ва иттилоотӣ, инноватсия дар соҳаи китобдорӣ, бунёди китобхонаҳои анъанавӣ ва маҷозии электронӣ, ташкили фонд ва феҳристҳои электронӣ, истифодаи технологияи нави иттилоотию иртиботӣ дар фаъолияти китобхонаҳо, таъмини китобхонаҳо ва кормандони онҳо бо таваккуфгоҳҳои худкори корӣ, моҳият ва мундариҷаи маркетинги китобдорӣ, омӯзиш ва тарғиби донишҳои китобдорӣ-библиографӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода шудаанд.

Масоили марбут ба назария ва амалияи равандҳои инноватсионӣ дар фаъолияти китобдорӣ, ки дар аҳди муосир дар соҳаи китобдорӣ низ тақозои замон гардидаанд, аз маркази таваччуи илмии олимони ПИТФИ ва мутахассисони соҳа дар қанор намондаанд. Ин манзурро қомебиҳои илмии тайи панҷ соли охир дар ин самт ба даст овардаи онҳо собит менамояд. Таври мисол, теъдоди таълифотҳои маҷмуии олимони соҳа дар самти равандҳои инноватсионӣ дар фаъолияти китобдорӣ ва умуман инноватикаи китобдорӣ беш аз 100 номгӯйро ташкил медиҳанд. Дар радифи ин навофариҳои илмӣ, баҳусус рисолаи муқаммали илмии «Инноватикаи китобдорӣ» [10], ҷойи махсус дорад. Зеро дар ин китоб бори нахуст дар илми китобдорӣ тоҷик муаллиф қўшидааст, ки доир ба пайдоиши мафҳуми инноватика, аҳамият, вазифаҳо ва самтҳои рушди он, ояндаи ташаккули ин нағзони дар фаъолияти китобдорӣ-иттилоотшиносӣ, менечменти инноватсионӣ дар китобхонаҳо изҳори ақида қарда, инчунин масъалаҳои истифодаи самараноки нерӯи инноватсионии китобхонаҳоро таҳлилу тафсир намудааст.

Рисолаи боарзиши дигаре, ки қароғири мағзуи равандҳои инноватсионӣ дар фаъолияти китобдорӣ мебошад, зеро сарлағҳои «Равандҳои инноватсионӣ дар фаъолияти библиографияи китобхонаҳо» [6] интишор гардидааст. Дар ин рисола муаллиф масоили муҳими назариявӣ ва амалии библиографияшиносии тоҷикро бо дарназардошти татбиқи нағзониҳои технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар фаъолияти библиографияи китобхонаҳо ва марказҳои иттилоотӣ-библиографӣ, мавриди арзёбӣ қарор додааст.

Илова ба ин, маҷмуаи мақолаҳои илмии олимони соҳаи китобдорӣ таҳти унвони «Фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи китобдорӣ» (2018) интишор гардид, ки дар он 25 таҳқиқоти боарзиши муҳаққиқони соҳаи китобдорӣ тоҷик, ки қароғири қанбаи инноватсияи китобдорӣ мебошанд, ҷой дода шудааст. Маҷмуаи мағзур вобаста ба самти қароғирии раванди инноватсионияшон дар фаъолияти китобдорӣ ба 3 қасл тақсимбандӣ қарда шудаанд. Аз қумла, дар қасли яқум мақолаҳои ба масъалаи муҳими қамони муосир «Таҳқиқи фаъолияти инноватсионӣ дар китобхонаҳо» инъикос гардидаанд. Таҳқиқотҳои суратқирифтаи ин самт, асосан қанбаи назариявӣ дошта, дар онҳо воридшавии равандҳои гуногуни инноватсионӣ дар фаъолияти китобхонаҳои қумхурӣ мавриди арзёбии илмӣ қарор дода шудаанд. Қасли дуҷуми маҷмуа таҳти унвони «Китобхонаҳои электронӣ ва ташаккули пойгоҳҳои рақамӣ дар Тоҷикистон» – қамъбаст гардида, дар он таълифотҳои илмӣ, натиҷаи таҳқиқотҳои назариву амалии ташаккули захираҳои рақамӣ дар қумхурӣ арзёбӣ шудаанд. Қариб ҳамаи таҳқиқотҳои дар ин қасл ҷойдодашуда, масоили муғрами тақозои қамони муосир, амсоли бунёд ва тарғиби заҳоири рақамӣ тавассути шабақаи Интернет, созмондиҳии сомонаҳои китобхонаҳо ва қараёнҳои гуногуни ҳадамоти иттилоотию библиографиро фаро қирифтаанд. Мақолаҳои дар қасли сеҷуми маҷмуа нашршуда раванди татбиқи инноватсияи китобдорӣ ва ояндаи рушди онро инъикос меқунанд.

Барои тақмили бойғони иттилооти илмӣ оид ба соҳаи китобдорӣ ва бунёди манобеи библиографияи ҷопӣ ва электронии марбут ба қорномаҳои Асосғзори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон, санаҳои муҳими таърихӣ ва қашнвораҳои силсилаи китобномаҳо таҳияву интишор шуданд. Аз қумла, маротибаи аввал номгӯи беш аз ду ҳазор осори назмиву насрии адибони тоҷик баҳшида ба қорномаҳои Президенти Қумхурии Тоҷикистон қамъоварӣ шуда, дар шакли феҳрист

омода гардид ва тахти унвони «Эмомалӣ Раҳмон дар адабиёти бадеӣ» (2016) интишор ёфт.

Ҳамзамон олимони ПИТФИ бо мақсади омӯзишу бақайдгирӣ, таҳқиқу коркард, гурӯҳбандиву феҳристнигорӣ ва тарғиби ҳамаҷонибаи осори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва адабиёт доир ба зиндагинома ва корномаҳои ӯ тибқи лоиҳаи «Бунёди манобеи библиографии чопӣ ва электронии «Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон» барои солҳои 2017 – 2019», китобномаи 8 ҷилдаи «Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон»-ро [7] таҳия ва чоп намуданд. Дар 8 ҷилд 16395 навиштаҷоти библиографӣ ҷамъоварию гурӯҳбандӣ шудааст. Аз ҷумла, дар ҷилди 1-ум 2339 номгӯӣ маводи солҳои 2012-2013, дар ҷилди 2-юм 2139 номгӯӣ маводи солҳои 2014-2015, дар ҷилди 3-юм 1645 номгӯӣ маводи соли 2016, дар ҷилди 4-ум 1538 номгӯӣ маводи соли 2017, дар ҷилди 5-ум 2131 номгӯӣ маводи соли 2018, дар ҷилди 6-ум 2042 номгӯӣ маводи соли 2019, дар ҷилди 7-ум 3013 номгӯӣ маводи солҳои 2012-2019 ва ҳамчунин дар ҷилди 8-ум 1548 номгӯӣ маводи солҳои 2012-2019 нашршуда, инъикос ёфтааст.

Ба ифтихори 700-солагии донишманди маъруф, шоир, мутафаккири барҷастаи Шарқ Мир Сайид Али Ҳамадонӣ феҳристи осор ва адабиёт доир ба ӯ (2015) таҳияву нашр шуд. Бахшида ба 150-солагии шоири ширинкалом ва суханвари машҳури тоҷик Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ нишондиҳандаи шарҳиҳолию библиографии ӯ (2015) низ аз чоп баромад. Ҳамзамон ба муносибати 100-солагии устои рақс, Хунарпешаи халқии ИҶШС Ғаффор Валаматзода ва фарҳангшиноси маъруфи тоҷик, Ходими хизматнишондодаи санъати Тоҷикистон Меҳрубон Назаров китобномаҳои шарҳиҳолии тахти унвонҳои «Ғаффор Валаматзода – асосгузори хореографияи тоҷик» (2016) ва «Меҳрубон Назаров» (2022) интишор ёфтанд. Ин наъви дастурҳои библиографӣ бахшида ба зиндагинома, фаъолияти эҷодӣ ва илмию таҳқиқотии олимони соҳаи фарҳангу санъат ва матбуоти тоҷик, аз қабилӣ «Ҷӯраев Ислоҳ Акрамович» (2007), «Темур Атахонов» (2008), «Сафар Сулаймонӣ» (2008), «Сафар Шосаидов» (2012), «Авғонов Қурбон Ғуломович» (2013), «Иродатманд» («Мурод Муродӣ») (2015), «Орифи санъат» («Ҷӯрахон Обидпур») (2022) низ таҳияву нашр шуданд.

Теъдоди зиёди асару мақолаҳо оид ба масоили таҳқиқи назарияву услуб, созмондиҳию идораи фаъолияти китобхонаҳо, истифодаи технологияи муосири иттилоотию иртиботӣ дар қори китобхонаҳо, хизматрасонии китобдорӣ ба аҳоли ва дигар масоили марбут ба фаъолияти китобдорӣ дар феҳристи «Китобхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол» номнавис шудаанд. Феҳристи мазкур аз пешгуфтор, 7 қисм, 12 зерқисм, кӯмакфеҳристҳои алифбоии асарҳо ва ашхос иборат буда, 1382 номгӯи адабиёти чопию электронии ба забонҳои тоҷикӣ ва русии дар солҳои 1991 – 2016 интишорёфтаҳо фаро гирифтааст [4].

Соли 2017 ба ифтихори 20-солагии таҷлили Рӯзи Ваҳдати миллӣ шумораи дуҷуми китобномаи «Ваҳдати миллӣ» бо фарогирии 1254 номгӯи адабиёт чоп шуд. Ҳамзамон дар ҳамкорӣ бо Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашри мукаммали китобнома ба ифтихори 25-солагии Рӯзи Ваҳдати миллӣ интишор ёфт, ки фарогири 3831 навиштаҷоти библиографӣ мебошад [3].

Чиҳати татбиқи банди 3 ва 4-и иҷроии Қатъномаи Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид оид ба «Рӯзи байналмилалӣ Наврӯз», ки дар он давлатҳои аъзоро даъват кардааст, ки сатҳи оғаҳии худро дар бораи Наврӯз баланд бардошта, бо мақсади интишори донишҳои марбут ба мероси Наврӯз дар ҷомеаи байналмилалӣ таърихи пайдоиш ва суннатҳои онро мавриди омӯзиш қарор диҳанд, шумораи дуҷум ва сеҷуми дастури библиографии «Наврӯз» (2013) таҳия ва ба таъб расид.

Фаъолияти 20-солаи илмию таҳқиқоти ПИТФИ дар китобномаи «Таҳқиқи фарҳанги миллӣ дар осори олимони ПИТФИ» (2017) таҳлил шуда, 209 номгӯи осори чопшуда мавриди таҳқиқи библиографӣ қарор гирифтааст.

Барои омӯзиш ва муайян намудани тамоюлҳои рушди фарҳанги миллӣ дар даврони истиқлол тибқи талаботи лоиҳаи илмии ПИТФИ «Таҳқиқи вежагиҳои рушди фарҳанги миллӣ дар даврони истиқлол» (2021-2025) китобномаи «Рушди фарҳанги миллӣ дар даврони истиқлол» иборат аз 2 ҷилд (2021, 2022) таҳия ва нашр шуд, ки фарогири 5015 навиштаҷоти библиографӣ мебошад.

Ҳамзамон аз ҷониби ходимони илмии ПИТФИ дастурҳои библиографии «Китоби сол: китобшиносии ҷорӣ фарҳангу ҳунари Тоҷикистон» (№1. – 2000; №2. – 2002; №3. – 2002), «Тақвими арбобони барҷастаи фарҳангу санъати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010, 2011-2012, 2013-2014, 2015», «Тақвими ҷашн ва санаҳои муҳими фарҳангу ҳунар ва матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017, 2018, 2019, 2020, 2021», «Библиографияи фолклоршиносии тоҷик (солҳои 1969-2005)» (2021) таҳия шуда, аз ҷоп баромаданд.

Дар таҳияву интишори дастурҳои библиографӣ, бахусус нишондиҳандаҳои илмӣ-ёрирасон китобхонаҳои илмии донишгоҳу донишкадаҳои олий ва институтҳои илмӣ-тадқиқоти соҳавӣ низ саҳми муносиб гузоштаанд. Масалан, аз ҷониби библиографони Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) **нишондиҳандаҳои библиографии** «Илм дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон» (1991), «Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон» (2000), «Библиографический указатель по семейному праву» (1997), «Фехристи нусхаҳои хаттии Маркази фарҳангии ба номи профессор Ш. Хусейнзода» (2007), **китобномаҳои шарҳиҳои** «Мансур Бабаханович Бабаханов» (1991), «Нурбахши дилҳо» (М. Н. Қосимова) (1993), «Роҳат Абдуваҳобовна Набиева» (1996), «Фотех Халикович Хақимов» (1997), «Олимони Донишгоҳ» (1998), «Профессор Урватулло Тоиров» (2002), «Пайванди дилҳо» (П. Гулмуродзода) (2016), «Равшан Раҳмонӣ» (2021) таҳия ва ба таъб расидаанд. Ҳамзамон аз ҷониби муҳаққиқони Китобхонаи илмии ДМТ **дастурҳои методии** «Использование ресурсов интернета в библиотеках» (2005), «Пособие по составлению заявок на грант» (2005) таҳияву интишор шудаанд.

Бо ибтиқори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А. Рӯдакии АИ ҶТ (ҳоло ин институт боз ба ду институти мустақил тақсим шудааст) **дастури библиографии** «Фехристи китобҳои литографӣ» (ибораат аз 2 китоб ба забони русӣ) (2012) ва **китобномаҳои шарҳиҳои** «Осорномаи Муҳаммадҷони Шақурӣ» (2007), «Осорномаи академик Хуршеда Отахонова» (2012), «Дилбастаи фарҳанги мардум» (Додочон Обидов) (2013), «Китобномаи шарҳиҳои фолклоршинос Бозор Тилавов» (2019) ба таъб расидаанд.

Дар даврони истиқлол Академияи Вазорати корҳои дохилии Тоҷикистон дар радифи наشري китобу маҷаллаҳои тахассусӣ боз дар таҳияву интишори дастурҳои библиографӣ саҳм гузоштааст. Бо ташаббуси библиографони ин муассиса ду **дастури тарҷеӣ** таҳти унвонҳои «Библиография (1991-2016): корҳои илмӣ-тадқиқоти ҳайати профессорон ва омӯзгорони Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2016) ва «Библиографияи Академияи ВКД Тоҷикистон (1991-2021)» (2021) нашр шудаанд.

Аз ҷониби кафедраҳои тахассусии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (минбаъд ДДФСТ) дастурҳои библиографӣ низ таҳияву ҷоп шудаанд, ки теъдоди бештари онҳоро **китобномаҳои шарҳиҳои** ташкил медиҳанд. Дар даврони истиқлол аз ҷониби ДДФСТ чунин дастурҳои библиографӣ, ба монанди: «Осори ҷопии устодони кафедраи китобхонашиносӣ» (1991), «Шашмақом – садои зиндаи тамаддуни тоҷик» (2018), «Сафар Сулаймонӣ» (1996), «Сайфиддин Алиевич

Раҳимов» (1997), «Файзи Бокиевич Зикриёев» (1997), «Аслиддин Низомов» (2013), «Қалами Хушбахт» (Хушбахт Бехзод) (2015), «Ҳабиби фарҳанг» (Шермуҳаммад Ҳабибов) (2015), «Умре дар чодаи фарҳангшиносӣ» (Диловаршо Латифзода) (2017), «Омӯзгор ва муҳаққиқи библиографияшиносӣ» (Гадобек Маҳмудов) (2020) таҳияву интишор шудаанд.

Дар оморасозии бештари дастурҳои библиографии ишорашуда саҳми омӯзгорони кафедраҳои таҳассусии факултети китобдории ДДФСТ калон мебошад. Маҳз бо ташаббуси устодони ин факултет дар даврони истиқлол барои донишҷӯён бори нахуст барномаву дарсномаҳои таълимӣ аз фанҳои таҳассусӣ, аз қабили «Таърихи номаҳои Аҷам» (муаллиф Р. Шарофзода) (1993, 1997, 2010), «Китобхонашиносии умумӣ» (муаллиф С. Сулаймонӣ) (1998), «Минетураҳои китобии асримиёнагии форсӣ–тоҷикӣ» (муаллиф С. Муҳиддинов) (2004), «Библиографияшиносӣ» (муаллифон Г. Маҳмудов, Қ. Ғулумзода) (2019), «Фаъолияти инноватсионӣ-методиҳои китобхона» (муаллифон С. Шосайдзода, З. Шариф) (2021)] таҳия ва chop шуданд, ки таълими бевоситаи ин фанҳо чиҳати баланд бардоштани сатҳи дониши таҳассусии донишҷӯён мусоидат намуд. Ҳамзамон маҷмуаи мақолаҳои «Фаъолияти китобдорӣ дар даврони ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ» (2012) низ ба донишҷӯёну мутахассисони соҳа пешниҳод шуда, барои азхудкунии фанҳои таълимӣ ва омӯзиши масъалаҳои мубрами илми библиографияшиносӣ мусоидат мекунад.

Китобхонаи оммавии ба номи Т. Асирии вилояти Суғд низ дар таҳияи навҳои гуногуни дастурҳои библиографӣ фаъолна иштирок кардааст. Бо ташаббуси китобхонаи мазкур дастурҳои библиографии «Китобхона дар оинаи матбуот» (2017), «Узви вобастаи АИ ҶТ, профессор Низомиддин Зоҳидӣ» (2017), «Феҳристи осори Нависандаи халқии Тоҷикистон Муҳиддин Ҳочазод» (2019), «Китобномаи Камоли Хучандӣ» (2020), «Носирҷон Юсуфзода Салимӣ» (2020), «Тақвими санаҳои ҳумоюнӣ-2020» (2020), «Китобномаи Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2022) нашр шудаанд.

Ҳамин тавр, таҳлили фаъолияти марказҳои библиографӣ дар самти китобноманигорӣ осори ҷопӣ дар даврони истиқлол имкон дод, ки чунин ҳулосаҳо ҳосил шаванд:

1. Нашри китобу маҷалла ва дигар намудҳои маҳсулоти ҷопӣ барои пайдоиши навъу шакл ва жанрҳои мухталифи дастурҳои библиографӣ шароит фароҳам оварданд.

2. Дар даврони истиқлол аз ҷониби АМСБРСК – Ҳонаи китоби Тоҷикистон, китобхонаҳои илмиву оммавӣ: КМ, КМИ АМИТ, КҶИТТ, КДҶБ, Китобхонаи вилоятии ба номи Т. Асирӣ ва институтҳои илмӣ-таҳқиқотии соҳавӣ, аз қабили ПИТФИ, ИЗА ба номи Рӯдакии АМИТ силсилаи дастурҳои библиографӣ доир ба мавзӯҳои мубрамми замона ва марбут ба зиндагиномаю фаъолияти гуногунпахлуи ҷаҳраҳои шинохтаи таърихӣ, арбобони давлатӣ, ходимони илм, фарҳанг ва санъат таҳияву нашр шуданд, ки то имрӯз барои муаррифӣ ва тарғиби осори онҳо мусоидат мекунанд.

3. Дар ин давра дар радиҳои таҳияи дастурҳои библиографияи илмӣ-ёрирасон ва тавсиявӣ, бештар тавачҷуҳ ба таҳияи дастурҳои библиографияи шарҳиҳолӣ зоҳир карда шуд.

4. Бо дарназардошти талаботи айём бори нахуст дастурҳои библиографӣ оид ба мавзӯҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла «Давлати бузурги Сомониён», «Об – манбаи ҳаёт», «Наврӯз», «Ваҳдати миллӣ», «Иҷлосияи сарнавиштсоз», «Кӯлоби бостонӣ», «Танзими расму оинҳои миллӣ ва анъанаву маросимҳои динӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Таърихи варзиши Тоҷикистон», «Осорхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол», «Китобҷаҳои заррин», «Нури маърифат», «Феҳристи китобҳои литографӣ», «Китобхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол», «Библиографияи Академияи ВКД

Тоҷикистон (1991-2021)», «Китобномаи Камоли Хучандӣ», «Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон» (иборат аз 8 ҷилд) ва ғайраҳо интишор ёфтанд.

5. Тавассути ҳамкориҳои мутақобила олимони ПИТФИ, ДДФСТ ба номи М. Турсунзода, КМ, КМИ АМИТ ҷиҳати ҳаллу фасли масъалаҳои назариявӣ, методӣ, амалӣ ва таърихӣ соҳаи китобдорӣ, аз ҷумла библиографияи тоҷик саъю кушиш намуда, тавассути эҷоди асару мақолаҳо ва таҳияи барномаву дарсномаҳои таълимӣ дар рушди соҳаҳои китобшиносӣ, китобхонашиносӣ ва библиографияшиносии тоҷик саҳми муносиб гузоштанд.

6. Барои донишҷӯёну мутахассисони соҳа бори нахуст китобҳои дарсӣ, барномаҳои таълимӣ ва дастурҳои методӣ оид ба масъалаҳои библиографияи тоҷик, услуби таҳияи дастурҳои библиографӣ, истифодаи воситаҳои библиографӣ дар роҳбарии хониш ва тарғиби осори ҷопию электронӣ ба таъъ расиданд.

7. Бори нахуст матбуоти даврии соҳаи китобдорӣ: маҷаллаҳои «Анис», «Китобдор», «Неруи сухан», «Паёми Китобхонаи миллий», рӯзномаҳои «Китоб», «Хирад», «Дунёи китоб», «Роҳнамои хониш» ба фаъолият шурӯъ карда, дар саҳифаҳои худ дар радиои инъикоси масъалаҳои мубрами соҳаҳои китобшиносӣ ва китобхонашиносии тоҷик боз дар баррасии проблемаҳои илми библиографияшиносии тоҷик саҳм гузоштанд.

Дар баробари ин таҳқиқ муайян намуд, ки на ҳамаи дастурҳои библиографии замони истиқлол мувофиқи талаботи стандартҳои маъмул таҳия шудаанд. Масалан, ҷунонки аз гурӯҳбандии маводи дар нишондиҳандаи библиографии «Библиографияи библиографияи Тоҷикистон: китобнома (1991-2022)» [1] пешниҳодшуда маълум мегардад, фасли «Манобеи библиографияи инфиродӣ»-и нишондиҳанда ба се зерфасл тақсим шудааст. Зерфасли якумро 86 номгӯи дастури шарҳиҳолӣ-библиографии олимони АМИТ ташкил медиҳад, зерфасли дуюм 168 номгӯи дастури фардӣ ба ашхоси ҷудоғона, олимону адибон, мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм, арбобони сиёсӣ, фарҳангу санъат бахшидашударо фаро гирифтааст. Таҳлили иҷмолии дастурҳои зерфасли мазкур нишон дод, ки на ҳамаи китобномаҳои шарҳиҳолӣ интишорёфта аз нигоҳи вежагиҳои китобноманигорӣ, маҳакҳои асосии интиҳобу хостагирии мавод, таъйини хонандагиву мақсаднокии дастурҳо, услуби гурӯҳбандиву таснифнигорӣ, ородихию таҳрири библиографӣ ва дигар нозуқиҳои банду басти дастурҳои библиографӣ ба талаботҳои оддии омода кардани китобномаҳо ҷавоб медиҳанд. Азбаски бештари мураттибони дастурҳои ин зерфасл ғайриҳирфавӣ буда, аз вежагиҳои таҳия намудани дастурҳои библиографӣ огоҳӣ надоранд, қойдаҳои мураттабсозии дастурҳо риоя нашудааст ва ин муносибат боиси коста гаштани арзиши илмӣ, иртиботӣ, пажӯҳишӣ ва тарғиботи китобномаҳо шудааст. Масалан дар қисмҳои ҷудоғонаи дастурҳо ворид шудани рӯйхати маърузаҳои илмие, ки ин ё он олим дар конференсия ва ё семинарҳои омӯзишӣ баромад карда, ҳамчун дастнавис гуё дар бойғониаш нигоҳ дошта мешаванду (шояд умуман вучуд надошта бошанд) дар ягон манбаъ ҷоп нашудаанд, барои истифодаи умум тавассути дастурҳо пешниҳод шудаанд, ки ин услуби кор ба ягон стандарти соҳаи китобдорӣ мувофиқат намекунад ва ҷунин тарзи муносибат истифодабарандаи дастурро ба иштибоҳ мебарад ва имкон намедиҳад, ки талаботи ӯ оид ба асари пешниҳодшуда қонеъ гардонида шавад. Набояд фаромуш кард, ки вазифаи аввалиндараҷаи дастури библиографӣ ин қабл аз ҳама, пешниҳоди номгӯӣ осори интишорёфта мебошад.

Илова бар ин, дар бештари китобномаҳои шарҳиҳолӣ унвони дастурҳо, маълумоти зери сарлавҳа ва дигар унсурҳои библиографӣ ба мазмуну муҳтавои дастур, таъйини хонандагӣ, навъу шакл ва жанри он мувофиқат намекунанд. Боиси нигаронӣ аст, ки бештари мураттибон қоидаҳо ва талаботҳои оддии таҳияи дастурҳои библиографиро дағалона вайрон карда, ба саҳлангорӣ роҳ медиҳанд.

Тақвияти фаъолияти библиографии китобхонаҳо ва дигар марказҳои библиографӣ дар самти китобноманигории осори чопӣ, ба андешаи мо, қабл аз ҳама, иҷрои чунин корхоро тақозо мекунад:

- таҳия ва ба тасвиб расонидани санадҳои меъёрӣ доир ба китобноманигории осори чопӣ;
- ҳамоҳангсозии фаъолияти қорӣ марказҳои библиографӣ дар самти китобноманигории осори чопӣ;
- коркард ва чоп намудани дастурҳои методӣ ва таълимӣ доир ба услуби таҳияи дастурҳои библиографӣ;
- таҳия ва нашр намудани дастурҳои библиографӣ марбут ба масъалаҳои мубрами даврони соҳибистиклолӣ ва ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон;
- роҳандозии наشري доимии дастурҳои библиографии иттилоотӣ дар заминаи адабиёти тозанаشري ба фонди китобхонаҳо воридшуда;
- ҳарчи бештар ҷалб намудани библиографони касбӣ дар қорӣ омода намудани дастурҳои библиографӣ.

Адабиёт

1. Библиографияи библиографияи Тоҷикистон: китобнома (1991-2022) / мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Ш. Комилзода; зерӣ назари М. Ақобирова; муҳаррир С. Наимов. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – 208 с.
2. Библиографияшиносӣ ва китобшиносӣ дар Тоҷикистон. Китоби 1 [Библиографоведение и книговедение в Таджикистане. Книга 1] [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / мураттиб Қ. Б. Бӯриев; муҳаррир М. Алиев. – Душанбе: Қайҳон, 2018. – 208 с.; Библиографияшиносӣ ва китобшиносӣ дар Тоҷикистон. Китоби 2 [Библиографоведение и книговедение в Таджикистане. Книга 2] [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / мураттиб Қ. Б. Бӯризода; муҳаррирон: М. Алиев, О. Титова. – Душанбе: Қайҳон, 2019. – 320 с.; Библиографияшиносӣ ва китобшиносӣ дар Тоҷикистон. Китоби 3 [Библиографоведение и книговедение в Таджикистане. Книга 3] [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / мураттиб Қ. Б. Бӯризода; муҳаррирон: М. Алиев, О. Титова. – Душанбе: Қайҳон, 2020. – 316 с.; Библиографияшиносӣ ва китобшиносӣ дар Тоҷикистон. Китоби 4 [Библиографоведение и книговедение в Таджикистане. Книга 4] [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / мураттибон ва муаллифи пешгуфтор С. Нодирзода, М. Баёнӣ; муҳаррирон: С. Пиров, О. Титова. – Душанбе: Аржанг, 2021. – 320 с.; Библиографияшиносӣ ва китобшиносӣ дар Тоҷикистон. Китоби 5 [Библиографоведение и книговедение в Таджикистане. Книга 5] [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / мураттибон ва муаллифи пешгуфтор С. Нодирзода, М. Баёнӣ; муҳаррирон: С. Пиров, О. Титова. – Душанбе: Аржанг, 2022. – 336 с.
3. Ваҳдати миллӣ [Матн]: феҳристи адабиёт / Китобхонаи миллии Тоҷикистон; Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотӣ фарҳанг ва иттилоот; мураттиб Ш. Комилзода; зерӣ назари Ҷ. Файзализода. – Душанбе: Меҳроҷ-Граф, 2022. – 634 с.
4. Китобхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол [Матн]: феҳристи адабиёт / ВФ ҶТ, ПИТФИ, КМТ; мураттиб М. Комилов; зерӣ назари Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2016. – 312 с.
5. Комилов, М. Истиқлолият ва рушди фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1991-2016): рисола / муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2020. – 260 с.
6. Маҳмудов, Г. Равандҳои инноватсионӣ дар фаъолияти библиографии китобхонаҳо [Матн] / ВФ ҶТ, ПИТФИ; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2018. – 240 с.
7. Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон [Матн]: китобнома. Иборат аз 8 ҷилд / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттиб Ш. Комилзода; муаллифи мақолаи муқаддимаӣ А.

Раҳмонзода; муҳаррир М. Ақобирова; зери назари А. Раҳмонзода. – Ҷилди 1 (солҳои 2012-2013). – Душанбе: Ирфон, 2018. – 500 с.; Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон [Матн]: китобнома. Иборат аз 8 ҷилд / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррир М. Ақобирова; зери назари А. Раҳмонзода. – Ҷилди 2 (солҳои 2014-2015). – Душанбе: Ирфон, 2018. – 480 с.; Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон [Матн]: китобнома. Иборат аз 8 ҷилд / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррир М. Ақобирова; зери назари А. Раҳмонзода. – Ҷилди 3 (соли 2016). – Душанбе: Ирфон, 2019. – 440 с.; Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон [Матн]: китобнома. Иборат аз 8 ҷилд / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррир М. Ақобирова; зери назари А. Раҳмонзода. – Ҷилди 4 (соли 2017). – Душанбе: Ирфон, 2019. – 416 с.; Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон [Матн]: китобнома. Иборат аз 8 ҷилд / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррир М. Ақобирова; зери назари А. Раҳмонзода. – Ҷилди 5 (соли 2018). – Душанбе: Ирфон, 2019. – 508 с.; Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон [Матн]: китобнома. Иборат аз 8 ҷилд / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррир М. Ақобирова; зери назари А. Раҳмонзода. – Ҷилди 6 (соли 2019). – Душанбе: Ирфон, 2019. – 496 с.; Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон [Матн]: китобнома. Иборат аз 8 ҷилд / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррир М. Ақобирова; зери назари А. Раҳмонзода. – Ҷилди 7. (адабиёт ба забонҳои русӣ ва ўзбекӣ, солҳои 2012-2019). – Душанбе: Ирфон, 2019. – 612 с. – Матн ба забонҳои русӣ, ўзбекӣ.; Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон [Матн]: китобнома. Иборат аз 8 ҷилд / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррир М. Ақобирова; зери назари А. Раҳмонзода. – Ҷилди 8. Адабиёти бадеӣ (солҳои 2012-2019). – Душанбе: Ирфон, 2019. – 340 с. – Матн ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, ўзбекӣ.

8. Сидиков, М. Китобхонаи давлатию патентию техники – маҳзани неруи зеҳн // Неруи сухан. – 2022. – №2. – С.6.

9. Фаёлияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн]: хрестоматия / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттибон С. Ҳ. Шосаидов, Қ. Б. Бӯриев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 200 с.; Фаёлияти китобдорӣ дар замони истиқлолият [Матн] / ВФ ҶТ, ПИТФИ; таҳияи Қ. Бӯриев; муҳаррир С. Шосаидов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. – 225 с.; Фаёлияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / ВФ ҶТ, ПИТФИ; таҳияи Қ. Бӯриев / муҳаррирон: С. Ҳ. Шосаидов, Б. С. Холов. – Душанбе: Ирфон, 2013. – Китоби III. – 172 с.; Фаёлияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / ВФ ҶТ, ПИТФИ; таҳияи Қ. Бӯриев / муҳаррир С. Ҳ. Шосаидов. – Душанбе: Истеъдод, 2013. – Китоби IV. – 184 с.; Фаёлияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / ВФ ҶТ, ПИТФИ; таҳияи Қ. Бӯриев / муҳаррир С. Ҳ. Шосаидов. – Душанбе: Ирфон, 2013. – Китоби V. – 240 с.; Фаёлияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Бӯриев; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – Китоби VI. – 640 с.; Фаёлияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Бӯриев; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2018. – Китоби VII. – 480 с.; Фаёлияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2019. – Китоби VIII. – 636 с.; Фаёлияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / ВФ ҶТ, ПИТФИ; мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Абдурахимзода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2020. – Китоби IX. – 480 с.

10. Шосаидова, С. Инноватикаи китобдорӣ [Матн] / ВФ ҶТ, ПИТФИ; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2019. – 248 с.

РУШДИ БИБЛИОГРАФИЯИ ТОЧИК ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар таҳқиқот вазъи китобноманигории осори чопӣ дар заминаи дастурҳои библиографии дар замони истиқлол интишорёфта мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Ба андешаи муаллифон нашри китобу маҷалла ва дигар намудҳои маҳсулоти чопӣ барои пайдоиши навъҳои мухталифи дастурҳои библиографӣ шароит фароҳам оварда, имкон дод, ки талаботи библиографии хонандагон қонеъ гардонида шавад. Қайд мегардад, ки дар таҳияву интишори силсилаи дастурҳои библиографияи давлатӣ, илмӣ-ёрирасон ва тавсиявӣ саҳми Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии миллии созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон, Китобхонаи марказии илмӣ ба номи И. Гандии АМИТ, Китобхонаи ҷумҳуриявии илмӣ-тиббӣ Тоҷикистон, Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар ва Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот назаррас мебошад. Ҳамзамон таҳқиқот ошкор кардааст, ки дар радифи дастовардҳо дар самти китобноманигории осори чопӣ камбудию норасоӣҳо ҷой доранд, аз ҷумла на ҳамаи китобномаҳои шарҳҳои интишорёфта аз нигоҳи вежагиҳои китобноманигорӣ, маҳакҳои асосии интихоби мавод, таъйини хонандагиву мақсаднокии дастурҳо, услуби гурӯҳбандиву таснифнигорӣ, ородиҳию таҳрири библиографӣ ва дигар нозуқиҳои банду басти дастурҳои библиографӣ ба талаботҳои оддии омода кардани китобномаҳо ҷавоб медиханд.

Тадқиқот инчунин натиҷаҳои дастовардҳои илмӣ ва тадқиқотии олимони соҳаро, ки дар тӯли солҳои истиқлолият дар маҷмӯаҳои илмӣ, монографияҳо ва мақолаҳои тадқиқотӣ нашр шудаанд, баррасӣ кард. Қайд гардид, ки ин таҳқиқотҳо, ки фарогири маводи фаровони илмӣ ҷанбаҳои назариявӣ ва таҳлили натиҷаҳои таҷрибаҳои амалианд, ҷиҳати омӯзиши масъалаҳои мубрами китобшиносӣ, китобхонашиносӣ ва библиографишиносии тоҷик барои олимону мутахассисони соҳа, кормандони китобхонаву марказҳои библиографӣ, донишҷӯёни факултету шуъбаҳои китобдорӣ муассисоҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбии кишвар метавонанд ҳамчун сарчашмаи боэътимоди иттилоотию манбаи афзудани дониши касбӣ мавриди истифода қарор дода шаванд.

Калидвожаҳо: китобноманигорӣ, библиографияшиносӣ, библиография, библиографияи тоҷик, библиографияи давлатӣ, библиографияи илмӣ ёрирасон, библиографияи тавсиявӣ, нишондиҳандаи библиографии ҷорӣ, дастури библиографии тарҷеъ (ретроспективӣ), китобномаи шарҳиҳолӣ, таҳқиқот, осори чопӣ, барнома, дарнома, рисола, маҷмӯаи илмӣ, истиқлолият.

РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОЙ БИБЛИОГРАФИИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В исследовании на основе библиографических пособий, изданных в период независимости, изучалось состояние библиографирования печатных произведений.

По мнению авторов, издание книг, журналов и других видов печатной продукции создало условия для появления разных видов, типов и жанров библиографических пособий и позволило удовлетворить библиографические потребности читателей. Отмечается, что ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан, Национальное агентство Международной организации стандартной нумерации книг – Дом книги Таджикистана, Центральная

научная библиотека имени И.Ганди НАНТ, Республиканская научно-медицинская библиотека Таджикистана, Государственная республиканская детская библиотека имени Мирсаида Миршакара и Научно-исследовательский институт культуры и информации внесли свой вклад в подготовку и издание серии государственных, научно-вспомогательных и рекомендательных библиографических пособий. Вместе с тем, в ходе исследования выяснилось, что наряду с успехами в области библиографирования печатных материалов в этой области имеются и недостатки, в том числе не все изданные биобиблиографические пособия по библиографическим характеристикам, основным критериям выявления и отбора литературы, по целевому и читательскому назначению пособий, способам группировки и классификации, редактирования и оформления пособий и другим особенностям составления библиографических пособий отвечают основным требованиям.

В исследовании также были рассмотрены результаты научных и исследовательских достижений ученых в этой области, которые были опубликованы в научных сборниках, монографиях и исследовательских статьях за годы независимости. Было отмечено, что эти исследования, охватывающие обширные научные материалы по теоретическим аспектам и анализу результатов практических экспериментов, способствуют изучению актуальных вопросов книговедения, библиотековедения и библиографоведения Таджикистана, могут быть использованы в качестве надежного источника повышения профессиональных знаний для ученых и специалистов отрасли, библиотечных работников и библиографических центров, студентов библиотечного факультета высших и средних профессиональных учебных заведений страны.

Ключевые слова: библиографирование, библиографоведение, библиография, таджикская библиография, государственная библиография, научно-вспомогательная библиография, рекомендательная библиография, текущий библиографический указатель, ретроспективный библиографический указатель, биобиблиография, исследование, печатные работы, программа, учебник, монография, научный сборник, независимость.

DEVELOPMENT OF TAJIK BIBLIOGRAPHY IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

In the study, the bibliographic position of printed works is studied on the basis of bibliographic instructions published during the period of independence.

According to the authors, the publication of books, magazines and other types of printed materials created conditions for the appearance of different types and genres of bibliographic reference books and allowed to satisfy the bibliographic needs of readers. The contribution of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan, the National Agency of the International Organization of Book Numbering – the House of Books of Tajikistan, the Central Scientific Library named after I. Gandhi AMIT, the Republican Scientific and Medical Library of Tajikistan, the Mirsaid Mirshakar Republican Children's Library and the Research Institute of Culture and Information are significant. At the same time, the study revealed shortcomings and shortcomings in the direction of achievements in the field of bibliography of printed works, including not all published sensible books in terms of bibliographic detail, the main criteria for the selection and selection of materials, the definition of readability and the purpose of instructions, the style of grouping and classification, bibliographic preparation and editing and other nuances of bibliographic manuals meet simple requirements of bibliographic preparation.

The research also examined the results of scientific research achievements of scientists in this field, which were published in scientific collections, monographs and scientific articles over

the years of independence. It was noted that these studies, which include abundant scientific material of theoretical aspects and analysis of the results of practical experiments, are aimed at studying topical issues of Tajik bibliography, librarianship and bibliography for scientists and specialists in this field, library staff and bibliographic centers, students of faculties and library departments of higher and secondary vocational educational institutions of the country can be used as a reliable source of information and a source of professional knowledge enhancement.

Keywords: bibliography, Tajik bibliography, state bibliography, scientific and auxiliary bibliography, recommended bibliography, current bibliographic index, bibliographic reference, descriptive book, research, printed works, program, textbook, dissertation, scientific collection, independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Комилзода Шариф** – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сармутахассиси МД “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон, 5. Тел.: (992) 900-67-18-06; E mail: komilzoda1958@mail.ru

Шарифзода Фирдавс – номзади илмҳои таърих, муовини декани факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121; Тел.: (+992) 918 81 84 70; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Сведения об авторе: **Комилзода Шариф** – кандидат педагогических наук, доцент, главный специалист ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан,. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Техрон, 5. Тел.: (992) 900-67-18-06; Электронная почта: komilzoda1958@mail.ru

Шарифзода Фирдавс – кандидат исторических наук, заместитель декана исторического и юридического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени С. Аини. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121; Тел.: (+992) 918 81 84 70; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Information about the author: **Komilzoda Sharif** – Candidate of Pedagogical Sciences, associate Professor, chief specialist of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Tekhron, 5. Tel.: (992) 900-67-18-06; Email: komilzoda1958@mail.ru

Sharifzoda Firdavs – Candidate of Historical Sciences, Deputy Dean of the Faculty of History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121; Ph.: (+992) 918 81 84 70; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

ЗАБОНШИНОСӢ, АДАБИЁТШИНОСӢ ВА ПУБЛИТСИСТИКАШИНОСӢ

ТДУ 82точик+891.550+821.93

ТКБ 83.3 (2точик)+83.3(0)+9+84 точик 7-5

ПАДИДАҲОИ НАВЧӢӢ ДАР ШЕЪРИ АҲДИ ЧАДИДИЯ

Ҳадиятуллохи Амридин

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аморати Бухоро дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои қарни XX дар авҷи ҷаҳолат, зулму ситам бар омма, бесаводии ҳукуматдорон, хомӯшии аҳли фаҳм дар робита ба авзои ҷомеа аз тарси ҷону мол ва тамаллуққории мансабхоҳон қарор дошт, ки ин ҳолат на танҳо ба аморати Бухоро, балки ба тамоми давлатҳои Осиёи Миёна низ мутааллиқ буд. Ба андешаи аллома Бобоҷон Ғафуров “Давлатҳои Осиёи Миёна аз тамоми ҷаҳони мутамаддин қариб ҷудо буданд” [9, с.640].

Баъди тасаллоти ҳукуматхоҳонаи Аврупо ва Русия дар нимаи дувуми асри XIX зимнан дар Осиёи Миёна вазъият ба тағйирот мувҷеҳ гардид. Дар ин давра ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии мардуми Осиёи Миёна, ба хусус аморати Бухоро, нафаси тозаеро ҳис кард. Бо барқарории муносиботи дипломатӣ ва ба вучуд омадани имконияти тиҷоратӣ соҳибкорон ва равшанфикрони аморати Бухоро низ бо ҳаёту рӯзгори кишварҳои дигар ошно гардиданд. Шоирону нависандагон бо осори гаронбаҳои адибони маъруфи мамолики хориҷ, аз ҷумла адибони рус, шинос гардида, бо тарҷумаи осори онҳо дар рушди илму фарҳанги мамлакати хеш саҳм гузоштанд.

Дар натиҷаи чунин шиносӣ ва танвири афкори адибони тоҷик асарҳои монанди “Наводир-ул-вақоъ” (Аҳмади Дониш), “Бадоеъ-ус-саноеъ” (Шамсиддин Шохин), “Туҳафи аҳли Бухоро” (Мирзо Сироч), “Миръоти ибрат” (Сиддиқи Аҷзӣ), “Мунозара” ва “Баёноти сайёҳи хиндӣ” (Абдурауфи Фитрат) ба вучуд омаданд, ки бо мазомини иҷтимоӣ худ боиси ба вучуд омадани адабиёти маорифпарварӣ гардиданд.

Ба ақидаи адабиётшиноси рус Е.Э. Бертелс: “Адабиёти ҷадидиро аз ибтидои асри XX сар кардан мумкин нест. Вай аз гузашта реша мегирад ва роҳи мураккаби онро фақат ба шартӣ таҳлили бодикқати қадамҳои аввалини он дарёфтани мумкин аст” [8, с.9]. Дар ҳақиқат ҷараёни маорифпарварӣ, ки баъдтар номи ҷадидияро ба худ гирифт, аз нимаи дувуми асри XIX оғоз гардида, бевосита ба ақидаҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш ва пайравонаш ҳамчун Шамсиддини Шохин, Савдо ва Возеҳ барин шоирон тааллуқ дорад. Аҳмади Дониш баъди сафар ба Русия ва ошноӣ бо шароити зиндагӣ ва тараққиёти соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеаи русӣ, аморати Бухоро ва мардуми ситамдидаи хешро дар ниҳояти ақибмондагӣ дида, дар пайи ислоҳи ҷомеа мешавад. Ӯ дар китоби “Наводир-ул-вақоъ”, махсусан дар “Рисола дар назми тамаддун ва таовун”, сохти ҳукуматдории Бухоро, амирони ғофил аз пешрафти ҷаҳон ва дар пайи ишрати нафсонии хеш бандбуда, мардуми бесаводи беҳабар аз ҳодисоти давр ва ноогоҳ аз ҳукуку манфиатҳои худро саҳт мавриди интиқод қарор дода, ҳамзамон роҳу усули раҳой аз ин бунбастро бо далелу исбот аз рӯзгори мардуми Русия пешниҳод менамояд. Ҳамин аст, ки Бертелс Аҳмади Донишро “падари адабиёти нави тоҷик” меномад [8, с.9].

Пас аз ин дигар амирони манғит ва дарбориёни ҷохталаб нисбат ба Аҳмади Дониш муносибатро дигаргуна намуда, ӯро аз саҳнаи сиёсат дур карданд, зеро

акидаҳои навгароёнаи Аҳмади Дониш ба амирон ва наздикони онҳо писанд набуд. Баъд аз ин касе аз ҳокимони давр ба сухани ӯ гӯш наметод: “Ҳайфу афсӯс, ки дар ин аср гӯши шунаванда ва дидаи нигаранда нест, чуз ин ки ҳар чи маълуми хеш гардад, ба саҳифае нақш кардан ва худ хондан ва худ гиристан, дигар илоҷе надорад. Ҳар гаҳ аз ин мақула дар маърази баён оварда шавад, ҳамл ба чунун ва тахайюлотӣ бангу афюн мекунад” [6, с.114].

Чунин чараёни навгароӣ дар дигар мамолики форсизабон аз ҷумла Эрон ва Афғонистон низ ба вучуд омад. Дар адабиёти Эрон ин падида дар зерӣ мафҳуми маршрутаҳои арзи ҳастӣ карда, 5-уми августи соли 1906 аз ҷониби Музаффариддиншоҳ ба тасвиб расидааст [14, с.494]. Бар хилофи чараёни маорифпарварии Бухоро, падидаи маршрутӣ дар Эрон аз ҳамовозии ҳукуматдорон ва оммаи мардум бархурдор гардид. Афқоре, ки дар натиҷаи падидаи маршрутӣ ба амал омад, дар адабиёти Эрон, чараёни ҷадид ва услуби наверо ба вучуд овард, ки аз лиҳози шаклу мазмун аз адабиёти гузашта фарқ мекард.

Аз ҷумлаи адибони пешқадами маршрутаҳо дар Эрон, Маликушшуаро Баҳор, Адибулмамолики Фароҳонӣ, Сайид Ашрафиддини Гелонӣ, Абулқосим Лоҳутӣ дар эҷодиёти худ ба мавзӯҳои доғи давр, ҳамчун озодӣ, Ватан, омӯзиши илм, таълиму тарбия, раҳиҳои мардум аз зулму ситам ва ғайра дахл намуда, шеърро бо зиндагии ҳаррӯзаи мардум наздик намуданд: “Чун ин ашъор ҷанбаи таблиғотиву равшангароӣ дошту ба хидмати тӯдаҳои мардуму аҳдофи инқилоб буд, – мегӯяд Нимо Юшич, – аз ин рӯ он бояд ба забони сода ва дар вазну қолабҳои кӯтоҳ суруда мешуд, то дарҳури завқу салиқаи тӯдаҳо бошад. Ин амр боиси он гардид, ки дар шеър жанрҳои фолклорӣ аз қабилӣ тасниф, тарона ва жанрҳои дар шеъри классикӣ камистеъмоли тарҷеъбанд ва мусаммату мустазод, ки бо зарбу оҳанги худ дарҳури завқу табъи тӯдаҳо буд, ривоч пайдо кунад” [35, с.15]. Мирзода Ишқӣ дар шеъри “Иди коргарон” мардумро ба бедорӣ ва худшиносиву ҳудогоҳӣ даъват менамояд:

Эй коргар, ин хучаста наврӯз,
Ид асту муборак асту фирӯз.
Ин нукта, вале бидор дар гӯш,
3-ин шоири “инқилоб омӯз”:
Ин ид на иди коргарҳост,
Эй мардум интиқом андӯз.
Гар ҷумлаи ағниё бимиранд,
Гардад ҳама рӯз “Иди наврӯз” [38].

Талоши мудовими адибони давраи маршрутӣ доир ба навгароӣ дар шаклу мазмун ба гунаи густурда ба роҳ монда шуд, ки дар натиҷа дар баробари истифодаи мавзуоти ҷадид, пайдоиши таркибу ибораҳои нав дар шеър ва ба забони содаву барои тӯдаи мардум фаҳмо кӯшишҳо ба назар расид. Аз лиҳози шакли шеър бошад, дар ин давра шеъри нав ё худ озод ба вучуд омада, аз тарафи Нимо Юшич ба авҷи аъло расонида шуд ва то андозае ба номи Нимо Юшич маъруфият ёфт. Мисол аз Фарруҳии Яздӣ:

Ҳамин бас аст зи озодагӣ нишонаи мо,
Ки зерӣ бори фалак ҳам нарафта шонаи мо.
Зи дасти ҳодиса помол шуд ба сад хорӣ,
Ҳар он саре, ки нашуд хоки остонаи мо.
Миёни ин ҳама мургон бастапар моем,
Ки дода ҷабри ту барбод ошӯнаи мо [25, с.60].

Ибтидои садаи XX, барои Афғонистон низ оғози давраи равшангароӣ ва маорифпарварӣ мебошад. Таҳаввулоту дигаргуниҳои замон мардуми Афғонистонро ҳам бетаъсир намонд. Адибони Афғонистон ҳам бо сафар ба кишварҳои Аврупоӣ ва ошноӣ бо тарзи зиндагӣ ва воқиғ гаштан аз тараққиёти он мамлакатҳо, бо афкори наву

андешаҳои ҷадид ба ватани худ баргашта, хоҳони тағйири вазъи мавҷуда ва ислоҳи мактабу маориф шуданд. Наҳзати таҷаддудхоҳӣ бар хилофи маршрутияти Эрон аз ҷониби ҳукуматдорони даври Афғонистон ба шиддат мавриди сарзаниш қарор гирифт. Навгароӣ дар Афғонистон ба солҳои охири ҳукуматдории Ҳабибуллоҳхон (1901-1919) рост омад, ки дар ғароиши сиёсии худ аз ҷониби ҳокими давр ба шиддат сарқуб гардид. Аммо дар ин миён як наҳзати адабӣ ҳам ба вучуд омад, ки дар интишороти нашрияти “Сироч-ул-ахбор” таҷаллӣ кард. «“Сироч-ул-ахбор” ба мудирияти Маҳмуди Тарзӣ аввалин нашрияти имрӯзин дар Афғонистон аст ва аз авомили аслии таҷаддуди адабӣ ва фикрӣ дар кишвар ва моёи ошноии мардум бо дониш ва фанни ҷаҳони имрӯз». – аст [37].

Аз ҷумлаи адибони маорифпарвари афғон Маҳмуди Тарзӣ мебошад, ки бо сафар ба кишварҳои хориҷ аз қабилҳои Ироқ, Туркия, Фаронса ва Англия бо кӯлборе аз илму дониши замонавӣ ва пешқадам ба ватан баргашта, хоҳони ислоҳот дар тамоми сохторҳои давлатӣ, аз ҷумла мактабу маориф шуд. Абдулҳақи Вола, адабиётшиноси афғон дар мавриди Маҳмуди Тарзӣ чунин ибрози андеша мекунад: “Бузургтарин шоир ва нависандаи афғонӣ, ки шеваи ҷадид ва тарзи тафаккури асриро дар шеъри дарӣ ривоч бахшид, Маҳмуди Тарзӣ буд. Вай дар ҳақиқат, падари адабиёт ва маорифи асрии Афғонистон шумурда мешавад, ки дар назм ва наср соҳиби мактаби ҷадида буд” [12, 107]. Маҳмуди Тарзӣ зарурати эҷоди роҳи оҳан, барқ, телеграф, телефон ва дигар васоили муҳими зиндагиро дар замони муосир ёдовар гардида, дар яке аз шеърҳои масъалаи роҳи оҳанро дар ҳаёти иҷтимоии одамон муҳим арзёбӣ кардааст:

Аз аҷоибҳои асри мо яке рел аст, рел,
Роҳату сарват, саодат ҷумлагӣ рел аст, рел.
Рели шахру мулк рағҳои ҳаёти дил бувад,
Дил бувад пойтахту ҳар сӯ қосидаш рел аст, рел.
Шеъри фанӣ гуфтани Маҳмуд аз фанни адаб,
Гарчи дур афтода, лекин хомааш рел аст, рел [12, с.107].

Чи тавре ки аз гуфтаи худӣ ӯ бармеояд, агарчи ин шеър аз равониву шевоӣ ва аз ҷаззобияту ширинӣ то андозае орист, аммо мақсади шоир баёни яке аз масъалаҳои муҳими рӯз мебошад.

Дар радиҳои Маҳмуди Тарзӣ адибони дигар минҷумла Халилуллоҳ Халилӣ, Абдурахмони Пажвок, Зиё Қоризода, Юсуфи Оина, Бориқи Шафай, Мусои Наҳмат, Оринпур, Бехҷат, Тавфиқ, Мунтазир, Сулаймони Лоик, Асадуллоҳ Ҳабибро метавон зикр кард, ки бо ироаи мавзуоти калидии вақт, эҷоди макотиби нав ва ба роҳ мондани усули ҷадиди илмомӯзӣ, тараққиёти соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоии омма дар офаридаҳои худ, дар равшанфикрии мардум саҳм гузоштанд. Аз ҷумла, Халилуллоҳ Халилӣ дар мазмуни ашъораш ба тозагӯӣҳои ҷашмгире даст задааст. Ашъори ӯро мавзӯҳои Ватан, ишқ, таълиму тарбия, интиқоди навоқиси ҷомеа ва ғайра ташкил медиҳанд. Намунае аз ашъори ватандӯстонаи устод Халилӣ:

Боз имшаб дӯстон! кишвар ба ёд омад маро,
Сӯхтам, он хоки ҷонпарвар ба ёд омад маро.
Шом дидам мурғаке бар гулбуне хуфта ба ноз,
Ошёнӣ меҳрубонмодар ба ёд омад маро [29, с.85].

Дар ин давра шоирони даризабони Афғонистон дар масъалаи мундариҷа то андозае ба тозагӯӣҳо даст ёфтанд. Масъалаҳои муҳими давру замон, эҷоди равишҳои нави таҳсил, сохтани хатҳои телефон, телеграф, бунёди роҳи оҳан, зулму ситам, бесаводӣ ва ақибмондагии фикрии ҷомеа ва дигар мазомини нав ба мундариҷаи шеър роҳ ёфтанд.

Адабиёти тоҷик бошад дар ибтидои қарни XX ба таҳаввулоти ҷиддие рӯ ба рӯ гашт. Доир ба оғози марҳалаи нав дар адабиёти тоҷик устод Садриддин Айнӣ чунин изҳори ақида менамояд: «Ҳарчанд Аҳмадмахдуми Дониш (1826-1896) дар боби

адабиёти мансура хеле роҳи нав ва услуби тозаро ба илҳоми даҳо ва истеъдоди фитрии худ эҷод карда, лекин ин равиш то соли 1905-и мелодӣ, яъне то инқилоби нахустини Русия шоеъ нашуда буд. Вақте ки инқилоби мазкур ба вуқӯъ омада, омадшуди рӯзнамаҷот ва китобҳои тоза дар Бухоро ва Туркистон умумият гирифт, соҳибқаламони тозанавис ҳам ҷо-ҷо сар бароварданд. Бинобар ин, мо сари таърихи адабиёти нави тоҷикро 1905 қарор додаем» [4, с.353].

Ҳамин тариқ, ҷараёни адабие, ки аз нимаи дувуми асри XIX дар адабиёти тоҷик бо номи маорифпарварӣ арзи ҳастӣ намуд, дар ибтидои асри XX дар натиҷаи инқилоби аввали рус, таҳаввулоти азимеро мувоҷеҳ гардид, ки ин падида аз ҷониби адабиётшиносон бо номи ҷараёни «ҷадидия» ва муътақидонаш бо номи «ҷадидиён» шинохта мешаванд. «Ҷадидия» дар асл аз «маорифпарварӣ» ҷудо набуда, балки дар ҳақиқат идомадиҳанда ва тараққидиҳандаи ҳамон андешаҳои созандаву ислохотхоҳонаи маорифпарварони пешин буд. Қаҳҳор Расулиён мегӯяд: «Ҷунбиши ҷадидия, ки дар ибтидои қарни XX дар Осӣи Миёна мунташир гашт, аз ҷараёни маорифпарварӣ ҷудо набуд, як навъ идомаи мантиқии ғояҳои тараққипарварии маорифпарварони нимаи дувуми қарни XIX бо сарварии Аҳмади Дониш мебошад. Ин ҷунбиши сиёсӣ иҷтимоӣ ва фалсафӣ фарҳангӣ бидуни дар назар гирифтани бархе аз маҳдудиятҳои таърихӣ дар сарнавишти халқи тоҷик воқеае пешрафта буд. Онҳо воқеан навҷӯ буданд ва дар сиёсат, иқтисод, адабиёт, ҳунар, мактабу маориф ва умуман дар қулли арсаҳои ҳаёт усули нав қасди ҷорӣ кардани онро доштанд» [20, с.17].

Аз сабабе, ки аксари ҷадидон аз зумраи шоирон ва нависандагон буданд, ба ин хотир ин наҳзат бештар дар адабиёт рӯнамоӣ кард. Ва падидаҳои навҷӯӣ низ пеш аз ҳама, дар адабиёт пайдо шуданд. Дар адабиёти ин давраи тоҷик назму наср аз ҷиҳати жанр, оҳанг, сабку услуб ва мавзӯ навпардозӣҳои ҷашмгирро шохид гардид. Дар насри тоҷики давраи ҷунбиши навгарӣ жанрҳои нави адабӣ падида омад. Ба андешаи Расул Ҳодизода: «Мақоланависии адабиёти сиёсӣ, ҳикояҳои реалистӣ ва воқеияти замон, шаклҳои драма, қиссаҳои адабӣ ва фалсафӣ, тарзи нави сафарнома-нависӣ, муқолаҳои бадеӣ ва киноявӣ дар адабиёти тоҷик шаклҳои навине буданд, ки насри бадеии моро ганӣ ва рангин карданд» [32, с.149].

Масъалаи назм дар адабиёти давраи ҷадидия мақоми вижа дорад. Шеърӣ тоҷик дар ин фурсати таърих аз ҷиҳати қолаб тағйироти назаррас надошт, дар масъалаи мундариҷа бошад, тағйироти бузургро рӯ ба рӯ гардид. Шоирони ибтидои қарни XX-ро аз лиҳози сабки нигориш, услуби баён метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд. Дастаи аввали ин адибонро Нақибхони Туғрал, Зуфархон Ҷавҳарӣ, Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ, Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам ва Муҳаммад Содикҷоҳаи Гулшанӣ ташкил медиҳанд. Гурӯҳи аввал қомилан пайрав ва ҷонибдори сабки нигориши гузаштагон буданд ва дар эҷодиёташон аз шоироне ҳамчун Ҳофизу Саъдӣ, Ҷомӣ ва алалхусус сабки Бедил пайравӣ менамуданд.

Бояд гуфт, ки ҷараёни адабие, ки бо номи сабки ҳиндӣ дар асри XVI ба вуҷуд омад, дар асл аз равиши ҳоси шоирони рамзурозгарои қарни XIV, сарчашма мегирад, ки дар ин давра шоироне ҳамчун Камоли Хуҷандӣ, Фаҳриддини Ироқӣ ва Ҳофизи Шерозӣ бештар ба истеъмоли киноёт, истиорот ва нозукбаёнӣ рӯй оварданд. Сабки ҳиндиро Соиби Табрзӣ ва махсусан Мирзо Абдулқодири Бедил ба авҷи аълои худ расониданд, ки минбаъд бо номи сабки Бедил шинохта шуд. Устод Садриддин Айнӣ дар робита ба ин масъала мегӯяд: «Дар аҳдҳои охири, баъд аз 1200 ҳиҷрӣ (баробари солҳои 1785-1786-и мелодӣ, – Ҳ. А.) дар Бухоро ва Мовароуннаҳр дар назму дар наср тақлиди Бедил шуҳрат гирифта, ҳар аҳлу ноаҳл, ки ба дасташ қалам мегирифт, чизе дар пайравии Бедил навиштанро аз ҷумлаи татиммаи камоли худ мешуморид» [4, с.353].

Адибони гурӯҳи аввали ибтидои садаи XX эҷодиёти шоирони пешин, алалхусус осори Бедилро ҳамчун анъана идома дода, бо эҷоди назира, тазмин, татаббуъ ва ғайра

аз ӯ пайравӣ мекарданд. Масалан, Туғрал дар ашъораш борҳо номи Бедилро ёд карда, ӯро устои худ мехонад ва аз шеърҳои ӯ дар эҷодиёташ ба унвони тазмин истифода менамояд: «Шоирӣ тавонону ширинсухан Туғрало Аҳрорӣ, ки Бедилро ба ҳайси инсонӣ комили зиндагии хеш пазируфтааст, дар ашъораш ӯро зиёда тавсиф намуда, таъбирҳои «халлоқулмаонӣ», «қулзуми маънӣ», «дарёи маонӣ», «бахри маънӣ», «дарёи сухан», «дарёи маърифат», «ҷаноби Бедил», «ҳазрати Бедил» ва ғайра лоиқ доништааст» [17, с.84]. Туғрал аз ҷумлаи шоирони хуштабу боистеъдоди замони худ буд, вале он қадар шайдои ашъорӣ Бедил гашта буд, ки ҳудро доимо дар ҳоли шармсори мебинад:

Туғрало, аҷзи қамоли ҳазрати Бедил нигар:

«Он қадар ҳечам, ки аз худ шармсорам кардаанд» [7, с.258].

Зуфархон Ҷавҳарӣ низ аз анъанаҳои назми классикӣ ба хубӣ огоҳ буда, дар эҷодиёташ аз ашъорӣ гузаштагон ба таври назира, тазмин ва ғайра пайравӣ кардааст. Ӯ ба эҷодиёти саромадони адаби пешин аз ҷумла Ҳофиз, Соиб, Бедил алоқаи зиёд доштааст. Дар ин замина аз ашъор ва сабки Бедил таъсири бештар пазируфтааст. «Ҷавҳарӣ муқаллид (ба Бедил) аст, – гуфтааст устод Айнӣ, – аммо дар тақлид он қадар сохтакорӣ ва такаллуф ба қор набурдааст. Бинобар ин аз ин тақлид ба фасоҳати табиӣ забон зарари қуллӣ рӯй намодааст» [4, с.177]. Завқи баланди Зуфархон Ҷавҳариро дар ин шеър ба намоиш мегузорем:

Хоназоди ақлу фаҳму чоқари ҳушем мо,
Аҳли донишно ғуломи ҳалқабаргӯшем мо.
Гар сухан набвад чароғи маҷлиси ёдоварӣ,
Баъди хомӯшӣ зи хотирҳо фаромӯшем мо.
Баски аз фанни сухан бартар набошад санъате,
З-ин сабаб дар ин ҳунар пайваста мекӯшем мо
Ҷавҳарӣ, дил бе сурӯше нест дар ин базмгоҳ,
Гарчи худ чун ақс дар оина хомӯшем мо [24, с.93].

Табиӣ аст, ҳар шоире, ки бори аввал қалам ба даст мегирад, ногузир ба шоирони пешин пайравӣ менамояд. Достонҳои ишқии «Лайлӣ ва Маҷнун» ва «Ҳисрав ва Ширин» аз ҷумлаи он достонҳои ҳастанд, ки теъдоди зиёди шоирони классик дар тобеият аз якдигар ин достонҳоро такрор намудаанд. Масалан, Туғрал Аҳрорӣ дар пайравии достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Шамсиддини Шохин достони «Лайлӣ ва Маҷнун» навиштааст, ки нотаом мондааст. Ҳочӣ Муҳаммадхусайни Хатлонӣ бошад, аз достони «Комде ва Мадан»-и Бедил пайравӣ намуда, чунин як достоне эҷод кардааст. Достони «Комде ва Мадан»-и Ҳочӣ Муҳаммадхусайни Хатлонӣ дар баробари монандии ғоявӣ аз достони ҳамноми Бедил тафовут низ дорад. Дар достони Ҳочӣ Муҳаммадхусайни Хатлонӣ мавзӯи ватандӯстиву ватанпарастӣ ва рӯҳи миллият ба замону макон пайванд хӯрда, дар хонанда эҳсоси баланди ватандориро бедор менамояд. Достони мазкур бо васфу ситоиш ва тасвири манзараҳои зебои диёри шоир, яъне Хатлонзамин идома меёбад, ки қолиби диққат аст:

Чу Хатлон хиттае кам офарида,
Ки фирдавсе дар олам офарида.
Чу бинад дидае аз айни инсоф,
Риёзе сар зада аз дашти алтоф.
Насими файз бар хоқаш вазида,
Ғубораш, то бихезад, гул дамида.
Шамолаш, гар бигардад, мушк резад,
Ҳавояш, чун бихандад, атр безад.
Тамошояш бубинад ҳуриён дӯш,
Биҳишт аз ёдшон гардад фаромӯш [33, с.478].

Ҳочӣ Муҳаммадхусайни Хатлонӣ аз шумори шоирони софтаб, хушзавқ ва соҳибистеъдоде мебошад, ки ба қавли ҳудаш «ҷаҳони санъат ва дар баҳри маънӣ гавҳар

эҷод аст». Ҳоҷӣ ҳам ба мисли дигар мухлисони ин чараёни адабӣ, худро «нашъаи файзе зи субҳи рӯзгори Бедил» ва «нақши по афтодае дар раҳгузори Бедил» медонад, аммо ҳамзамон ёдрас мекунад, ки замона ба қадри мо намерасад, варна мо ҳам аз шумори Бедил ҳастем:

Хотири мо, Ҳоҷӣ, бар асбоби чамъият насохт,
Варна ман ҳам софтабъе аз шумори Бедилам [33, с.240].

Ба андешаи Ҷамолӣдин Саидзода: «Мутолиаи осори Ҳоҷӣ Ҳусайн нишон медиҳад, ки ӯ на танҳо адиби таъсирпазир, балки таъсиргузор ҳам будааст» [23, с.3].

Бад-ин минвол шоирони дастаи аввали охири садаи XIX ва ибтидои қарни XX-и тоҷик, то ба поёни умри худ ба суннатҳои нақӯи гузаштагон содиқ монда, барои ҳифзи ин анъанаҳо кӯшиш ба харҷ доданд. Онҳо дар мундариҷаи шеър мавзӯҳои муҳимми рӯзро ба риштаи тасвир кашида, то охир бо шеърҳои баландмазмун ҳамқадаму ҳамнаво ва ҳамдами мардум буданд.

Ба гурӯҳи дувуми шоирони ин давра бошад, Саидахмадхоча Сиддиқии Аҷзӣ, Садри Зиё, Тошхоча Асирӣ, Садриддин Айнӣ, Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Мирзо Сирочи Ҳаким, Абдурауфи Фитрат, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Сайид Аҳмад Васлӣ, Маҳмудхочаи Бехбудӣ ва дигарон шомил мешаванд. Дастаи дувум шоироне ҳастанд, ки наҳзати ҷадидия ба қору рӯзгор, ақида, амалқард ва эҷодиёти онҳо саҳт вобастагӣ дорад. Ҳамаи онҳо дар аввал чун дигар адибон, аз мактаби бузурги анъанаҳои классикон ба ҳубӣ огаҳ буданд ва эҷодиёти худро аз пайравӣ ба бузургони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Низомӣ, Ҷалолӣдини Балхӣ ва ғайра шуруъ намуданд. Навиштани назира, тазмин овардани байте аз шоирони гузашта, дар ашъори ин шоирон низ вучуд дорад. Ба таври мисол ба як ғазали Абдулвоҳиди Мунзим назар меандӯзем, ки дар пайравӣ аз ғазали машҳури Камоли Хучандӣ эҷод гардидааст ва ба гуфтаи адабиётшинос Соҳиб Табаров, «баёноти муколамавӣ, хусни калому таносуби сухан, навъҳои гуногуни санъату воситаҳои тасвири бадеӣ ва амсоли онҳо дар ҳар як байт бо маҳорати калон истифода шудаанд, ки онҳо бо таъмини ҳамоҳангии шакли мазмуни ин назира бо ғазали Камоли Хучандӣ мадад расондаанд» [26, с.180].

Камоли Хучандӣ:

Ёр гуфт: Аз ғайри мо пӯшон назар. Гуфтам: Ба чашм.
В-он гаҳе дуздида дар мо менигар. Гуфтам: Ба чашм...
Гуфт: Агар бар остонам об хоҳӣ зад зи ашк,
Ҳам ба миҷгонат бирӯб он хоки дар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар гардӣ шабе аз рӯи чун моҳам ҷудо,
То саҳаргоҳон ситора мешумар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар дорӣ хаёли дури васли мо, Камол,
Қаъри ин дарё бипаймо сар ба сар. Гуфтам: Ба чашм [15, с.191].

Мунзим:

Гуфт: Бар рӯям нигар, хоҳӣ, ки бинӣ моҳро,
Чун шунидам ин сухан з-он симбар гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар хоҳӣ, ки чашми хешро равшан кунӣ,
Сурмае аз хоки пой мо бубар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Бар зулфу хату холи рухам қардӣ назар,
Рост гӯ: Шӯҳӣ кучо дорад мақар. Гуфтам ба чашм [26, с.181].

Ҳамин тавр, ин шоирон сараввал дар ашқоли анъанавии шеърӣ монанди ғазал, қасида, маснавӣ, рубоӣ, дубайтӣ, мусаммаат ва ғайра мазмунҳои навро дохил намуданд. Яъне онҳо пеш аз ҳама нигоҳи худро доир ба ҳаводис, ашё ва табиат нав қарданд. Ҳамон бунафша, лола, наргис ҳамасола як хел мерӯянд, аммо ин диди эстетикӣ шоир аст, ки гули лоларо ин баҳор дигаргуна мебинад: «...гул ва булбул, сарв ва чинор, бунафша ва марворид худ ба худ пажмурда ва қуҳна намешавад. Масъалаи ҳалқунанда дар қизи дигаре аст. Оё нависанда садои асри худ мебошад ё очизона ба гузашта нигоҳ мекунад?» [18, с.133].

Шоирони гурӯҳи дувуми аҳди ҷадидия мавзӯҳои мубрами замон, ислоҳи мактабу маориф, аз миён бурдани исрофкорӣ дар маърақаҳои азо ва хурсандӣ, омӯзиши забонҳои хоричӣ, маҳви зулму ситам, дифо аз ҳаққи мазлумон, ватандӯстиву ватанхоҳӣ ва ғайраро ба мундариҷаи шеър ворид карданд. Ва аввалин коре, ки ин шоирон карданд, шеърро аз таркибу ибороти печ дар печи барои омма номафҳум то андозае холӣ намуда, мардумро ба шеър ва шеърро ба мардум наздик карданд. Аҳмадҷони Ҳамдӣ дар як шеъраш чанд калимаи навро бо ҷолибияти махсус ҷой додааст:

Рӯйи чаманат хандазани Поричу Маскав,
Мӯйи фитанат таънадеҳи Ботуму Варшав.
Дар нозукӣ, ай рашки бутони загаронич,
Дар чобукӣ, ай ғайрати хубони Фарансав.
Ай атри гул аз нақхати мӯйи ту парастуй,
Аз тобиши мӯят гули атрӣ шуда фалшав.
Чун нест ба мо дигар аз ин қофия, Ҳамдӣ,
Бояд ки заказ карда биёрем зи Маскав [31, с.29].

Халқи тоҷик аз дарозии таърих барои рушду инкишофи соҳаҳои гуногуни ҳаёти халқ бо халқиятҳои дигар иртиботи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ барқарор намудааст. Ин гуна муносибатҳо дар радифи дигар самтҳои фаъолият ба фарҳангу маънавият ба хусус ба забон таъсири худро мерасонад. Дар натиҷаи чунин алоқаҳо ва аз ҷониби дигар, истилоҳои сарзаминҳои тоҷикнишин аз тарафи халқиятҳои бегона, забони форсӣ-тоҷикӣ ба пазириши калимаҳои дигар маҷбур гардид. Масалан, пас аз истилоҳои араб дар асрҳои VII-VIII ба забони тоҷикӣ сели калимаҳои арабӣ ворид шуд, аз асрҳои X-XI бошад, ба калимаҳои туркӣ ва узбекӣ вохӯрдём. Ҳамин тавр хангоми тасаллути ҳукумати подшоҳӣ ба Осиёи Миёна дар забони тоҷик калимаҳои русӣ арзи ҳастӣ карданд.

Истифодаи калимаҳои бегона, аз ҷумла калимаҳои русӣ агар, аз як тараф, баёнғари мавқеи густурдаи ҳукумати подшоҳӣ дар аморати Бухоро ва воридшавии таркибҳои нав ба забони шеър бошад, аз тарафи дигар, нишонғари он аст, ки шоирони ҷадидия сараввал худашон забони русиро то андозае омӯхта, манфиаташро эҳсос мекарданд ва ҳамин тавр мардумро ба омӯзиши забонҳои хоричӣ талқин менамуданд. Ин гуна шеърҳо дар осори дигар шоирони ҷадидия низ вохӯрдан мумкин аст. Устод Айнӣ ҳам дар як ҷаҳорпораи худ аз калимаҳои «билет», «ифтарӯй» (второй), «устал», «лучние» (лож), «первой» (первый) истифода намудааст:

Бигуфто, бирав, билети ифтарӯй,
Бигиру нишин ҷои хубу нақӯй.
Ба пеш устали лучние буду бас,
Зада тахтаи первой ба пас [31, с.38].

Албатта истеъмоли зиёди калимаҳои бегона, ҷаззобияти шеърро халалдор намуда, сабаби аз доираи забони адабӣ берун баромадани эҷоди шоирон мегардад, аммо ин андешаҳо садди роҳи эҷодкорию навоарии ҷадидон шуда наметавонист, зеро ба андешаи Сабзаев С. М: «Соддабаёнӣ ва ба забони умумихалқӣ наздик кардани забони китобат тамоюли пешқадаме буд, ки махсусан баъд аз ғалабаи Инқилоби Октябр дар забони миллии тоҷик бо шаклу усулҳои нав ба нав ривоч гирифт ва идома ёфт» [21, с.78].

Масъалаи ислоҳи мактабу маориф ва ба роҳ мондани усули нави таҳсил, ворид намудани илмҳои табиӣ ба ҳаёти мардум зарурӣ дар барномаи таълимӣ аз мақсадҳои асосии ҷадидиён ба ҳисоб мерафт. Устод Айнӣ ҳам борҳо гӯшзад менамояд, ки бояд аввал донишу фаҳмиши мардум ислоҳ шавад то ислоҳи ҷомеа ба таври табиӣ ба миён ояд.

Дар воқеъ ягона роҳи наҷот аз ҷаҳолату пастӣ, раҳой аз зулму ситам, пешрафти рӯзгор ва ҳамқадам бо ҷомеа будан мактаб асту илму дониш. Нақши ҳалқунанда

доштани мактабу маориф дар пешрафти зиндагии башар дар шеъри Сиддикии Ачзӣ басо диққатҷалбкунанда баён гардидааст:

Гуфтам ба хирад, ки соҳиби ирфонӣ,
Бинмой раҳи наҷотам аз нодонӣ.
Гуфто: «мактаб, мактаб, мактаб, мактаб,
Бояд хонӣ, хонӣ, хонӣ, хонӣ» [32, с.153].

Барои дастрасӣ ба илму дониш ва тараққиёти мамлакатҳои мутамаддин ва дар амал татбиқ намудани пешрафти техникӣ ва фановарии кишварҳои Аврупо дониستاني забони хоричӣ ниҳоятдараҷа зарурӣ мебошад. Дониستاني забон ҳарчи қадар зиёд ҳам бошад, судовар асту зиёновар не. Сиддикии Ачзӣ ин масъаларо чӣ гуворо гӯшзад кардааст:

Агар сесад забон донӣ, фузун нест,
Ҳама рӯзе ба кор ояд, зарар чист! [19, с.32].

Зулму ситам, кашшоқӣ, нодонӣ, бедодгарии амирон ҳоли мардуми одиро табоҳ сохта, андозҳои аз ҳад зиёди ҳукумат, бо баҳонаҳои гуногун молиёт чамъ кардани ҳокимон, ки аз мардум дарёгуна меситониданду ба ҳукумат қатравор мебахшиданд, миёни мардуми маҳаллиро шикаста буд. Дар чунин вазъият мардуме, ки дигар тавони ба ҳоли худ гиря карданро надошт, чигуна дар фикри ислоҳи мактаб ва беҳбудии зиндагӣ мешавад? Дар воқеъ Бухорое, ки асрҳои тӯлонӣ ба ҷаҳониён хуршедвор нури маърифат меафканд, дар ин давра чун шамъ ба ҳоли зори худ ашк мерехту халос. Абдурауфи Фитрат ҳолати онрӯзаи Бухороро дар як шеър басо ҷоннок ба риштаи тасвир кашидааст:

Эй модари азизи ман, эй хиттаи Бухор,
Эй бо ту ифтихору в-эй бо ту эътибор.
Эй кӯҳи илм, баҳри шаҳомат, фазои файз,
Саҳрои маҷд, боғи ҳунар, соҳаи виқор.
Арши шараф, сипехри саодат, биҳишти адл,
Лавҳи сафо, ситораи изз, бурчи иқтидор.
Рӯҳӣ, чаро чу қолбади мурда мондаӣ?
Зери суми сутури ду-се дунӣ нобакор?
Аршӣ, ва-лек хоки ҷаҳонӣ ба ҷашми ман,
Имрӯз дар заминат бубинам фитода зор [28, с.21].

Мавзуи ишқи ватан дар ашъори аксар шоирони ҷадидия, ҷойгузини ишқи маъшук гашта буд. Дар чунин шеърҳо сухан на аз бевафои маъшук, дарди ҷудой, лаззати дидор меравад, балки сухан атрофи харобии Ватан, вазъи ноҳинчори миллат, зулму ситам, фарёди бефарёдраси оммаи заҳматкаш аст:

Бас... Оҳ...! Бас ин харобӣ,
Ночориву фақринтисобӣ.
Эй нури ду ҷашми Ибни Сино!
Бигзашт замони беҳисобӣ.
То кай ба ҷаҳолат ин мадорро?
То чанд зи илм чеҳра тобӣ?
Қасри шарафат фитод аз пой,
Вақт аст, ки баъди ин наҳобӣ.
Бархезиву бо қамоли шӯриш
Бар ғафлати худ кунӣ хитобе!..

Эй панҷаи беамони ғафлат,
Моро зи ҷӣ рӯ хароб кардӣ? [28, с.25].

Абдурауфи Фитрат ашъори ба мавзӯҳои муҳимми рӯз бахшидашуда ё худ шеърҳои миллии худро соли 1911 дар Истамбул дар маҷмуае бо номи «Сайҳа» мунташир намуд, ки дар он ғояҳои миллии, даъвати мардум ба ҳақталабӣ ва ифтихор аз

гузаштаи пурарзишу ҳолати ногувори имрӯз ба маҳорати баланд иншо гардидааст. Устод Айни доир ба маҷмуаи «Сайҳа»-и Абдуррауфи Фитрат чунин изҳори андеша мекунад: «Шоир дар ин маҷмуа аз ҷабру зулме сухан меронад, ки олами ҷаҳонгирон дар ҳаққи олами Шарқ ва ислом мекарданд. Агар бигӯем, ки ин асар ба хонандагон чун қувваи электр таъсири сареъ ва қавӣ дошт, ҳаргиз муболиға накардаем. «Сайҳа» чунончи ба Бухоро дар кисаҳо пинҳонӣ оварда шуда буд, дар Бухоро низ пинҳонӣ паҳн карда мешуд» [5, с.102].

Жанри танз ё худ ҳаҷвия дар шеъри аҳди ҷадидия мавқеи калон надорад, аммо адабиёти ин давраро аз ҳаҷв ҳолӣ намебинем. Шоирон ба ҳар роҳу усул, ҳам дар наср ҳам дар назм, олимони ҷоҳталаб, ҳокимони золим ва вазъияти ногувори замонаро ба боди ҳаҷву танқид мегирифтанд. Чунин ақидаҳои созанда дар шакли ҳаҷв, дар ашъори Ҳайрат мавқеи намоён гирифтааст. Ба таври мисол ба як рубоии Ҳайрат назар меандозем, ки аз нигоҳи аввал, як ҷаҳорпораи лирикӣ менамояд, аммо дар асл дар ҳаҷви як миршаби золим ва фарзанди ӯ сароида шудааст:

Фарёду ғигони ман зи дасти писарат!
Вожуниям аз қадди фарасти писарат!
Эй шаҳна, ба манъи мо зи май кӯшӣ чанд
Нокарда назар ба чашми масти писарат! [30, с.30].

Шоири ҷавон Ҳайрат бо ҷасорати баланди шоирӣ золимони бераҳм, саррофони муфтхӯр ва дигар омилони бадбахтии одамонро ба василаи саҳттарин воситаи тасвир, яъне ҳаҷв ба зери тозиёнаи танқид мегирад. Шучоати Ҳайрат дар порчаи зерини насрӣ, ки дар «Ёддоштҳо»-и устод Айни зикр шудааст, бараъло махсус аст: «Микробҳои ҳақиқӣ ҳамин уламои ҷохил ва ҳамин ҳукуматдорони торочгар мебошанд. Агар донишмандони рус барои барҳам додани микробҳо ба аҳолии Бухоро ёрӣ доданро хоҳанд, бояд аввал барои барҳам додани ҳамин микробҳои одамшакл ёрӣ диҳанд, ки инҳо дар байни мардум бемориҳои рӯҳиро паҳн мекунанд. Дар он вақт барҳам додани микробҳои паҳнкунандаи бемориҳои ҷисмонӣ осон мешавад» [2, с.244].

Шоирони аҳди ҷадидия мавзӯҳои мубрами ҷомеаи он рӯзро на танҳо дар қолабҳои шеъри хурд, балки ба таври васеътар дар шакли дoston низ матраҳ кардаанд. Ин гуна дostonҳо дар пайравии суннатҳои пешин ва чун назира эҷод шудаанд. Сиддиқии Аҷзӣ дар идомаи анъанаи дostonсароии классикӣ ва дар пайравӣ аз дostonи «Даҳмаи шоҳон»-и Мирзо Содиқӣ Муншӣ дostonи «Анҷумани арвоҳ»-ро иншо намудааст. Агарчи Аҷзӣ Самарқандӣ дostonи «Миръоти ибрат» ва Тошхоҷаи Асирӣ дostonи «Тимсоли Асирӣ»-ро дар шакли тамсилӣ – рамзии эҷодиёти адибони классик офарида бошанд, аммо дар ин дostonҳо зиндагии мардуми онвақтаи аморати Бухоро нишон дода шудааст. Ҳам дар дostonи «Даҳмаи шоҳон»-и Мирзо Содиқӣ Муншӣ ва ҳам дар дostonи «Анҷумани арвоҳ»-и Сиддиқии Аҷзӣ манзараи баъд аз марг ва пушаймонии шоҳони даврони худ тасвир ёфтааст. Намунае аз ин ду дoston оварда мешавад.

Даҳмаи шоҳон:

...Бад-ин гуна оғози гуфтор кард,
Зи мастию ғафлат ҳушевор кард.
Чунин дод пандам, ки эй хушманд,
Ба зулфи арӯси ҷаҳон дил мабанд.
Ки аз баҳри хунрезии мардумон,
Чу шамшер берун фиканда забон! [16, с.125].

Анҷумани арвоҳ:

...Ба навъе дар такаллум гашт, гуфт оҳ,
Музаффархон манам, шоҳи Бухоро.
Пас аз мурдан маро шуд кор мушқил,
Чӣ мушқил, пой шаҳро бошад ишқел.
Кунун воқиф шудам аз кори дунё,

Рабуда хоби ғафлат буда моро [13, с.427].

Падидаи дигари чолиби диққат дар шеъри аҳди ҷадидия мавқеи муносиб пайдо кардани шеъри кӯдакона ё адабиёти атфол мебошад. Муайян намудани пайдоиши аввалин шеъри кӯдакона кори бисёр душвор аст, зеро шеъри кӯдакона дар тӯли таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба шакли имрӯзаи худ матраҳ набудааст. Дар ин замина метавон ба адабиёти шифохӣ ё худ фолклор тавачҷуҳ кард, ки аввалин замзамаи модар ба унвони шеъри кӯдакона ҷилва менамояд. Дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ шуруъ аз афсонаи манзуми «Дарахти асурик» мутааллиқи асри Сосониён, минбаъд низ асарҳои бисёре, чун «Насихатнома»-и Унсуралмаолии Кайковус, «Муш ва гурба»-и Убайди Зоконӣ, «Гулистон»-и Саъдӣ, «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Ҷавомеъ-ул-ҳикоёт»-и Муҳаммад Авфӣ, «Ахлоқи Муҳсинӣ»-и Хусайн Воизи Кошифӣ, «Баҳориёт»-и Сайидои Насафӣ ва ғайра иншо шудаанд, ки то андозае ба завқу салиқаи хонандаи хурдсол мутобиқу мувофиқ гардонидани шудааст. Ҳангоми мутолиаи ин осор шоҳиди он мешавем, ки ин таълифот дар омехтагии адабиёти пурғановати форсӣ-тоҷикӣ ба амал оварда шудааст ва: «вазифаи ташвиқгариву мубаллиғӣ, ташреҳдихӣ, содагардонӣ ва ба завқу салиқа ва доираи донишу биниш ва саводу маърифати бачагон мувофиқ гардонидани ин осор ба дӯши волидайн ва мураббӣну муаллимон ва умуман мактабу мадраса будааст» [27, с.54].

Тағйироти ибтидои асри ХХ дар адабиёти тоҷик масъалаи бунёди мактабҳои типи навро ба миён гузошт. Дар ин давра китобхое, ки дар мадориси Бухоро ва дигар хонигариҳо тадрис мешуд, ба талаботи давр ҷавобгӯ набуд. Аз ин хотир зарурати таълифи китобҳои дарсии ба завқу салиқа ва дарку фаҳми толибилм мувофиқ барои равшангароёнӣ тоҷик пеш омад. Як қатор адибони маорифпарвар ба иншои чунин китобҳо даст заданд ва дар натиҷа китобхое ба монанди «Китоб-ул-атфол»-и Маҳмудхочаи Бехбудӣ, «Мунтахаб-ул-гулистон ё худ қироати форсӣ»-и Мулло Муҳаммад Расулӣ, «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт»-и Абдулқодири Шакурӣ, «Раҳбари хат»-и Абдулвоҳиди Мунзим ва «Таҳзиб-ус-сибён»-и Садриддин Айнӣ рӯи қор омаданд.

Шеърҳои кӯдакона дар ин давра бештар дар мавзӯҳои панду ахлоқӣ, тарғибу ташвиқи насли наврас барои омӯзиши илмҳои дақиқ, омӯзиши забонҳои хориҷӣ, фавоиди илму илмомӯзӣ ва зарари танбаливу дур шудан аз китобу китобхонӣ сароида шудаанд. Устод Айнӣ дар шеъри «Саҳаргоҳон» мактабро ба гулистон ва хонандагонро ба гулчинҳо ташбеҳ намудааст:

Саҳаргоҳон, ки булбул дар наво шуд,
 Гул аз шодӣ шуқуфту гунча во шуд.
 Шумо, эй булбулони боғи мактаб,
 Саҳаргоҳон набояд хуфт дар шаб.
 Шумо ҳам дар наво оед бояд,
 Ки то аз боғи маънӣ гул кушояд.
 Саҳаргоҳон гулистони дабистон,
 Тароватбахш бошад чун гулистон.
 Чаро аз ин гулистон гул начинед?
 Чаро дар кунҷи бекорӣ нишинед [3, с.250].

Адабиётшиносон мавҷудияти намунаҳои шеъри кӯдакона ё адабиёти атфолӣ тоҷикро ба давраи ҷадидия нисбат додаанд. «Адабиёти кӯдакони тоҷик ба мафҳуми имрӯза, ки дар нахустин намунаи он ханӯз солҳои пешазинқилобӣ дар саҳифаҳои китобҳои дарсии ҷадид барои мактабҳои типи нав ҷой гирифта буданд, арзи ҳастӣ кардааст» [27, с.27].

Ҳамин гуна падидаҳои навҷӯйии шоирони аҳди ҷадидия дар мундариҷаи шеъри ин давра сабаби пайдо шудани истилоҳи «**шеъри нав**» дар адабиёти давраи нави тоҷик гардид. Истилоҳи «**шеъри нав**» бори аввал аз ҷониби яке аз саромадони ҷараёни равшангароӣ, яъне Садри Зиё дар «Тазкори ашъор» мавриди истифода қарор гирифтааст:

Намоям зи шоирфанон интихоб,
Кунам зикрашон зинати ин китоб.
Аз он софтабъон, ки худ моҳиранд,
Валекин раҳи **шеъри нав** биспаранд [22, с.25].

Таҳиягарони маҷмуаи ашъори Абдуррауфи Фитрат донишмандон М. Имомзода ва М. Абдуллоев чунин менигоранд: «Фитрат дар доираи шаклу жанрҳои ҳазорсолаи шеъри форсии тоҷикӣ (мисли ғазалу таркиббанд) ба таблиғи ғояҳои нави милливу иҷтимоӣ пардохт ва Садри Зиё онро «**ашъори милли**» номид. [28, с.4-17]:

Ба **ашъори милли**, ба аҳкоми дин,
Ба эҳёи суннат, ба раъи матин.
Ба аъдои миллат бисе қилу қол,
Намудӣ ба сад ҷаҳд дар бадви ҳол» [22, с.166].

Дар ин давра на танҳо дар мундариҷаи шеър навоарӣ ба вучуд омад, балки шакли шеър низ ба тағйирот рӯ ба рӯ шуд. Абдуррауфи Фитрат чанд байти таркиббанди «Ҷанги Болқон»-ро дар вазнҳои абввбб, аабавв сурудааст, аммо дар ин ҷода устод Айни дар сафи аввали навоарон қарор дорад, зеро падидаи навҷӯӣ дар шакли шеър ба «Суруди озодӣ» ё «Марши хуррият»-и ӯ вобастагии амиқ дорад. Устод Айни ин шеърро соли 1918 иншо карда, дар қолаби шеъри ҳазорсолаи тоҷик таҳаввулот ворид сохт. Ба ақидаи И. С. Брагинский: «Дар ин марш ҳама чиз, ҳам мавзӯ, ҳам қофия, ҳам ғояи инқилобӣ, ҳам оҳанги суруди байналмилалӣ барои назми тоҷик нав буд» [10, с.57]. Вале адабиётшинос Рустами Ваҳҳоб навоарию устод Айниро дар як шеъри дигар, ки каме пештар аз «Марши хуррият», яъне 19-уми майи соли 1918 суруда шудааст, мушоҳида кардааст:

Эй Ватан,
Ғайр аз харобии ту дигар нест корашон
Онҳо, ки иддаои валои ту мекунанд,
Ғар хидмате кунанд ба номи ту, филмасал,
Аз баҳри номи худ, на барои ту мекунанд.

Онон, ки аз ҳарими ту маҳчур мондаанд,
Чун Айнии ғариб дуои ту мекунанд [3, с.282].

«Агарчи дар ин шеър омили тафовут бо анъана дар як ибора хулоса мешавад, вале ин фарқ ночиз нест», – мегӯяд Рустами Ваҳҳоб [11, с.10].

Ба ақидаи бархе адабиётшиносон устод Айни ҳанӯз соли 1907 дар қолаби шеър дигаргунӣ ворид карда буд. Онҳо ин тағйиротро дар шеъри зерини устод Айни мушоҳида намудаанд:

Субҳоналлоҳ,
Имрӯз ба мо ҳодисаи саъб расид,
гаштем хароб
Аз хоҳиши чархи фалаки дӯлобӣ.
Оҳи бепоён каш, пурсанд чи ҳол?
Баргӯй: бад ҳол!
Ҷангидани ғичдувониву кӯлобӣ,
Ин аст ҷавоб [3, с.167].

Вазни ин шеър рубоӣ ва дар қофиябандии қитъа эҷод шудааст. Порчаҳои мустазоди ин шеър бошад, ба ҳам қофия нестанд. Порчаҳои мустазод дар болои ду мисраи аввал ва дар поёни ду мисраи охир омадаанд, ки ин кӯшишҳои аз доираи қолабҳои суннатӣ берун гаштани устод Айни дар масъалаи шеъри нав қобили таваҷҷуҳ аст. Дар ҳақиқат устод Айни тавонист бо эҷоди чунин шеърҳо ба пайдоиши шеъри нав аз лиҳози шакл замина гузорад.

Навҷӯии устод Айни дар шеъри замони ҷадидия, ҳам дар мазмун ҳам дар шакл бо эҷоди «Марши хуррият» ё худ «Суруди озодӣ» ба камолот мерасад. Ин суруд ба

таври комил ба унвони шеъри нав дар адабиёти тоҷик талаққӣ мешавад ва ин марҳалаи аввали таҳаввалоти шеъри давраи нави тоҷик мебошад. Устод Айнӣ «Марши хуррият»-ро бо илҳом аз суруди инқилобии Фаронса – «Марселеза» сароида аст. Ин ҳодиса хангоме рух дода буд, ки устод Айнӣ моҳҳои апрел-майи соли 1917 дар беморхонаи Когон ба муолиҷа машғул буд ва ҳар рӯз хангоми машқи аскарони инқилобии рус, ин сурудро мешунид, баъдан моҳи октябри соли 1918 дар ҳамин оҳанг шеъри мазкурро эҷод кард. Устод Айнӣ дар яке аз мактубҳои ба Мирзо Турсунзода, дар хусуси иншои «Суруди озодӣ» гуфтааст: «Вазни ин сурудро мувофиқи шеъре, ки ба русӣ бо ҳамин вазн гуфта шудааст, ба хусусияти вазни шеъри тоҷикӣ тақтеъ карда, дар охир ҳамин вазнро баровардам:

Фоилун, фоилун, фоилотун
 Фоилун, фоилун, фоилун (2 бор)
 Дар нақароти ин суруд бошад:
 Фоилун, фоилун фоилотун (2 бор) ва
 Фоилун, фоилун, фоилун (1 бор)...

Фоилун рукни солими баҳри мутадорик буда, дар натиҷаи илова кардани як ҳичо дар охири баъзе мисраъҳо фоилотун шудааст, ки рукни солими баҳри рамал мебошад. Пас, вазни «Марши хуррият» дар асоси омезиши рукнҳои аслии баҳрҳои рамал ва мутадорик ба миён омадааст, ки дар таърихи арӯз ҳодисаи нав мебошад» [1, с.109].

«Марши хуррият»-и устод Айнӣ дар баробари он ки аз лиҳози мазмуну муҳтаво нав буда, масъалаи худшиносӣ, озодихоҳӣ, ватандӯстӣ ва оҳанги инқилобӣ дар он ҷой дода шудааст, рӯҳияи миллӣ дар он ҷилва мекунад. Аз мактуби худи устод маълум мешавад, ки эҷоди шакли нави шеъри аз ҷониби ӯ тасодуфӣ набудааст, балки устод барои офаридани шеъри нав аз ҷиҳати шакл заҳмати зиёд кашидааст ва дар натиҷаи омезиши баҳрҳои гуногун вазни навро дар арӯз ба вучуд овардааст:

Эй ситамдидагон, эй асирон!
 Вақти озодии мо расид.
 Муждагонӣ дихед, эй рафикон!
 Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид! [3, с.285].

Муҳаммадҷон Шақурии Бухорӣ оид ба «Суруди озодӣ»-и устод Айнӣ чунин изҳори андеша мекунад: ««Суруди озодӣ»-ро охири марҳалаи якуми рушди шеъри нав дар адабиёти форсии тоҷикӣ, охири давраи расидан ба қонунмандии тоза медонем» [34, с.127].

Шеъри нав бо вучуди он ки дар эҷодиёти устод Айнӣ ва шоирони давраи маршрутаи Эрон ба мисли Алиакбари Деххудо, Ашрафиддин Хусайнӣ, Лоҳутӣ, Маликушшуаро Баҳор ба назар мерасад, вале ин нави шеър дар ашъори Нимо Юшич ба василаи маҷмуаи «Афсона», ки соли 1923 аз ҷоп баромад, ба камолоти худ расид ва ба худ номи «Шеъри нимой»-ро гирифт.

Масъалаи таъсирпазирии Нимо Юшич аз Садриддини Айниро адабиётшинос Рустами Ваҳҳоб дар мисоли як банди «Суруди озодӣ»-и устод Айнӣ ва «Афсона»-и Нимо Юшич, чунин ба таҳлил гирифтааст.

«Суруди озодӣ»:

Ҳар ситамгори дун хурраму шод
 Солҳо ҷоми ишрат чашид.
 Дар шаби тираи ҷавру бедод
 Ҳар ситамдида меҳнат кашид [3, с.285].

«Афсона»:

Дар шаби тира девонае, к-ӯ
 Дил ба ранге гурезон супурда,
 Дар дарай сарду хилват нишаста,

Ҳамчу соқай гиёхе фусурда,
Мекунад достоне ғамовар [36, с.287].

Вазни «Афсона» ба вазни «Суруди озодӣ» – фоилун, фоилун, фоилотун (-v/-v/-v--) шабоҳат дорад. Дар мавриди истифода шудани таркиби «дар шаби тира» дар «Афсона»-и Нимо Юшич Рустами Ваҳҳоб менависад: «Метавон ҳадс зад, ки Нимо Юшич аз шеъри «Марши хуррият» иттилоъ доштааст» [11, с.13].

«Суруди озодӣ»-и устод Айнӣ соли 1919 дар ҳафтаномаи «Шуълаи инқилоб» (7-уми декабр, №23) аз чоп баромад ва ин ҳафтанома шумораи зиёди хонандагони худро дар Эрон Афғонистон низ доштааст. Пас метавон гуфт, ки Нимо Юшич аз «Марши хуррият»-и устод Айнӣ огоҳӣ доштааст. Устод Айнӣ дар фаъолияти минбаъдаи худ ба навиштани наср мегарояд. Аммо Нимо Юшич то поёни умри хеш пайи такмилу тавсеаи шеъри нав кӯшидааст. Ва адабиётшиносон бошанд шеъри навро ба ӯ нисбат дода, истилоҳи «Шеъри Нимой»-ро дар адабиёт қорӣ карданд.

Хулоса, шоирони нимаи дувуми асри XIX ва панҷсолаи аввали асри XX анъанаҳои наҷиби шеъри класикиро аз лиҳози лафз, маънӣ ва шакл идома дода, дар навбати худ даст ба навоарӣ дар мундариҷа ва мазмуни шеър заданд.

Ба марҳалаи дувум метавон шеъри пас аз соли 1905-ро ворид намуд, зеро дар ин давра шоирон бо ворид намудани мазомини сиёсӣ-иҷтимоӣ ва мавзӯҳои мушаххаси ҳаётӣ, шеъри тоҷикро ба таҳаввулотӣ чашмасур ворид намуданд. Агарчи адибони ин давра дар масъалаи шакли нави шеърӣ ба муваффақиятҳои бузург даст наёфта бошанд ҳам, лекин онҳо тавонистанд як марҳалаи навро дар адабиёти тоҷик ба миён оваранд.

Давраи сифатан нав ва таҳаввулотӣ азими шеъри ин давра бо эҷоди «Марши хуррият»-и устод Айнӣ оғоз меёбад. Маҳз дар ҳамин давра шакли нави шеърӣ ба вучуд омада, дар мундариҷаи шеър падидаҳои масарратбахш рӯй дод. Адабиёти ин давра марҳалаи сифатан нави таърихи адабиёти тоҷик ба ҳисоб меравад. Шеъри маорифпарварӣ ё худ аҳди ҷадидия дар арсаи адабиёти тоҷик истилоҳҳои «шеъри нав», «шеъри миллӣ», «услуби тоза», «тарзи ҷадид»-ро падида овард.

Адабиёт

1. Аз мактубҳои Айнӣ ба адибони тоҷик // Шарқи сурх. – 1956. – №4. – С.107-110.
2. Айнӣ, С. Кулӣёт / С. Айнӣ. – Душанбе, 1962. – Ҷ.7. – 645 с.
3. Айнӣ, С. Кулӣёт / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1981. – Ҷ.8. – 521 с.
4. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 447 с.
5. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
6. Аҳмади Дониш. Асарҳои мунтахаб / Аҳмади Дониш. – Сталинобод, 1959. – 285 с.
7. Аҳрорӣ, Т. Девон / Т. Аҳрорӣ. – Хучанд: Хуросон-медиа, 2015. – 788 с.
8. Бертельс, Е. Э. Рукописи проведений Аҳмади Каллы // Трактат тадж. Базы АН СССР. Лингвистика. – Л., 1936. – Т.3. – С.7-28.
9. Бобочон, Ғ. Тоҷикон / Ғ. Бобочон. – Душанбе: Дониш, 2008. – 827 с.
10. Брагинский, И.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айнӣ / И.С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 193 с.
11. Ваҳҳоб, Р. Поэтикаи вазн ва хусусиятҳои ритмии назми муосири тоҷик / Р. Ваҳҳоб. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 200 с.
12. Вола, А. Шеър ва ҷомеа / Абдулҳақ В // Садои шарқ. – 2016. – №3. – С.106-113.
13. Гулшани адаб. – Душанбе: Ирфон, 1980. – Ҷ.5. – 460 с.
14. Деххудо, Алиакбар. Фарҳанг / Алиакбари Деххудо. – Техрон. – Ҷ.44. – 500 с.
15. Камоли Хучандӣ. Девон / Камоли Хучандӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – Ҷ.2. – 464 с.
16. Каримов, У. Мирзо Содиқи Муншӣ / К. Усмон. – Душанбе: Дониш, 1972. – 160 с.

17. Маҳмадшоев М. Идомаи суннатҳои шеъри классикӣ дар эҷодиёти Нақибхон Туғрал / М. Маҳмадшоев // Маводи ҳамоиши илмӣ «Нақибхон Туғрал ва муҳити адабиву илмӣ нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX. – Хучанд, 2015. – С.82-88.
18. Османова, З. Оё гули сурх пажмурда шудааст? / З. Османова // Садои Шарқ. – 2016. – №3. – С.130-133.
19. Рачабов, З. Аҷзӣ ва Асирӣ / З. Рачабов. – Сталинобод: НДТ, 1951. – 50 с.
20. Расулиён, Қ. Ҷадидиҳо кистанд? / Қ. Расулиён // Фаслномаи Рӯдакӣ. – 2007. – №16. – С.17-34.
21. Сабзаев, С.М. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар / С.М Сабзаев. – Душанбе: Маориф, 1991. – 80 с.
22. Садри Зиё. Тазкори ашъор / Садри Зиё. – Техрон: Суруш, 1380 х. – 428 с.
23. Саидзода, Ҷ. Ҳочӣ Ҳусайн ва Бозор Собир / Ҷ. Саидзода // Садои мардум. – 2019. – 17 январ.
24. Сатторов, Н. Ҳаёт ва эҷодиёти Зуфархон Ҷавҳарӣ / Н. Сатторов. Душанбе: Дониш, 1983. – 148 с.
25. Сипонлу, М. Шаҳри шеъри Фарруҳӣ / М. Сипонлу. – Техрон, 1375 х. – 288 с.
26. Табаров, С. Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим / С. Табаров. – Душанбе: Дониш, 2011. – 280 с.
27. Файзуллоев, Н. Шеъри атфол дар қарни бист / Н. Файзуллоев. – Хучанд: Нури маърифат, 2005. – 221 с.
28. Фитрат, А. Тавофи ватан / А. Фитрат. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 48 с.
29. Халилӣ, Х. Девон / Х. Халилӣ. – Техрон: Ирфон, 1390 х. – 870 с.
30. Ҳайрат. Ашъори мунтахаб / Ҳайрат. – Душанбе, 1964. – 252 с.
31. Ҳамдӣ, А. Маҷмуаи асарҳо / А. Ҳамдӣ. – Душанбе: НДТ, 1963. – 242 с.
32. Ҳодизода, Р. Афкори маорифпарварӣ дар ашъори Аҷзӣ / Р. Ҳодизода // Фаслномаи Рӯдакӣ. – 2007. – №16. – С.149-156.
33. Ҳочӣ, Ҳусайн. Куллиёт / Ҳочӣ Ҳусайн. – Душанбе: Адиб, 2019. – 616 с.
34. Шакурӣ, М. Садри Бухоро / М. Шакурӣ. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 330 с.
35. Юшич Нимо. Баргузидаи шеърҳо / Нимо Юшич. – Техрон: Нигоҳ, 1376х. – 141 с.
36. Юшич Нимо. Гузинаи ашъор / Нимо Юшич. – Техрон: Марворид, 1373 х. – 339 с.

Сомонаҳои интернетӣ

37. Муҳаммадқозим Қозимӣ. Нигоҳе ба шеъри классик-муосири Афғонистон [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: www.mkkazemi.com
38. Эӣ коргар, ин хучаста наврӯз [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: wikiadabiat.net

ПАДИДАҲОИ НАВЧӢ ДАР ШЕЪРИ АҲДИ ҶАДИДИЯ

Нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои садаи XX оғози давраи адабиёти навин ва махсусан шеъри тоҷик мебошад. Маҳз дар ин давра ибтидо дар мундариҷа ва мазмуни шеър таҳаввулот ба вучуд омада, сипас бо саъю талош ва кӯшишҳои пайвастаи устод Айнӣ, Пайрав, Лоҳутӣ ва дигарон шакли шеър низ ба дигаргунӣ мувоҷеҳ шуд.

Шоирони ин давраро аз лиҳози муҳтаво ва қаволиби ашъорашон ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд. Ба гурӯҳи аввал, шоироне чун Нақибхони Туғрал, Зуфархон Ҷавҳарӣ, Ҳочӣ Ҳусайни Хатлонӣ, Ҳочӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам ва Муҳаммад Содикхоҷаи Гулшанӣ шомил мешаванд. Вижагиҳои навоарона асосан дар мазмун ва муҳтавои эҷодиёти ин гурӯҳи адибон ба назар мерасад.

Ба гурӯҳи дуҷумлаи шоирони ин давра бошад, Саидахмадхоча Сиддикии Аҷзӣ, Садри Зиё, Тошхоча Асири, Садриддин Айни, Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Мирзо Сирочи Ҳаким, Абдурауфи Фитрат, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Сайид Аҳмад Васлӣ, Маҳмудхочаи Бехбудӣ ва дигарон шомил мешаванд. Падидаҳои навҷӯӣ маҳз дар ашъори ин даста аз шоирон махсусан дар эҷодиёти устод Айни ба назар расиданд ва минбаъд аз ҷониби дигар адибон пайравӣ ва рушд дода шуд.

Давраи сифатан нав ва таҳаввулотӣ азими шеърӣ ин давра бо эҷоди «Марши хуррият»-и устод Айни оғоз меёбад. Маҳз дар ҳамин давра шакли нави шеърӣ ба вучуд омада, дар мундариҷаи шеър падидаҳои масарратбахш рӯй дод. Адабиёти ин давра марчалаи сифатан нави таърихи адабиёти тоҷик ба ҳисоб меравад. Шеърӣ маорифпарварӣ ё худ аҳди ҷадидия дар арсаи адабиёти тоҷик истилоҳҳои «шеърӣ нав», «шеърӣ миллӣ», «услуби тоза», «тарзи ҷадид»-ро падида овард.

Калидвожа: падида, навоарӣ, шеър, мазмун, шакл, шеърӣ нав, тарзи ҷадид, шоирон, адабиёти ҷадидия.

ЯВЛЕНИЯ НОВАТОРСТВА В ПОЭЗИИ ДЖАДИДСКОГО ПЕРИОДА

Вторая половина XIX века и начало XX века - это начало периода новой литературы, особенно таджикской поэзии. Именно в этот период произошли изменения в содержании поэзии, а затем, непрерывными усилиями устода Айни, Пайрава, Лахути и других, претерпела изменения и форма поэмы.

Поэты этого периода делятся на две группы по содержанию и стилю их стихов. К первой группе относятся такие поэты, как Накибхон Туграл, Зуфархон Джавхари, Ходжи Хосайни Хатлани, Ходжи Нематуллохи Мухтарам и Мухаммад Садикходжа Гулшани. Новаторские черты в основном усматриваются в содержании и смысле произведений этой группы писателей.

Ко второй группе поэтов этого периода относятся Саидахмадхоча Сиддикии Аҷзӣ, Садри Зиё, Тошхоча Асири, Садриддин Айни, Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Мирзо Сироджи Ҳаким, Абдурауф Фитрат, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Сайид Аҳмад Васли и другие. В стихах этой группы поэтов, особенно в творчестве устода Айни появились новые явления, за которыми последовали и развились другие.

Качественно новый период и крупная эволюция поэзии этого периода начинается с создания «Марша свободы» устода Айни. Именно в этот период возникла новая форма поэзии, и в её содержании произошли радующие явления. Литература этого периода представляет собой качественно новый этап в истории таджикской литературы. Просветительская поэзия или поэзия джадидского периода в области таджикской литературы породила термины «новая поэзия», «национальная поэзия», «свежий стиль» и «новый приём».

Ключевые слова: явление, новаторство, поэзия, содержание, форма, новая поэзия, новый стиль, поэты, современная литература.

NEW PHENOMENA IN THE POETRY OF THE PERIOD OF JADIDISM

The second half of the 19th century and the beginning of the 20th century is the beginning of a period of new literature, especially Tajik poetry. It was during this period that changes were made to the content and content of the poem, and then, through the constant efforts and efforts of Ustod Aini, Pairav, Lahuti and others, the form of the poem also changed.

Poets of this period are divided into two groups depending on the content and style of their poems. The first group includes such poets as Nakibkhon Tughral, Zufarkhan Javheri, Haji Husseini Khatloni, Haji Nematullahi Mukhtaram and Muhammad Sadiqkhajai Gulshani.

Innovative features are mainly seen in the content and content of the work of this group of writers.

The second group of poets of this period includes Saidakhmadkhoja Siddiqi Aizi, Sadri Zia, Tashkhoja Asiri, Sadrididdin Aini, Mirzo Abdulvahidi Munzim, Mirzo Siroji Hakim, Abduraufi Fitrat, Ahmadjani Hamdi, Sayyid Ahmad Wasli, Mahmudhodjai Behbudi and others. The phenomena of innovation were noticed in the poems of this group of poets, especially in the work of Ustod Aini, and were further developed by other writers.

A qualitatively new era and a huge evolution of poetry of this period begins with the creation of the “Marshi hurriyat” (Freedom March) by Ustod Aini. It was during this period that a new form of poetry emerged, amazing phenomena occurred in the content of the poem. The literature of this period is considered a qualitatively new stage in the history of Tajik literature. Educational poetry or modernism itself gave rise to the terms “new poetry”, “national poetry”, “fresh style”, “new style” in the field of Tajik literature.

Key words: phenomenon, innovation, poetry, content, form, new poetry, new style, poets, literature of Jadidism.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳадиятуллоҳи Амридин – номзади илмҳои филологӣ, сардори шуъбаи илмӣ-методӣ ва таҳқиқотии МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992) 918 26 80 83; E mail: muhsin2704@mail.ru

Сведения об авторе: Хадиятуллоҳи Амридин – кандидат филологических наук, заведующий научно-методическим и исследовательским отделом ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Техрон 5. Тел.: (+992) 918 26 80 83; E mail: muhsin2704@mail.ru

Information about the author: Hadiyatullohi Amriddin – Candidate of Philology, Head of the Scientific, Methodological and Research Department of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Str. Tekhron 5. Tel.: (+992) 918 26 80 83; Email: muhsin2704@mail.ru

ТДУ 05+82точик+9точик+002точик+07

ББК 76.0+83.3 (2точик)+63.3 (2точик)+78.029

«РАҲБАРИ ДОНИШ» ВА ТАШАККУЛИ ТАҚРИЗИ АДАБӢ

Муродӣ Мурод Бердӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳарчанд чопи порчаҳои адабӣ ва муаррифии адабиёти нав аз нахустрӯномаи тоҷикии «Бухорои шариф» ибтидо гирифта, баъдтар дар саҳифаҳои нашрияҳои чаҳидӣ, баҳусус нашрияҳои Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ – маҷалаи «Оина» (1913-1915) ва рӯномаи «Самарқанд» (1913), дар канори тарғиби афкори иҷтимоиву сиёсӣ, ҳамчунин намунаҳои осори адабии устод Садриддин Айнӣ, Мирзо Сирочи Ҳаким, Абдуррауфи Фитрат, Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ ва дигарон ба чоп расидааст, аммо кори адабӣ аслан дар матбуоти шӯравӣ вусъат пайдо кардааст. Дар аввалин рӯномаҳои шӯравии тоҷик «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик» (Тоҷикистони сурх) масъалаҳои адабиёт ва осори адабӣ ба ҷузъи муҳимми мундариҷаи онҳо таҷдид ёфт.

Таъсиси маҷаллаи сиёсӣ, иҷтимоӣ, таълимӣ, тарбиявӣ, адабӣ, фаннӣ, илмӣ ва танқидии «Раҳбари дониш» (1927) барои инкишофи адабиёт ва ташаккули танқиди адабии тоҷик минбари асосӣ гардид. Зеро як бахши муҳимми ин маҷалла ба масоили адабиёт, нашри осори адабӣ ва нақди он ихтисос дода шуда буд. Чунончи А. Набавӣ навиштааст: Маҷаллаи «Раҳбари дониш» аз нахустин шумораҳои худ мутаваҷҷеҳи масъалаҳои адабиёт ва эҷоди адабиёти нав буда, ривочи ин адабиёт, расидани насли нави нависандагон ва нақду баррасии онро аз вазифаҳои муҳимми худ ба шумор овардааст» [17, с.108].

Ҳануз дар шумораи аввали ин маҷалла дар матлабе бо номи «Китобҳои тоҷикӣ» таъкид шудааст, ки китобҳо, хоҳ бадеӣ, хоҳ дарсӣ бояд пеш аз ҷоп тақриз шаванд. Дар поёни матлаб рӯйхати 35 номгӯй китобҳои, ки ба забони тоҷикӣ ҷоп шудаанд, барои тақриз қардан ба хонандагон – аҳли зиё пешниҳод шудааст. Ба ин минвол маҷалла барои тақриз қардани китобҳо ба аҳли зиё минбар фароҳам овардааст.

Дар шумораи дуюми «Раҳбари дониш» яке аз фаъолтарин ташкилотчи ва масъулони маҷалла Собит Мановзода дар мақолаи худ бо унвони «Инқилоби адабӣ» аз хусуси адабиёти бадеӣ мулоҳиза ронда, «масъалаи тавлиди як инқилоби асрӣ дар адабиёти имрӯзаи тоҷикон» [13, с.19]-ро ба миён мегузорад, ки ин минбаъд дар адабиёти тоҷик бо мафҳуми инқилоби адабиёт маъруф гардид. С. Мановзода маҷаллаи «Раҳбари дониш»-ро майдони тарғибу ташвиқи адабиёти нав ҳисобида менависад: «Маҷаллаи мо дар ин бора ба навқаламон ва шоирони ҷавони тоҷик ҳар хел роҳбариро хоҳад қард, осори қаламии онҳоро аз нуқтаи назари усули нав ва адабиёти асрӣ танқид хоҳад намуд. Мо иҷолатан дар ин шумора ду порчае аз ҳамин хел навиштаҳои, ки ба идораи мо расидааст, айнан ва бе тасҳеҳ ҷоп мекунем ва дар пешгоҳи адибон ва танқиднависони тоҷик як заминаи танқид омода месозем» [13, с. 21].

Муаллиф ба мақсади осон қардани кори адибони оянда ба таври тахминӣ мавзӯи ҳикояву шеърҳо низ пешниҳод қарда, ҳадафашро чунин шарҳ додааст: «Ҳаваскорони адибро дар атрофи ин маҷалла гун кунем, барои ин ки дар санъати нависандагӣ ва адабиёт ба шавқмандони тоҷик раҳнамоӣ қарда бошем».

Азбаски дар солҳои бистум ҷопи асарҳои адабӣ дар шакли китоб нисбатан кам будааст, бинобар ин масъулони маҷалла доир ба ҳусну қубҳу осори адибони ҳамзамон, ки дар маҷаллаву рӯзномаҳо нашр мешуданд, низ ба таври фаврӣ мулоҳизоти хешро иброз доштаанд. Ин тариқ сурат гирифтани танқид барои рушду такомули эҷодиёти адибони ҷавон, аз як тараф, кӯмак расонид бошад, аз сӯи дигар барои мавқеи муҳим пайдо қардани тақриз дар матбуоти даврӣ хидмат мекард. Ин анъана дар солҳои 30-юм низ давом ёфтааст.

Аз шумораи аввали соли 1928 бо ташаббуси С. Мановзода сохтори маҷалла ба қисмҳои иҷтимоӣ, таълим ва тарбия, қисми адабӣ, дунёи занон, қисми фаннӣ, қисми тандурустӣ ва китобиёт ба шакл дароварда мешавад. Дар гӯшаи (рубрикаи) «Китобиёт» маҷалла аслан масъалаҳои танқид, ягонагии шаклу мазмуни асарҳои бадеӣ, тарғиби адабиёт ва ғайра ба муҳокима гузошта шудааст. Аз ҷумла, дар аввалин маводи ин гӯша 10 китоби таълимии ба тозагӣ нашр гардида, шарҳу тавзеҳ ёфтааст.

Дар ин шумораи маҷалла ба масъалаи адабӣ ва нақди адабӣ тавачҷуҳи хосса шуда, маводи он ба қисми адабӣ ва танқидӣ ҷудо қарда шудааст. Дар қисми адабӣ як шеъри Ҷавҳаризода Суҳайлӣ бо номи «Гулшани афрӯхта» интишор гардидааст. Дар ҳамин шумора идораи маҷалла ин шеърро тақриз намуда, норасоӣҳояшро ошкор ва доир ба интиҳоби мавзӯ, забон ва сабки адабӣ масъалагузорӣ намудааст. Бино ба эҷоди маҷалла Ҷавҳаризода аз зумраи шоироне будааст, ки дар истифодаи забону услуби пешинагон зиёдаравӣ мекардааст. Ба назари масъулини маҷалла «дигар давраи

тақлид бо шакл ва услубҳои кӯхнашудаи худ мурд. Навқаламон ва ҳаваскорони ҷавон бояд баъд аз ин ба овардани як адабиёти асрӣ ҳаракат намоянд» [13, с. 21].

Мақолаи Собит Манофзода «Порчаҳои адабии мо» аз нахустин маводи танқиди адабии ин маҷалла аст, ки муаллиф доир ба моҳияти танқид ва мавқеи он дар ҷараёни адабӣ изҳори ақида кардааст. Ӯ ҳаққонӣ, ҳолисона ва бегараз баҳо доданро ба ашъори адибон таъкид намуда, эҳтиёткорона таҳлил намудани асари тақризшавандаро талқин менамояд. Инчунин дар мақола нақши тарбиявӣ ва таълимии танқид (тақриз), сабабҳои ба аслиҳаи бурро табдил ёфтани он низ баррасӣ гардида, аз ҷумла омадааст: «Калимаи «танқид» ё «интиқод» ҳанӯз дар байни тоҷикони мо ба қадре, ки лозим аст, маъноӣ воқеъ ва аҳамияти адабии худро нашиносонида ва аз замони пеш ба таври ғайрисахеҳ машҳур шуда мондааст. Имрӯз аксарияти навқаламон танқидро ба маъноӣ «таҳқир ё тавбех» мегиранд ва аз шунидани ин лафз саросема мешаванд. Инҳо гумон мекунанд, ки танқид кардани як шеър, як мақола, ё як китоб хатман аз рӯи душманӣ ва ғарзронӣ ба амал меояд ва ҳар як мунаққид (тақризнавис) то ба касе ғарази шахсӣ надошта бошад, мумкин нест, ки асарҳои ӯро танқид намояд»... [14, с. 37].

Дар он солҳои пурушӯби муборизаи синфӣ, ки «ҳама аз гирду пеш душмани халқ мечӯстанд, бадгумонию хабаркашӣ, бераҳмиву хунхорӣ сар то сари ҷамъият доман пахн карда буд» [33, с. 107], баёни чунин мулоҳизаҳои назариявӣ ва дастурӣ аз аҳамият ҳолӣ набуд. Дар мақола, аз як тараф, моҳияти танқид ва зарурати навиштани тақриз шарҳу маънидод шуда бошад, аз тарафи дигар, танқиди хӯрдагирона ва ғарзнок дар адабиёт бегона доништа, эҳтиёткорӣ ва муносибати боодобонаю ҳалимона яке аз талаботи муҳимми нақд ҳисобида шудааст.

Аксарияти муаллифони мақолаву тақризи соҳанро аз алифбои танқид, яъне мафҳуми адабиёт, танқиди адабӣ, тақриз оғоз намудаанд, ки чанд сабаб доштааст. Аввалан, дар он солҳо принсипу хусусият ва вожаҳои танқиди адабию жанрҳои он ба таври бояду шояд ҳанӯз муайян нашуда, давраи ташаккулро аз сар мегузарониданд. Баъдан, дар солҳои бистум дар қатори адибони пуртаҷриба – Айнӣ ва Лохутӣ ба арсаи адабиёт ҷавонони зиёде гирд омада буданд, ки дониши хуби назариявӣ надоштанд ва аз махсусияту шигирдҳои (приёмҳои) эҷодӣ хуб огоҳ набуданд. Аз ин рӯ, мунаққидону муқарризон ба шарҳу эзоҳи вожаҳои адабӣ махсус тавачҷуҳ намуданро зарур ҳисобидаанд.

С. Манофзода дар «Порчаҳои адабии мо» пас аз изҳори мулоҳизаҳои назариявӣ порчаҳои адабиёро, ки дар «Қисми адабӣ»-и маҷаллаи «Раҳбари дониш» ҷоп шудаанд, таҳлил намуда, ба «қимат ва моҳияти илмӣ, адабӣ ва иҷтимоӣ ҳар як асар» баҳои ҳолисона додааст. Аз ҷумла, ба шеърҳои Ҷавҳарӣ «Баҳори дониш», Пинадӯз «Ба шарафи «Раҳбари дониш», ҳикояи Ҷ. Иқромӣ «Ширин» ва ғайра тавачҷуҳи махсус зохир карда шудааст.

Дар идомаи мақола Манофзода манзумаи шоири Эрон Алии Ҷавоҳирулкалом – «Ҳақиқат»-ро нақд карда афзудааст: «Шоир, аз баъзе саҳтиҳои имрӯзаи муҳити Эрон қалбан мутаассир шуда ва таасуроти худро дар манзумаи хеш таранум карда (мардуми Эрон, «Ҳақиқат»-ро душман медонанд ӯро мезананд, ҳақорат медиҳанд ва аз муҳити худашон дур кардан мехоҳанд...) бисёр хуб!

Фақат ин «Ҳақиқат» чӣст? Ва кӣст?, шоир ин «Ҳақиқати муҳтарам ва мазлум» ро дар чӣ қиёфа тасвир мекунад?;

Пир марди сар ва дастори сафед,

Чеҳра тобандатар аз муҳри умед.

Маъно! Ин барои Шумо «Ҳақиқат»...фақат як ҳақиқият, ки аз қарнҳои дароз ба ин тарафи муҳити Эронро олуда набуда, балки хурфот ва бадбахтӣ карда як «Ҳақиқат», ки насли Эронро гоҳ дар оғуши ҷаҳолат ва таасуби парвариши замони...;

билохира «Ҳақиқат», ки аз фитна ва чиноятҳои ӯ, ҳақиқат зарбаҳои махлук хурда, бекас ва нотавон истодааст...!

«...Порчаи сеюм, моли рафиқ (Пинадӯз) аст, ки ба шарафи маҷаллаи «Раҳбари дониш» навишта фиристоданд. Ин рафиқ, 4 сол ба ин тараф дар саҳифаҳои матбуоти тоҷикӣ каму беш худро шиносонидаанд...Вақте ки байтҳои «Пинадӯз»-ро аз ҷиҳати сохтмон ва салосат, мазмун ҷудо-ҷудо таҳлил бикунем ҳам таркибҳои сӯст ва берух;

Бингар бародарони ту аз ҷанги ғам халос,
 Гаштанд душманонат бизананд санги ғам ба сар.
 В-он гаҳ касе амир набошад барои кас,
 Меҳнат кунад ҳукумат ва ҳоким шавад хунар.

Танқиди С. Мановзода чанд вижагии хос дорад. Якум он моҳияти фаҳмондадихӣ дошта, маъноӣ танқид ва тарзи таҳлили асари бадеӣ, қонумандии эҷоди ҳикояро ташреҳ медиҳад. Дуюм, мунаққид бештар ба ҷанбаҳои шакливу мантиқии порчаҳои адабӣ таваҷҷуҳ намуда, фикрашро ошкоро баён намудааст. «Услуби шеърӣ «Пинадӯз» бисёр сода ва тарзи ифодааш умуман, луч, урӯн ва ба иборати дигар, пӯстканда аст. Дар навиштаҳои ин кас, таъсири адабии рафиқ Лоҳутӣ бо як равшании тамом дида мешавад, вале дар зерини ин таъсири фусункор бошанд ҳам, ҳеҷ вақт аз санъати адабӣ ва мазиятҳои шеърӣ Лоҳутӣ истифода намеkunанд». Сеюм, муносибати муаллиф ҳолисона ва илҳомбахш аст. Бо вучуди ошкор намудани камбудихо, ӯ ба камолоти эҷодии муаллифон умед мебахшад. «Мо интизор дорем, ки баъд аз ин, устод Ҷавҳарӣ шакли баён ва сохтмони шеърӣ худашонро то мумкин бошад, ба қисмати асри бипӯшонанд ва ба ин восита завқи адабии имрӯзаи хонандагонро таъмин намоянд». Ҷаҳорум, муаллиф қобилияти пешгӯйикунандагӣ дорад. «Рафиқ Иқромӣ аз ҳаваскорони ҷавони тоҷик ҳастанд ва дар соҳаи адабиёт ба ҳикоянависӣ як шавқу ҳаваси махсус доранд. Ҳамин шавқу ҳавас ба мо умед медиҳад, ки дар оянда ба забони тоҷикӣ яке аз пешқадамони ин санъат бишаванд».

«Порчаҳои адабии мо»-ро метавон аз аввалин нигоштаи танқидӣ номид, ки дар пайдоиши муқолаҳои адабӣ нақдӣ замина гузоштааст. Баъдтар ин гуна муқолаҳо дар атрофи «Одина», «Дохунда», «Сабзаи навҳез» ва ғайра ривож ёфтааст.

Дар шумораи сеюм «Раҳбари дониш» (ноябри соли 1927) хонандагонро огоҳ намудааст, ки «баъзе осор ва навиштаҳои боқимати тоҷикиро танқид хоҳад намуд». Ҷамҷунин дар гӯшаи «Алоқа бо хонанда»-и ҳамин шумора ҳаёти таҳрир сабаби чоп нашудани бархе навиштаи хонандагонро гӯшзад карда, ба муаллифон аз рӯи имкон маслиҳат додааст. Аз ҷумла: «Ба Улуғзода: «Чизе, ки шумо танқид кардаед, дар он мақола дида нашуд. Шумо он мақоларо дубора бо диққат бихонед».

Бо вучуди иқдом ва кӯшишҳои идораи маҷалла кори танқид ва тақриз чандон пеш нарафт. Аз ҷумла то нашри қиссаи «Одина» чанде аз ҳикояҳои С. Айнӣ ва дигар нависандагони ҷавон дар матбуоти даврӣ, бавижа дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» чоп шуда бошанд ҳам, дар танқиди адабӣ мавриди таҳлилу тақриз қарор нагирифтаанд. Танҳо дар баъзе мақолаҳои танқидӣ ва тақризҳо, ки асосан ба асарҳои назмӣ бахшида шудаанд, ба таври мухтасар дар хусуси чанд намунаи наср сухан меравад.

Ба таъб расидани нахустин қиссаи адабиёти муосири тоҷик – «Одина» заминаи дигаре барои тақомули хусусиятҳои жанри тақриз гардид. Ин асар дар матбуоти рус дар гармогармиаш таҳлилу тақриз шуда, сазовори баҳои хуб гардида [31] бошад ҳам, дар матбуоти даврии тоҷик он пас аз як соли нашр мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор гирифт. Аввалин шахсе, ки дар матбуоти даврии тоҷик дар бораи «Одина» мулоҳиза рондааст Раҳим Ҳошим аст. Тақризи ӯ «Якумин асари инқилобии тоҷик – «Одина» ном дошта, бо имзои мустаор – Р. М. – дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» ба таъб расидааст. Муқарриз кӯшидааст, ки то қадрҳои тавон ҷараёни инкишофи насри давр ва

махсусиятҳои онро дар мисоли қиссаи «Одина» нишон диҳад. Ин тақриз аз ҷиҳати сохту таркиб хусусияти нав надорад. Дар он меъёри тақризнависи матбуоти даврии солҳои бист: - нақли мухтасари мазмуни асар, шарҳу тафсили воқеаҳо риоя шудааст.

Тавре ишора шуд, «Одина» на дар гармогармиаш, балки пас аз як соли нашр мавриди таҳлилу тақриз қарор гирифтааст. Бинобар ин дар тақризи Р. Ҳошим хусусияти тарғиботӣ – ташвиқотӣ (публиситӣ) камтар ҳис мешавад. Муқарриз, ҷунончи А. Набавӣ дарёфтааст, «аз таҳлили амалӣ дида бештар мутаваҷҷеҳи таъкиди аҳамияти асар («Одина») ва арзиши сиёсии он» [18, с. 296] шудааст. Аз ин мебарояд, ки тақриз жанри фаврӣ бошад ҳам, дар баъзе мавридҳо ба қавли М. Черепанов «он метавонад имрӯз, ё баъд аз як моҳ ё як сол навишта шавад» [33, с. 233]. Ин шарт ҳанӯз дар матбуоти даврии солҳои 1920-1930-и тоҷик маъмул будааст. Ҷунонки ишора рафт, дар ин ҳолат хусусияти тарғиботӣ – ташвиқотии тақриз суғардида, ҷанбаи таҳлилии он нисбатан бартарӣ пайдо мекунад.

Хусусияти хос ва фарқкунандаи ин тақриз боз дар он аст, ки муқарриз ҳангоми тафсили мазмуну сюжети асар кӯшиш намудааст то воқеаву ҳодисаҳои дар он тасвиршударо бо муқоисаи ҳаёти воқеӣ, муҳит ва зиндагии халқ таҳлил намуда, баҳо диҳад. Ҷунончи агар дар қиссаи «Одина» макони амалиёти воқеаву ҳодисаҳо танҳо дар водии Қаротегину Фарғона гузарад, муқарриз менависад, ки «ин воқеаҳо ба кулли тоҷикон бояд шабоҳат дод». Чунин тарзи таҳлили асар тамоили объективии ин тақриро пурратар гардондааст. Муқарриз муфассал дар бораи «Одина» сухан ронда, онро чун асари пурқиммат ва сазовор дониста, чунин хулоса мебарорад: «Сазовор аст, ки мо «Одина»-ро якумин қиссаи инқилобии тоҷик номем». Ин хулосаи муқарриз ифодагарӣ талаботи жанри тақриз – «муайян намудани мавқеи асар дар фаъолияти нависанда ва ҷараёни адабии давр» [32, с. 61] аст.

Хусусияти дигари ин тақриз дар он аст, ки нигорандаи он дар баробари таҳлилу баҳодиҳии қиссаи «Одина» тақризи ӯ дар матбуоти даврии рус доир ба ин асар интишоршударо низ баррасӣ карда, фикру мулоҳизаҳои хешро аз ҳисоби далелҳои муқарризони ғайрӣ кавитар гардондааст. «Одина»-ро низ якумин асари иҷтимоӣ ва иқтисодии Шарқ номидаанд, чандин рӯзномаву журналҳои русии Маскав ва Тошканд дар бораи «Одина» тақризи ӯ навиштаанд» [10, с. 40] – қайд кардааст муқарриз. Аз ин мебарояд, ки Р. Ҳошим пеш аз навиштани тақриз ба асари С. Айнӣ «Одина» тақризи ӯ дар матбуоти даврии рус дарҷгардидаро мутолиа намуда, ба худ заминаи тақризнависӣ пайдо намудааст.

Мавриди зикр аст, ки ин тақризи Р. Ҳошим дар китоби ӯ «Солҳо дар саҳифаҳо» тақроран ҷой шудааст. Дар нашри тақрорӣ муаллиф ба матн тағйироти услубӣ ва мазмуни дохил карда, фикру мулоҳизоти хешро нисбат ба замон ва воқеияти асар мушаххастар намудааст. Масалан, дар матни асл муқарриз орзуо омол ва умеди меҳнаткаши тоҷикро аз адабиёт ин тавр баён мекунад: «Меҳнаткаши тоҷик меҳост, ки адабиёт зафару ғалабаҳои ӯро тараннум намояд, дарду аламҳои ӯро сарояд, дар саҳифаҳо ва сатрҳои худ ҳаёту меҳнати ӯро акс намояд, оинаи ҳаёташ бошад, дар вақти гиряи ӯ гирён ва дар айёми шодӣ ва хурсандиаш хушхол ва хандон бошад, достони муборизаҳои вазнин, рӯзҳои пуралами ӯро нақл кунад, муваффақиятҳои ӯро ба қалам орад, қаҳрамонон ва фидокорони ӯро дар роҳи озодӣ ва садоқат тасвир ва таҷассум кунонад» [32, с. 6]. Чи дар матни аввал ва чи дар матни дуюм мақсади муқарриз як аст, аммо тарзи баёни фикр ва гузориши масъала вобаста ба давру замон ранги дигар гирифтааст. Табиист, ки дар тӯли 60 соли таълифи тақризи асл ва ҷопи тақрорӣ он руҳи замон тағйир ва муаллиф аз нигоҳи эҷодӣ тақризи ӯ ба қадри ҳақиқат мунаққидону муқарризон саҳт вобаста аст.

Соли 1932 дар иртибот бо қарори маъмули ҳизби коммунист дар бораи азнавсозии ташкилотҳои адабӣ-бадеӣ дар заминаи «Раҳбари дониш» маҷаллаи тоза ба кулӣ адабӣ – «Барои адабиёти сотсиалистӣ» («БАС») таъсис дода шуд. Ин маҷалла нахустин нашрияи сирф адабии тоҷикӣ ба шумор меояд, ки асосан ба масоили адабиёт таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Адабиёти бадеӣ, саромадони сухан, драмнависӣ ва театр, адабиёти бачагон, нависандагони ҷавон, фолклор, танқид ва китобиёт, ҷавоб ва маслиҳатҳо аз бахшҳои асосии маҷалла маҳсуб меёбанд.

Наشري ин маҷалла ба инкишофи нақди адабӣ ва тақриз мусоидат кард. Бо шарофати ин маҷалла доираи тақризнависон вусъат пайдо кард. Адибон ба осори ҳамдигар таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ба муайян кардани хусну қубҳи асарҳо кӯшиданд.

Аз таҳлили мақолаҳои танқидӣ ва тақризҳои матбуоти солҳои 20-30-юми садаи ХХ маълум мегардад, ки дар қорӣ танқиди асарҳои адабиёт (ба истисноӣ китобҳои таълимӣ), асосан шоиру нависандагон машғул шудаанд. Ба нақди адаби рӯйи ниёз овардани онҳо ба талаби замон ва амри вичдони ин ашхос вобаста буд. Дар натиҷаи иштироки нависандагон ба масъалаҳои танқиди адабиёт ва ташаккули нақди касбӣ (тахассусӣ) дар матбуоти даврии солҳои 30-юм нақди нависанда ва нақди касбӣ ба вучуд омад. Зимнан мафҳуми нақди нависанда, ин ҷо на бо интиқод ба навиштаҳо ва ҳимояи завқу нияти худ, балки «муҳокимаву баррасии (асарҳои – М. М.) эҷодкорони дигар, масъалаҳои адабиёт ва умуман ҷараёни адабӣ» [16, с. 12] дар назар дошта шудааст. Талаботи нақди касбӣ нисбатан ҷиддӣ ва мураккаб буда, он аз назари ҳирфай баррасӣ намудани осори эҷодкорони алоҳида, нишон додани вижагиҳои ҳунари, дарку маърифати масъалаҳои адабиёт, принципу хусусиятҳои нақд ва ҷараёни адабиёро дар бар мегирад.

Дуруст аст, ки мунаққид А. Набиев аҳли адаби солҳои 20-30-ро аз рӯйи дараҷаи муносибаташон дар баррасии адабиёт шартан ба се гурӯҳ ҷудо намуда, навиштааст: «гурӯҳи сеюм ашхосе буданд, ки нақди адаби пешаи асосӣ ва шакли мушаххаси иштироки онҳо дар бунёди адабиёти замони нав ба ҳисоб мерафт. Аниқтараш онҳо мунаққидони касбӣ аз қабилӣ Р. Ҳошим, Н. Бектош, С. Улуғзода, Ш. Ҳусейнзода, Набӣ Фаҳрӣ, Мирзозода ва дигарон будаанд» [16, с. 192-193]. Ба ин гурӯҳ метавон А. Деҳотиро низ дохил намуд.

Аз байни ноқидони зикршуда дар танқиди адабии солҳои 30-юм Сотим Улуғзода мавқеи маҳсусро ишғол мекунад. Зимнан Улуғзода фаъолияти эҷодии худро аз рӯзноманигорӣ ва муқарризию мунаққидӣ оғоз намудааст. «Наشري адабии тоҷик. Дар бораи рол ва мавқеи нависанда» (Т.С. – 1930. – 5 декабр), «Як нигоҳ ба насри тоҷикӣ. Латофат оё фиреб хӯрд» (Р.Д. – 1930. – №1), «Ғалаба» (БАС. – 1932. – №5), «Лохутии мо» (БАС. – 1932. – №5 - 6), «Сухайлӣ ва эҷодиёти ӯ» (БАС. – 1932. – №2), «Дар бораи китоби «Номаи номдорон» (Тоҷикистони сурх. – 1935. – №182) «Туфулият ва балоғати Деҳотӣ» (БАС. – 1937. – №3-4) ва ғайраҳо аз мақолаву тақризҳои С. Улуғзодаанд, ки дар тамоми онҳо, ба таъбири М. Раҷабӣ «дархостҳои расмии тасвири замони ҳозира ва масъалаи “шакл” мавзӯи асосӣ мебошанд» [24, с. 96]. Ин навиштаҳои танқидии мунаққид якранг ва дар як қолаб иншо нагардида, дар онҳо ин ё он унсурҳои жанри тақриз ва талаботи нақди асар такмил ёфтааст.

С. Улуғзода дар тақризи худ ба ҳикояи Собит Манофзода «Латофат оё фиреб хӯрд?» шаклу мазмун ва сохту таркиби ҳикояро ба усули назариявии таҳқиқ мавриди баҳс қарор дода, натавонанд камбудии ҳикоя ва камтаҷрибагии муаллифи онро ошкор месозад, балки роҳҳои ислоҳи нуқсон ва норасоӣҳо бо овардани далелҳои ба пиндошташ Собит, нишон медиҳад. Ба ин васила ӯ тарзи интиҳоби мавзӯ, банду басти сюжет, типикунони қаҳрамон, офаридани образ ва амсоли ин барин вижагиҳои жанри ҳикояро як – як таҳлил кардааст.

Дар раванди ташаккули жанри тақриз талабот ва вижагиҳои дохилии он – аломат, хусусият, унсур, вазифа, мақсад ва амсоли ин низ асосноку пурқувват гардидааст. Муаллифони тақризҳо ҳаққонияти фикру мулоҳизоти хешро танҳо бо овардани иқтибос қаноат нанамуда кӯшидаанд, ки он далелҳоро дар заминаи таҳлили асари тақризшаванда устувору боварибахш намоянд. Зеро мувофиқи талаботи тақриз «баҳои ба асар додаи муқарриз танҳо бо суҳанони умумии хуб ё бад муваффақ шуд ё нашуд гуфтан басанда шуда наметавонад, таҳлилу муҳокимаҳо бояд боварибахш ва асоснок бошанд» [21, с. 14].

Аз рӯйи ин усул таҳлил намудани асари бадеӣ дар тақризҳои С. Улуғзода ва Р. Ҳошим зиёдтар мушоҳида мешавад. Бар ивази таҳлили сатҳӣ ва мулоҳизаҳои зоҳирии субъективӣ, ки дар баъзе тақризҳои қаблан чопшуда эҳсос мешавад, таҳлилҳои амиқу аниқӣ нсбатан илмӣ ва дорой хулосаҳои мантиқӣ ба вучуд меоянд. Чунончи муқарриз Улуғзода ҳангоми таҳлил ва нишон додани тарзи дурусти типикунонии образ ва барои дурусттар ва равшантару боваринок намудани назари худ аз ҳикояи муаллифи дигар далел меорад, аз усули муқоиса кор мегирад: «Як ҳикояи Ҷ. Иқромӣ ҳам дарҷ шудааст, ки дар мавзӯ ба «Латофат оё фиреб хӯрд»-и Манӯфзода то як андоза монандӣ дорад. Мо гуфта метавонем, ки Ҷ. Иқромӣ дар ин соҳа (дар соҳаи офаридани тип) хеле муваффақият дорад. Моҳтоб ва Каримҷони ӯ намояндаи як гурӯҳ ҷавонони имрӯза шуда метавонанд» [28, с. 125].

Аз ин гуна муқоисаҳо натиҷа мебарояд, ки муқарриз аз ҷараёни адабии давр хуб воқиф аст. Барои он ки муқарриз асарро ҳолисона ва илмӣ таҳлил намуда, мақоми онро дар байни асарҳои ҳамгуни дигари давр муайян созад, ӯро зарур аст, ки асарҳои мутолиакардашро ҳаматарафа таҳлил карда ҳодиса, характер, қаҳрамон ва типҳои образҳои дар он тасвиршударо бо ҳодисаҳои воқеӣ ва ҳаёти мардум муқоиса намояд. Танҳо баъд аз ҳалли чунин масъалаҳо муқарриз метавонад ҳаққонӣ ва одилона ин ё он хусусияти асарро нишон дода, дар бораи он ҳукми ҳолисона барорад.

Дар тақризи С. Улуғзода «Номаи номдорон» сабабҳои таҳия ва чопи маҷмуаи «Номаи номдорони Тоҷикистон», мушкilotи таҳия ва аҳамияти иҷтимоиву адабии он дар тарбияи колхозчиён (меҳнаткашон) тавзеҳ шудааст. Ин китоб намунаи асарҳои адибони ҷавони шуравӣ буда, доир ба ташкилкунандагони колхоз, устодони ҳосили баланди пахта ва пешравиҳои кори хоҷагии халқ, бахусус прахтакорӣ нақл мекунад. Муқарриз ҳарчанд ба камбудҳои ин маҷмуа ишора кунад ҳам, онҳоро ба тангии вақти таҳия нисбат дода, мушаххасан нишон надодааст. Ӯ ба ҷанбаҳои ҳунари ва адабии осори ин маҷмуа камтар эътибор дода, аслан ба аҳамияти иҷтимоӣ, оммафаҳмӣ ва истиқболи он аз ҷониби колхозчиён тавачҷуҳ намуда, чопи тақририашро зарур ҳисобидаст. Ба таъбири муқарриз ин китоб «дар бисёр колхозҳо китоби болои устол шудааст, ҳеч шубҳае нест, ки «Номаи номдорон» дар кори аз ҳама ҷумҳуриятҳо пештар кишти пахтаро ба сифати хуб тамом намудани ҷумҳурияти мо роли ҷиддиро бозӣ кард» [30].

Бояд гуфт, ки аз охири солҳои бистум ва нимаи аввали солҳои сиюм таҳлили нсбатан илмӣ ва асоснок ба доираи жанри тақриз ворид шуда бошад ҳам, на ҳама муаллифон дар кушодани моҳият ва мақоми асар, симои қаҳрамонҳо, муқоисаи онҳо бо ҳаёти воқеӣ ба комёбӣ ноил гардидаанд. Тақризҳои «Чанд калима дар бораи алифбои осон» (Раҳбари дониш.– 1928.– №8.– С. 28-29), «Ин сатрҳо ба кӣ хизмат мекунад» (М. Расули Т.С.–1934.– 14 сентябр; БАС.– 1934.–№5) ба ин гурӯҳ мисол шуда метавонанд. Инҳоро тақризи манфӣ номидан мумкин аст, зеро дар онҳо, ҳалли масъалаи норавшан мондааст» [21, с. 22]. Ҳатто муаллифи тақризи «Ин сатрҳо ба кӣ хизмат мекунад»: асари тақризшаванда – маҷмуаи фолклории «Адабиёти даҳонакӣ»-ро «зери сиёсати адабии фирқа» мавриди баррасӣ қарор дода, онро нолозим ҳисобидаст. Муқарриз бо эҳсоси баланди сиёсӣ навиштааст: «Дар замоне, ки партияи мо ҳамаи оммаи колхозчиёнро ба

зиёд кардани хайвоноти корӣ ва умуман чорводорӣ даъват мекунад, ин китобча баромада мегӯяд, ки:

«Осуда касе, ки хар надорад».

...Дар ҳангоме ки барои сохтани зиндагонии нав бо тамоми воситаҳо чора дида, ба муқобили урфу одатҳои кӯҳна мубориза мебарем, ба воситаи ин китобча мо ба хонанда мегӯем, ки:

«Тӯй хазинаи худост»

...Дар ҳангоме ки дар кишлоқҳо, дар колхозҳои мо муборизаи синфӣ шиддат карда, кмбағалони кишлоқ ба муқобили боён – муфтхӯрон ба мубориза миён бастаанд, колхозчӣ ин китобчаро кушода мехонад, ки:

*«Ба худододагон ситеза макун,
Ки худододаро худо додааст» [23, с. 33].*

Маҷмуаи «Адабиёти даҳонакӣ», чунончи А. Набавӣ навиштааст «дар фарогирии навҳои адабиёти омма – чӣ аз ҷиҳати иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва мазҳабиву динӣ ва чӣ аз ҷиҳати шакливу жанрӣ хеле солимназарона танзим шуда будааст» [18, с.121].

Тақризи маҷаллаи «Раҳбари дониш» бо усули таҳлил ва илмиати андешаву мулоҳизаҳо фарқ мекунад. «Дар ин солҳо, ки давраи инкишофи танқиди адабӣ ва адабиёт мебошад, сифати таҳқиқот нисбатан баланд ва доираи мавзӯ васеъ ва бою гуногун гардид. Проблемаҳои, ки дар солҳои бистум танҳо номбар ё иҷмолан таҳлил мешуданд, дар ин давр вобаста ба қонуният ва протсессҳои адабиёт хеле муфассал ҳалли илмии худро ёфтаанд» - навиштааст А. Маниёзов [12, с. 49]. Муаллифони тақризи низ ҳангоми таҳлили асарҳои алоҳида кӯшиш намудаанд, ки ҷиҳатҳои нав ва номақбули асарро чӯё шуда, аз пурҳарфии беасос даст кашанд. Чунончи Х. Мирзозода дар тақризи «Дар бораи «Тирмор» андешаву мулоҳизоти худро оид ба асари «Тирмор»-и Ҷалол Иқромӣ ба шакли тезис, кӯтоҳ, муҷаз, аммо нисбатан илмӣ ва таъсирнок иброз намуда, аз он ҷумла менависад: «Ҳарчанд ки ин асар чизи хурде нест, аз камбудихо низ дар канор нест. Вақте ки ман ин китобчаро аз назари танқид мехондам, дар ҳақиқат аз камбудӣ ҳолӣ набудани ин асари адабӣ ҳис карда шуд. Инак он чизҳое, ки баъд аз ин мехонед як қатор камбудихои ӯст» [15, с. 29].

Ҳамин тавр муқарризи камбудиву норасоии асарро ба тарзи муайян вобаста ба талаботу шартҳои асари бадеӣ нишон медиҳад. Бо чунин усул изҳори назар намудан дар он солҳо аз муқарризи дониши васеъ ва таҷрибаи ғанӣ, балки ҷуръати эҷодӣ ва шахсино низ талаб менамуд. Барои мунаққидону муқарризи солҳои сиюм имконияти сайқал додани истеъдод ва донишу таҷриба ба вучуд омада буд. Онҳое, ки забони русиро хуб медонистанд барои амиқтар намудани дониш ва вусъати назари худ бевосита аз сарчашмаҳои назариявӣ ва амалии адабиёт ва матбуоти Аврупову рус истифода мебарданд. Тавре адабиётшинос ва мунаққид Ҷ. Бақозода зикр мекунад: «Донишгари забони русӣ ба нависандагонии адабиёти солҳои 30 имконият меод, ки бевосита аз адабиёти Европа ва рус омӯзанд. Ин доираи эҷодиёти онҳоро хеле васеъ менамуд. Ҷараёни ташаккули реализми солҳои сӣ дар асоси ба ҳам пайвастании анъанаҳои миллии адабӣ бо мактабҳои реалистии рус ва Аврупои Ғарбӣ ба вучуд омадааст» [2, с. 23]. Ба ин маънӣ, намунаи ибрати мунаққидони тоҷик Аврупову ва нақди адабии русӣ қарор гирифт.

Аз ин солҳо сар карда адибони тоҷик ба асарҳои мунаққидони рус Белинский, Добролюбов, Чернишевский чиддан рӯй меоваранд ва барои муайян намудани принципҳои нави методологияи танқид заминаҳо меҷӯянд. Ин омӯзиш дар ташаккули нақди адабӣ, жанрҳои он ва фаъолияти мунаққидон низ бетаъсир намондааст. Масалан, мунаққид С. Улуғзода дар мақолаи худ – «Суҳайлӣ ва эҷодиёти ӯ» ба тарзи маслиҳати мунаққидона вазифаи эҷодкорро чунин шарҳ медиҳад: «Санъаткор, нависанда, на

фотограф, балки мутафаккир бошад, нависанда натанҳо нақлқунанда, балки омӯзанда, шуури мардумро тарбияқунанда, зиндагониро аз нав созанда бошад. Ӯ бояд нағз омӯзад ва хуб бидонад, ки чи ба чи дахлдор аст, чи аз кучо ва чи тариқ ба вучуд меояд» [28, с. 28]. Ҳамин мазмун дар яке аз тақризҳои Белинский низ зикр шудааст, аммо дар шакли дигар. Белинский менависад: «Зиндагиро нусхабардорӣ кардан мумкин нест, аммо бо қувваи руҳи эҷодӣ зиндагониро дуруст нишон додан мумкин аст» [4, с. 187]. Албатта, ин муқоисаҳо маъноеро надорад, ки мунаққидони тоҷик ин ё он мазмунро аз мунаққидони бузурги рус ба тарзи кӯркӯрона кӯчонидаанд. Не, асло чунин нест. Таъсирпазирӣ дар ҳар давра ва барои ҳар як эҷодкор бегона набуда, балки омили пешравӣ аст. Ба ин мазмун, метавон гуфт, ки тақриз дар раванди инкишофи матбуоти даврӣ, фарҳангу адабиёт, равобити матбуоти халқҳои дигар, алалхусус матбуоти даврии рус ва огоҳии бештари муқарризон аз адабиёти якдигар шаклу мазмун ва хусусиятҳои жанриашро такмил додааст. Воқеан, чунончи И. Бехер навиштааст: «Адабиёти ҳақиқатан миллӣ фақат тавассути равобити самаранок бо адабиёти халқҳои дигар пайдо мешавад ва ташаккул меёбад» [6, с. 46]. Натанҳо адабиёт, балки жанрҳои публитсистика низ бо таъсири байнихамдигарӣ ташаккул ва инкишоф меёбанд. Бисёре аз аломатҳои тақризҳои матбуоти даврии тоҷик, ки мисолашро дар боло дидем, бо таъсири матбуоти даврии рус шакл гирифтаанд.

Ба ин мазмун гуфтан мумкин аст, ки дар солҳои сиюм касбияти мунаққидону муқарризон тоҷик аз ҳисоби ду сарчашма: таҷрибаи тақризнависи матбуоти даврии тоҷикии солҳои бист ва усулҳои маъмули нақди адабии рус ва дигар халқҳои шуравӣ ганӣ гардидааст. Тақризҳои матбуоти даврии солҳои сиюм аз ҷиҳати сохт ва равиши таҳлили асар нисбатан фарқ мекунанд. Дар ин солҳо тақриз аз ҷиҳати шаклу мазмун гановати жанрӣ пайдо кардааст. Аломату хусусиятҳои он – интихоби асар, усули таҳлил, оҳанги тарғиб ва арзиш ранги дигар гирифта, муқарризон кӯшиш намудаанд, ки асари тақризшавандаро дар заминаи қонунмандии калом бадеъ баррасӣ намоянд. Яъне, натанҳо мазмуни онро нақл қунанд, балки аносири бадеъ ва ҳунарии асарҳои тақризшавандаро низ нишон диҳанд.

Ташаккули жанри тақриз дар матбуоти даврии тоҷик на дар шакли пайдарпай, зина ба зина боло рафтани, балки бо роҳи мавҷнок бо паси сар кардани печубоҳо ва пастию баландии сураат гирифтааст. Чунончи, соли 1931 давраи бемавқеиятии жанри тақриз аст, зеро дар матбуоти даврии ин сол ягон тақризи адабие ба ҷашм нарасид. Солҳои 1932–1937-ро метавон давраи ҳамчун жанр шинохта шудани талаботу махсусиятҳои тақриз номид. Ин ҳолатро баъзе муҳаққиқон ба сиёсати ҳизб нисбат додаанд. Тафриқаандозихое, ки дар ибтидои даҳсолаи сиюм байни гурӯҳҳои «адабиёти пролетарӣ», «адибони кишоварз», «ҳамсафон» ва «иттифоқчиён» ба вучуд омада буд, гӯё дар соли 1932 бо шарофати қарори КМ ҲК(б)У «Дар бораи аз нав ташкил намудани ташкилотҳои адабӣ-бадеъ» барҳам хӯрд. Дар баробари ин чунончи дар боло ишора шуд, нашри маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» низ дар рушди тақриз нақш гузошт.

Бо вучуди ин, дар солҳои сиюм, чун матбуоти даврии халқҳои дигар, дар матбуоти даврии тоҷик низ микдори тақризу мақолаҳои танқидӣ дар бораи осори адабӣ кам ба назар мерасад. Агар танҳо тақризуҳо ба ҳисоб гирем, ғайр аз навиштаҳои С. Улуғзода «Ғалаба» маҷмуаи шеърҳои Б. Азизӣ (БАС. – 1932. – №5), «Дар бораи китоби «Номаи номдорон» (Тоҷикистони сурх. – 1936. – №182), Х. Мирзозода «Дар бораи «Тирмор» (БАС. – 1936. – №5), М. Расулӣ «Ин сатрҳо ба кӣ хизмат мекунанд» (БАС. – 1934. – №5), Ҳ. Юсуфӣ «Баҳр дар пиёла» (1940) дигар тақризи маълуме дарҷ нагардидааст. Кам ба таъб расидани тақризуҳо маънои набудани кам чоп шудани асарҳои бадеиро надостааст. Аз китобиёти дар маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» ва дигар рӯзномаҳо дарҷгардида маълум мешавад, ки предмети

такризшаванда нисбатан фаровон будааст. Дар китобиёте, ки бо номи «Чахору ним миллион китоб» дар маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» чоп шудааст, чунин сатрхоро мехонем: «Дар моҳҳои октябр, ноябр ва декабри ҳамин сол (1935 – М.М.) 139 асар аз адабиёти бадеӣ (ба ғайр аз нашри муқаррарӣ) ба чоп хоҳад расид». Ӯ ин ки дар хабари дигар омадааст: «Китобҳои нав: «Ҳаёт ва ғалаба»-и Ҷ. Иқромӣ, «Тирмор»-и Ҷ. Иқромӣ, «Манзараҳои сегона»-и Дехотӣ, «Шасти иқбол»-и Музаффара, «Ливоӣ зафар»-и М. Миршакар».

Аз ин шаш китоб фақат «Тирмор»-и Ҷ. Иқромӣ ва «Манзараҳои сегона»-и Дехотӣ мавриди танқид қарор гирифтаасту халос. Пас маълум мешавад, ки адабиёти тоҷик дар солҳои сиюм аз инкишофу такомул боз намонда, сандуқи худро бо асарҳои ҷавобгӯ ба талаботи замони пурбор гардондааст. Ва шояд он ҷумлаи забонзадаи «танқиди адабӣ аз ҷараёни адабиёт қафо мемонад», ки то солҳои ҳаштодум дар байни мунаққидон маъмул буд, аз солҳои сиюм пайдо шуда бошад. Аз чунин ранг гирифтани вазъият ин савол ба миён меояд, модоме ки адабиёт – мавзӯ ва ҳадафи асосии тақриз аст, пас чаро мунаққидон ба таҳлилу арзиши асар кам машғул шудаанд? Ин савол посухи муфассал мехоҳад.

Сусти танқиди адабӣ ҷунончи ишора шуд, натавоҷ дар адабиёти тоҷики солҳои сиюм, балки дар кулли адабиёти халқҳои ҷумҳуриҳои шуравӣ ба назар мерасид. Ва ин сусти танқиди адабӣ аз тарафи Бюрои иттифоқи нависандагон ва мутасаддиёни ин соҳаи ҳукумат дар вақташ дарк карда шуда, дар ҳар маърузаву пленуми Иттифоқи нависандагони СССР оид ба қафомонии танқиди адабӣ, норасоӣ ва пухтаву ботаҷриба намудани кадрҳои танқидӣ таъкид шудааст. Роҳҳои дуруст кардани танқид ҳамеша музокира шуда, андешаҳо пешниҳод мешудаанд. Ҷунончи, дар яке аз барномаҳои котиби КМФК (б) А. Андреев, ки дар Якумин маҷлиси машваратии оид ба адабиёти бачагона кардааст, мехонем: «Ба мо танқиди принсипалии бофаросат даркор аст, ки вай нависандаро ёд диҳад, афзоиши ӯ, ба пеш ҳаракат кардани ӯро тарғиб кунад ва камбудии ҳақиқии ин ё он асари адабро ошкор карда ва дар айни замони адабиётро аз ҳама чизҳои пӯшида ва бегона ва нолозим тоза кунад. Органҳои матбуоти мо, газета ва журналҳои мо ба ин кори муҳим хеле кам диққат мерасонанд ва ҳуди нависандагон ҳам дар байни худ худтанқидкунии адабро сусти ривож медиҳанд».

Пленуми якуми бюрои ташкилии нависандагон дар масъалаи танқид қайд кардааст, ки «танқид дар адабиёти мо хеле ақиб мондааст, савияи назариявии ҳуди танқидчиён паст аст. Вазифаи Иттифоқи нависандагон он аст, ки танқидчиёни донишманди бо назарияи марксистӣ – ленинӣ мусаллаҳшударо тарбия карда расонад» [22, с. 2]. Чунин муҳокимаҳо ва назорати ташкилотҳои масъул, албатта дар тақомути нақди адабӣ ва ташаккули жанри тақриз бетаъсир намондааст. Дар баробари ин кори танқид ва тақриз тадриҷан руҳияи сиёсӣ пайдо карда, вазифаи аввалиндараҷаи мунаққидон он шуд, ки таълимоти ленинизм-сталинизмро оид ба адабиёт ва мероси адабӣ дарк созанд.

Дар ибтидои солҳои сиюм миқдори рӯзномаву маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ зиёд гардид. Рӯзномаҳои «Комсомоли Тоҷикистон» (1930), «Газетаи муаллимон» (1932), маҷаллаи «Бо роҳи ленинӣ» (1932) дар ибтидои ҳамин даҳсола таъсис ёфтаанд. Умуман дар соли 1932 дар Тоҷикистон 9 газетаи марказӣ, 19 газетаи районӣ ва 5 журнал чоп мешуд [Ниг. БАС.–1932.–№3-4. – с.2].

Соли 1932 қарори КМ ПК(б)У «Дар бораи аз нав ташкил намудани ташкилотҳои адабӣ-бадеӣ» қабул шуд. Ин қарор ҳама ташкилотҳоро гурӯҳҳои эҷодиро барҳам дод. Иттифоқи нависандагони ИҶШС-ро таъсис намуд ва усули бо методи реализми сотсиалистӣ навиштанро асос гузошт. Дар заминаи ин ҳуҷҷат Қарори бюрои Осиёимёнагии КМФК (б) дар бораи аз нав сохтани ташкилотҳои адабӣ – бадеии Осиёи Миёна КМФК(б)У «Дар хусуси аз нав ташкил кардани ташкилоти

нависандагони Тоҷикистон ва вазифаҳои ӯ» қарор қабул кард. Дар ин қарор доир ба инкишофи танқиди адабӣ нуктаҳои махсус зикр шудааст. Аз ҷумла дар яке аз нуктаҳои ин қарор чунин таъкид карда шудааст: «Рӯзномаҳои ҷумҳуриятӣ ва газетаҳои райони ро маҷбур карда шаванд, ки дар рӯзномаҳои худ саҳифаҳои адабиёт дода, дар он ҷо ба асарҳои адабӣ ва танқидҳои адабиёти бадеӣ ҷой диҳанд» [11, с. 5]. Дар партави ин қарор дар рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ саҳифаҳои махсус барои ташвиқу тарғиби адабиёт ҷой дода шуда бошад ҳам, рубрикаҳои танқиди адабӣ ниҳоят кам амал кардааст. Умуман, дар рӯзномаҳои ҷумҳуриявии солҳои сиёму мақолаҳои танқидӣ ва тақризҳо хеле кам ба назар мерасанд. Мақолаҳои танқидӣ ва тақризҳо асосан дар маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» ҷой шудаанд. Зимнан дар солҳои сиёму маҷаллаи мазкур ягона минбаре буд, ки он ба таври нисбатан мунтазам тақризҳо ҷой мекард ва ба ин васила дар ташаккули ин жанр саҳм мегузошт.

Сустии кори танқиду тақризи асарҳои бадеиро ба назар гирифта, КМ ПК(б)У «Дар бораи танқиди адабӣ ва китобиёт» (2 декабр 1940) қарор қабул менамояд. Ин қарор дар соҳаи танқиди адабӣ аввалин ҳуҷҷате буд, ки баъд аз қарорҳои Съезди XIII ВКП (б) «Дар бораи матбуот» ва КМ ПК(б)У «Дар бораи сиёсати партия дар соҳаи адабиёти бадеӣ» ва ғайраҳо дар масъалаи танқиди адабӣ ва китобиёт аҳамияти калон дошт. Тавре Ҷ. Бобокалонова навиштааст: «Бо таъсири ин қарор нависандагону шоирон, дромнависон аз нав рӯ ба танқид оварданд ва ҳарф аз эҷоди ҳамдигар гуфтанд. Танқиди адабӣ як дараҷа рӯ ба инкишоф ниҳод» [7, с. 150].

КМ ПК(б)У ҷиддан зикр менамояд, ки «дар вақтҳои охир дар саҳифаҳои аксари рӯзномаву маҷаллаҳо маводи адабии танқиди адабӣ қариб гум шудаанд» [20, с. 118]. Аз ин рӯ, КМ ПК(б)У «газетаҳои ҷумҳуриявӣ, кишварӣ ва вилоятиро вазифадор менамояд, ки дар саҳифаҳои худ рӯйхати ташвиқоти китобу асарҳои муҳими адабиётро ҷой диҳанд. Редаксияи ин рӯзномаҳо ҳамаи адабиёти маҳаллиро тақриз намоянд» [20, с. 119]. Ҳақиқатан ҳам, дар матбуоти даврии солҳои 30-юм маводи эҷодӣ ва асарҳои адабӣ нисбатан фаровон ҷой дода шудааст, аммо дар муқоисаи онҳо мақолаҳои танқидӣ ва тақризҳо хеле кам ба назар мерасанд.

Сабаби дигари сустии кори танқид ва камии жанри тақриз дар матбуоти даврии солҳои сиёму, ба андешаи мо, ин мураккабии сиёсати замон, душвории талабот, хусусият ва таъйиноти тақриз буд. Ҳалли масъалаҳои таҳқиқу таҳлили асарҳои нави адабӣ ё эҷодиёти адибони муосир аз муқарризон натавонанд меҳнати калони эҷодӣ, балки дониши амиқи сиёсӣ ва адабиётшиносиро низ талаб мекард. Зеро бо адиби ҳамзамони худ рӯ ба рӯ шудан, бо ӯ мувоҳида карда фикру ақидаи адабӣ ва эстетикӣ худро маъқул карда тавонистан, дар хусуси асар ҳукми одилона ва оқилона баровардан кори на он қадар сахл аст. Алахусус дар солҳои сиёму, ки танқиду тақриз яке аз ҷузъҳои муборизаи синфӣ махсус меёфт, ба мунаққидон имконият намерасид, ки доир ба асари тақризшаванда фикрашонро озодона баён намоянд. Дар чунин вазъият қарор доштани сиёсати адабии давр барои пешрафти фаъолияти мунаққидон монеа гардида, онҳоро ба як фармонбардори ҳизб табдил додани мешуд. Аз ин рӯ, баъзе муқарризон дар он солҳо на ба танқиди адабӣ, балки бештар ба омӯзиши таърихи адабиёт машғул шудаанд. Баъзе адибоне, ки дар солҳои бистум дар ташкили кори танқиду тақриз саҳим буданд, бевосита ба кори нависандагӣ майл намуданд. Гузашта аз ин дуруст сарфаҳм нарафтани ба моҳияти танқиди бадеӣ, ки дар солҳои сиёму ҳанӯз аз байн нарафта буд, низ ба пешрафти кори танқид менамояд мегардид. Дар яке аз вохӯриҳои котиби КМ ПК (б) Тоҷикистон – Шадунс бо нависандагон чунин савол додани Улуғзода: «Танқид ҷои сустии мост, рафиқ Шадунс – гузашта аз он дар байни мо ин гуна муҳокима мекунанд: Агар ман дар бораи асари дигаре чизе нависам, ӯ ба ман душман мешавад, бинобар ин баҳтар аст, ки асарҳои каси дигарро нахонда, хатоҳои вайро набинем ва танқид нанамоем» [27, с. 3] низ гувоҳи дуруст нафаҳмидани моҳияти танқид аст.

Нафаҳмидани моҳияти танқид аз бетаҷрибавӣ ва ё камтаҷрибагии мунаққидону муқарризон сар назада, аз ҳама бештар ба вазъияти иҷтимоӣ ва ноҳинҷорӣ замон вобаста буд. Сахтгириҳо ба танқид ба ҷое расид, ки «Мавзуи ишқу муҳаббат аз назари синфӣ дар адабиёти советӣ бегона эълон шуд» [34, с. 112]. Ҳатто ба ашъори ишқии Лоҳутӣ барин шоири бузург, аз қабили:

Хуршеди ман кучой?
Сард аст хонаи ман!
Дур аз рухат сарой,
Дард аст хонаи ман!

«лирикаи соф бадбинона ва барои ҷавонон бегона» баҳо додаанд. Аз ҳамин сабаб дар адабиёти солҳои сиюми тоҷик ҳам тақризи асарҳо ва ҳам сафи муқарризон кам гардид.

Тавре ишора рафт, аз байни аҳли адаби солҳои 30-юм С. Улуғзода ба масъалаҳои танқиду таҳлили асарҳои бадеӣ бештар машғул шудааст. Ба қавли Дехотӣ «Агар ду – се мақолаи танқидии дар мобайни се – чор сол навиштаи С. Улуғзодаро дар назар нагирем, гуфтан мумкин аст, ки адабиёти нафиси мо то ҳол рӯи танқиди адабиёро надидааст. Ҳол он ки танқиди адабӣ оинаи нависанда аст». Ин хулосаро А. Дехотӣ соли 1938 навиштааст. Ба фикри мо мақсади асосии С. Улуғзодаи муқарриз дар солҳои сиюм адабиётро аз сидқи дил дӯст доштан, ҳастии худро ба манфиати он бахшидан буд. Дар ҳолате ки асарҳои навтаълифшудаи давр аз тарафи аҳли қалам бе муҳокима мемонд, ӯ афсӯс меҳӯрд. «Аз чоп шуда баромадани он (китоби «Номаи номдорони Тоҷикистон» - М. М.) ҳоло 5 моҳ гузашт. Авфи ноғуфтанист, ки дар тамоми ин муддат дар бораи ин китоб дар матбуоти мо ҳеҷ чиз навишта нашуд» [30] навиштааст ӯ. Аз чунин андешаронии як нафар дӯстдори адабиёт (ҳамчунин масъул) бармеояд, ки дар солҳои сиюм тавачҷуҳ камтар набудааст, дилсӯзони адабиёт барои тақомули он кӯшидаанд. Мунаққидону муқарризон бо талаби замон ва амри вичдон ба танқиду тақризи адабиёт машғул шудаанд. Бинед, С. Улуғзода хомӯшии 5-моҳаро «авфи ноғуфтани» меҳисобад, имрӯз моҳу солҳо мегузарад, баъзан асарҳои пураҳамияти давр натавонанд тақриз намешаванд, балки аз назари танқид дар қанор мемонанд ва касе таассуф намехурад.

Ҳамин тавр, таъсиси маҷаллаи «Раҳбари дониш» (1927) ва «Барои адабиёти сотсиалистӣ» (1932) ба интишори адабиёти бадеӣ дар матбуоти даврӣ фазои мусоид ба вучуд оварда, ба ташаккул ва инкишофи нақди адабӣ ва жанрҳои он, баҳусус тақризи мусоидат намудааст. Ин маҷалла дар матбуоти даврии солҳои 1920-1930 ягона минбаре будааст, ки дар саҳифаҳои худ ба таври нисбатан мунтазам тақризҳо чоп карда ба ин васила дар ташаккули ин жанр саҳми назаррас гузоштааст.

Адабиёт

1. Андамов Х. Раҳбари дониш – маҷаллаи маорифӣ ва адабӣ // Хуршед Андамов.– Душанбе: Истеъдод.– 128 с.
2. Бака – заде, Дж. Черты нового (современность и проза) / Дж. Бака – заде. – Душанбе: Дониш, 1974. – 116 с.
3. Бақозода, Ё. Нависанда ва идеали замон / Ё. Бақозода. – Душанбе: Адиб, 1987. – 256 с.
4. Белинский, В. Г. Полное собрание сочинение. Т.4. / В. Г. Белинский.– М.: АН СССР, 1954. – 675 с.
5. Белинский, В. Г. Полное собрание сочинение. Т.1. / В. Г. Белинский.– М.: АН СССР, 1955. – 740 с.
6. Бехер, И.Р. Любовь мая, поэзия. О литературе и искусство / И. Р. Бехер.– М.: МГУ, 1982. – 56 с.

7. Бобокалонова Ҷ. Назаре ба таърихи танқиди адабии тоҷик.– Душанбе: Ирфон, 2003.–360 с.
8. Горький, А.М. О литературе / А. М. Горький.– М.: Сов. Писатель, 1953.– 650 с.
9. Икромӣ, Ҷ. Назаре ба «Намунаи адабиёти тоҷик» // Раҳбари дониш.– 1929.– №12.– С. 22-24.
10. Корнилов, Е.А. Становление публицистической критики и структурное формирование жанра рецензии // Филологические этюды – Серия журналистика, Вып. 2. – Ростов: 1972.– С. 58-71.
11. Қарори бюрои Осиёимиёнагии КМФК (б) дар бораи аз нав сохтани ташкилотҳои адабӣ – бадеии Осиёи Миёна // БАС.– 1932.– №6.– С.5.
12. Маниёзов, А. Марҳилаҳои асосии ташаккул ва инкишофи адабиётшиносии советии тоҷик // Ахбороти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон (шӯбаи фанҳои ҷамъиятӣ). –1977. №4. –С. 48-54.
13. Мановзода, С. Инқилобаи адабӣ // Раҳбари дониш.– 1927.–№2.–С.19-21.
14. Мановзода, С. Порчаҳои адабии мо // Раҳбари дониш.– 1928.– №2.– С. 37-41.
15. Мирзозода, Х. Дар бораи «Тирмор»// БАС.–1936.– №5.– С. 27-32.
- Набиев, А. Адабиёт ва нақди адабӣ / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 1993.– 262 с.
17. Набавӣ А. Ношири адабиёт ва афкори нави адабии тоҷикӣ // Садои Шарк.– 2016.–№1.– С.108-110.
18. Набиев, А. Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷики солҳои 20-30-и садаи ХХ / А. Набиев. – Душанбе: Ирфон, 2003.– 314 с.
19. Новиков, В. Поэтика рецензии // Литературное обозрение / В. Новиков.– 1978. №7.– С. 18-24.
20. О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении. М.: Мысль, 1972.– 635 с.
21. Панков, В. Критика и библиография / В. Панков. – М.: ВШ, 1960.– 31 с.
22. Пленуми якуми Иттифоқи нависандагон // БАС.– 1932.– №5.– С. 2-5.
23. Расулӣ, М. Ин сатрҳо ба ки хизмат мекунанд // БАС.– 1934.–№5.– С. 31-33.
24. Раҷабӣ, М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ / М. Раҷабӣ.–Душанбе: Адиб, 1997. – 208 с.
25. Рустамзода, М. Нахустматбуоти соҳаи маориф / М. Рустамзода. –Душанбе: Ирфон, 2016. – 174 с.
26. Садруллин, Ш. Барои мафкураи соф мубориза мебарем // Овози тоҷик.– 1930.– 14 сентябр.
27. Сухбати самимӣ. Воҳӯрии котиби КМФК (б) Тоҷикистон Р. Шадунс бо нависандагони шуроии Тоҷикистон // БАС.– 1925.– №6.– С. 1-2.
28. Улуғзода, С. Як нигоҳ ба насри тоҷикӣ «Латофат оё фиреб хӯрд» // Раҳбари дониш.– 1930.–№1.– С. 24-26.
29. Улуғзода, С. Сухайлӣ ва эҷодиёти ӯ // БАС.– 1933.–№3. – С. 25-30.
30. Улуғзода, С. Дар бораи китоби «Номаи номдорон» // Тоҷикистони советӣ.– 1935.– 10 август.
31. Ҳошим, Р. Якумин қиссаи инқилобии тоҷик «Одина» // Раҳбари дониш.– 1928.–№6.– С. 37-41.
32. Ҳошим, Р. Солҳо дар саҳифаҳо / Р. Ҳошим.– Душанбе: Адиб, 1988.– 320 с.
33. Черепанов, М. С. Проблемы теории журналистика / М. С. Черепанов.– М.: Мысль, 1973.– 267 с.
34. Шукуров, М. Аз пайи дарёфти фаҳмиши нав / М. Шукуров // Садои Шарк.– 1990.– № 7.– С. 105-113.

**«РАҲБАРИ ДОНИШ» ВА ТАШАККУЛИ
ТАКРИЗИ АДАБӢ**

Дар мақола омилҳои чоп ва муаррифии адабиёти нав дар матбуоти даврии тоҷик, нақши маҷаллаҳои «Раҳбари дониш» (1927) ва «Барои адабиёти сотсиалистӣ» (1932) дар ташаккули нақди адабӣ ва жанрҳои он, ба хусус тақриз мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтааст.

Ҳарчанд чопи намунаҳои осори бадеӣ дар матбуоти тоҷик аз нахустрӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф» шурӯъ гардида аст, аммо ташаккул ва инкишофи нақди адабӣ ва жанрҳои он ба маҷаллаи «Раҳбари дониш» саҳт алоқаманд аст.

Ин маҷалла ҳануз дар шумораи аввалини худ лузуми тақриз қардани китобҳои бадеӣ, таълимӣ ва илмиро таъкид намуда, худ ба он иқдом қарда аст. Аз ҷумла қотиби масъули маҷалла С. Манофзода дар мақолаи худ «Инқилоби маданӣ» «масъалаи тавлиди як инқилоби асрӣ дар адабиёти имрӯзаи тоҷикон»-ро ба миён мегузорад. Ҳамин муаллиф дар мақолааш «Порчаҳои адабии мо», ки аз нахустин маводи танқиди адабии ин маҷалла махсуб меёбад, доир ба моҳияти танқид ва мавқеи он дар ҷараёни адабӣ изҳори ақида қарда, ҳолисона ва беғаразона баҳо додан ба ашъори адибонро таъкид ва эҳтиётқорона таҳлил намудани асари тақризшавандаро талқин менамояд.

«Порчаҳои адабии мо» дар пайдоиши муқолаҳои адабиву нақдӣ замина гузошт. Баъдтар ин гуна муқолаҳо дар атрофи «Одина», «Дохунда», «Сабзаи навхез» ва ғайра ривоч ёфтааст.

Соли 1932 дар заминаи «Раҳбари дониш» маҷаллаи адабии «Барои адабиёти сотсиалистӣ» («БАС») таъсис дода шуд. «БАС» нахустин маҷаллаи сирфан адабии тоҷикӣ ба шумор меояд, ки асосан ба масоили адабиёт тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Нашри он ба инкишофи нақди адабӣ ва тақриз мусоидат қард, доираи тақризнависон васеъ гардида, адибон ба баррасии ҳусну кубҳи асарҳои ҳамдигар кӯшиданд.

Ҳамин тавр, маҷаллаҳои «Раҳбари дониш» ва «Барои адабиёти сотсиалистӣ» ба нақди китоб ва арзиши он тавачҷуҳи махсус намуда, ба ин васила дар ташаккул ва инкишофи нақди адабӣ ва жанрҳои он, бахусус тақриз мусоидат намудаанд.

Калидвожаҳо: «Раҳбари дониш», Барои адабиёти сотсиалистӣ», ташаккул, танқид, танқиди адабӣ, китоб, таҳлил, адабиёти бадеӣ, мунаққид, тақриз, муқарриз, омил.

«РАХБАРИ ДОНИШ» И ФОРМИРОВАНИЕ ЛИТЕРАТУРНОЙ РЕЦЕНЗИИ

В статье изучаются и исследуются факторы отражения и представления новой литературы в таджикской периодической печати, роль журналов «Раҳбари дониш» («Путеводитель знаний») (1927) и «Барои адабиёти сотсиалистӣ» («Для социалистической литературы») (1932) в формировании литературной критики и ее жанров, особенно в форме рецензии.

Хотя отражение образцов художественного произведения в таджикской прессе началось с первой таджикской газеты «Бухорои шариф», но формирование и развитие литературной критики и его жанров глубоко связано с журналом «Путеводитель знаний». Этот журнал в своем первом номере подчеркнул необходимость рецензирования художественных, учебно-образовательных и научных книг и показал инициативу. В том числе ответственный секретарь журнала С.Манофзаде в своей статье «Инқилоби маданӣ» («Культурная революция») «поднимает вопрос о зарождении революционной эпохи в современной таджикской литературе». Тот же автор в своей статье «Наши литературные отрывки», представляющая собой один из первых

литературно-критических материалов этого журнала, подчеркивает важность критики и ее место в литературном процессе, требует объективного, беспристрастного и тщательного анализа рецензируемых произведений писателей.

По его мнению, "Наши литературные отрывки" заложили основу возникновения литературных и критических диалогов. Эти виды диалогов позже стали развиваться вокруг «Одина», «Дохунда», «Сабзай навхез» и т. д.

В 1932 году на базе «Путеводитель знаний» был создан литературный журнал «Для социалистической литературы» (БАС). «БАС» - первый исключительно литературный таджикский журнал, который уделял большое внимание литературным вопросам. Его публикации способствовали развитию литературной критики и рецензии, расширилась круг рецензентов, а писатели стремились рассмотреть и оценивать достоинства и недостатки произведений друг друга.

Таким образом, журналы «Путеводитель знаний» и «Для социалистической литературы» уделяли особое внимание критике, способствуя тем самым формированию и развитию литературной критики и ее жанров, особенно рецензии.

Ключевые слова: «Путеводитель знаний», «Для социалистической литературы» формирование, критика, литературная критика, книга, анализ, художественная литература, критика, рецензия, рецензент, фактор.

«RAHBARI DONISH» AND FORMATION LITERARY REVIEW

The article studies and explores the factors of printing and presentation of new literature in the Tajik periodical press, the role of the magazines "Rahbari donish" (Guide of Knowledge) (1927) and "Baroi adabiyoti sotsialisti" (For socialist literature) (1932) in the formation of the literary role and its genres, especially in distribution.

Although the printing of samples of a work of art in the Tajik press began with the Tajik premiere of "Bukhoroi Sharif", but the formation and development of the literary plan and its genres is deeply connected with the magazine "Rahbari donish".

In its first issue, this magazine emphasized the distribution of scientific, artistic, educational and scientific books and demonstrated its power itself. Including the executive secretary of the magazine S. Manofzoda in his article "Cultural revolution", "raises the question of creating a centennial revolution in modern Tajik literature". The same author in his article "Our literary excerpts", which follows from the first literary critical material of this collection, emphasizes the importance of criticism and its place in the literary process, objectively and impartially emphasizes and carefully analyzes the transmitted work.

"Our literary works" laid the foundation for the emergence of literary and narrative dialogues. These types of dialogues later developed around "Odina", "Dokhunda", "Nawgrowing green", etc.

In 1932, the literary magazine "For Socialist Literature" ("FSL") was created on the basis of the "Rahbari donish". "For Socialist Literature" ("FSL") is the first purely literary Tajik collegium, which paid great attention to literary issues. Its publication contributed to the development of the literary role and distribution, the range of dividers expanded, and writers sought to consider the value and value of each other's works.

Thus, the magazines "Rahbari donish" and "For Socialist Literature" paid special attention to the role of the book and its value, thereby contributing to the formation and development of the literary role and its genres, especially the niche.

Key words: "Rahbari donish". "For Socialist Literature" formation, criticism, literary criticism, book, analysis, fiction, criticism, division, definition, factor.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродӣ Мурод Бердӣ – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Адрес:**

Тоҷикистон, 734035, ш. Душанбе, н. Фирдавси, кӯчаи Фирдавси, 95, х.6, E-mail. murodi-65@mail.ru

Сведения об автора: Муроди Мурод Берди – доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета. **Адрес:** Таджикистан, 734035, г. Душанбе, район Фирдавси, ул. Фирдавси, 95, кв.6, E-mail: murodi-65@mail.ru

Information about the author: Murodi Murod Berdi – doctor of philology, professor of the department of printing of the Tajik national University. Address: 95 Firdavsi str., Firdavsi district, Dushanbe, Tajikistan, 734035, 6 sq., E - mail: murodi-65@mail.ru

УДК 05+001+001 (092)+002.2

ББК 76.01+72.4(2)+72.3+76.029

ОТРАЖЕНИЕ ПУБЛИЦИСТИКИ В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Юсуфов Ифтихор Абубакирович
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Публицистика как область творчества имеет давнюю историю и развивалась в различных формах еще до появления периодической печати. Исследования и результаты научных исследований публицистики показывают, что были популярны две формы публицистического высказывания: устная и письменная. Примерами устной формы являются проповедь и красноречие, а письменной формы – историография и путевые заметки. Даже некоторые стихи или произведения народной поэзии и прозы, несмотря на высокую духовную и творческую ценность, свидетельствуют о значимости определенного времени. Так что становится понятно, что публицистика создавалась в то время, когда еще не было письменности.

Таджикские исследователи начали изучать публицистику в 80-х годах XX века на основе исследований советских ученых: В. Ученова, Е. Прохоров, Л. Демидчик и другие. Обсуждение этого вопроса начался на исследованиях М. Шакури, С. Табарова, Р. Мусулмониён, И. Усмонова, А. Садуллоева, а затем в исследованиях М. Муроди, Н. Солехова, М. Абдуллозода и др.

Изучение публицистики таджикскими исследователями осуществлялось с двух позиций:

- 1) С точки зрения литературоведения;
- 2) С точки зрения публицистиковедения.

Изучение публицистики литературоведами осуществлялось в соответствии с потребностями времени, а ее элементы обсуждались в контексте литературной критики или художественного исследования. В частности, Мухаммаджон Шакури поднял полемику между журналистикой и литературой в 70-е годы прошлого века. По его мнению, когда публицистика вошла в область творчества, полностью изменилась литература и ее содержание. По этой причине автор считает, что «публицистика есть литература, но литература не публицистика» [17, с.122]. Даже если обратить внимания на особенности литературного мнения, такое мнение не может существовать без публицистического духа или потребности времени.

Критик Сохиб Табаров рассматривал публицистику в контексте литературной критики. По его мнению, любое произведение является выражением духа времени, писатель, а также критик – дети воспитанные того или иного времени. Критик или публицист «как живой человек любого пространства и времени, конкретного историко-литературного периода не может быть на стороне того или иного класса, слоя и

социальной группы, фракции и партии, организации и союза, ассоциации и организации, религии и секты и тому подобное. А также разве он не должен выражать и поддерживать ту или иную идеологию и мировоззрение, радоваться достижениям своих сторонников, не должен гневаться на мировоззрение и мнения своих идейных противников» [14, с. 34-35].

С. Табаров больше занимался духом времени, т.е. чем дитя эпохи (особенно публицист) служит своему обществу, государству и нации. Он справедливо отмечает, что «правильно понять и объяснить, понимать и знать, подтверждать и доказывать доказательствами и документами и материалами, высказывать правильные и истинные мнение, уметь убедительно продвигать свои цели и задачи к другим людям и им подобным является долгом каждого человека – что и есть критическая задача литературоведа» [14, с. 19].

Задача публициста донести истину до читателя и предвзятая работа публициста есть не что иное, как предательство. «Он не имеет права ни при каких обстоятельствах высказывать произвольные суждения о ком и о чем-либо, в том числе о писателе, или произведении искусства, и течениях современной литературы, выносить голословное, бездоказательное, пустое суждение, ибо это любое своего рода суждения и мысли служат во вред художественной литературе, людям, нациям, обществу и человечеству» [14, с. 20].

Одной из характеристик журналистики, как и литературоведения, является оценка, она (как и литературоведение) несет не только идеологическое, но и социальную службу. Эти аспекты в научных работах С. Табарова имеют больше оценочно-идейных характеристик, но менее заметен общественный интерес и презентация исследуемого произведения.

Изучение публицистики исследователями отрасли осуществлялось в двух формах: в форме учебного пособия и в форме научных тезисов и монографий.

О типе журналистики профессор И. Усмонов дал много информации в учебном пособии «Теория публицистики» [15]. В основном он объяснил такие понятия журналистики, как время и политика, специальные элементы журналистики, публицист, журналист и их обязанности и права. Важно то, что исследователь больше смотрит на историчность журналистики и оценивает публициста и журналиста с точки зрения времени. «Журналист сообщает, а публицист анализирует. Не подлежит сомнению, что эти два качества отражаются в образе одного человека» [15, с. 10].

Этот автор является одним из первых исследователей, которые также изучали теоретические знания о публицистических жанрах, анализировали и оценивали их с точки зрения времени. Как писал исследователь М. Муроди: «Хотя И. К. Усмонов опирается на сложившуюся традицию в выделении публицистических жанров и их видов, он предлагает новую точку зрения относительно замены жанров на группы и выделения некоторых жанров. В его классификации жанры разделены на три группы: новостные, аналитические и публицистико-художественные, корреспонденция отнесена в группу новостных жанров, а комментарий оценивается как аналитический жанр» [7, с. 104].

Другой исследователь, обративший внимание на познание публицистических жанров, является М. Муроди. Позиция этого исследователя также творческая. Наряду с классификацией публицистических жанров на три группы, жанры третьей группы он делит на две подгруппы: публицистические и художественные - эпизод и очерк, и юмористические публицистические жанры: фельетон, памфлет, реплика, пародия, эпиграмма, шутка или дружеская шутка. Он также оценил корреспонденцию как аналитический жанр и включил в эту группу беседу как аналитический жанр.

Еще в середине 90-х годов XX века исследователи Садуллоев и Гулмурадзода показали особенности жанра очерка, проанализировав образцы в учебном пособии «Эпос рабочего» [9]. При этом авторы обращают внимание на происхождение эссе, назначение этого жанра, правду и искусство очерка, героя, жанр, лабораторию, создание образов в очерке и тому подобное, по материалам прессы советского времени, а в ряде случаев в них также ставились проблемные постановки и методические указания. Например, в отношении сбора материала для очерка исследователи предложили теорию, что, по их мнению, «сбор фактов для очерка происходит в три этапа:

- 1) Всеобщее познание героя, в этом контексте необходимо осознание внешней работы, окружения героя и его особого характера;
- 2) Познания героя через свободную беседу и связь некоторых событий с его жизнью;
- 3) Сбор мнения окружающих о герое, мнения учреждения или организации, где он работает, мнения государственных учреждений и тому подобное» [9, с. 58].

Те же исследователи рассмотрели очерк с двух точек зрения, что, несомненно, охватывает процесс написания эссе:

- 1) Позиция человека в развитии, организации и содержании труда.
- 2) Положение труда в организации и координации общества [9, с. 29].

В учебном пособии С. Табаров также сгруппировал жанры литературной критики, а жанрами литературной критики автор назвал рецензию, статью, резюме, диалог, записка, очерк, рассказ [14, с. 34]. Специфика данного авторского мнения состоит в том, что он обращает внимание на характер отрасли и его требования при объяснении и интерпретации элементов того или иного жанра. Например, рецензии могут писать критики, литературоведы и публицисты. Жанр тот же, но цель другая. Критик дает идейную оценку произведению, насколько это произведение близко к политике того времени и выражает ее. Литературовед дает литературно-творческую оценку, то есть от творческого мастерства писателя до значимости произведения в литературе. Однако публицист, помимо поиска в произведении духа времени, не игнорирует и не должен игнорировать его пользу для общества.

Н. Солехов и А. Садуллоев в учебнике «Загадка теории публицистики» [13] смотрели на эту область с философской точки зрения и изучали индуктивные методы, познание, методы доказывания, коммуникацию, массовую коммуникацию и др. По этой причине проблема философско-коммуникативной теории журналистики раскрыта, а проблема самой теории журналистики не выяснена. Например, в ряде случаев эти исследователи высказали свое мнение о публицистике, но двусмысленность стала ясной, и мнения требуют некоторых пояснений. Исследователи говорят: «публицистика является великая сила общественно-политической деятельности» [13, с. 12], что верно, но это выражение «общественно-политическая деятельность» нуждается в дополнительных пояснениях. Поэтому «Загадка теории журналистики» имеет больше характеристик теоретического введения.

С 90-х годов XX века публицистика стала изучаться как объект научных исследований. Одним из первых исследователей в этом направлении был А. Садуллоев. Он имел свою научную школу и провел много исследований в области публицистики. Его «Особенности литературы» [10] – одно из первых монографических исследований по публицистике, посвященное обсуждению документальной прозы и ее жанровых типов, особенно литературных очерков и тому подобное. В этом исследовании исследователь попытался показать границу между публицистикой и литературой. По его словам, «главным столпом документальной прозы является наличие публицистического тона, который служит средством создания документального

произведения. Существенная сторона публицистического тона проявляется в усилении поощрения и продвижения обсуждаемого вопроса» [10, с. 4].

С этой целью он исследовал социокультурное влияние писателя во времени, общественную активность писателя, публицистический образ, развитие современной таджикской документальной прозы, жанровое становление в разные годы, соотношение действительности и художественности в произведениях. Реальность публицистики он показал через исследование произведений писателей.

Еще одним исследователем, проводившим исследование современной публицистики, является Мурод Муроди. В своей исследовательской работе «Сатирическая публицистика» [4] особое внимание он уделял вопросам факторов возникновения публицистической сатиры, изображению реальной жизни в устном творчестве народа, реалистических элементов в сатире классической литературы, и становления таджикской публицистической сатиры в фольклоре, литературе и печати.

Исследователь периодически исследовал процесс становления и развития публицистики и публицистической сатиры и показал особенности каждого периода. Например, «Одним успехом публицистики и успехом публицистической сатиры в печати 1960-1980-х годов является то, что в этот период возрастает приобщение писателей к общественным проблемам публицистического духа, что впоследствии превращается в большую школу» [4, с. 198].

В другой своей работе «Независимость и развитие периодической печати» («Истиклолият ва рушди матбуоти даврӣ») этот исследователь также затронул некоторые вопросы публицистики в период независимости, в том числе публицистики, понятие публицистики, публицистику и дух времени, публицистическое исследования в период независимости. По его словам, сегодня публицистическое исследование можно формировать в трех аспектах:

«Во-первых, публицистика как социальное явление;

Во-вторых, публицистика как просветительская человеческая (творческая) деятельность;

В-третьих, публицистика, как самостоятельный вид творческой деятельности» [5, с. 117]. Также автор исследовал публицистические произведения Шерали Мусо, Бахтиёри Муртазо, Раджабали Ахмада и других, тем самым показав общие и специфические стороны вчерашней и сегодняшней публицистики. По мнению М. Муроди «если в публицистике советского времени преобладало описание созидательного труда рабочих, крестьян и животноводов, и вообще занятых в основном физическим трудом людей, то сегодняшней публицистике стало приоритетным описание облика лидеров, руководителей и творческих лиц» [5, с. 130].

Новая монография исследователя М. Муроди является «Реальность времени и таджикская публицистика» [8]. Данная работа состоит из четырех частей и охватывает изучение некоторых теоретических и практических аспектов таджикской публицистики, таких как структурно-функциональные, тематические и жанровые особенности, роль публицистики в отражении реалий современности, восхваление творчества и высокой человечности, формирование творческих мыслей и тому подобное.

Фактически, в последние несколько лет теоретические и практические аспекты журналистики изучались в связи с другими науками и социальными сферами. Примером такого исследования является научная статья кандидата социологических наук, доцента кафедры гуманитарных наук и социологии Российского технологического университета К.В. Лапшиновой под названием «От социологической публицистики к социологии публицистики» [2]. Как видно из ее содержания, данная статья освещает наиболее важные вопросы данной области, такие как роль публицистики в формировании и развитии общественного и политического мнения, основные социальные функции

публицистики, определение состава социологической публицистики и социология публицистики. Автор анализирует различие и сходство между социологической публицистикой и социологией публицистики, опираясь в основном на научные пособия и монографии исследователей других наук, близких к публицистике и социологии, таких как О. Катанова, Е. Кукушкиной, С. Ожогойной, А. Полонского, Е. Прохорова, Н. Добролюбова, А. Лефевра, В. Радаева, Н. Митрохина, В. Рынкова, Е. Плавского и других.

В заключение К. В. Лапшинова отмечает, что «социология публицистики является чисто социологической концепцией, поскольку единой точки зрения на природу журналистики ученые пока не предложили. Хотя некоторые исследователи подчеркивают ее ведущую роль в формировании и распространении общественного мнения по некоторым общественно-политическим вопросам.

Таким образом, изучение публицистики не только расширило ее теоретические аспекты, но и способствовало ее развитию и практической связи с другими науками. С точки зрения литературоведов началось признание публицистики как литературного жанра, а благодаря исследованиям публицистов она была представлена как самостоятельная область творчества.

Литература

1. Кутбиддинов, А. Х. Хосияти публитсистика / А. Х. Кутбиддинов, Ҷ. М. Раҳмонова. – Душанбе, 2018. – 164 с.
2. Лапшинова, К. В. От социологической публицистики к социологии публицистики / К. В. Лапшинова // Социально – гуманитарные технологии – 2018. – №3 (7). – С.13-19.
3. Муродов, М. Б. Асосҳои эҷоди журналисти: китоби дарси / М. Б. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 256 с.
4. Муродов, М. Б. Публитсистикаи ҳаҷвӣ: масъалаҳои пайдоиш, инкишоф ва таҳаввул / М. Б. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 320 с.
5. Муродов, М. Б. Истиклолият ва рушди матбуоти даври / М. Б. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 224 с.
6. Муродов, М. Баъзе масъалаҳои назарӣ ва амалии шинохти публитсистикаи муосир / М. Муродов // Осор. – Душанбе: Аржанг, 2019. – Ҷ. 6. – С. 217 - 287.
7. Муродов, М. Б. Метод ва методологияи таҳқиқи илмӣ / М. Б. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2019. – 160 с.
8. Муродӣ, М. Б. Воқеияти замон ва публитсистикаи тоҷик / М. Б. Муродӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2022. – 304 с.
9. Саъдуллоев, А. Хамосаи инсони қор / А. Саъдуллоев, П. Гулмуродзода. – Душанбе, 1995. – 64 с.
10. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт (Бунёди пайванди калом бадеъ бо иҷтимоъ) / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
11. Саъдуллоев, А. Рангҳои зиндагӣ: мачмуаи мақолот ва эссеҳо / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2007. – 344 с.
12. Садуллоев, А. Горизонти публицистики: сборник статей / А. Садуллоев. – Душанбе, 2009. – 306 с.
13. Солеҳов, Н. Муаммои назарияи публитсистика: маводи дарсӣ / Н. Солеҳов, А. Саъдуллоев. Душанбе: Дақиқӣ, 2015. – 184 с.
14. Табаров, С. Асосҳои назарияи нақди адабӣ: дастури таълими доир ба назарияи нақди адабӣ барои донишҷӯёни факултети филология / С. Табаров. – Душанбе, 1999. – Ҷ.3. – 243 с.

15. Усмонов, И. Назарияи публитсистика дастури таълимӣ барои донишҷӯёни ихтисоси журналистика / И. Усмонов. – Душанбе: Шарқи озод, 1999. – 99 с.
16. Усмонов, И. К. Жанрҳои публитсистика / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 139 с.
17. Шукуров, М. Тадқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публитсистӣ / М. Шукуров // Садои Шарқ. – 1976. – №1. – С. 111-122.

ИНЪИКОСИ ПУБЛИТСИСТИКА ДАР ТАҲҚИҚОТИ ИЛМӢ

Дар мақола мавзуи шинохти публитсистика дар муҳит ва фазои илмӣ таҳқику баррасӣ шудааст. Публитсистика ҳамчун илм дар охири асри XVIII ва аввали XIX рушд карда бошад ҳам, доир ба он андешаҳо то ҳол гуногун аст. Публитсистика ҳамқадами замон буда, авзои вақти муайянро бозгӯ мекунад ва бевосита ё бавосита ба афкори омма таъсир мерасонад. Мавзуи баҳси публитсистикаро наметавон пешақӣ муайян кард, чунки публитсистика дар бораи имрӯз мегӯяд. Агар публитсист оид ба гузашта андешаронӣ намояд, пас ин баҳодиҳӣ аст, ки публитсистикаи имрӯза онро ба худ касб кардааст. Мавзуи мазкур аз ду ҷанба ба баррасӣ кашида шудааст: якум шинохи публитсистика аз дидгоҳи адабиётшиносӣ ва дуюм аз назари публитсистикашиносӣ.

Зимни таҳқиқи ҷанбаи якум муайян гардид, ки адабиётшиносон онро ҳамчун жанри адабиёт муаррифӣ кардаанд. Чунки сараввал публитсистика дар қолаби таҷрибаи илми адабиётшиносӣ шакл гирифта, пасон ҳамчун ҷанбаи касбӣ рушд кардааст. Публитсистика аслан байни адабиёту журналистика меистад, аммо на адабиёт ва на журналистика дар алоҳидагӣ вазифаи публитсистикаро иҷро карда наметавонанд. Чунонки маълум гардид, омӯзиши ҷанбаҳои назарии публитсистика аз тарафи муҳаққиқон дар замони шӯравӣ оғоз гардида, пас аз он идома ёфтааст ва пажӯҳишҳои ин ду давра сарфи назар аз умумият, аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Баъдан аз ҷиҳати назарӣ шинохт ва таснифи жанрҳо ба вучуд омад, ки аз қолаби як илм се шохаи мустақилро ташаккул дод: ахборӣ, таҳлилӣ ва публитсистӣ-бадеӣ. Новобаста аз ин аксари муҳаққиқон ҷиҳатҳои назариву жанрии публитсистикаро номукамал ва номустақил ҳисобида, онро ҳамчун жанр ё навъи эҷод медонистанд.

Дар таҳқиқи ҷанбаи дуюм ба хулосае омадем, ки бо мурури замон олимону муҳаққиқон ба воситаи пажӯҳишҳои илмӣ дар шакли мақолот ва китобҳои дарсиву дастурҳои таълимӣ ҷиҳатҳои назариву амалии публитсистикаро бо таъя ба далелҳои илмӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, асоси илмӣ доштани онро муайян ва соҳаи мустақили эҷод буданашро исбот кардаанд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, боз ҳам байни публитсистон, адабиётшиносон ва дигар олимони равияҳои гуманитарӣ андешаҳо мухталифанд.

Калидвожаҳо: илм, публитсистика, жанр, журналистика, адабиёт, назарӣ, ҷанба, руҳия, муҳаққиқон, пажӯҳиш, касбӣ, публитсист, шуравӣ, мавзӯ, таълимӣ, амалӣ, далел, мустақил.

ОТРАЖЕНИЕ ПУБЛИЦИСТИКИ В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В статье рассматривается тема познания публицистики в научном пространстве. Выяснилось, что публицистика как наука сложилась в конце XVIII – начале XIX вв., мнения о ней до сих пор различны. Публицистика идет шаг за шагом со временем, она передает настроение определенного времени и прямо или косвенно влияет на мнение публики. Тема публицистического анализа не может быть определена заранее, потому

что публицистика рассказывает о сегодняшнем дне. Если публицист размышляет о прошлом, то это оценка, которую приобрела сегодняшняя публицистика. Исследование было проведено в двух аспектах: первое познание публицистики с точки зрения литературоведов и второе с точки зрения публицистиковедения.

В первом аспекте стало ясно, что литературоведы представили его как жанр литературы. Потому что первоначально публицистика формировалась в виде опыта литературоведения, а позже развивалась как профессиональный аспект. Публицистика фактически стоит между литературой и журналистикой, но ни литература, ни журналистика не могут выполнить задачу публицистики в отдельности. Как выяснилось, изучение теоретических аспектов публицистики исследователями началось еще в советское время и продолжилось после него, и исследования этих двух периодов отличаются друг от друга независимо от общности. Позже произошло теоретическое осознание и классификация жанров, которые образовали из шаблона одной науки три самостоятельные ветви: новостную, аналитическую и публицистическо-художественную. Несмотря на это, большинство исследователей считали теоретико-жанровую сторону публицистики незавершенной и самостоятельной, рассматривая ее как жанр или вид творчества.

Во время изучения второго аспекта пришли к такому выводу, что со временем ученые и исследователи проанализировали теоретические и практические аспекты публицистики на основе научных аргументов посредством научных исследований в виде статей и учебников и доказали, что она имеет научную основу и что она является самостоятельной областью творчества. Несмотря на все это, среди публицистов, литературоведов и других ученых гуманитарного направления до сих пор существуют разные мнения.

Ключевые слова: наука, публицистика, жанр, журналистика, литература, теория, аспект, дух, исследователи, исследовательский, профессиональный, публицист, тематический, учебный, практический, доказательство, самостоятельный.

REFLECTION OF PUBLICICISM IN THE SCIENTIFIC RESEARCH

The article was researched on the topic of the recognition of publicicism in the scientific environment and space. Publicicism as a science developed at the end of the 18th century and at the beginning of the 19th century, on this occasion everything is different. Publicicism is a continuum of time, reflecting a certain time and directly or indirectly influencing public opinion. The topic of the discourse of publicicism cannot be determined in advance, as journalism talks about today. If a publicist reflects on the past, then this is an assessment that the publicist has made it his own. This topic is considered from two points of view: the first is the recognition of journalism by literary critics, and the second is publicicism.

During the research of the first course, it was found that literary critics presented it as a genre of literature. Because publicicism was initially formed based on the experience of literary criticism, and then developed as a professional aspect. Publicicism basically stands between literature and publicicism, but neither literature nor publicicism can perform a publicicism function separately. As it turned out, the study of the theoretical aspects of publicicism was started by researchers in Soviet times, and then continued, and the studies of these two periods differ from each other, regardless of the generality. Subsequently, from a theoretical point of view, there was recognition and classification of genres that formed three independent branches from one science: news, analytical and publicicism. Despite this, most researchers would consider genre-theoretic publicicism imperfect and insignificant, considering it as a genre or type of creativity.

During the study of the second group, we came to the conclusion that over time scientists and researchers analyzed scientific research in the form of scientific articles, textbooks and textbooks theoretical and practical issues of publicism, based on scientific evidence, proved that they have a scientific basis and are an independent field of creativity. Despite all this, opinions differ between publicists, literary critics and other scholars of the humanities.

Keywords: science, publicism, genre, journalism, literature, theory, psychology, research, research, research, professional, publicist, advice, topic, educational, practical, factual, independent.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсуфов Ифтихор Абубакирович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктор PhD-и соли аввали бахши рӯзноманигорӣ – 6D050400. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 937-84-22-24, E-mail: iftikhor1998@mail.ru.

Сведение об авторе: Юсуфов Ифтихор Абубакирович – Таджикский национальный университет, доктор PhD первого года факультета журналистики – 6D050400. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 937-84-22-24, E-mail: iftikhor1998@mail.ru.

Information about the author: Yusufov Iftikhor Abubakirovich - Tajik National University, doctor PhD first year, section of journalism - 6D050400. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 937-84-22-24, E-mail: iftikhor1998@mail.ru.

ТДУ 05+050+07+002точик+82точик
ТКБ 76.0+76.01+76.02+76.029+83.3 (2точик)

МАҚОМИ ЖАНРҲОИ ХАБАРӢ ДАР ҲАФТАНОМАИ «TAJIKISTAN TIMES» (ТОҶИКИСТОН ТАЙМС)

Мирзоева Фарзона

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллии»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар соҳаи рӯзноманигорӣ ҷавҳари асосии эҷод ба жанр иртибот мегирад, зеро маҳсули эҷоди рӯзноманигор тавассути жанрҳо ба низом дароварда мешавад. Дар ин маврид С. Гулов ва М. Ҷумъаев дуруст таъкид намудаанд, ки дар журналистика жанрҳои мухталиф «моҳиятан нақши «хиштҳои махсус»-ро бозӣ мекунад ва аз ин хиштҳо бинои муқаммали журналистика сохта мешавад» [2, с. 52]. Ба андешаи олимону муҳаққиқон вучуд доштани системаи жанрҳо таркиб ва ҷузъиёти робитаҳои мутақобилаи эҷодиёти журналистро муайян месозад. Моҳияти жанр аз тарафи муҳаққиқон тавзеҳи гуногун ёфтааст.

Нахустин нашрия, ки пурра бо забони англисӣ чоп шудааст, «Tajikistan Times» (дар ибтидо «The Times») мебошад. Ин нашрия 6 апрели соли 2009 сабти ном гардида, 23 апрели соли 2009 бори нахуст бо номи «The Tajik Times» бо формати А3 бо теъдоди 500 нусха ба чоп баромад. Фаъолияти нашрия моҳи апрели соли 2012 бо сабаби мушкилоти молиявӣ қатъ гардид. Ҳадафи ин ҳафтанома бо забони англисӣ паҳн намудани иттилоъ дар бораи воқеоти дохилу хориҷи ҷумҳурӣ буд. Дар ин нашрияи англисзабони мустақили ҷамъиятиву иттилоотӣ қолаби жанрҳои журналистӣ як андоза рӯя шудааст. «Tajikistan Times» ҳафтаномаи иттилоотию ҷамъиятӣ буда, дар он жанрҳои ахборӣ афзалият доранд. Аз ҷумла, аз байни жанрҳои ахборӣ дар саҳифаҳои

он хабар мавқеи махсус дорад. Хабарҳо бештар масоили сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангиро дар бар гирифтаанд.

Аз пажӯҳишҳо маълум гардид, ки рӯзномаи «Tajikistan Times» низ аз жанрҳои ахборӣ хабар ва навъҳои он: хроника, хабари кӯтоҳ, хабари васеъро истифода намудааст. Ҳамзамон, мусоҳиба, ҳисобот ва репортаж дар ин нашрия кам нестанд. Азбаски «Tajikistan Times» нашрияи иттилоотиву чамъиятӣ буд, жанрҳои ахборӣ дар он зиёдтар истифода шудааст.

Дар жанрҳои ахборӣ ҳодиса ва ё воқеаи нав бе ягон шарҳу тасвир инъикос мегардад. Вазифаи асосии жанрҳои ахборӣ иттилоъ додан аст. Ба таъбири И. Усмонов жанрҳои хабарӣ «саръанд ва сабаби ба вучуд омаданашон навигарӣ аст. Ин навигарӣ бояд арзиши иҷтимоӣ дошта бошад ва ба таври ҳадалимкон сода гуфта шавад» [14, с. 13].

Ба гурӯҳи жанрҳои ахборӣ асосан хабар, мусоҳиба, ҳисобот ва репортаж дохил мешаванд. Хабар бояд ба саволҳои чӣ рӯй дод?, кай?, дар кучо?, бо кадом сабаб? дар кадом шароит ба амал омад? ва чӣ натиҷа дод? посух гӯяд» [9, с. 11].

Муҳаққиқ И. Усмонов хроникаро чунин тавзеҳ додааст: «Хроника кӯтоҳтарин шакли хабар аст. Дар он бисёр вақт танҳо бо як ҷумла, ё ду ҷумла иттилое расонида мешавад. Хроника хабарест, ки аксаран воқеаҳои расмиро дар бар мегирад ва лиҳоз сабқу забонаш ҳам расмӣ идоравӣ буда метавонад» [14, с. 20-21]. Ба ақидаи муҳаққиқи рус Андрей Кобяков: «Хроника маълумоти ниҳоят мӯъҷазро дар бар мегирад. Он дар ҳаҷми ду ва ё се ҷумла гуфта шуда, дар он факт, воқеа ва рӯйдод ба таври мухтасар баён карда мешавад» [5, с. 56]. Чунонки дида шуд, дар мавриди мухтасарбаёнӣ дар хроника дар байни муҳаққиқони соҳаи журналистика фикри яқсон ба назар мерасад.

Рӯзномаи «Tajikistan Times» низ аз навъи хроника ин гуна истифода намудааст. Барои тақвияти фикр чанд намунаро инҷо манзур медорем:

«Рӯзи якшанбе дар қисмати шимолии Тоҷикистон, дар шаҳри Хучанд калисои нави проваславӣ кушода шуд. Баландии калисо 14 метрро дар бар гирифта, лоиҳаи он аз тарафи Виктор Канаев дар шаҳри Маскав тартиб дода шудааст. Калисо барои 150 нафар омода гардидааст. Дар ин мавзеъ якчанд сол қабл низ калисо вучуд дошт, вале бо сабабҳои номаълум он оташ гирифт» [4].

Ин хроника дар рӯзномаи «Tajikistan Times» зери рубрикаи «Миллат», ки танҳо хабарҳои дохили кишвар ҷой дода мешаванд, ҷоп шудааст. Манбаи он Агентии иттилоотии «Ховар» ва сомонаи Радиои «Озодӣ» ишора шудааст.

Хабари кӯтоҳ яке аз навъи маълумтарини хабар ба ҳисоб меравад. Дар хабари кӯтоҳ якчанд факти ба ҳам алоқаманд мухтасар шарҳу эзоҳ дода мешавад. Он ҳаҷман 10-15 сатри рӯзномаро дар бар мегирад. Муҳаққиқони соҳа хабари кӯтоҳро чунин шарҳ додаанд. Масалан, муҳаққиқ И. Усмонов хабари кӯтоҳро ба тарзи худ шарҳ диҳад ҳам, аксар кӯтоҳу мухтасар будани онро таъкид намудаанд. Аз ҷумла, И. Усмонов ба чунин назар аст, ки хабари кӯтоҳ «...шакли роиҷефтаи хабарнигорӣ аст ва мақсадаш танҳо аз воқеа ё факти нав хабар додан аст. Дар ин шакли баён шарҳу тавзеҳ нест. Маълуман хабари кӯтоҳ аз воқеаҳои навишта мешавад, ки дар факт бе шарҳ ҳама чиз ифода шудааст ва ба илова зарурат нест [14, с. 21].

Барои исботи ин гуфтаҳо якчанд намунаи жанри хабари кӯтоҳро аз рӯзномаи «Tajikistan Times» баррасӣ намуда, муайян мекунем, ки матолиби дар рӯзнома истифода шуда ба талаботи жанр ҷавобгӯ аст ё не?

«Раиси Палатаи тиҷорат ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон Шариф Саид бо сафири фавқуллодаи Русия Юрий Попов вохӯрӣ анҷом дод. Дар ин вохӯрӣ рушди савдо ва иқтисод, муносибатҳои дӯҷонибаи байни давлатҳо муҳокима гардид. Ин муҳокима барои рушд ва инкишофи минбаъдаи ҳар ду кишвар дар соҳаи иқтисод мусоидат хоҳад

кард. Саид Шариф ба сафири фавкуллодаи Русия Юрий Попов муаррифиеро бо номи «Роҳнамои тиҷорат», ки дар CD-диск ҷойгир буд, тақдим намуд. Дар ин вохӯрӣ ҳамчунин вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, системаи қонунгузории кишвар ва лоиҳаи сармоягузорӣ баррасӣ гардид» [1].

Ин матнро, ки аз рӯзномаи «Tajikistan Times» тарҷума гардид, аз нигоҳи жанрӣ хабар буда, ҳаҷман 17 сатри рӯзномаро фаро гирифтааст. Онро метавон хабари кӯтоҳ номид, зеро дар он факти асосӣ ташреҳи вусъатнок пайдо накардааст. Сарчашмаи хабар аз сомонаи «Озодӣ» (www.ozodi.org.tj) ва аз агентии иттилоотии «Ховар» буда, аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ тарҷума шудааст. Сарлавҳаи он «Вохӯрии сафири федератсияи Русия дар толори тиҷорат ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аст. Мӯҳтавои он кӯтоҳ, мӯъҷаз ва фаҳмо буда, талаботи навъи хабари кӯтоҳ риоя гардидааст. Чунонки дар боло зикр намудем, ҳаҷми хабари кӯтоҳ аз 20 то 30 сатри рӯзномаро дар бар гирифта, бо сарлавҳа чоп мегардад. Ин хабар низ ҳаҷман 17- сатри рӯзнома буда, сарлавҳа дорад.

Намунаи дигари хабари кӯтоҳ бо чунин сарлавҳа «Эмомалӣ Раҳмон ба Афғонистон сафар намуд» санаи 27-уми октябри соли 2010 рӯйи чоп омадааст. Матн он чунин аст:

«Санаи 25-октябри соли 2010 сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Исломии Афғонистон сафар намуд. Маҳмадсаид Убайдуллоев – раиси Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шукурҷон Зухуров – раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Оқил Оқилов – сарвазири кишвар ва дигарон сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмонро дар фурудгоҳи шаҳри Душанбе расман гусел намуданд. Дар ин сафари расмӣ сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмонро Ҳамроҳон Зарифӣ – вазири корҳои хориҷӣ, Эркин Раҳматуллоев – мушовири Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сиёсати хориҷӣ, Фаррух Ҳамраалиев – вазири рушди иқтисод ва савдо, Гул Шералӣ – вазири энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамроҳӣ намуданд» [17].

Ин матнро аз рӯйи ҳаҷм ва тарзи навишт метавон ба хабари кӯтоҳ нисбат дод. Мундариҷаи ин хабар расмӣ бошад ҳам факти асосии он шарҳ ёфтааст. Дар он сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, ки санаи 25-уми октябри соли 2010 сурат гирифтааст, инъикос ёфтааст. Муаллиф воқеаро бо шарҳи андак иттилоъ додааст. Аз ин рӯ, онро метавон хабари кӯтоҳ номид, зеро он ҳаҷман кӯтоҳ буда, мақсадаш танҳо иттилоъ додан аст. Чӣ тавре ки дида шуд, воқеа ҳоло давом дорад. Яъне муаллифи он танҳо дар бораи воқеа – сафари президент бо ҳайати ҳамроҳонаш иттилоъ додааст. Идомаи хабарро баъди расидани Эмомалӣ Раҳмон ва аҳли Ҳукумат ба Афғонистон метавон иттилоъ дод, ки дар он сурат он ба хабари васеъ табдил гардида наш мумкин мешавад.

И. Усмонов хабари кӯтоҳро «шакли роичёфтаи хабарнигорӣ» номида, мақсади онро танҳо дар иттилоъ додани «воқеа ё факти нав» медонад. Ба андешаи ин муҳаққиқ шакл ва услуби баёни хабари кӯтоҳ «шарҳу тавзеҳ»-ро тақозо намекунад [14, с. 21]. Дар баробари ин, дар ин нашрия хабарҳои низ ба назар мерасанд, ки бо ду ва ё се ҷумла навишта шудаанд ва маълумоти умумиро дар бар мегиранд, аммо ба талаботи жанр ҷавобгӯ нестанд. Дар ин маврид ҳақ ба ҷониби профессор А. Нуралиев аст, ки «инъикоси як ва якчанд факт»-ро вазифаи хабар медонаду таъкид мекунанд, ки «маълумоти маъмулӣ ҷойи хабарро гирифта наметавонад» [11, с. 25]. Сабаби дар саҳифаҳои матбуот роҳ ёфтани чунин хабарҳо, пеш аз ҳама, надониستاني талаботи жанрӣ буда, аз сатҳи пасти касбияти рӯзноманигорон дарак медиҳад.

Жанри дигари хабарие, ки дар ин нашрия нисбатан серистифода будааст, **мусоҳиба** мебошад. «Мусоҳиба аз калимаи англисии «interview» гирифта шуда, дар шакли саволу

чавоб навишта мешавад» [12, с. 54]. Муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки «мусоҳиба ҳамчун жанри алоҳидаи матбуот солҳои 80-уми асри XIX дар ИМА ба вучуд омада, дар аввали садаи XX ба Аврупо кӯчидааст» [10, с. 3].

Бояд гуфт, ки аслан мусоҳиба дар шакли саволу ҷавоб сурат мегирад. Дар ин ҷо суолдиҳанда – журналист, посухдиҳанда – респондент мебошад. Мавзуи мусоҳиба бояд пешакӣ ба мусоҳиб фаҳмо бошад, зеро сухани ӯ барои хонанда иттилоӣ тоза аст. Азбаски мусоҳиба жанри ахборӣ аст, сареият дар он дар мадди аввал меистад.

Муҳаққиқи дигари тоҷик Ҷовид Муқим 10 навъи мусоҳибаро зикр кардааст:

1. Мусоҳиба-муколама;
2. Мусоҳиба-нақл;
3. Сухбати мизи гирд ё мусоҳибаи коллективӣ;
4. Мусоҳиба-лавҳа;
5. Мусоҳибаи портретӣ;
6. Мусоҳибаи протоколӣ;
7. Мусоҳибаи фаврӣ (назарпурсӣ);
8. Мусоҳиба-анкета (пурсишнома);
9. Пурсиш;
10. Пурсишу посух [10, с.114].

Албатта, ҳамаи ин анвои мусоҳибаро дар нашрияи «Tajikistan Times» мушоҳида накардем. Бо ин вучуд нашрия аз рӯи тавон аз имконоти ин жанр истифода намудааст. Аз шиносӣ бо бастаи рӯзнома маълум шуд, ки дар он мусоҳиба хеле кам ҷой гардидааст. Дар 10-12 шумора метавон як мусоҳибаро пайдо намуд. Инчӯ яқчанд мусоҳибаро ба риштаи таҳлил кашадем, аз ҷумла мусоҳибаҳои: «Усули нави табобати гармиҷа ва бемориҳои дигари пӯст», «Модари амрикоӣ ман пухтани оши палавро аз Интернет омӯхт», «Tajik macroeconomic model in process» (Макроиктисоди тоҷик раванди нав аст) маҳсуб меёбанд.

Аз ҷумла, 29 апрели соли 2009 мусоҳибаи Бунафша Абдуллоева бо духтури бемориҳои пӯст Зарина Бӯриева ҷой шудааст, ки «Усули нави табобати гармиҷа ва бемориҳои дигари пӯст» ном дорад. Дар саҳифаи 7-уми «Tajikistan Times» дарҷ гардидааст. Журналист дар оғоз мусоҳибашро муаррифӣ карда, таъкид намудааст, ки ба суолҳои шумо духтури бемориҳои пӯст, духтури беморхонаи клиникавии рақами № 1-и шаҳри Душанбе, магистри соли дуҷуми шӯъбаи бемориҳои пӯсти Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон Зарина Тоҳировна посух мегӯяд. Мусоҳиба бо ҷунин суол оғоз ёфтааст:

«Зарина Тоҳировна, шумо барои хонандагонӣ мо каме дар бораи бемориҳои пӯст маълумот медиҳед. Мегуфтед, ки «гармиҷа» чӣ гуна беморӣ аст?» [15].

Ба савол духтур дар бораи сабабҳои пайдоиш, инкишоф ва тарзи пешгирии бемориҳои пӯст маълумот додааст. Дар мобайни мусоҳиба журналист дар бораи бемории дигар – сафедшавии пӯст савол ба миён мегузорад:

«Дар ин ҷо боз масъалаи дигари бемории пӯст – сафедшавии пӯст, ки дар мо бо номи «пес» онро мешиносанд, имрӯзҳо дар Тоҷикистон доман густурдааст. Меҳостем, донем, ки сабабҳои ин беморӣ чӣ мебошад ва пешгирии ин навъи беморӣ чӣ гуна аст. Шумо каме оид ба муолиҷаи сафедшавии пӯст ва усулҳои нави табобати онро мегуфтед?» [15].

Ин мусоҳибаро навъҳои маълумтарини мусоҳиба мусоҳиба-муколама номидан мумкин аст. Профессор Ҷ. Муқим мусоҳиба-муколамаро «воҳӯрии журналист барои гирифтани иттилоӣ бо як нафар ё гурӯҳи мусоҳибон» арзёбӣ менамояд. Ба андешаи ӯ «дар ин навъи мусоҳиба «журналист аслан бо суол оид ба ягон мавзӯ ба мусоҳиб муроҷиат мекунад ва посухи ӯро мегирад. Яъне ин муколамаи журналист бо мусоҳибаш

аст» [10, с.80]. Дар мусохибаи зикргардида суолгузорӣ ба маврид ва пай дар пай сурат гирифтааст. Бояд гуфт, дар ин намуди мусохиба саволу ҷавоб аз доираи мавзӯи баррасишаванда берун намеравад.

Савол дар мусохиба яке аз омилҳои муҳим ба ҳисоб рафта, ба ҳамсухбат бояд тарзе пешниҳод шавад, ки аз ҳудуди мавзӯ берун набошад. Профессор И. Усмонов нақши саволро дар мусохиба зарур ҳисобида, онро аз омилҳои асосии муайян кардани ҳадаф арзёбӣ намудааст ва комёбиву «муваффақият ва камбудии мусохиба»-ро ба савол ва тарзи пешниҳоди он вобаста медонад [14, с. 54].

Дар мусохибаи мазкур мавриди назари мо ба респондент ба 5 суол пешниҳод шудааст. Суолҳо пай дар пай омада, бошад ҳам, баъди суоли сеюм мавзӯи мусохиба дигар мешавад. Журналист дар бораи бемории дигар – сафедшавии пӯст савол пешниҳод менамояд.

Дар мусохибаи мазкур журналист Бунафша Абдуллоева ба мусохиби худ духтури бемориҳои пӯст – Зарина Бӯриева оид ба навъҳои ин беморӣ маълумоти нав ва ҷолибро дар бораи чунин беморӣ пайдо намудааст. Мусохиба дар қисмати поёнии саҳифа бо ду акс: яке бемории витилиго ва дигаре бемории гармиҷа дарҷ ёфтааст.

Ба андешаи муҳаққиқ Ҷовид Муқим мусохиба бояд дар ҷаҳорҷӯбаи муайян навишта шавад. Онро метавон ба 3 қисм ҷудо намуд. Ӯ саволи хабарнигор ва посухи мусохибро, ки ба як мавзӯи алоҳида бахшида шудааст, асоси мусохиба арзёбӣ менамояд ва таъкид медорад, ки: «Мусохиба аз ҷузъ шурӯъ шуда, пай дар пай ба кулл мерасад ва дар якҷоягӣ як масъалаи тодро фаро мегирад. Аз рӯйи сохтор мусохиба ба се қисм – муқаддима, асос ва хотима иборат аст» [8, с. 15-16]. Агар аз рӯйи сохтор назар кунем, дар мусохибаи мавриди назари мо қисми хотимаӣ дида намешавад.

Мусохибаи дигар зери сарлавҳаи «Модари амрикоии ман пухтани оши палавро аз Интернет омӯхт» (27 апрели соли 2011) мебошад. Дар ин мусохиба оид ба як нафар толибилме, ки дар мусобиқаҳо иштирок намуда, аз фанни забони англисӣ ҷойҳои намоёнро ишғол кардааст ва соҳиби роҳхат ба Амрико гаштааст, суҳан меавад. Ҳоло ин ҷавон дар Амрико таҳсил дорад ва дур аз наздиконаш аст. Журналист Насрулло Тӯйҷизода тасмим гирифтааст, ки аз ӯ дар бораи фарқи байни таҳсили Тоҷикистону Амрико, муҳити зисти мардуми Амрико пурсон шавад. Оғози мусохиба аз муаррифии мусохиб оғоз гардидааст: «Фирӯзҷон Содиқов, хатмкардаи мактаби миёнаи рақами 40-и ноҳияи Бобоҷон Ғафуров буда, дар омӯхтани забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забони англисӣ шавқу рағбати зиёд дорад. Ӯ дар овони таҳсил дар мактаб дар якҷанд мусобиқаҳо аз фанни забони англисӣ ширкат варзида, ҷойҳои намоёнро ишғол намудааст. Фирӯз Содиқов аз овони хурдӣ орзу менамуд, ки пас аз хатми мактабаш барои идома додани таҳсил ба Амрико равад. Ин орзуяш амалӣ гардиду ҳоло ӯ дар донишгоҳи олии Амрико таҳсил дорад. Ҳоло Фирӯзҷон Содиқов муддати як сол мешавад, ки дар хонадони як оилаи амрикоӣ умр ба сар мебарарду дар он ҷо дар донишгоҳи олий таҳсил менамояд» [7].

Бо чунин фабула журналист мусохибашро ба хонанда ошно кардааст.

Чизи асосие, ки ҷолибу хонданбоб гардидани мусохибаро таъмин менамояд, тарзи дурусти суолгузориест. Дар навбати худ савол бояд тарзе гузошта шавад, ки дилбазан ва нофаҳмо набошад. Саволгузорӣ дар мусохиба аз ҷузъ ба кулл майл мекунад. Дар мусохибаи мавриди назар саволи яқум ба респондент чунин сурат гирифтааст:

«Фирӯзҷон, равиши дарсҳо чӣ хеланд?»

Дар ин ҷо журналист нахуст ба ҳамсухбаташ саволҳои осон ва содари пешниҳод намудааст. Маҳз саволгузориҳои осон дар аввал барои оғози мусохиба имконият медиҳад. Саволи навбатии журналист аллақай каме равиши худро иваз намудааст:

«Оё ҷойи аввалро ишғол намудан осон буд?».

Ду саволи аввал низ барои ворид шудан ба мавзӯи мусоҳиба истифода шудааст, яъне барои ворид гардидан ба фазои сӯҳбат. Саволҳое, ки ба мавзӯи иртибот доранд, аллакай аз саволи чорум шуруъ мегардад.

Журналист бо ин суолаш «Шумо дар таҳсил чӣ тафовутро байни Амрико ва Тоҷикистон мебинед?» меоҳад, назари ҳамсуҳбаташро донанд. Респондент ба суоли журналист чунин посух мегӯяд:

«Системаи таҳсил дар Амрико тамоман дигар хел аст. Мардуми Амрико мактаби миёнаро 12 сол меҳонанд ва дар давоми ин таҳсил толибилмони онҳо чӣ қадар се зинаи мактабро хатм мекунад. Ҳамин тавр, ҳар як талаба ҳуқуқ дорад, шаш фарро интиҳоб намуда, ҳар рӯз дарс хонад». Бояд гӯем, ки «дар мусоҳибаи хуб ҳамеша чанд саволи асосӣ ҳаст, ки суҳбатро тибқи қонунҳои мантиқ ва пайдарҳамӣ инкишоф медиҳанд. Чунин саволҳо чавҳари мусоҳиба ва асоси драматургии онро ташкил медиҳанд. Суолҳои боқимондари баъдӣ ҷе алтернативӣ менамоянд. Онҳо вобаста ба ҷавобҳои мусоҳиб хусусияти аниқ кардан, шарҳ додан ва эътироз намуданро доранд. Барои мусоҳибаи муайян саволҳоро метавон пешакӣ омода намуд ҷе умуман бояд як навъ қолаби универсалии онро таҳия намуд» [16, с. 62].

Саволи навбатӣ на дар идомаи ин посух, балки дар мазмуни дигар пешниҳод гардидааст. Он чунин аст: «Вақте ки Шумо ба аҳли байт ва ҳӯроқҳои миллии кишваратонро пазмон мешавед, худро чӣ гуна ҳис мекунад?».

«Ҳар як инсон, ки аз ватанаш ва хонаводааш дур аст, ӯ худ медонад, чӣ қадар мушкил аст, ҷудой аз ватану шахсони наздик ин, албатта, осон нест. Вақте ки ман ҳӯроқҳои миллии тоҷиконро пазмон мешавам, ман ғамгин аз он мегардам, ки, мутаассифона, ягон намуди онҳоро тайёр карда наметавонам. Вале модарам Марселла тариқи Интернет тайёр кардани оши палавро омӯхтааст. Ӯ ҳар замоне ба ман оши палав мепарад. Ман аз ӯ хеле миннатдорам. Ҳар гоҳ ки пайвандонамро пазмон шавам, дарҳол ба онҳо занг мезанам ва чун овозашонро шунидам, каме таскин меёбам».

Дар мусоҳибаи мазкур ҳашт савол аз ҷониби журналист ба мусоҳиб пешниҳод шудааст. Сохтори қолаби жанр дар ин мусоҳиба риоя карда шудааст. Вале як ҷизро месазад қайд намуд, ки мазмуни мусоҳиба чандон аҳамияти иҷтимоӣ надорад. Бояд рӯзнома он ҷизро ба таърифи расонад, ки аҳамияти ҷамъиятӣ дошта, ба аксари хонандаҳо ҷолиб бошад. Аз ин назар, мусоҳибаи мазкур барои аудитория чандон ҷолиб нест.

Умуман, нашрияи "Tajikistan Times" кам бошад ҳам, аз имконоти жанри мусоҳиба истифода намудааст. Мусоҳибаҳои ин нашрия асосан дар навъи муқола шакл гирифта, мавзӯҳои гуногунро фаро мегирад. Бо вучуди баъзе камбудихо мусоҳибаҳои ин нашрия дар қолабҳои маъмулии ин жанр таҳия гардидаанд.

Ҳисобот - низ ба гурӯҳи жанрҳои ахборӣ шомил буда, мақсадаш хонандаро бо муҳтавои маҷлисӯ ҷамъомадҳо, нишастҳои матбуотӣ ва ғайра шинос намудан аст. Сохтори жанри ҳисоботро муҳқиқон чунин шарҳ додаанд: «Ин жанр бо услуби оддӣ публитсистӣ – забони адабӣ, истифодаи хеле ками бадеият, ҷе, умуман, онро истифода накардан, ба шакли бетарафии журналист, яъне даҳолат накардани он ба раванди воқеа навишта мешавад» [8, с. 44].

Ҳисобот низ мисли хабар ва репортажу мусоҳиба жанри оперативӣ аст. Баъди гузаштани чанд рӯзи воқеа ҳисобот арзиши худро гум мекунад. Дар репортаж агар воқеа, симои одамон, тасвири ҷамъомад дар мадди аввал бошад, дар ҳисобот суханони иштирокчиён дар маркази таваҷҷӯҳ аст. Яъне, хонандаи рӯзнома, пеш аз ҳама, ба суханони иштирокчиёни ҷаласа ҷе ин ки ҷамъомад мароқ зоҳир мекунад. Профессор И.Усмонов бар он назар аст, ки бо мурури замон ва нав шудани системаи ВАО чор навъи ҳисоботро метавон номбар намуд:

1. «Ҳисоботи умумӣ;

2. Ҳисоботи мавзӯӣ;
3. Ҳисоботи иқтибосӣ;
4. Ҳисоботи шарҳёфта» [14, с. 49].

Намунаи ҳисоботро дар нашрияи «Tajikistan Times» таҳлил мекунем. Ҳисоботи «Тоҷикистон маҳсулоти тиллоро дар соли 2011 афзоиш дод» дар саҳифаи нухуми рӯзнома рӯи чоп омадааст. Ҳисоботи мазкур аз нишастии матбуотӣ навишта шудааст. Мавзуи ҳисобот дар бораи афзоиш додани истеҳсоли тилло ва нуқра дар кишвар мебошад. Дар ин бора вазири энергетика ва саноати кишвар Гул Шералӣ ба иштирокчиёни нишастии матбуотӣ иттилоъ додааст.

«Вазири энергетика ва саноат Гул Шералӣ дар нишастии матбуотие, ки рӯзи чумъа дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, эълон дошт, ки Тоҷикистон ният дорад, дар соли 2011 истеҳсоли маҳсулоти тиллоро зиёд намуда, то охири соли равон ба се тонна расонад. Тоҷикистон дар соли қаблӣ (2010) 2.25 тонна маҳсулоти тиллоро истеҳсол намуда буд. Имсол бошад, тасмим дорад, ки боз истеҳсоли тиллоро бисёртар ба роҳ монда, то охири сол онро афзоиш диҳад» [13].

Ҳисобот бо сарлавҳаи умумӣ ва зерсарлаҳаҳои таркибӣ шакл гирифтааст. Дар он вазири энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон Гул Шералӣ хусусияти воқеа, яъне омилҳои афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти тиллову нуқраро дар соли равон шарҳ додааст. Чунон ки дар боло қайд кардем, вақт дар ҳисобот аҳамияти муҳим дорад. Дар ҳисоботи зикршуда низ дар оғоз қайд шудааст, ки ин нишаст рӯзи чумъа дар шаҳри Душанбе баргузор шудааст, яъне оперативӣ будани жанри мазкурро аз ҳамин метавон пай бурд. Дар ин жанр журналист фаъол нест. Ӯ он ҷӣ шунидааст, ё дидааст рӯи қоғаз овардааст. Журналист бинанда ва шунавандаи одӣ буда, дар он чун репортаж «ман»-и журналист вучуд надорад. Яъне эффеќти иштирокчиӣ воқеа будани ӯ возеҳ ба назар намерасад. Ҳол он ки ба қавли И. Усмонов «... аслан агар журналист дар воқеа иштирок накарда бошад, онро наmeshиносад ва инъикос карда наметавонад» [14, с. 44]. Ин матнро метавон ба навъи ҳисоботи умумӣ нисбат дод, зеро дар он мавзӯ ва масъалаи нишастии матбуотӣ ба таври умумӣ нақл шудааст. Анҷоми ҳисобот ба чунин тарз сурати гирифтааст:

«Ширкати тиллои «Зарафшон» ният дорад ба амалиёт шурӯъ намояд. Тавре Гул Шералӣ қайд намудааст, баъди ин лоиҳа маҳсулоти тилло боз афзоиш меёбад. Инчунин, маҳсулоти нуқра низ дар чоряки аввал зиёд шуда, ба 61 фунт расид, хабар медиҳад сомонан «www.Avesta.tj».

Анҷоми ҳисобот фаҳмо ва ба мавқеъ навишта шудааст. Хусусиятҳои жанрӣ ҳарчанд дар ҳисобот риоя шуда бошад ҳам, вале баъзе камбудихо дар он дида мешаванд. Чунончи, яке аз талаботҳои ҳисобот муайян кардани тарзи чараёни воқеаи муҳим мебошад. Дар ҳисобот бояд унсурҳои ахбор ва таҳлил дида шавад, аммо ин чиз қариб, ки дар ҳисоботи мазкур ба назар намерасад.

Ҳамин тавр, аз таҳлилҳо метавон ба чунин хулосае омад, ки дар рӯзномаи «Tajikistan Times» жанрҳои ахборӣ мавқеи назаррас дорад. Дар ин рӯзнома ҳама навъҳои хабар – хроника, хабари кӯтоҳ, хабари васеъ, дар баробари ин, кам ҳам бошад, репортаж, ҳисобот ва мусоҳибаро вохӯрдан мумкин аст. Аммо мавқеи жанри хабар нисбат ба дигар жанрҳои ахборӣ дар ин нашрия назаррас аст. Зиёда аз ҳашт саҳифаи ин рӯзномаро ин се жанри хабар пур кардааст. Сабаби инро метавон чунин арзёбӣ кард, ки навиштани хроника, хабари кӯтоҳ ва хабари васеъ нисбат ба дигар жанрҳои ахборӣ осон аст ва ҳамчунин онро метавон аз расонаҳои дигар бознашр кард. Ҳамчунин талаботи хонандаи муосир, ба вижа хориҷӣ асосан ба иттилоъ аст. Аз ҳамин лиҳоз, қормандони ҳафтанома дар саҳифаҳои худ бештар маводи иттилоотӣ чоп намудаанд.

Дигар жанрҳои хабарӣ аз ҷумла мусоҳиба, ҳисобот, ва репортаж дар саҳифаҳои ин рӯзнома нисбатан кам дида мешаванд. Ҳангоми пажӯҳиши ҳафтанома ба мо маълум гардид, ки жанри мусоҳиба ва ҳисобот дар ду ва ҳатто се ҳафта як бор нашр мешудаанд. Жанри репортаж бошад, аз ин ҳам камтар аст, зеро навиштани ин се жанр нисбат ба хроника ва хабари кӯтоҳу васеъ маҳорати бештари касбиро тақозо менамояд.

Хуллас, таҳлилҳо нишон дод, ки нашрияти «Tajikistan Times» дар тӯли фаъолиятҳои барои инъикоси воқеияти иҷтимоӣ аз имконоти жанрҳои гуногуни ахборӣ ба қор барад. Аммо имконоти жанрӣ дар ин нашрия яқсон набудааст. Чунончи агар жанрҳои хабар ва мусоҳиба нисбатан маъмултар бошанд, жанрҳои репортаж ва ҳисобот нисбатан камистеъмолтаранд. Ин ҳолат ба омилҳои гуногун иртибот дорад. Омилҳои асосӣ авзои иҷтимоӣ ҳақон ва инъикоси он дар матбуоти даврӣ бошад, омилҳои дигар ба маърифати журналист ва имконоти эҷодии вобаста аст. Маҳз имконоти эҷодии журналист имкон ба вучуд овардааст, ки воқеоти иҷтимоӣ дар шакл ва сабақҳои гуногун инъикос гарданд.

Адабиёт

1. Вохӯрии сафири Федератсияи Русия дар толори тичорат ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // «Tajikistan Times». – 2010. – 3 ноябр.
2. Гулов, С., Ҷумъаев, М. Муқаддимаи журналистика [Матн] / С. Гулов, М. Ҷумъаев. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 176 с.
3. Журналистикаи советии тоҷик [Матн] / А. Нуралиев [ва диг.]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 176 с.
4. Калисои провазлави нав кушода шуд [Матн] // Tajikistan Times. – 2010. – 27 октябр.
5. Кобяков, А. О жанрах современной газетной журналистики [Текст] / А. Кобяков. – Москва, 2004. – 56 с.
6. Мирзоалӣ, С. Хабар: Аз Машриқ то ба Мағриб [Матн]. – Душанбе, 2009. – 196 с.
7. Модари амрикоӣ ман пухтани оши палавро аз Интернет омӯхт [Матн] // Tajikistan Times. – 2011. – 27 апрел.
8. Муқим, Ҷ. Дастур барои радиожурналистони ҷавон [Матн] / Ҷ. Муқим, А. Нӯъмонов. – Душанбе, 2008. – 96 с.
9. Муқим, Ҷ. Мақоми жанрҳо дар Радиои «Озодӣ» [Матн]. – Душанбе, 2000. – 55 с.
10. Муқим, Ҷ. Мусоҳиба ва техникаи таҳияи он [Матн] / Ҷ. Муқим. – Душанбе, 2013. – 160 с.
11. Нуралиев, А. Жанрҳои ахбории матбуот [Матн] / А. Нуралиев. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 146 с.
12. Салихов, Н., Афсаҳзод, А. Журналистика в терминах и понятиях [Матн] / Н. Салихов, А. Афсаҳзод. – Душанбе, 2007. – 203 с.
13. Тоҷикистон маҳсулоти тиллоро дар соли 2011 афзоиш дод [Матн] // Tajikistan Times. – 2011. – 27 апрел.
14. Усмонов, И. К. Жанрҳои публицистика [Матн] / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 139 с.
15. Усули нави табобати гармиҷа ва бемориҳои дигари пӯст [Матн] // The Tajik Times. – 2009. – 29 апрел.
16. Фихтелиус, Э. Даҳ қоидаи журналистика [Матн] / Э. Фихтелиус. – Душанбе, 2010. – 136 с.

17. Эмомалӣ Раҳмон ба Афғонистон сафар намуд [Матн] // Tajikistan Times. – 2010. – 27 октябр.

МАҚОМИ ЖАНРҲОИ ХАБАРӢ ДАР ҲАФТАНОМАИ «ТАҶИКИСТАН ТАЙМС» (ТОЧИКИСТОН ТАЙМС)

Дар мақолаи мазкур муаллиф сараввал дар бораи сабабҳои пайдоиш ва ташаккули аввалин нашрияти англисзабон дар Тоҷикистон, ки таҳти унвони “Tajikistan Times»” (Тоҷикистон таймс) нашр шудааст, маълумот дода, баъдан мақоми жанрҳои хабариро дар ин нашрия муайян намудааст.

Муаллиф дар мақола дар заминаи таҳқиқотҳои анҷомдодаи муҳаққиқони соҳа: Иброҳим Усмонов, Ҷовид Муқимов, Сангин Гулов, Сӯҳробӣ Мирзоалӣ жанрҳои хабариро шарҳу эзоҳ дода, бо мисолҳои мушаххас бо истифода аз нашрия якҷанд маводро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Дар мақола дар умум шаш мавод аз нашрияи “Tajikistan Times” истифода шуда, ба кадом жанри хабар мансубият доштани он, мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Ба андешаи муаллиф, аз пажӯҳиш метавон ба чунин хулосае омад, ки дар рӯзномаи «Tajikistan Times» жанрҳои ахборӣ мавқеи хос дорад. Дар ин рӯзнома ҳама навъҳои хабар аз қабилӣ – хроника, хабари кӯтоҳ, хабари васеъ, дар баробари ин, кам ҳама бошад, репортаж, ҳисобот ва мусоҳибаҳо во хурдан мумкин аст. Аммо мавқеи жанри хабар нисбат ба дигар жанрҳои ахборӣ дар ин нашрия назаррас аст. Зияда аз ҳашт саҳифаи рӯзномаро ин се жанри хабар пур кардааст. Сабаби инро муаллиф дар он медонад, ки навиштани хроника, хабари кӯтоҳ ва хабари васеъ нисбат ба дигар жанрҳои ахборӣ осон аст ва ҳамчунин онро метавон аз расонаҳои дигар бознашр кард.

Калидвожаҳо: Tajikistan Times» (Тоҷикистон таймс), журналист, журналистика, англисзабон, сомонӣ англисӣ, жанр, хроника, хабар, хабари васеъ, репортаж, мусоҳиба, ҳисобот, рубрика, интернет, нашрия, рӯзнома, факт, сарбӯиат, Иброҳим Усмонов, Ҷовид Муқим, Тоҷикистон, иттилоот, мавод.

МЕСТО НОВОСТНЫХ ЖАНРОВ В ЕЖЕНЕДЕЛЬНИКЕ «ТАҶИКИСТАН ТАЙМС» (Таджикистан таймс)

В данной статье автор сначала даёт информацию о причинах возникновения и становления первого англоязычного издания в Таджикистане, которое вышло под названием «Таджикистан таймс» (Tajikistan Times), и затем определяет место информационных жанров в этом издании.

В статье автор разъясняет информационные жанры на основе исследований, проведенных исследователями в данной области Ибрагимом Усмановым, Джавидом Муқимовым, Сангином Гуловым, Сухробӣ Мирзоали, и рассматривает несколько материалов, опубликованных в данной газете.

В статье в целом использовано шесть материалов издания «Таджикистан Таймс» и конкретизирована жанровая принадлежность каждого из них.

По мнению автора, из проведенного исследования можно сделать вывод, что информационные жанры занимают особое место в газете «Таджикистан Таймс». В этой газете вы можете найти все виды новостей, такие как хроника, заметка, подробное сообщение (подробная информация), а также репортаж, отчет и интервью. Однако позиция сообщения по сравнению с другими информационными жанрами в данном издании значительна. Эти три информационного жанра заполнили более восьми страниц газеты. Причина этого, как известно автору, в том, что хронике, краткие и

расширенные новости написать легче, чем другие жанры новостей, а также его можно переиздавать из других СМИ.

Ключевые слова: “Tajikistan Times” (Таджикистан Таймс) журналист, журналистика, английский язык, английский сайт, жанр, хроника, новости, широкие новости, интервью, отчёт, рубрика, репортаж, колонка, интернет, публикация, газета, факт, Ибрагим Усмонов, Джавид Мукум, Таджикистан, информация, материал.

THE STATUS OF NEWS GENRES IN THE WEEKLY «TAJIKISTAN TIMES»

In this article, the author spoke for the first time about the reasons for the emergence and formation of the first English-language publication in Tajikistan, published under the name “Tajikistan Times”, and then determined the status of news genres in this publication.

The author in the article, based on the research conducted by industry researchers: Ibrohim Usmonov, Jovid Mukimov, Sangin Gulov, Suhrobi Mirzoali, gave explanations and clarifications on the genres of news, examined several materials using specific examples using the publication.

In the article, a total of six materials from the publication “Tajikistan Times” were analyzed, to which genre of news it belongs.

According to the author, it can be concluded from the study that news genres occupy a special place in the newspaper “Tajikistan Times”. All kinds of news can be presented in this newspaper, such as chronicles, short news (notes), broad news (detailed report), at the same time, although rarely, reportage, reports and interviews can be eaten. But the position of the news genre in comparison with other conspiracy genres in this issue is noticeable. These three genres of news filled more than eight pages of the newspaper. The reason the author knows this is because writing chronicles, short news, and broad news is easier than in other conspiracy genres, and can also be reproduced from other media.

Key words: “Tajikistan Times”, journalist, journalism, English, English site, genre, chronicle, news, broad news, interview, report, heading, reportage, column, Internet, publication, newspaper, fact, Ibragim Usmonov, Javid Mukim, Tajikistan, information, material.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоева Фарзона – номзади илми филологӣ, сардори “Маркази забони тоҷикӣ ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ” –и Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон, 5. Тел.: (992) 93-548-00-88; E mail: Farzonabonu1988@mail.ru

Сведения об авторе: Мирзоева Фарзона – кандидат филологических наук, начальник Центра «Изучения таджикского языка и иностранных языков» ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан, Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Техрон, 5. Тел: (992) 93-548-00-88; Электронная почта: Farzonabonu1988@mail.ru

Information about the author: Miroeva Farzona – Candidate of Philological Sciences, head of the Center for the Tajik language and the study of foreign languages» of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan, Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Tekhron, 5. Tel.: (992) 93-548- 00-88; E mail: farzonabonu1988@mail.ru

ТДУ 47точик+008+001 (092)+327+398точик
ТКБ 71.0+71.4 (2точик)+72.3+63.3 (2точик)+63.5 (2точик)

БОЗТОБИ МАСЪАЛАҶОИ ФАРҶАНГИ МИЛЛӢ ДАР ПАЁМҶОИ ПРЕЗИДЕНТИ МАМЛАКАТ ЭМОМАЛӢ РАҶМОН БА МАҶЛИСИ ОЛИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарифзода Фирдавс

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни

Ҷамасола дар паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар фаъолияти соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, нақшаҳо ва дурнамои фаъолияти минбаъдаи онҳо муайяну мушаххас ва тарҳрезӣ мешаванд. Ҷар як Паёми пешниҳодшуда ҳамчун ҳуҷҷати муҳими сиёсӣ ва барномаи мукаммали бунёди барои рушди устувори тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, баҳусус соҳаи фарҳанг шароити мусоид фароҳам меорад.

Соҳаи фарҳанг дар радифи соҳаҳои илму маориф ва тандурустӣ аз рӯкҳои муҳим ва афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат ба ҳисоб рафта, дар даврони истиқлол ҳамчун таҷассумкунандаи таъриху тамаддуни миллати тоҷик ва яке аз воситаҳои муҳими тарбия ва баланд бардоштани сатҳи маърифати мардум мавқеи устуворро касб кард. Дар ин давраи нави таърихӣ бештари масъалаҳои марбут ба фарҳанги миллӣ ва рушди минбаъдаи он дар паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии кишвар мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Паёми нахустини Президенти мамлакат дар ҷаласаи якуми якҷояи Маҷлиси Миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 апрели соли 2000 ироа гардид. Дар Паём дар радифи дигар масъалаҳои мубрами ҳаёти ҷомеа вазъи соҳаи фарҳанг ва дурнамои рушди он дар солҳои наздик мавриди баррасӣ қарор дода шуд. Қайд гардид, ки «Сиёсати фарҳангии давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон, фаъолияти мақомоти қонунгузори иҷроияи он ба таҳкими рӯкҳои маънавии давлатдорӣ, пешрафти тафаккури созандаву бунёдкоронаи мардум, болоравии ифтихори миллӣ ва эҳсоси ватандорӣ ҳамаи сокинони ҷумҳурӣ, пояндагии сулҳу суббот ва ҳамдигарфаҳмии тамоми табақаҳои иҷтимоии аҳоли ва дар маҷмӯъ ривочи хувияти миллӣ нигаронида шудааст» [1, с.368-369].

Дар Паём Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба нақши барҷаставу мақоми хоси фарҳанг дар рушди ҳаёти ҷомеа, баҳусус пешрафти тафаккури давлатдорӣ баҳои воқеъбинона дода, изҳор доштанд, ки «...ҳалқи тоҷик аз қаъри асарҳо то имрӯз симои миллии худро пеш аз ҳама тавассути фарҳанг нигоҳ доштааст....Имрӯз ҳам ин принцип ҷавҳари сиёсати иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва дар ҳалли бисёр масъалаҳо, аз ҷумла танзими масъалаҳои тараққиёти иқтисодӣ, таҳкими шуури сиёсӣ ва пешрафти тафаккури давлатдорӣ фарҳанг тақягоҳи боътимод аст» [1, с.369]. Истифодаи шудани фарҳанг ба ҳайси тақягоҳи боътимод дар сиёсати давлатдорӣ ва рисолати созандагии он дар раванди давлатсозии миллӣ ҳамеша таҳти таваҷҷуҳи Сарвари давлат қарор дошт. Батадриҷ рушд ёфтани тамоми ҷузъиёти ҳаёти ҷомеаро фаро гирифтани фарҳанг ва ба марҳалаи таҳкиму тараққи ва устуворӣ расидани он аз кушишҳои доимӣ, таъкидҳои пайваста ва таваҷҷуҳи беандозаи Президенти мамлакат дарак медиҳад. Ба андешаи Сарвари давлат рушди фарҳанг дар Тоҷикистон ҷанбаи

демократӣ дошта, ба пос доштану афзоиш додани сарватҳои маънавии миллӣ ва эҳтироми арзишҳои умумибашарӣ асос ёфтааст. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг», «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» дар бобати офаридани арзишҳои маънавӣ ва истифодаи онҳо ҳуқуқҳои зиёде пешбинӣ кардаанд, манфиатҳои фарҳангии миллӣ, ҳамчунин арзишҳои тамаддуни умумибашарию ҳимоя мекунанд ва роҳ намендиханд, ки халқе ё миллате бо мақсадҳои бузургманишӣ ба мероси фарҳангии халқи тоҷик соҳибӣ кунад ё худ асолати онро халалдор гардонад. [1, с.369] Дар ин робита, Президенти мамлакат таъкид карданд, ки «яке аз бузургтарин дастовардҳои давраи истиқлолият ба вучуд омадан ва ба қувваи пешбарандаи ҷомеа табдил ёфтани тафаккури давлатдорӣ, эътимоди умумихалқӣ оид ба пойдории давлати миллӣ, тараққиёти устувори сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар мебошад» [1, с.370].

Президенти мамлакат дар ин Паёми таърихӣ хеш дар радифи дигар проблемаҳои мубрами даврони соҳибистиклолӣ таваҷҷуҳи парлумони кишварро ба яке аз омилҳои муҳимми расидан ба сулҳу субот ва пойдории ваҳдати ягонагӣ – истифодаи арзишҳои волои фарҳангии миллӣ ҳамчун таҳаммулгарой ва ҳамсозӣ ҷалб намуданд, ки дар партави рисолати ваҳдатофарии он ҷанги шаҳрвандӣ ва умуман муноқишаҳои сиёсӣ солҳои навадуми асри XX паси сар шуданд. Доир ба ин масъала дар Паём Президенти мамлакат чунин иброз намуданд: «Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо низои ҷонибҳои муҳолиф бо роҳи музокирот ва бо истифода аз маданияти сиёсӣ худи халқ ҳал гашт, балки миллат аз вартаи парокандашавӣ раҳонида шуд» [1, с.370-371].

Ҳамзамон дар Паём қайд гардид, ки имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон як кишварест, ки метавонад ба ҳаллу фасли бисёр масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодии минтақа ва ҷаҳон мусоидат намояд. Бо қарори Созмони Милали Муттаҳид соли 2000-ум Соли байналмилалӣ фарҳангии сулҳ эълон гардидааст ва боиси ифтихор аст, ки дар ин иқдом таҷрибаи сулҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба эътибор гирифта шудааст.

Дар Паём дар баробари зикри дастовардҳо ба мушкилоту камбудии соҳаи фарҳанг низ изҳори назар карда шуд. Президенти мамлакат аз вазъи ноговори эҷоду интишори китоб ва мутолиаи он изҳори нигаронӣ карда, таъкид намуданд, ки «Имрӯз сатҳи мутолиаи адабиёти бадеӣ, илмӣ, илмиву оммавӣ хеле костааст, мундариҷаву моҳияти китобҳои тоза дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ кам баррасӣ мешаванд, ҷопи китобҳо ва дастраси хонандагон шудани онҳо ҷавобгӯии талабот нест» [1, с.371]. Дар баробари ин, Сарвари давлат ба фаъолияти осорхонаҳои мамлакат дар самти ҳифзу нигоҳдории осори муҳимми таърихиву фарҳангӣ баҳои воқеабинона дода, таъкид карданд, ки «ба сабаби номукаммалии санадҳои ҳуқуқӣ оид ба ҳифз ва содироту воридоти арзишҳои фарҳангӣ экспонатҳои ҷудоғонаи осорхонаҳои мамлакат бебозгашт ғайб задаанд, ба маблағи начандон калон фурухта шудаанд ё бо баҳонаи гуногун ба хоҷагони хориҷӣ баъзе шахсони тамаъкор ҳадя гаштаанд» [1, с.372].

Ҳамзамон дар Паём зарурияти бунёди хазинаи адабиёти тоҷикшиносӣ ба миён гузошта шуд ва дар робита ба ин масъала Президенти мамлакат ишора карданд, ки «Дар доираи сиёсати фарҳангӣ моро зарур аст, ки хазинаи адабиёти тоҷикшиносии дар ҷаҳон ҷопшударо дошта бошем, истифодаи васеи онро барои олимону мутахассисон таъмин намоем» [1, с.372].

Барои тақвияти фаъолияти қонунгузории соҳаи фарҳанг дар Паём зарурияти таҳия ва қабули қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи содироту воридоти арзишҳои фарҳангӣ, доир ба кори китобдорӣ ва хадамоти иттилоотӣ, фаъолияти театриву консертӣ ва осорхона таъкид гардид. Ҳамзамон дар Паём масъалаи таҳияи нақшаи ҳаматарафа асоснокшудаи ояндаи фарҳангии миллӣ ба миён гузошта шуд [1, с.372-373].

Дар Паёми навбатии Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рӯзи 22 апрели соли 2002 баргузор гардид, дар радифи дигар проблемаҳои баррасишуда, масъалаи мундариҷа, ҷоп ва фуруши китоб арзёбӣ шуд ва

Президенти кишвар таъкид карданд, ки «Дар оянда татбиқи ҳамаҷонибаи барномаи давлатии рушди саноати полиграфиро ба роҳ мондан лозим аст, то дар мамлакатамон чопи пурраи китобҳои дарсӣ, коғазҳои қиматнок ва дигар маводи полиграфӣ таъмин карда шавад» [2]. Вобаста ба ин, Вазорати фарҳанг вазифадор карда шуд, ки дар мавриди ташкил ва эҳёи шабакаи фуруши китоб тадбирҳои фаврӣ андешад.

Дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ (аз 4 апрели соли 2003) Президенти мамлакат нақши истиқлолиятро дар рушди худшиносии миллӣ ва ҳадафу вазифаҳои муассисаҳои фарҳангиро дар тарбияи инсонии нави аз лиҳози маънавиёту ахлоқ пешрафта, дорои ҷаҳонбинии нав, ватандӯст, худшинос ва ҳудогоҳ бисёр муҳим арзёбӣ намуда, ишора карданд, ки «ҳар миллат ва ҳар халқ, хоҳ бузург бошад, хоҳ хурд, то худро нашиносад, эҳтиром накунад, таърих, фарҳанг ва суннатҳои худро надонаду қадр накунад, ҳеч гоҳ дар миёни миллатҳои дигар мақому манзалати шоён пайдо карда наметавонад» [3]. Барои тақвияти андешаҳои худ Президенти кишвар аз суҳанони миллатсозии устод Садриддин Айни, китоби «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров ва филмҳои таърихии «Қисмати шоир», «Коваи оҳангар», «Достони Рустам», «Рустам ва Сӯҳроб», «Достони Сиёвуш», ки дар раванди худшиносии миллӣ хизмати шоистаро ба анҷом расонидаанд, ёдрас шуданд.

16 апрели соли 2005 Паёми навбатии Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии кишвар баргузор шуд. Дар Паём Сардори давлат қайд карданд, ки «сиёсати фарҳангии давлат имрӯз ба эҳёи фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ ва рушди фарҳанги миллӣ равона гардидааст. Ҳарчанд ки дар давоми солҳои истиқлолият дар ин самт ба дастовардҳои назаррас ноил гардидаем, вале вазъи муассисаҳои фарҳангӣ, хусусан фаъолияти онҳо дар бобати баланд бардоштани сатҳи маърифати мардум ба талаботи замони ҷавобгӯ нест» [4]. Илова бар ин, дар Паём бо дастури Президенти мамлакат Вазорати фарҳанг ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадор карда шуданд, ки дар бобати пешгирӣ ва қатъиян манъ намудани раванди номатлуби ғасб кардан, хариду фуруш ва истифодаи ғайримаксадноки биноҳои муассисаҳои фарҳангӣ ва таъмиру барқарорсозии онҳо чораҳои фаврӣ ва муассир андешанд. Дар баробари ин, ба Ҳукумат ва Кумитаи телевизион ва радио супориш дода шуд, ки бо мақсади боз ҳам баланд бардоштани сатҳи маърифати фарҳангӣ ва завқи бадеии мардуми кишвар, масъалаи таъсиси канали махсуси фарҳангиро ҳамчун барномаи дуҷуми телевизиони марказӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор диҳанд. Ҳамзамон Вазорати фарҳанг муваззаф шуд, ки қонунгузории амалкунандаи соҳаро баррасӣ карда, пешниҳодоти худро дар бораи ба онҳо ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Ҳукумат манзур намояд [4].

Дар Паёми навбатии ҳеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 30 апрели соли 2007) Президенти кишвар нақши мондагори фарҳанги миллиро дар раванди давлатсозии миллӣ ва саҳми тоҷиконро дар тамаддунсозии ҷаҳонӣ бисёр нек арзёбӣ намуда, ишора карданд, ки «Тоҷикистон дар баробари ин, ки ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳон аз низому меъёрҳои умумипазирфташудаи байналмилалӣ пайравӣ мекунад, рушди минбаъдаи давлат ва пешрафти ҷомеаи кишварро дар заминаи истифодаи васеъ аз фарҳангу анъана ва суннатҳои таърихиву миллӣ таъмин менамояд» [5]. Дар баробари ин, Президенти мамлакат аҳамияти баргузории чорабиниҳои фарҳангӣ ва таҷлили санаҳои муҳимми таърихиро дар баланд бардоштани ҳисси ватандӯстии худшиносии мардум шарҳу эзоҳ дода, қайд карданд, ки доир намудани чорабиниҳои бузурги фарҳангӣ «...аз як тараф арҷгузории шоиста ва ба ҷо овардани эҳтиром ба гузаштаи худамон бошад, аз тарафи дигар тарбияи эҳсоси гарми ватандориву ватандӯстӣ дар қалбҳои мардум, пеш аз ҳама ҷавонон, тақвияти худогоҳиву худшиносӣ ва ифтихори миллии ҳар як фарди бонангу номус мебошад» [5]. Дар робита ба ин Сардори давлат тазаккур доданд, ки баргузории «...ҷашнҳои 800-

солагии Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ва 1150-солагии қофиласолори адабиёти классикии тоҷику форс - Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ боиси боз ҳам афзудани эҳсоси худшиносиву ватанпарастии аҳли ҷомеаи мо хоҳанд шуд» [5]. Ҷамзамон дар ин Паём Пешвои миллат ба масъалаи баланд бардоштани сатҳи маърифати мардум таваччуҳи хосса зоҳир намуда, таъкид карданд, ки «нақши китоб ва китобхонаҳо барои ин мақсад хеле муҳим аст. Бинобар ин Ҳукумати Тоҷикистон ду барнома ро барои рушди фаъолияти китобдорӣ барои солҳои 2006-2015 қабул намуд, ки маблағи умумии онҳо ҳафт миллион сомонӣ мебошад» [5]. Дар баробари ин, Сарвари давлат таъкид карданд, ки бо вучуди дар кишвар фаъолият доштани 1330 китобхонаи оммавӣ, таъбу нашри китоб ва масъалаи таблиғи китобҳои таваччуҳи ҷиддиро талаб мекунад. Бо дарназардошти аҳамияти бузурги китобу китобдорӣ ва донишу маърифат Сарвари давлат пешниҳод карданд, ки дар қатори идҳои дигар рӯзи оғози сохтмони Китобхонаи миллӣ ҳамчун Рӯзи китоб муқаррар карда шавад. Ҷамчунин Президенти мамлакат зарур шумориданд, ки «Барномаи давлатии рушди саноати полиграфӣ барои солҳои 2008-2015» таҳия гардад ва барои минбаъд дар дохили кишвар нашр намудани адабиёти бадеӣ ва илмиву таълимӣ, коғазҳои қиматнок ва умуман ҳамаи намудҳои маводи ҷопӣ бо ворид кардани таҷҳизоти муосир заминаи мусоиди моддиву техникӣ ба вучуд оварда шавад. Барои амалӣ намудани ин барнома ба вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, молия, фарҳанг, маориф ва Ҷумҳурии давлатии сармоягузори ва идораи амволи давлатӣ супориш дода шуд, ки пешниҳодоти зарурӣ манзур намоянд [5].

Президенти мамлакат зимни ироаи Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олӣ (аз 25 апрели соли 2008) нақши муассири фарҳангро ҳамчун ҷавҳари ҳастии миллат дар ташаккули тақомули ҷаҳони маънавии ҷомеа ва тақвияти андешаву рӯҳияи миллӣ бисёр муҳим арзёбӣ карда, иброз доштанд: «Асоси сиёсати фарҳангии давлати мо тавассути тарғиби ҳамаҷонибаи таърихи ибратомӯзи халқамон, мероси гаронбаҳои фарҳангиву адабии миллати куҳанбунёдамон, арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ баланд бардоштани сатҳи худшиносиву ҳудогоҳӣ, ифтихори миллӣ, эҳсоси ватандӯстиву ватанпарастии ҳар як фарди ҷомеа, таҳкими ваҳдати миллӣ ва дастовардҳои истиқлолияти Ватанамон мебошад» [6]. Ҷамзамон, дар Паём қайд гардид, ки ба хоҳири рушди соҳаи фарҳанг тамоми заминаҳои ҳуқуқӣ ва барои фаъолияти иттифокҳои эҷодӣ, муассисаҳои ҳунариву иттилоотӣ, фарҳангиву фароғатӣ ва воситаҳои ахбори умум муҳити созор фароҳам оварда шуда, дар панҷ соли охир барои рушди соҳаи мазкур 390 миллион сомонӣ маблағ сарф гардидааст [6]. Илова бар ин, дар Паём дар радиои дигар масъалаҳои марбут ба фарҳанги миллӣ, аз қабилӣ идома ёфтани бунёди Китобхонаи миллӣ дар пойтахти кишвар, ба истифода дода шудани мағозаҳои фуруши китоб дар қаламрави ҷумҳурӣ, таъмири асосии бинои Театри давлатии академии опера ва балети ба номи устод С. Айни ва азнавсозии театрҳои мавҷудаи мамлакат, таҳияи лоиҳаҳои сохтмони бинои осорхонаи нави миллӣ ва як театри калони давлатӣ боз таваччуҳи хосса ба рушди ҳунароҳои мардумӣ зоҳир карда шуд. Дар робита ба ин масъала Президенти мамлакат бо қаноатмандӣ изҳор намуданд, ки «мардуми мо аз азал ҳунарманд аст ва мо имрӯз низ бо намунаҳои барҷастаи маҳсули дастони ҳунармандони халқӣ, аз ҷумла косибон ифтихор менамоем» [6]. Вобаста ба ин, бо мақсади ҳарчи бештар густариш ёфтани ҳунароҳои халқӣ дар кишвар ва ба ҷаҳониён муаррифӣ кардани фарҳанги миллии тоҷикон ба Вазорати фарҳанг супориш дода шуд, ки дар муҳлати ду моҳ «Барномаи рушди ҳунароҳои мардумӣ»-ро таҳия намояд.

Соҳибистиқлолии кишвар барои шинохту гиромидошти мероси таърихиву фарҳангии халқи тоҷик ва ҳифзу ба манфиати ҷомеаи имрӯза истифода намудани он шароитҳои мусоидро фароҳам овард. Қабл аз ҳама, ҳаллу фасли ин масъала дар маркази таваччуҳи Сарвари давлат қарор дошт ва маҳз ба шарофати ғамхориҳои доимии Пешвои миллат дар як муддати кӯтоҳ дар самти омӯзишу таҳқиқи мероси

таърихиву фарҳангии халқи тоҷик, маблағгузори таҳқиқотҳои бостоншиносӣ, эҳё ва тармиму таҷдиди силсилаи ёдгориҳои беназири таърихиву меъморӣ, ободсозии макбараву қалъаҳои қадима, барқарор намудани номҳои таърихӣ ва ба номи шахсиятҳои барҷастаи миллӣ иваз кардани шахру ноҳияҳо ва ғайраҳо, корҳои назаррасу шоёнӣ таҳсин иҷро шудаанд. Масалан, оид ба мубрамияти ин масъала Президенти мамлакат дар Паёми соли 2008 чунин иброз намуданд: «Дар сиёсати фарҳангии кишвар муҳофизат ва барқарорсозии ёдгориҳои меъморӣ ва таърихиву фарҳангӣ, ки аз аҷдодони гузаштамон мерос мондаанд ва моро ҳамеша ба худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ раҳнамоӣ мекунад, масъалаи муҳим ба ҳисоб меравад. Солҳои охир барои таъмиру таҷдиди онҳо беш аз 18 миллион сомонӣ сарф карда шуд ва ин иқдом дар оянда низ идома хоҳад ёфт» [6]. Дар ин робита ба Вазорати фарҳанг, Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ ва Академияи илмҳо супориш дода шуд, ки дар бораи ҳифзи бозғамии ёдгориҳои таърихӣ, таъмиру тармими онҳо ва ҳамчун иншооти сайёҳӣ истифода намудани онҳо тадбирҳо андешанд.

Президенти мамлакат дар Паёми навбатии хеш ба Маҷлиси Олии кишвар (аз 15 апрели соли 2009) ба нақшу мақоми фарҳанг ҳамчун интиқолдиҳандаи мероси таърихӣ ва воситаи муассиру созанда дар марҳалаи нави давлатдорӣ миллӣ, баҳои баланд дода, қайд карданд, ки «Фарҳанг, бешубҳа, ифодагари рӯҳи миллӣ, расму русум, анъана ва хотираи таърихӣ ҳар халқу миллат мебошад. ..., сиёсати фарҳангии мо ба омӯзишу кадрдонии мероси фарзандони барӯманди халқи тоҷик, эҳё ва истифодаи арзишҳои умумибашарӣ онҳо ба манфиати ҷомеа нигаронида шудааст» [7].

Нақши муассири фарҳанг дар таҳкими худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ ва боло бурдани нуфузи байналмилалӣ Тоҷикистон ҳамчун кишвари соҳибтамаддун дар Паёми навбатии Сарвари давлат ба Парлумони кишвар (аз 24 апрели соли 2010) низ мавриди баррасӣ қарор гирифт ва доир ба ин масъала Президенти мамлакат чунин иброз доштанд: «Нақши фарҳанг дар таҳкими эҳсоси ватандорӣ, худшиносии миллӣ, эҳтиром ба таърихи ниёгон ва афзудани эътибори кишварамон дар арсаи ҷаҳон ниҳоят бузург аст. Барои мо ҷойи ифтихор аст, ки тоҷикон аз ҷумлаи халқҳои мебошанд, ки дар офариниши тамаддуни башарӣ саҳми арзандаву босазо доранд» [8]. Инчунин дар Паём ба масъалаҳои ҳифзу барқарорсозии ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шуд ва қайд гардид, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ яке аз вазифаҳои асосии ҳар як давлат – ҳифзи асолати миллӣ, забон, фарҳанг, аз ҷумла ёдгориҳои таърихӣ мебошад. Барои ҳифзу тармими ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ҳукумати мамлакат ҳамасола маблағҳои зиёд ҷудо мекунад. Дар ин давра таъмиру азнавсозии як қатор мамнӯъгоҳу ёдгориҳои таърихӣ, аз қабилӣ Хулбук ва Саразм ба анҷом расонида шуд. Вобаста ба масъалаҳои зикршуда ба Вазорати фарҳанг супориш дода шуд, ки барои нигоҳдории мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик пайваста тадбирҳо андешида, ҷиҳати ба феҳристи умумиҷаҳонӣ фарҳангии ЮНЕСКО ворид намудани ёдгориҳои ноҳии таърихӣ Тоҷикистон ташаббус нишон диҳад [8].

Президенти мамлакат дар Паёми навбатии хеш ба Маҷлиси Олии кишвар (аз 20 апрели соли 2011) нақши фарҳангро ҳамчун падидаи бузург ва арзишманду муассири ҳаёти иҷтимоӣ дар таърих ва рушди маънавии ҷомеаи муосири Тоҷикистон бисёр муҳим ва назаррас арзёбӣ намуда, ишора карданд, ки «Дар даврони истиқлолият паҳлӯҳои гуногуни фарҳанги миллӣ таҷдиду такони тоза ёфтанд. Ба шарофати ғамхориҳои доимии ҳукумат садҳо муассисаҳои фарҳангӣ – театрҳо, толорҳои консертӣ, осорхонаву китобхонаҳо, ёдгориҳои ноҳии таърихӣ таъмиру азнавсозӣ гардиданд ва даҳҳо биноҳои замонавӣ фарҳангӣ қомат афрохтанд» [9]. Инчунин дар Паём қайд гардид, ки таҳияву ба тасвир расидани силсилаи қонуну барномаҳои давлатӣ, асноди меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба инкишофи минбаъдаи соҳаҳои фарҳанг – театр, китобхонаву осорхона, воситаҳои ахбори омма ва ҳифзу истифодаи ёдгориҳои

таърихӣ барои таҳкими заминаи моддиву техникий муассисаҳои фарҳанг, бунёди инфрасохтори муосири фарҳангӣ, татбиқи ҳукуку озодихои конституционии шаҳрвандон чиҳати истифода аз дастовардҳои соҳаи фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ мусоидат намуданд. Илова бар ин, дар Паём ишора шуд, ки чиҳати баланд бардоштани маънавиёти ҷомеа бо дастгирии ҳукумат зиёда аз 600 номгӯй асарҳои классикон ва адибони муосир ҷоп гардида, таъминоти китобхонаҳои давлатӣ бо адабиёти тозанаشر то андозае беҳтар гардид ва шумораи мағозаҳои давлатии фуруши китоб ба беш аз 100 адад расонида шуд. Ҳамзамон зимни таҳлили вазъи соҳаи фарҳанг Сарвари давлат таъкид карданд, ки бо вучуди дастоварду пешравиҳои муайян дар ин соҳа, ҳанӯз як силсила масъалаҳои ҷойдоранд, ки ҳаллу фасли онҳо зарур аст. Аз ҷумла, «имрӯз дар мамлакат беш аз 40 осорхонаи таърихиву кишваршиносӣ, ки дорои теъдоди зиёди бозёфтҳои нодир мебошанд, фаъолият менамоянд. Вале аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо барои ободонӣ, таъмиру тармим, таҳкими базаи моддиву техникий онҳо ба қадри кофӣ маблағҳо ҷудо карда намешаванд, ки дар натиҷа шумораи зиёди нигораҳои дорои арзиши баланди илмӣ ва таърихиву фарҳангӣ осеб мебинанд» [9]. Бо дарназардошти ин масъала ба Вазорати фарҳанг ва Академияи илмҳо супориш дода шуд, ки Барномаи мушаххаси таъмиру тармими ёдгориҳои таърихиро таҳия карда, ба ҳукумат пешниҳод намоянд.

Мавриди зикр аст, ки аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ масъалаи ҳифзу гиромидошт ва пешниҳоду сабти ном кардани ёдгориҳои таърихиву фарҳангии Тоҷикистон ба фехристҳои бонуфузи ҷаҳонӣ яке аз масъалаҳои калидӣ дар сиёсати фарҳангии Президенти мамлакат мавқеи устуворро ишғол менамояд. Дар робита ба ин масъала, Сарвари давлат бо қаноатмандӣ изҳор карданд, ки «бо ташаббуси Тоҷикистон ва як қатор кишварҳои дигар соли 2010 тибқи қатъномаи махсуси Созмони Миллали Муттаҳид ҷашни аҷдодиамон – Наврӯзи Аҷам мақоми байналмилалиро соҳиб гашт» [9]. Ҳамзамон дар Паём зикр шуд, ки фарҳанг ва ҳунари воло дар ҳама давру замон ҳамчун василаи муҳими муаррифии халқу кишвар ба ҷаҳониён шинохта шудааст ва боиси қаноатмандист, ки дар даврони истиқлол тавассути дастгирии ҳукумати кишвар санъаткорони тоҷик ба беш аз 50 кишвари дунё сафари ҳунари анҷом дода, фарҳангу ҳунари волои миллати тоҷикро ба ҷаҳониён муаррифӣ карданд [9].

Дар шароити бархӯрди тамаддунҳо ҳифзу истифодаи арзишҳои фарҳангиву ахлоқии миллати тоҷик мубрамиятро касб карда, ҳар як фарди ҷомеаро водор сохт, ки аз решаҳои тамаддуни қадима, забону фарҳанги миллӣ ва оинҳои давлатдорӣ халқи худ огоҳ бошад. Бо тавачҷуҳ ба аҳамият ва зарурати ин масъала, Президенти малакат, дар Паём чунин ибрози андеша намуданд: «Барои эмин мондан аз таъсири манфии раванди фарогири ҷаҳонишавӣ, ..., арзишҳои миллии худро аз таҳдидҳои хатарбори таҳрибкориву тундравӣ ҳифз кардан, ваҳдати миллиро таҳким бахшидан, амнияти суботи ҷомеаи кишварро мустаҳкам намудан, сатҳи огоҳии мардум, хусусан ҷавононро баланд бардоштан аз ҷумлаи корҳои доимӣ ва заҳматталаби сиёсати давлатдорӣ ва фарҳангии мо мебошад» [9].

Масъалаи фавқуззикр дар Паёми навбатии Президенти мамлакат ба Парлумони кишвар (аз 20 апрели соли 2012) низ мавриди баррасӣ қарор гирифт. Дар Паём Сарвари давлат таъкид карданд, ки «...замони мо замони зуҳури фаъоли нерӯҳои таҳрибкор, замони таблиғ ва паҳн намудани ғояҳои тундгароӣ, густариши хатарҳои экстремизму терроризм, ҷиноятҳои муташаккили трансмиллӣ, коҳиши маънавии ҷомеа ва падидаҳои дигари номатлуб низ мебошад. Суръати густариши онҳо ба ҳаддест, ки имрӯз хатари фарсоиши ҷиддии арзишҳои бунёдии сирати инсон – ахлоқ, фарҳангу маънавиёт, масъулияти фардӣ ва иҷтимоӣ торафт аён мегардад» [10]. Ҳамзамон дар Паём қайд шуд, ки фарҳанг дар ҷомеаи башарӣ яке аз воситаҳои муҳими тарбия ва баланд бардоштани сатҳи маърифати мардум, бахусус ҷавонон ба ҳисоб рафта, метавонад дар

ташаккули арзишҳои ахлоқиву маънавии ҷомеа нақши калидӣ дошта бошад. Бо дарназардошти ин, Ҳукумати кишвар ба ин соҳаи муҳимми иҷтимоӣ низ беш аз пеш таваҷҷуҳ зоҳир менамояд [10]. Президенти мамлакат ба нақшу мақоми фарҳанг ҳамчун воситаи муҳимми тарғибу муаррифии таъриху тамаддуни миллати тоҷик ва дастовардҳои Тоҷикистони соҳибистиклол дар арсаи ҷаҳонӣ баҳои баланд дода, қайд карданд, ки «имрӯз аҳли фарҳанги тоҷик чи дар офариниши асарҳои сахнаӣ ва чи дар филмофарӣ бо ҷоизаҳои бонуфузи байналмилалӣ кадр гардида, фарҳангу ҳунари миллии моро ба ҷаҳониён муаррифӣ менамоянд» [10]. Президенти мамлакат, ҳамзамон дар ин Паём дар радифи дигар масоили марбут ба фарҳанг, ба нақшу мақоми китоб ҳамчун сарчашмаи донишу тамаддун ва таҳаввулоти фарҳангиву маънаӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, ишора карданд, ки «Таи чанд соли охир татбиқи барномаҳои муҳими давлатӣ имкон доданд, ки ҳаҷми фонди китобхонаҳои мамлакат рӯ ба афзоиш ниҳода, ниёзи хонандагон дар самти дастрасӣ ба дастовардҳои асри иттилоот ҳарчи бештар қонеъ гардонида шавад» [10].

Дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии кишвар (аз 26 апрели соли 2013) Президенти мамлакат дар робита ба роҳандозии сиёсати давлатӣ андешаҳои худро доир ба ҳадафҳо ва самтҳои асосии рушди давлатдорӣ милли баён намуда, таъкид карданд, ки «ватандӯстиву худшиносӣ ва ифтихори милли, пеш аз ҳама, маънои гиромӣ доштани ҳифз намудани таърих ва анъанаҳои суннатҳои милли мебошад. Мо - тоҷикон таърихи куҳану фарҳанги пурғановат дорем ва аз ин сарвати бебаҳои миллии худ ифтихор мекунем» [11]. Дар ин Паём Сарвари давлат аз баланд шудани сару садоҳое, ки гуё Наврӯз барои мардуми тоҷик ойини бегона аст ва аз нигоҳи дини ислом ҷашн гирифтани он мамнӯъ мебошад, изҳори нигаронӣ карда, бо далелҳои муътамад ба исбот расониданд, ки «Наврӯз ҷашни мубораку ҳуҷастаи мо - тоҷикон ва тамоми мардуми ориёӣ буда, ниёгонамон барои ҳифзи расму русум ва ойинҳои неки он дар мушқилтарин лаҳзаҳои таърихӣ истодагарӣ кардаанд... Ин кашфиёти бузург, ки маҳсули тафаккур ва мушоҳидаҳои аҷодии хирадманди мост, беш аз шаш ҳазор сол қабл аз ин ба вуқӯъ пайваस्ताаст» [11]. Илова бар ин, дар Паём ишора шуд, ки дар баробари арҷгузорӣ ба арзишҳои волои таърихиву фарҳангӣ ба арзишҳои динӣ низ эътибори ҷиддӣ дода шуд. Аз ҷумла, чор маротиба китоби муқаддаси Қуръони карим ба забони адабии тоҷикӣ ҷоп шуда, ба таври ройгон ба мардум тақсим гардид. Инчунин китобҳои «Саҳеҳ»-и Имом Бухорӣ, «Тафсири Табарӣ», «Кимӣи саодат» - и Имом Муҳаммад Ғазолӣ, тарҷумаи «Муснад»-и Имом Абӯҳанифа, «Ҳидояи шариф» - и Аллома Марғелонӣ ва даҳҳо китобҳои дигари динӣ аз ҳисоби бучети давлат нашр шуда, барои баланд бардоштани маърифати динии шаҳрвандони кишвар мусоидат карданд [11].

Дар шароити ҷаҳонишавӣ нақшу мақоми соҳаи фарҳанг ва ташаккули низоми нави он таҷдиди назарро тақозо менамояд. Дар робита ба ин масъала Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии хеш ба Парлумони кишвар (аз 23 апрели соли 2014) таъкид карданд, ки «Тоҷикистон ҳамчун узви ҷомеаи ҷаҳонӣ аз раванди босуръати ҷаҳонишавӣ ва падидаву зуҳуроти мусбату манфии он дар канор буда наметавонад. Вобаста ба ин, мо бояд имрӯз низоми нави рушди соҳаи фарҳангро ташаккул диҳем, ки мазмуну мундариҷаи он ба ташаккули симои нави маънавии инсон таъсири амиқ гузошта, тафаккур, заковати фитрӣ, маънавиёт, майлу рағбати зебоипарастӣ ва ҳунари эҷодгариву анъанаҳои бузурги фарҳангсолории халқамонро инкишоф диҳад» [12].

Дар Паёми навбатии Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ (аз 23 январӣ соли 2015) қайд гардид, ки Ҳукумати кишвар ҷиҳати рушду нумӯи соҳаҳои фарҳангу санъат таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, «дар муддати даҳ соли охир танҳо барои таъмиру таҷдиди ёдгориҳои таърихӣ қариб 3 миллиард сомонӣ равона карда, аксари осорхонаҳо, қасру марказҳои фарҳангӣ, қалъаву шаҳрҳои бостонӣ, макбараҳои

шахсиятҳои таърихиву ирфонӣ ва дигар мероси моддиву маънавии халқомнро азнавсозӣ намуд» [13]. Ҳамзамон дар Паём ишора шуд, ки бо вучуди тадбирҳои то ба ҳол андешидашуда ҳанӯз ҳам баъзе масъалаҳои ҳалталаб, аз қабилӣ костагии фарҳанги гурӯҳҳои алоҳидаи ҷомеа ва гароиши онҳо ба мафкураи бегона мавҷуданд. Инчунин таъминоти муассисаҳои фарҳангӣ бо таҷҳизоту технологияҳои муосир ва амсоли инҳо ҳалли саривақтии ҳудро талаб менамоянд. «Дар ин росто, – қайд намуданд Пешвои миллат, – кинои тоҷик ба рушди ҷиддӣ ниёз дошта, филмҳои ҳозиразамони мустанаду бадеӣ, ки гузаштаву имрӯзро воқеъбинона инъикос намоянд, масъалаҳои муҳимми ҳаёти ҷомеаро тасвир созанд ва ахлоқи ҳамидаву анъанаҳои неки халқомнро тарғиб кунанд, кам ба назар мерасанд» [13]. Дар робита ба ин, Вазорати фарҳанг, Кумитаи телевизион ва радио ва иттифокҳои эҷодӣ вазифадор карда шуданд, ки бо мақсади таблиғи ғояҳои миллӣ, тарбияи зебоипарастӣ ва ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ ҷиҳати таҳияи асарҳои нави саҳнавӣ ва филмномаҳои таърихӣ чораҳои зарурӣ андешанд. Дар баробари ин, Ҳукумати мамлакат вазифадор карда шуд, ки ҷиҳати инкишофи ин санъати муҳим иҷрои барномаи давлатии рушди кинои тоҷикро таҳлил карда, минбаъд ҳамасола барои эҷоду наворбардории филмҳои нав ва тайёр кардани мутахассисони соҳа маблағҳои махсус пешбинӣ намояд. Илова бар ин, доир ба ҳалли саривақтии масоилу мушкилоти соҳа ва рушди он, интиҳобу ҷобачогузори барномаҳо зарур доништа шуд, ки аз ҳисоби намояндагони мақомоти дахлдор ва мутахассисон комиссияи давлатӣ таъсис дода шавад [13].

Дар Паёми навбатии Президенти мамлакат ба Парлумони кишвар (аз 22 декабри соли 2016) дар радиои баррасии масоили гуногуни ҳаёти ҷомеа ба масъалаи фарҳанг ва ҳифзу гирифтани он низ таваҷҷуҳ зоҳир карда шуд. Аз ҷумла Сарвари давлат таъкид намуданд, ки «...гиромидошти арзишҳои фарҳанги милливу умумибашарӣ дар сиёсати давлат мавқеи асосӣ дошта, тамоми муассисаҳои фарҳангӣ, ...вазифадоранд, ки фаъолияти ҳудро доир ба ... ҳифзи мероси гаронбаҳои миллати тоҷик ва муаррифии шоистаи он ба ҷаҳониён тақвият бахшанд» [14].

Вобаста ба тамоюли ҷаҳонишавии фарҳанг, ки ба ҳайси яке аз проблемаҳои глобалии асри XXI арзёбӣ мегардад, дар Паёми навбатии Президенти Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ (аз 22 декабри соли 2017) мақсаду вазифаҳои фарҳанг муайяну мушаххас карда шуданд. Дар ин бобат Президенти мамлакат чунин иброз намуданд: «Дар ин марҳалаи муҳим мақсаду вазифаҳои фарҳанг бештар ба масъалаҳои ташаккули маънавиёт, омӯзиши амиқи таъриху фарҳанги гузаштаву муосири халқи тоҷик, баланд бардоштани ифтихори миллӣ ва ҳисси ватандӯстиву ватандорӣ, инчунин, дар тафаккури мардум ва махсусан, наврасону ҷавонон густариш додани эҳсоси эҳтиром ба муқаддасоти милливу рамзҳои давлатӣ равона мегардад» [15]. Дар идомаи сухани хеш Пешвои миллат ишора карданд, ки аз ҷониби Ҳукумати кишвар дар даҳ соли охир Китобхонаи миллӣ ва Осорхонаи миллӣ бунёд гардида, бинои аксари театрҳои касбӣ ва муассисаҳои фарҳангӣ дар мамлакат, аз ҷумла ду театри академӣ дар шаҳри Душанбе аз таъмири асосӣ бароварда, дар шаҳру ноҳияҳои гуногуни мамлакат беш аз 20 театр ва қасру марказҳои муосиру мучахҳази фарҳангӣ сохта, ба истифода дода шуданд. Барои тайёр кардани кадрҳои соҳаи фарҳанг ду муассисаи таҳсилоти олии касбӣ – Консерваторияи миллӣ ва Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайн таъсис дода, Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати ба номи Мирзо Турсунзода пурра аз таъмири асосӣ бароварда, оркестри мукаммали симфонӣ иборат аз 120 нафар ташкил карда шуд. Дар баробари ин, дар хориҷи кишвар садҳо нафар мутахассисони соҳаи фарҳанг тарбия ёфта, иддае аз онҳо аллакай дар театрҳои касбӣ ва муассисаҳои фарҳангӣ фаъолият карда истодаанд [15]. Бо вучуди ин, қайд гардид дар Паём, ҳоло ҳам нарасидани кадрҳои баландсифати соҳаи фарҳанг мушоҳида мешавад. Дар ин робита, Вазорати фарҳанг вазифадор карда шуд, ки дар доираи татбиқи «Барномаи давлатии

тайёр кардани мутахассисони соҳаи фарҳанг, санъат ва таъбу нашр барои солҳои 2018-2022” мушкилоти ҷойдоштаре бартараф намояд. Илова бар ин, Пешвои миллат барои баланд бардоштани сатҳи маънавиёти ҷомеа ва рушди фарҳанги миллӣ дар назди масъулин вазифаҳои нав гузоштанд: «моро зарур аст, ки фаъолияти муассисаҳои таълимии санъату ҳунар, осорхонаву китобхонаҳо, театрҳо ва марказҳои фарҳангиро беҳтар гардонем, аҳли ҷомеаро ба ин муассисаҳо ҳарчи бештар ҷалб кунем ва бо ин роҳ ба раванди баланд бардоштани сатҳи маърифату маънавиёти аҳли ҷомеа, алалхусус, наврасону ҷавонон, яъне наслҳои ояндасози миллат ва рушди фарҳанги миллӣ тақони ҷиддӣ бахшем» [15].

Дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 26 декабри соли 2018) Президенти мамлакат бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот пешниҳод намуданд, ки солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шаванд [16]. Дар ин робита Ҳукумати мамлакат муваззаф гардид, ки барои муаррифии мавзӯҳои нодири сайёҳӣ, ҳифз, инкишоф ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, ҳайвоноту наботот ва мероси таърихиву фарҳангӣ, фароҳам овардани шароит барои сайёҳии экологӣ, табобатӣ, варзишию шикор ва кӯҳнавардӣ тадбирҳои иловагӣ андешад.

Ҳамзамон дар Паём зикр шуд, ки дар замони соҳибистиқлолии кишвар ба рушди соҳаи фарҳанг ҳамчун таҷассумгари симои маънавии халқ, муттаҳидсозандаи нерӯҳои зехнӣ, баёнгари таърихи гузаштаву муосир, ойину анъана, дигар муқаддасоти миллӣ ва ташаккулдиҳандаи одоби ахлоқи ҳамида эътибори доимӣ дода шуд ва дар ин давра ойину ҷашнҳои миллӣ ва арзишҳои фарҳангие, ки дар давоми асрҳо ягонагии маънавии мардумро ҳифз мекарданд, аз қабилҳои Наврӯз, Мехргон, Сада, Шашмақом, Фалак, атласу адрас, чакан ва монанди инҳо эҳё гардида, бо талошҳои пайвастаи Ҳукумати мамлакат қисме аз онҳо, аз ҷумла Шашмақом ва Наврӯз ба Феҳристи мероси ғайримоддии ЮНЕСКО ва шаҳри қадимаи Саразм, Парки миллии Тоҷикистон ба Феҳристи мероси моддии ташкилоти зикршуда ворид гардиданд. Дар ин маврид Президенти мамлакат қайд карданд, ки «Чанде пеш бо қарори Ассамблеяи генералии ЮНЕСКО боз яке аз намунаҳои беҳтарини ҳунарҳои мардумии мо – чакан ба Феҳристи мероси фарҳанги ғайримоддии башарӣ шомил гардид» [16].

Дар Паёми навбатии Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 26 декабри соли 2019) роҳбарону кормандони соҳаи маориф вазифадор карда шуданд, ки сатҳу сифати таълимро дар ҳар як муассисаи таълимӣ, сарфи назар аз шакли моликияти онҳо ва дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот баланд бардоранд. Илова бар ин, таъкид гардид, ки назорати азхудкунии донишҳои замонавиро пурзӯр гардонид, наврасону ҷавонро ба мутолиаи китобҳои бадеиву илмӣ ташвиқ намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшанд ва ба таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд. Дар ин робита, Президенти мамлакат пешниҳод карданд, ки ба хотири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои тавсеаи тафаккури техникийи насли наврас солҳои 2020 - 2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон карда шаванд [17]. Инчунин дар Паём таъкид шуд, ки «ҳар як фарди бедордил бояд..., ба мутолиаи китоб диққати аввалиндараҷа диҳад ва ҷиҳати баланд бардоштани маърифатнокии худ саъю талош намояд. Чунки тибқи таҳлилҳои вақтҳои охир дур шудан аз китобхонӣ яке аз масъалаҳои нигаронкунанда дар байни хонандагону донишҷӯён ва омӯзгорони онҳо мебошад» [17]. Ҳамзамон доир ба ин масъала Президенти мамлакат дар Рӯзи дониш Вазорати маориф ва илм, роҳбарони муассисаҳои таълимӣ, омӯзгорон ва падару модаронро вазифадор карда буданд, ки муносибати хонандагонро ба хондани китоб ва аз ёд кардани порчаҳои назму наср

чиддӣ назорат кунанд ва барои боло бурдани сатҳи маърифатнокӣ, тавсеаи ҷаҳонбинӣ ва суҳандону суҳангӯ шудани насли ояндаи кишвар тадбирҳои ҷиддӣ ва судмандро ба роҳ монанд [20]. Президенти мамлакат муҳимияти ин масъаларо ба инобат гирифта, дар Паёми мазкур низ роҳбарону масъулони соҳаро вазифадор карданд, ки «сатҳу сифати таълимо баланд бардошта, ҷиҳати боло рафтани савияи донишу маърифатнокии хонандагону донишҷӯён тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ намоянд... Вобаста ба ин, ҳар сол озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ”-ро баргузор намуда, ба он доираи ҳарчи васеътари ҷомеа ҷалб ва ҷиҳати ҳавасмандсозии ғолибон аз мактаб сар карда, то мақомоти маҳалливу марказии ҳокимияти давлатӣ чораҷӯӣ карда шавад» [17]. Дар ин робита Вазорати маориф ва илм, вазорату идораҳои, ки дар сохторашон муассисаҳои таълимӣ доранд, роҳбарони мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадор карда шуданд, ки минбаъд ҳар сол озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ...”-ро аз рӯи се самт: яқум - миёни тарбиягирандагон ва хонандагони муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумӣ; дуҷум - таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ ва сеҷум - дар байни калонсолон васеъ ба роҳ монанд [17]. Дар Паём ҳамзамон Президенти мамлакат оид ба нақшу мақоми китобу китобхона дар ташаккули ҳаёти маънавии ҷомеа ва баланд бардоштани сатҳи донишу ҷаҳонбинии инсон баҳои баланд дода, аз ҷумла таъкид карданд, ки «Китобхонаҳо бояд ба маркази муҳими илму фарҳанг табдил дода шаванд, зеро китоб маҳсули ақлу заковати мардуми соҳибтамаддун, омили асосии ҳифзи фарҳанги миллӣ ва яке аз муҳимтарин воситаҳои маърифатнок кардани аҳли ҷомеа буда, қобилияти суҳандониву суҳанрониро сайқал медиҳад, доираи андешаву тафаккур ва ҷаҳонбинии инсонро васеъ ва ўро ба роҳи дурусти зиндагӣ раҳнамоӣ мекунад» [17]. Вобаста ба ин, ба вазоратҳои маориф ва илм, фарҳанг, сохторҳои илмӣ, роҳбарони вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва муассисаҳои таълимии ҳамаи зинаҳои таҳсилот супориш дода шуд, ки ба хоҳири баланд бардоштани сатҳи маънавиёти аҳоли ҷопи китобҳои бадеиро зиёд намуда, дар як сол хондани на камтар аз панҷ китоби бадеӣ ва ҳифзи асарҳои манзуму мансури адибони гузаштаву муосирро барои калонсолону хонандагон ба роҳ монанд ва иҷрои онро зери назорати қатъӣ қарор диҳанд. Дар ин робита Президенти кишвар аз вазъи нгувори тақсими китобҳои ҷопшуда изҳори нигаронӣ карда, қайд карданд, ки «Дар солҳои 2014-2019 аз ҳисоби Вазорати маориф ва илм қариб 6 миллион нусха ва аз ҳисоби Вазорати фарҳанг беш аз 2 миллион нусха китобҳои бадеӣ ба нашр расидаанд. Вале як қисми онҳо ба гардиш ворид нагардида, то ҳол дар анборҳо нигоҳдорӣ мешаванд» [17]. Вобаста ба ин Президенти мамлакат роҳбарони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳоро вазифадор карданд, ки бо мақсади зиёд кардани фонди китоб барои китобхонаҳои соҳавӣ ва муассисаҳои таҳсилоти умумӣ маблағҳои зарурӣ ҷудо намоянд.

Инчунин дар Паёми мазкур Сарвари давлат дар назди олимону донишмандони тоҷик вазифаҳои пурмасъулият гузошта, даъват ба амал оварданд, ки ҳар чи бехтару бештар мероси таърихӣ маънавии миллати тоҷикро мавриди омӯзишу тарғиб қарор диҳанд. Аз ҷумла таъкид карданд, ки «Бахусус, дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ, ки воридшавии унсурҳои бегонаро ба фарҳанги миллӣ осон гардондааст, рӯ овардан ба таърих ва огоҳ будан аз аслу насаби хеш барои ҳар як фарди миллат, хусусан, насли наврасу ҷавон зарур ва ҳатмӣ мебошад» [17]. Дар робита ба ин масъала, Сарвари давлат ба Ҳукумати мамлакат супориш доданд, ки бо мақсади омӯзиши амиқи таърихи пурифтхори халқи тоҷик шоҳасари Бобочон Ғафуров китоби «Тоҷикон»-ро аз ҳисоби Фонди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп карда, то ҷашни 30-солагии истиқлолияти давлатӣ аз номи Роҳбари давлат ба ҳар як оилаи кишвар тухфа намояд. Вазоратҳои маориф ва илм, фарҳанг ва Академияи илмҳо вазифадор карда шуданд, ки китоби мазкурро ба забонҳои байналмилалӣ тарҷума ва ҷоп карда, нусхаи электронии онро тавассути шабакаҳои иттилоотӣ паҳн созанд.

Президенти мамлакат аҳаммияти илмию маърифатии шоҳасари Бобоҷон Ғафуров «Тоҷикон»-ро дар баланд бардоштани ҳисси худшиносию худогоҳии миллӣ ва ҳифзи хотираи таърихӣ бисёр муҳим арзёбӣ намуда, қайд карданд, ки «...дар шароити кунунӣ, яъне замоне, ки ҳар як фарди ҷомеа ба худшиносӣ ва ҳифзи хотираи таърихӣ худ беш аз пеш ниёз дорад, ҷопи ин шоҳасар ва дастраси тамоми мардуми кишвар гардонидани он ба густариши эҳсоси ватандӯстиву ифтихори миллӣ ва болоравии сатҳи маърифатнокии ҷомеаи мо ҳамаҷониба мусоидат хоҳад кард» [17].

Дар Паём Президенти кишвар оид ба ҳифз ва рушди фарҳанги миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ сухан ронда, қайд намуданд, ки «Ба оламиён муаррифӣ кардани осори илмиву адабӣ ва намунаҳои фарҳанги тоҷикон ҳамчун миллати соҳибмаърифату тамаддунсоз, шаҳрсозу шаҳрдор ва соҳиби девону дафтар аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарини мо ба ҳисоб меравад [17].

Ҳамзамон дар Паём ишора шуд, ки барои таъмини рушди устувори муассисаҳои фарҳангӣ бояд ба ҳалли ҷунин масъалаҳо: таҷдиди инфрасохтор; таҳкими пояҳои моддиву техникӣ; тарбияи кадрҳои соҳа; мусоидат ба раванди ташаккули эҷодӣ ба халқ; истифодаи самарабахши нерӯи фарҳангӣ ва маънавии миллат бештар тавачҷуҳ зоҳир карда шавад. Дар робита ба ин, Сарвари давлат пешниҳод намуданд, ки таҳти сарпарастии Президенти мамлакат озмуни ҷумҳуриявӣ «Тоҷикистон – Ватани азизи ман» ҳар сол баргузор карда шавад.

Ҳамчунин, дар Паём Президенти мамлакат таъкид карданд, ки сиёсатмадорону сиёсатшиносон, фарҳангӣ ва зиёӣни моро зарур аст, ки дар самти фаҳмондадиҳии моҳияти равандҳои муосир, мубориза бо хурофоту иртиҷоъпарастӣ ва тақлид ба расму ойинҳои бегона миёни ҷомеа қорҳои тарғиботиро тақвият бахшида, рисолати сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангии худро дар назди халқу Ватан содиқона иҷро намоянд [17].

Дар Паёми навбатии Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ (аз 26 январи соли 2021) дар радифи дигар масъалаҳои матраҳшуда тавачҷуҳ ба сатҳу сифати таълим ва роҳҳои бештар намудани он зоҳир карда шуд ва Сарвари давлат ёдрас шуданд, ки дар Паёми соли гузашта солҳои 2020 – 2040 «Солҳои омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи илму маориф» эълон гардиданд ва ҷиҳати таъбиқи ин ташаббус аз ҷониби Ҳукумати мамлакат нақшаи ҷорабинӣ барои солҳои 2020 – 2025 қабул карда шуд. Илова бар ин, Президенти мамлакат зарур шумориданд, ки ба хоҳири боз ҳам бештар ба омӯзиши илмҳои риёзӣ ва табиӣ ҷалб кардани наврасону ҷавонон, олимону муҳаққиқон ва устодону омӯзгорон ҳамасола озмуни ҷумҳуриявӣ зери унвони «Илм – фуруғи маърифат» гузаронида шавад. Оид ба ташкилу баргузории озмунҳои қаблӣ «Тоҷикистон – Ватани азизи ман», «Фуруғи субҳи доноӣ китоб аст» ва аз натиҷаи онҳо Сарвари давлат изҳори қаноатмандӣ намуда, қайд карданд, ки «Озмунҳои қаблӣ, ... як нуктаи бисёр муҳимро собит намуданд: дар байни наврасону ҷавонони мо истеъдодҳои нодир ба воя расида истодаанд, ки мо бояд онҳоро ҳамаҷониба дастгириву ҳавасманд гардонем. Умедворам, ки дар озмуни навбатӣ истеъдодҳои наврасу ҷавон донишу маҳорати хешро санҷида, дар оянда барои пешрафти илмҳои риёзӣ ва табиӣ нақши арзишманд мегузоранд» [18]. Ҳамчунин дар Паём, ба Ҳукумати мамлакат, Вазорати маориф ва илм, Маркази миллии тестӣ, ҳамаи соҳтору мақомоти давлатӣ, аз ҷумла роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо супориш дода шуд, ки ғолибони озмунҳоро аз рӯи интиҳоби худашон ба муассисаҳои таҳсилоти олии бидуни имтиҳон қабул карда, барои ҳавасмандгардонии моддиву маънавии омӯзгорон ва падару модарони онҳо тадбирҳои иловагӣ андешанд. «Ҳадафи Роҳбари давлат аз ин ташаббусҳо, – қайд гардид дар Паём, – баланд бардоштани сатҳи саводу маърифатнокии мардум ва дар навбати аввал, наврасону ҷавонон, тақвияти ҳисси миллӣ, ватандӯстиву ватанпарварӣ, ҳувияти миллӣ, арҷгузорӣ

ва омӯхтани забон, таърих, фарҳанги бостонии тоҷикон, тавсеаи доираи донишу ҷаҳонбинии илмиву техникӣ ва рушди илмҳои дақиқу табиӣ дар кишвар мебошад» [18].

Ҳамзамон дар Паём Президенти мамлакат оид ба соҳиби фарҳанги бисёр ғанӣ ва таърихи басо пурифтихори бостонӣ доштани тоҷикон ҳарф зада, ишора карданд, ки танҳо таърихи 5500 – солаи Саразм, ки аз ҷониби олимони сатҳи ҷаҳонӣ, марказҳои муътабари илмии дунё ва созмони бонуфузи байналмилалӣ ЮНЕСКО эътирофу тасдиқ шудааст, далели раднопазир ва бебаҳси қадимӣ будани миллати тоҷик мебошад. Вобаста ба ин, Президенти мамлакат таъкид карданд, ки «Мо ба хоҳири ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ ва таъмиру нигоҳдории онҳо хеле қорҳои созандаро оғоз кардаем ва кӯшиш дорем, ки тавассути созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ мероси моддӣ ва ғайримоддӣ кишварамонро ба аҳли олам ҳарчи бештар муаррифӣ намоем» [18]. Дар баробари ин, қайд гардид дар Паём, вазоратҳои маориф ва илм, фарҳанг ва Академияи миллии илмҳо вазифадоранд, ки ҷиҳати омӯхтани таърих ва мероси маънавии халқи тоҷик тадбирҳои зарурӣ андешида, омӯзиши ҳатмии таърихи халқи тоҷик, забони давлатӣ ва ҷуғрофияи Тоҷикистонро дар муассисаҳои таълимашон ба забони ақаллиятҳои миллии дуруст ба роҳ монанд ва китобҳои дарсиро барои ин муассисаҳо сари вақт таҳия, тарҷума ва дастрас созанд. Ба андешаи Пешвои миллат, тоҷикон яке аз миллатҳои қадимаи дунё ва дорои таърихи беш аз 6000-сола буда, ҳанӯз аз давраҳои бостонӣ соҳиби саводу қалам, девону дафтар, илмдӯсту адабпарвар, давлатсозу давлатдор, меъмору шаҳрсоз, шаҳрдору шаҳрнишин, яъне фарҳангиву тамаддунсоз ва ободкору созанда ба шумор мераванд. Ва бо ифтихормандӣ қайд намуданд, ки «Мо – тоҷикон мероси гаронбаҳову ҷовидонаи ҳанӯз беш аз ҳазор сол қабл ба ёдгор гузоштаи ниёгони худро бе ягон мушкилӣ мехонем, мефаҳмем, барои тарбияи наслҳои навраси халқамон истифода мебарем ва ба мардуми олам муаррифӣ мекунем» [18].

Дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар, ки 21 декабри соли 2021 баргузор шуд, қайд гардид, ки фарҳанг ҳамчун омили асосии тарбияи маънавию ахлоқии ҷомеа ва муаррифғари таърих ҳамеша таҳти таваҷҷуҳи Ҳукумати Тоҷикистон қарор дорад ва аз ҷониби Ҳукумати мамлакат вобаста ба таъриху фарҳанг ва тамаддуни миллати куҳанбунёди тоҷик дар дохили кишвар ва дар арсаи байналмилалӣ иқдомоти зиёде амалӣ гардида истодаанд. Президенти мамлакат эҳёи арзишҳои миллии ва ҳифзу тарғиби ёдгориҳои таърихиву фарҳангиро барои баланд бардоштани рӯҳияи ватандӯстиву ватанпарастӣ ва ҳудогоҳиву ҳештаншиносии мардум, хусусан, наврасону ҷавонон бисёр муҳим арзёбӣ карда, иброз доштанд, ки «Ба шарофати соҳибхитиёрӣ мо арзишҳои бостонӣ ва расму ойинҳои неки миллиамонро эҳё карда, онҳоро ба хоҳири баланд бардоштани ҳудогоҳиву худшиносии ҳамватанонамон ва муаррифӣи шоистаи халқи куҳанбунёдамон дар арсаи ҷаҳон рушд дода истодаем, ки «Шашмақом», «Фалак», Наврӯз, Тиргон, Меҳргон ва Сада аз ҷумлаи онҳо мебошад» [19]. Дар Паём Президенти мамлакат оид ба дастовардҳои назарраси фарҳанги миллии дар даврони истиқлол сухан гуфта, бо қаноатмандӣ изҳор намуданд, ки ифтитоҳи бинои нави Китобхонаи миллии барои 10 миллион нусха китоб, баргузории намоишгоҳҳои байналмилалӣ китоб, озмунҳои гуногун, махсусан, озмунҳои ҷумҳуриявӣ «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», нашри силсилакитоби «Ахтарони адаб» иборат аз панҷоҳ ҷилд, ба ҳар як оилаи кишвар ба таври ройгон дастрас гардидани шоҳасари «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров, таҷлили Рӯзи китоб, бунёди дахҳо театр, қасрҳои фарҳанг, китобхонаҳо, боғҳои фарҳангу фароғат дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат ва сафарҳои ҳунарии аҳли фарҳанг ба дахҳо кишварҳои дунё аз муҳимтарин дастовардҳои даврони истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи фарҳанги миллии ба шумор мераванд [19]. Дар баробари ин, Пешвои миллат хотирнишон сохтанд, ки ҳадаф аз баргузории озмунҳои ҷумҳуриявӣ «Илм – фурӯғи маърифат», «Тоҷикистон – Ватани азизи ман», «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» ва

олимпиадаву озмунҳои гуногун «таквият бахшидани хувияти миллӣ, ҳисси ифтихор аз таъриху тамаддуни бостонии халқамон, боз ҳам баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии мардум, қабл аз ҳама, наврасону ҷавонон, таквияти завқи зебоипарастии онҳо ва пайдо кардани истеъдодҳои нодир аз байни наслҳои ояндасоз мебошад» [19].

Ҳамзамон дар Паём зикр гардид, ки ҳадаф аз ташаббусҳои Тоҷикистон дар баҳши фарҳанг ва маориф дар ҳамкорӣ бо ниҳоди Созмони Милали Муттаҳид оид ба фарҳанг, илм ва маориф (ЮНЕСКО) таҳкими раванди муқолама оид ба ҳифзи мероси фарҳангӣ, муаррифии таърихи қадимаи тоҷикон ва фарҳанги бостониву ғании миллати тоҷик мебошад.

Натиҷаи ҳамкориҳои мутақобила бо ин ниҳод имкон фароҳам овард, ки ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ва намунаҳои барҷастаи унсурҳои мероси фарҳанги ғайримоддӣ халқи тоҷик ба феҳристҳои бонуфузи ҷаҳонӣ сабти ном шаванд. Дар ин робита, Пешвои миллат қайд карданд, ки «Панҷ рӯз пеш аз ҷониби ЮНЕСКО боз як намунаи мероси фарҳанги миллии мо – «Фалак» ба Феҳристи мероси фарҳанги ғайримоддӣ башарият ворид карда шуд. Яъне «Фалак» мисли Наврӯз ҷаҳонӣ гардид» [19]. Ҳамзамон дар Паём Пешвои миллат аз натиҷаи ҳамкориҳо доир ба Рӯйхати муқаддамоти ЮНЕСКО шомил гардидани 9 мавзеи мероси таърихиву фарҳангии Тоҷикистон ва пазируфта шудани пешниҳоди Тоҷикистон оид ба ворид намудани 2500-солагии шаҳраки қадимаи «Таҳти Сангин» ба Рӯйхати ҷашнвораҳои ЮНЕСКО барои солҳои 2022-2023, ёдрас шуданд.

Дар баробари ин, ҳамкориҳои фарҳангии Тоҷикистон бо дигар кишварҳои олам рӯз то рӯз густариш ёфта, сатҳу сифати нав касб намуда истодааст. Аз ҷумла бо ташаббус ва сарпарастии Пешвои миллат ташкил шудани аввалин Намоишгоҳи ниғораҳои нодирҳои Тоҷикистон таҳти унвони «Тоҷикистон – кишвари дарёҳои тиллоӣ» дар Осорхонаи миллии санъати Осиеи «Гиме»-и шаҳри Парижи Ҷумҳурии Фаронса, ки тӯли се моҳ, аз 13 октябри соли 2021 то 8 январи соли 2022 баргузор шуд, намунаи барҷастаи ҳамкориҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Фаронса маҳсуб меёбад. Ба ин муносибат дар Паём Президенти мамлакат ишора карданд, ки «Дар давоми се моҳ таъриху тамаддуни ғании миллати шарафманди тоҷик, мавзеҳои таърихӣ сарзамини мо дар асрҳои гуногун, осори фарҳангиву ҳунармандии қадима ва санъати нотакрори халқи тоҷик ба мардуми Аврупо муаррифӣ мегардад» [19].

Ҳамин тавр, омӯзиши паёмҳои Президенти мамлакат, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки чунин хулосаҳо ҳосил шаванд:

1. Дар даврони истиқлол соҳаи фарҳанг яке аз самтҳои муҳим дар сиёсати иҷтимоии давлат мавқеи устуворро касб кард;
2. Фарҳанг ҳамчун омили асосии тарбияи маънавию ахлоқии ҷомеа ва муаррифгари таъриху тамаддуни миллати тоҷик ҳамеша таҳти таваччуҳи Ҳукумати мамлакат ва баҳусус Пешвои миллат қарор дошт;
3. Таҳти роҳбарии Президенти мамлакат дар даврони истиқлол аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қорҳои мондагору шоёни таҳсин оид ба шинохти таъриху фарҳанг ва тамаддуни миллати қуҳанбунёди тоҷик ва муаррифии шоистаи он дар дохили кишвар ва дар арсаи байналмилалӣ иқдомоти зиёде амалӣ гардид;
4. Ҳар як Паёми Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии кишвар ҳамчун ҳуҷҷати муҳимми сиёсӣ ва барномаи муқаммалӣ бунёди барои рушди устувори соҳаи фарҳанг шароити мусоид фароҳам овард;
5. Паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими рушди қонунгузори соҳаи фарҳанг дар даврони истиқлол мусоидат намуданд;

6. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии кишвар барои таҳияи барномаҳои давлатӣ дар соҳаи фарҳанг ва санъат замина гузоштанд;

7. Дар заминаи паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи муқаррарот нақша-чорабиниҳо чиҳати ҳалли проблемаҳои ҷойдоштаи соҳаи фарҳангу ҳунар тарҳрезӣ шудаанд;

8. Дар паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии мамлакат масъалаҳои муҳими фарҳангу санъати тоҷик, аз қабилӣ омӯзиш ва ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангии моддиву маънавии халқи тоҷик, зиндасозӣю абадигардонии хотираи неки таърихӣ, эҳё ва тармиму таҷдиди ёдгориҳои таърихӣю меъморӣ, таъмиру азнавсозии мамнӯъгоҳҳои таърихӣю фарҳангӣ, ободсозии макбараҳои шахсиятҳои таърихӣю ирфонӣ ва қалъаҳои қадима, барқарор намудани номҳои таърихӣ, таҷлили санаҳои муҳими таърихӣ, чашнҳои миллии Сада, Наврӯз, Тиргон ва Меҳргон, чашни шаҳрҳои бостонии кишвар, гиромидошти чехраҳои мондагори миллат, пешниҳоду сабти ном кардани ёдгориҳои таърихӣю фарҳангии Тоҷикистон ва мероси фарҳанги ғайримоддӣ халқи тоҷик ба феҳристҳои бонуфузи ҷаҳонӣ, густариши робитаҳои байналмилалӣ фарҳангӣ, проблемаҳои муассири соҳаҳои театру кино, муסיқиву суруд, санъати тасвирию дизайн, сатҳу сифати эҷоду интишори китоб, вазъи мутолиаи китоб, фаъолияти ноширӣ, ташкил ва эҳёи шабакаи фурӯши китоб, кори китобхонаву осорхонаҳо, қасрҳои фарҳангу клубҳои деҳот, фаъолияти иттифоқҳои эҷодӣ, муассисаҳои ҳунариву иттилоотӣ, фарҳангиву фароғатӣ ва воситаҳои ахбори умум, ҳунарҳои мардумӣ ва рушди он ва дигар масъалаҳои марбут ба фарҳангу санъати миллий пайваста мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд;

9. Мафҳуму ибораҳои «сиёсати фарҳангии давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон», «истиклолияти фарҳангӣ», «ҷаҳонишавии фарҳанг», «фарҳанг – тақиягоҳи боэътимод дар сиёсати давлатдорӣ», «арзишҳои фарҳангиву ахлоқии миллати тоҷик», «арзишҳои таҳаммулгарой ва оштидиҳии фарҳанги миллий», «арзишҳои бостонӣ ва расму ойинҳои миллий», «анъанаҳои фарҳангсолорӣ халқи тоҷик», «ҳазинаи адабиёти тоҷикшиносӣ», «суннати китобдӯстӣ ва китобофарӣ миллати тоҷик» ва ғайраҳо ифодаи расмӣю ҳудро дар паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии кишвар пайдо кардаанд;

10. Дар заминаи Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии мамлакат соли 2018 – «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ», солҳои 2019-2021 – «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ», солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф», озмунҳои ҷумҳуриявӣ «Тоҷикистон – Ватани азизи ман», «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Илм – фурӯғи маърифат» пешниҳод шудаанд.

11. Афқору андешаҳои судманди Пешвои миллат оид ба масъалаҳои фарҳанги миллий, ки дар паёмҳояшон ба Маҷлиси Олии кишвар бо диди густардаи илмиву таърихӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд - бунёди назариявӣ ва методологии омӯзиши масъалаҳои мубрами таъриху фарҳанги халқи тоҷикро таъйид намуда, ҳамчун роҳнамои муътамад дар таҳияи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, консепсияву барномаҳои давлатӣ ва ташаққули заминаҳои концептуалии осори илмиву тадқиқотӣ нақши муассир гузоштанд;

12. Паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлиси олии кишвар, метавонанд ҳамчун сарчашмаи боэътимоди илмӣ чиҳати омӯзиши назария ва амалияи фанҳои таҳассусӣю соҳаҳои фарҳангу санъат дар муассисаҳои таълимӣю таҳсилоти миёна ва олии касбӣ мусоидат намояд.

1. Паём дар чаласаи якуми якҷояи Маҷлиси Миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 27 апрели соли 2000 // Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷилди 3. – С.348-375.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.04.2002, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/6694>
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 04.04.2003, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/6637>
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 16.04.2005, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/199>
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30.04.2007, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/197>
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 25.04.2008, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/195>
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 15.04.2009, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/194>
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, 24.04.2010, ш. Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/192>
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, 20.04.2011, ш. Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/193>
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20.04.2012, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/1084>
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.04.2013, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/4318>
12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23.04.2014, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/6598>
13. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23.01.2015, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/8136>
14. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2016, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/13739>
15. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2017, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/16771>
16. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2018, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/19088>

17. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, 26.12.2019, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/21975>

18. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26.01.2021, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/25005>

19. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 21.12.2021, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/27417>

20. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори Рӯзи дониш, 01.09.2019, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/21207>

БОЗТОБИ МАСЪАЛАҲОИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ДАР ПАЁМҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ МАМЛАКАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН БА МАҶЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар таҳқиқот инъикоси масъалаҳои фарҳанги миллӣ дар паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф дар заминаи таҳқиқи паёмҳои Сарвари давлат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурӣ ба ҳулосае меояд, ки ҳар як Паём ҳамчун ҳуҷҷати муҳими сиёсӣ ва барномаи муқаммалӣ бунёди барои рушди устувори соҳаи фарҳанг шароити мусоид фароҳам оварда, дар таҳкими рушди қонунгузори соҳаи фарҳанг мусоидат кардааст.

Таҳқиқот нишон дод, ки дар паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии мамлакат масъалаҳои муҳими фарҳангу санъати тоҷик, аз қабилӣ омӯзиш ва ҳифзи мероси таърихӣю фарҳангии моддиву маънавии халқи тоҷик, зиндасозию абадигардонии хотираи неки таърихӣ, эҳё ва тармиму таҷдиди ёдгориҳои таърихӣю меъморӣ, таъмиру азнавсозии мамнӯъгоҳҳои таърихӣю фарҳангӣ, ободсозии мақбараҳои шахсиятҳои таърихӣю ирфонӣ ва қалъаҳои қадима, барқарор намудани номҳои таърихӣ, таҷлили санаҳои муҳими таърихӣ, чашнҳои миллии Сада, Наврӯз, Тиргон ва Меҳргон, чашни шаҳрҳои бостонии кишвар, гиромидошти чехраҳои мондагори миллат, пешниҳоду сабти ном кардани ёдгориҳои таърихӣю фарҳангии Тоҷикистон ва мероси фарҳанги ғайримоддӣ халқи тоҷик ба феҳристҳои бонуфузи ҷаҳонӣ, густариши робитаҳои байналмилалӣ фарҳангӣ, проблемаҳои муассири соҳаҳои театру кино, мусиқиву суруд, санъати тасвирию дизайн, сатҳу сифати эҷоду интишори китоб, вазъи мутолиаи китоб, фаъолияти ноширӣ, ташкил ва эҳёи шабакаи фурӯши китоб, қори китобхонаву осорхонаҳо, қасрҳои фарҳангу клубҳои деҳот, фаъолияти иттифокҳои эҷодӣ, муассисаҳои ҳунариву иттилоотӣ, фарҳангиву фароғатӣ ва воситаҳои ахбори умум, ҳунарҳои мардумӣ ва рушди он ва дигар масъалаҳои марбут ба фарҳангу санъати миллӣ пайваستا мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Қалидвожаҳо: Паём, Президент, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бозтоб, фарҳанги миллӣ, санъати тоҷик, мероси таърихӣю фарҳангӣ, истиклолият.

ОТРАЖЕНИЕ ВОПРОСОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ПОСЛАНИЯХ ПРЕЗИДЕНТА СТРАНЫ ЭМОМАЛИ РАХМОНА МАДЖЛИСИ ОЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В исследовании изучено отражение вопросов национальной культуры в посланиях Президента страны Маджлиси Оли Республики Таджикистан. На основе исследования Послания Главы государства Маджлиси Оли республики автор приходит к выводу, что каждое Послание как важный политический документ и комплексная фундаментальная программа создавали благоприятные условия для устойчивого развития сферы культуры и способствовали усилению развития законодательства в сфере культуры.

Исследование показало, что в посланиях Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли страны постоянно освещались такие важные вопросы таджикской культуры и искусства, как изучение и защита историко-культурного, материального и духовного наследия таджикского народа, возрождение и увековечение доброй исторической памяти, возрождение и реставрация памятников истории и архитектуры, ремонт и реконструкция историко-культурных заповедников, благоустройство усыпальниц исторических и мистических личностей и древних крепостей, восстановление исторических названий, празднование знаменательных исторических дат, национальных праздников Сада, Навруз, Тиргон и Мехргон, празднование древних городов страны, дань уважения выдающимся личностям нации, внесение и регистрация памятников истории и культуры Таджикистана и нематериального культурного наследия таджикского народа в престижных мировых реестрах, расширение международных культурных связей, актуальные задачи театра и кино, музыки и песни, изобразительного искусства и дизайна, уровень и качество книготорчества и издания, состояние книгочтения, издательская деятельность, организация и возрождение сети книгопродажи, работа библиотек и музеев, дворцов культуры и сельских клубов, деятельность творческих союзов, художественно-информационные, культурно-зрелищные учреждения и средства массовой информации, народные промыслы и их развитие и другие вопросы, связанные с национальной культурой и искусством.

Ключевые слова: Послание, Президент, Маджлиси Оли Республики Таджикистан, отражение, национальная культура, таджикское искусство, историко-культурное наследие, независимость.

DISCUSSION OF ISSUES OF NATIONAL CULTURE IN THE MESSAGES OF THE PRESIDENT OF THE COUNTRY EMOMALI RAHMON TO MAJLISI OLI OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The research considers the reflection of national and cultural issues in the message of the President of the country to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan. Based on the research of the Message of the President of the country to the Majlisi Oli of the Republic, the author comes to the conclusion that each Message as an important political document and a comprehensive constructive program contributes to the sustainable development of culture and legislation.

The study showed that the messages of the President of the Republic of Tajikistan to the Majlisi Oli of the country constantly covered such important issues of Tajik culture and art as the study and protection of the historical, cultural, material and spiritual heritage of the Tajik people, the revival and perpetuation of good historical memory, the revival and restoration of historical monuments and architecture, repair and reconstruction of historical and cultural reserves, improvement of the tombs of historical and mystical figures and ancient fortresses, restoration of historical names, celebration of significant historical dates, national holidays of Sada, Navruz, Tirgon and Mehrigon, celebration of the ancient cities of the country, tribute to the outstanding personalities of the nation, introduction and registration of historical and cultural monuments of Tajikistan and intangible cultural heritage of the Tajik people in the prestigious world registers, expansion of international cultural relations, urgent

tasks in the areas of theater and cinema, music and song, fine arts and design, the level and quality of bookmaking and publishing, the state of book reading, publishing activities, organization and revival of the book sales network, the work of libraries and museums, palaces of culture and rural clubs, activities of creative unions, artistic and informational, cultural and entertainment institutions and mass media, folk crafts and their development and other issues related to national culture and art.

Key words: Message, President, Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, reflection, national culture, Tajik art, historical and cultural heritage, independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Фирдавс – номзади илмҳои таърих, муовини декани факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121; Тел.: (+992) 918 81 84 70; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Сведения об авторе: Шарифзода Фирдавс – кандидат исторических наук, заместитель декана исторического и юридического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121; Тел.: (+992) 918 81 84 70; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Information about the author: Sharifzoda Firdavs – Candidate of Historical Sciences, Deputy Dean of the Faculty of History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121; Ph.: (+992) 918 81 84 70; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

ТДУ 37точик+008+39точик+72точик
ТКБ 71.0+71.4 (2точик)+63.5(2)+85точик

ТАХТИ САНГИН – ШАҲРКАДАИ МАЪОБИД

Сафаров Мунаввар

Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

Шаҳраки “Тахти Сангин” дар масоҳати 8 гектар доман паҳн кардааст. “Тахти Сангин” ном гирифтани онро олимон бо он сабаб мақбул донистаанд, ки, девору раҳравҳо ва сутунҳои бузурги он аз санг бино ёфтаанд. Шаҳрак аз шимолу ҷануб бо деворҳои ғавс ихота гардидааст. Деворҳои баланди мустаҳкамҳои сангӣ аз ду қабат иборат буда, қисми болоӣ 4 метр, қисми поёнӣ 3 метр, ғавсии деворҳо 2,2 метр бо сутуну кунгура ва ҳалқаҳои зерсутуни сангин сохта шудааст.

“Тахти Сангин” бо «Ҳазинаи Амударё», ё «Ҷавоҳироти Окс» дар ҷаҳон маъруф аст. Он иборат аз коллексияи ҷавоҳироту тангаҳои тиллоӣ ва нуқрагин (1300 номгӯй) аст, ки соли 1877 аз ҷониби тоҷирони бухорӣ дар Қабодиён (Тахти Кубод) харидорӣ шудааст. Тоҷирон аз сокинон дар бораи ин бозёфт хабардор шуда онро харидорӣ намудаанд. Минбаъд, тоҷирони бухорӣ, ки барои тичорат сӯи Ҳиндустон равона буданд, ният доштанд, ки ба заргарони ҳинд «Ҳазинаи Амударё» -ро фурӯхта даромад мекунанд. Савдогарон дар роҳ аз ҷониби кӯчиёни дашти Пешовар ғорат шуданд. Ба яке аз савдогарон муяссар гардид, ки ба капитани сарҳадӣ Ф. Бартон арз намояд. Бартон бо ду нафар ҳамкораш шабона ба ғоре ворид шуд, ки ғоратгарон молҳои дуздидаро байни ҳам тақсим мекарданд. Дар натиҷаи задухурд ғоратгарон захмӣ шуда, фирор карданд. Онҳо рӯзи дигар ҳазинаро оварда ба соҳибонаш супурданд. Савдогарҳо ба

Бартон барои ин хидматаш як дастпонаи тиллоӣ тухфа мекунад. Савдогарон хазинаро ба тоҷирони шаҳри Равалпинди мефурӯшанд. Дар Ҳиндустон аксарияти ҷавоҳироту тангаҳои хазина аз ҷониби амалдорони бритониёгӣ харидорӣ шуда, баъд аз чандин сол моли музейи Британия, ки дар шаҳри Лондон воқеъ аст, гардидаанд. Овозаи ёфт шудани хазина ба тамоми ҷаҳон паҳн шуд. Ҳама ганҷурхоҳони дунё ба ҷониби Бухорои Шарқӣ - Ҷануби Тоҷикистони имрӯза бо ҳавасу тамаъ менигаристанд. Аз рӯи баъзе маълумот аз ин ҷо муҷассамаҳои тиллоӣ низ ёфтаанд. Чунончи Н. И. Майев сармуҳаррири маҷаллаи “Ведомости Туркистан” ҳанӯз соли 1879 бо таҳаллуси Ф. Жуков навиштааст, ки назар ба гуфти сокинони маҳаллӣ аз зеро ахлоттӯдае муҷассамаи тиллоӣ паланг ва дигар ашёҳои зарринро ёфта, сипас ба ҳиндувони Бадахшон бо нархи қимат фурӯхтаанд.

Номи «Хазинаи Амударё»-ро ба бозёфтҳои шаҳракаи “Тахти Сангин” муҳаққиқи англис О. М. Далтон гузоштааст. Ба пиндошти ӯ, дар давраи баъди харидорӣ намудани моли «Хазинаи Амударё» дар Қабодиён ва то моли музейи Британия гардидани ин бозёфтҳо шояд молҳои дигар низ ёфт шуда бошанд. Аксарияти ҷавоҳироту тангаҳои тиллоӣ ва нуқрагини (1300 номгӯӣ) коллексияи хазина ба бозёфтҳои Бохтари Шимолӣ тааллуқ доранд.

Бобочон Ғафуров дар китоби хеш «Тоҷикон» менависад, ки «истеъдоди санъаткории Бохтариёни қадим, хунари ҳайратафзои онҳо дар бисёр ашёи «Дафинаи Амударё» ба таври барҷаста муҷассама гардидааст. Чунончи аробаи дучарҳаи ҷангии тиллоӣ, ҳайкалчаи нуқрагии одам, сафҳаи тиллоие, ки дар рӯи он сурати барҷастаи одам кашида шуда, либос ва аслиҳаҷоти ӯ бо тамоми ҷузъиёташ тасвир ёфтааст. А. Каннингем чунин мепиндошт, ки ин хазинаи хусусии кадом як ашрофи бохтарист. Ба ақидаи Р. Гиршман Дафинаи Амударё як қисми хазинаи маъбади машҳури дар Бохтар будаи Анахито аст, ки эҳтимол дар вақти ҳамлаи қушунӣ Искандари Мақдунӣ ва ё Салҷуқӣ хароб гардида бошад. Ба андешаи Бобочон Ғафуров «Дафинаи Амударё» барои омӯзишу тадқиқи ақидаҳои динию ҳуруфотии халқҳои қадими Осиёи Миёна аҳамияти қалон дорад. Гуфтан мумкин аст, ки дар ин дафина беш аз ҳама анъанаи санъати бохтарҳо ва сақоиҳои кучманҷӣ акс ёфтааст. Вале масъалаи тавзеҳи этникӣ ва маданияи ин дафина ҳануз масъалаи баҳснок мебошад [1, с. 92-93].

Натиҷаи кофтукови бостоншиносии нишон дод, ки дар шаҳраки “Тахти Сангин” маъбадҳои ёфт шуданд, ки ҳам ба оташкадаи зардуштӣ ва ҳам ба дини буддоӣ ва ҳам ба бисёрхудоӣ (худованди об - Вахшу) тааллуқ доранд. Ин нуқта дар китоби Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Тоҷикон дар оинаи таърих” хеле рушан ифода ёфтааст. Дар фосилаи тӯлонии Роҳи бузурги абрешим шаҳрҳо қомат меафрохт, баробари тиму тоқҳои тоҷирон ва бозору растаҳои савдогарон боз ибодатхонаву обидаҳои буддоӣ, насронӣ ва зардуштӣ бунёд гардида, таъсири мутақобилаи ин динҳо ба якдигар меафзуд. “Шоҳроҳи абрешим худоён ва паямбарони тариқатҳои гуногуни диниро ба ҳам наздик месохт. Ҳурмузду Аноҳито Зевсу Апполон, Буддою Вишну бо маъбаду муҷассамаҳои муҳташами хеш дар канори ҳам мақом доштанд. Ва дар Бохтару Суғд баробари оташкадаҳои зардуштӣ маъбадҳои худоёни юнонӣ ва буткадаҳои юнонӣ амал мекарданд. Дар санъати ҳайкалтарошӣ ва меъмории аҳди давлати юнониасоси Бохтар муҷассамаи худоёни бохтарӣ пойсутун ва сарсутунҳои бо услуби юнонӣ асосёфта нуфуз пайдо мекунад. Бозёфтҳои Вахш дар Тахти Сангин, ки ба номи “Хазинаи Ому” машҳур аст, далели бевоситаи таъсири мутақобилаи санъати ориёӣ ва эллиний шуда метавонад” [9, с. 185].

Бешубҳа, дар хазина дар тӯли асрҳои IV-I то милод ашёҳои зиёди беназиру қиматбаҳо ҷамъоварӣ шудааст, ки соли 1877 дар натиҷаи боришоти зиёд ва дамидани дарёву шустани хоктеппа шояд об қисми зиёди онҳоро бо худ бурда бошад андаке дар соҳилҳо гузошта. Чуноне ки маълум аст, миқдори ганҷинаи хазинаро муайян кардан душвор аст. Ҷаъ миқдор аз он ба дасти мардуми гуногун афтод, ки ба манфиати худ

истифода бурданд. Дар ин масъала ба ақидаи Шоҳзамон Раҳмон розӣ шудан мумкин аст. “Ҳамин қадар ҳам, ки аз Ҳазинаи Амударё ба даст омада дар осорхонаи Британияи Кабир маҳфуз мебошад, шукр гуфтан ба он мардум ва аҳсану офарин хондан кам аст. Агар ҳазина то англисҳо намерасид, кӣ медонад, аз ганҷур то имрӯз осоре буд ё не? Ҳамин Ҳазинаи Амударё буд, ки Қубодиён ба кулӣ набошад ҳам, як андоза омӯхта шуда, гузаштаи дури таърихию фарҳангиаш равшан гардид” [8, с. 106].

Инчунин, мувофиқи тадқиқоти таърихшинос И. Р. Пичкина «Ҳазинаи Амударё» аз ганҷинаҳои “Маъбади Окс”, ки дар охири асри IV то мелод бунёд шудааст, иборат аст. Ганҷинаҳои маъбади Окс аз инъому бахшишҳои сокинон ба маъбаду худованди Окс (Вахшу) ба вучуд омадааст. Дар ин гачинаҳо инъому бахшишҳои бохтариҳои қадим, юнониён (маданияти элинҳо) ва давраи кушонийн маҳфузанд. Чунки “Маъбади Окс” муддати дер, тахминан то асри I мелодӣ вучуд дошт.

«Ҳазинаи Амударё», ё «Ҷавохироти Окс» дар осорхонаи Британия ва осорхонаи Викториа ва Алберти Англия маҳфуз аст [2, с. 17].

Ҳанӯз солҳои 1928 таҳти роҳбарии Б. П. Денике ва соли 1956 таҳти роҳбарии А. М. Менделштам тадқиқот гузаронда шуд. Аз соли 1976 Игор Пичикян ва Борис Литвинский дар партави “Экспедитсияи бостоншиносии ҷануби Тоҷикистон”-и шуъбаи Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва этнографии Тоҷикистони Академияи илмҳои Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон кофтукови ҳамачонибаи маъбад ва ҳудуди атрофи он оғоз ёфт, ки то соли 1991 то парокандашавии Иттиҳоди Шӯравӣ давом кард ва дар натиҷа ҳимояву посбонии ин ёдгори барқарор карда шуд. Ҳисобот оид ба кофтуков ба забони русӣ дар се ҷилд дар давоми солҳои 2000-2010-ум ба таъб расид. Таҳти роҳбарии И. Р. Пичикян дар қисми шимоли шаҳраки “Таҳти Сангин” ибодатхонаи ҷомеъӣ ёфтанд, ки толораш 12x12м. буда, сақфаширо чор сутун нигоҳ медошт. Ҳучраҳо васеу барҳаво буда, деворҳо аз санги сафед сохта шудаанд. Аз толору ҳамгашти даҳлез ва чуқуриҳои алоҳида беш аз 3000 маводу танга ёфт шуд. Масалан дар ҷилди шамшер, ки аз устухони фил сохта шудааст, расми шер хеле бомаҳорат кашида шудааст, ки аз пойҳои оҳу доштааст. Сари гов дар қисми поёни ҷилд тасвир ёфтааст. Ҳамчунин тасвириҳои шикори ду сайёди камонкаш, ҷуссаи рӯбоҳу гусфанду харгӯшон, омодаи ҳучум шудани модашер баҳри дифоъи фарзандонаш ба савораи асп, ки тимсоли Искандари Мақдунист ва дар сар тоскулоҳи душоҳа дорад, меҳроби сангии, муҷассамаи писари найнавоз, ки Атроксос сохтааст, хеле зебо ва ҷолиб буда, ин ҳам ба Ҳудованди Амударё эҳдо шудааст. Баъзе муҷассамаҳои шоҳону саркардаҳои аз гилу гач сохташуда, ҳамчунин дурахши тимсоли Диадемаи тиллоӣ аз санъати баланди он замон гувоҳи медиҳад. Ҳамаи ин осори ёфтшуда ба замони бохтарию юнонӣ ва замони Қушонийн рост омада, аз ҳодисаҳои зиёди сиёсӣ, рушди баланди истехсолот ва фарҳанг башорат медиҳад [12].

“Таҳти Сангин” шаҳраки қадимӣ буда, дорои маводи зиёди таърихию бостоншиносист. Он росткунҷа (200x250) буда, алҳол хароб аст ва намунаҳои зиёди зиёди сутуну тоқчаҳо, девор, таҳсутуну болорҳои сангин гӯё ҳамин ҳозир тарошида шуда бошанд, ҳар кучо парешон хобидаанд. Ҳазорҳо сол муқаддам одамон бо ақли расову фаросати олий барои ҷомеа чӣ осоре аз худ ба ёдгор мондаанд [3].

Минбаъд ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ба кофтукови бостоншиносӣ ҳалал расонд. Соли 1998 то соли 2010 Анжелина Дружинина дар партави Академияи илмҳои Тоҷикистон кофтуков гузаронд ва ҳисоботи пешакиаш дар бюлетени Осорхонаи Мико ба таъб расид. Гурӯҳи бостоншиносони франсузӣ-тоҷикӣ бо роҳбарии Матилдо Гелде аз Маркази миллии илмӣ-тадқиқотии фаронсавӣ соли 2013 хостанд, ки кофтуков гузаронанд. Вале бо сабаби муноқиша ва мушкилоти амниятӣ дар Афғонистон танҳо соли 2014 як маротиба кофтуков гузаронида шуду ҳалос. Аксари бозёфтҳои маъбад ва ҳудуди назди он дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон ҳифз карда мешавад. Шоҳзамони Раҳмон муаллифи китоби “Қубодиён сарзамини Тус ва Рашқиқамар” оид ба аҳамияти

Хазинаи Амударё менигорад, ки он ганчинаи беамсоли мардумони Бохтар, накши дастони хунармандони ин сарзамин, парвози хаёлу андешаҳои бемонанд аст, ки дар фулузот-тиллоу нукра, олоти маъданиву сангӣ ва деворҳо насб шудаанд. Ба ақидаи муаллиф Хазинаи Амударё ба мисли “Авесто”, “Шоҳнома”, “Тоҷикон” аҳамият ва қурбу манзалаат дорад. Инҳо таърихи қуханро дақиқ инъикос мекунанд. Дар онҳо пайванди маънавии форситаборони дунё, Руму Юнон, ҳамфиқриву ҳамдастӣ бо Ҳинду Чин, илму фарҳанги дигар халку миллатҳои мутамаддин инъикос шудааст, бозёфт, осори арзишманди тамаддуни ориёӣ, олитарин намунаи миллии бохтарист, ки дар асрҳои 5-3 то милод аз аҷдоди қаёнӣён боқӣ мондааст [8, с. 104].

Оид ба мансубияти “Хазинаи Ому” дар байни муаррихону бостоншиносон фикру андешаҳои мухталиф вучуд дорад. Аллома Бобоҷон Ғафуров дар китоби хеш “Тоҷикон” менависад, ки А. Каннингем чунин мепиндошт, ки ин хазинаи хусусии кадом як хонаводаи ашрофи бохтарист. Р. Гиршман фарзияе пеш ниҳод, ки “Дафинаи Амударё” як қисми хазинаи маъбади машҳури дар Бохтар будаи Анохито аст, ки эҳтимол дар вақти ҳамлаи қўшуни Искандари Мақдунӣ ва ё Салҷуқи 1 хароб гардида бошад. Ин фарзияро Р. Бэрнетт, ки зимнан санаи дертари анҷоми таҳнишасти дафинаро (асри 11 пеш аз милод) пешниҳод кард тарафдорӣ намуд. Бояд қайд кард, ки Р. Бэрнетт дар санагузориҳои худ, алалхусус, ба фикри В. В. Тарн бобати набудани тилло дар Бохтар таъя мекунад. Аммо ин ба ҳақиқат рост намеояд, зеро осори қонҳои тилло дар Бохтар боқист. Баъзе олимони Ғарб исбот мекунанд, ки дар хазинаи бисёр ашёи аз хорича оварда мавҷуд аст. Вале ба ақидаи Бобоҷон Ғафуров аксари бозёфтҳои маснуоти бохтарист. “Истеъдоди санъаткории бохтариёни қадим хунари заргарии ҳайратафзои онҳо дар бисёр ашёи “Дафинаи Амударё” ба таври барҷаста мучассам гардидааст. Чунончи аробаи дучархаи қангии тиллоӣ, ҳайкалчаи нукрагии одам, сафҳаи тиллоие, ки дар рӯи он сурати барҷастаи одам кашида шуда, либос ва аслиҳаҳои ӯ бо тамоми ҷузъиёташ тасвир ёфтааст, бозубанди тилло, ки нугҳои он ба шакли сари буз зиннат дода шудааст, мучассамаи тиллоии гавазн ва бисёр чизҳои дигари моҳирона сохташуда ба гуфтаи боло далолат мекунанд” [1, с. 92]. Дар ин ҷо ақидаи Р. Гиршманро дар бораи он, ки “Дафинаи Амударё” як қисми хазинаи маъбади машҳури дар Бохтар будаи Анахито аст, тасдиқ кардан мумкин аст. Вале хароб гардидани шаҳрада ва ғорат гардидани он дар вақти ҳамлаи қўшуни Искандари Мақдунӣ аз эҳтимол дур аст. Зеро дар байни бозёфтҳои сари аз оҷ сохташудаи Искандари Мақдунӣ низ ёфт шуд, ки далели ба хазинаи маъбади ҳудои об-Вахшу ҳадя шудани он аз тарафи ҳуди Искандар ва ё муқаррабони он аст. Ғайр аз ин ривоятест, ки зани дӯстдоштаи Искандар-Раксана – Рухшона гуё ба бемории асма гирифта буд. Табибон ба ӯ як муддат табобат ва зиндагиро дар макони хушобу ҳаво-ҷое, ки ду дарё ба ҳам меомезанду аз оксиген бой аст тавсия доданд. Аз рӯи мантиқ онҳо ба ин шаҳрада аз дари сулҳу осоиш ворид шуданд. Зеро дар ин ҷо ҳам оташкадаи зардуштӣ ва ҳам маъбади ҳудои об-Вахшу ҷойгир буд. Агар Рухшона Ахуромаздуро мепарастид, Искандар ба ҳудоёни худ эътиқод дошт. Бинобар ин тибқи анъана ба маъбадгоҳҳо ашёҳои қиматбаҳо аз ҷумла сари аз оҷ сохтаи Искандарро ҳадя карданд.

Чунин муносибати бозғиромона ва ҳифзу ҳимоя нисбат ба маъбадгоҳҳои ханӯз Куруши Кабир пеш гирифта буд. Ба қавли муаррихони аҳди қадиму қадид Куруши Кабир пеш аз ҳучум ба Бобул соли 539 қабл аз милод тарғиботчиёни сиёсати худро ба он ҷо интиқол дода, намояндагони миллату мазҳабҳои азияткашидаро ба империяи Ҳахоманишиён дилгарм месохт. Куруши Кабир, алалхусус нисбат ба миллати Бани Исроил, ки аз замони Бахтуннаср дар асорати давлати Бобул буд, меҳрубонӣ ва инояти зиёде кардааст. Ӯ ашёҳои гаронбаҳо ва зарфиёти тиллоиву нукрагинро, ки ҳангоми хароб намудани маъбади яҳудиён дар Байтулмақдас ғорат шуда буд, ба ибодатхонаи яҳудиён бозгардонд. Куруши Кабир маъбадҳои Бобулистон, Ошур ва Эламро таъмир намуда, ба онҳо назру ниёз ва қурбонҳои зиёде нисор месохт, халқиятҳои мухталифро

барои баргаштан ба ватани аслиашон рухсат меод [9, с. 100]. Чуноне ки Пешвои миллат ишора кардаанд дар аҳди қадим ба маъбадҳо эҳтиром қоиладар буданд ва ба ҳазинаи онҳо ашёҳои қиматбаҳо эҳдо мекарданд.

Мо метавонем дар ин бобат чандин мисолҳоро аз таърихи пеш аз ислом ва баъди ислом орам. Ривоятҳои таърих гувоҳи медиҳанд, пайдоиши чашмаи Замзам ба Исмоилу модараш Ҳочара-зани Иброҳим паёмбар иртибот дорад, ки баъдан Каъба-Хонаи Худоро Паёмбар Иброҳим бо писараш Исмоил бино карданд. Бо гузашти садсолаҳо дар Хонаи Каъба бутҳоро ҷой доданд ва онҳоро парастид карданд. Бути асосӣ Хубал буд. Рӯ ба рӯи Ҳачару-л-асвад ду бут ба номи Асоф ва Ноила меистод. Тарихчи ин ду бутро чунин мегуфтанд: Марде ба номи Асоф фарзанди Суҳайл ва зане ба исми Ноила духтари Зиёб достони ишқашон боло гирифт. Рӯзе даруни Каъба беихтиёр якдигарро дар оғӯш гирифтанд ва чун он аз роҳи шахват буд, ҳамон гоҳ санг шуданд. Мардум ин ду мучассама ро ба намунаи интиқоми илоҳӣ нигоҳдорӣ карданд. Кам-кам онҳоро парастид намуданд ва фикри дунболаи онро аз ёд бурданд. Дар ҳақиқат ишқбозии онҳоро дӯст доштанд ва охируламр ҳамонро парастид карданд! Онҳо бо абзор ва ороишоти тиллоӣ мучаҳҳаз буданд. Чашмаи Замзам низ дар зери қуму рег пинҳон монд. Муаррихон чунин ҳаде мезананд, ки дар нимаи дуоми асри VI пешвои қабилаи Қурайш Абдулмуталлиб - бобои Паёмбар Муҳаммад (с) пас аз дидани хоб дар назди Каъба се рӯз ба кофтани ҷоҳи Замзам машғул шуд. Аз он ҷо ду мучассамаи оҳу ва шамшеру сипарҳои тиллоӣ ёфт ва аз зери тобасанге оби чашмаи Замзам намоён шуд. Зимни тақсмот охувони тиллоиро ба Хонаи Каъба ва ҳиссаи худ - сипару шамшерҳои тиллоиро низ ба он бахшид [10].

Тули асрҳо Хонаи Худо дар Макка ва Масҷиди Набавӣ дар Мадина чандин маротиба бозсозӣ ва тавсеа ёфт. Охири тавсеаро Ходими Ҳарамайни Шарифайн малик Салмон ибни Абдулазиз анҷом дод ва тибқи он масоҳати Масҷид – ул – Ҳаром 1.5 миллион метри мураббаъро ташкил кард, ки ғунҷоиши 1,8 миллион намозгузоро дорад. Дар Масҷиди набавӣ низ ҳади аксар то як миллион нафар намоз мегузоранд. Бояд зикр намоём, арзиши ин лоиҳа 80 миллиард риёли саудӣ баробар ба наздики 21 миллиард доллари амриқоӣ буда, бузургтарин лоиҳаи васеъгардонии Ҳарамии Макка дар 14 аср аз замони садри Ислом мебошад.

Масалан то имрӯз ҳар сол ҷодари сиёҳи Хонаи Худоро, ки қимати баланд дорад, иваз мекунанд. Тибқи маълумоти собиқ сафири Шоҳигарии Арабистони Саудӣ дар Қумхурии Тоҷикистон, доктор Абдулазиз ибни Муҳаммад Албодӣ, Ҳукумати Шоҳигарии Арабистони Саудӣ дар ҷорҷӯби сарпарастии Масҷид-ул-ҳаром ва ободии он 44 сол пеш дар Маккаи мукаррама корхонаи таҳассусиеро барои истехсоли ҷодари сиёҳи Каъба бунёд намуда буд, ки ҳар сол онро таҷдид менамоянд. Арзиши он наздик ба 6 миллион доллар аст. Дар корхонаи мазкур беш аз 240 нафар кор мекунад. Ин ҷодар ҳар сол як маротиба ҳангоми фаризаи ҳаҷ, баъди он, ки хоҷиён ба Арафот мебароянд, иваз карда мешавад. Ҷодари сиёҳ аз матои ҳарири табиӣ ва холиси ранги сиёҳ сохта шуда, сатҳи он 658 метри мураббаъ, баландиаш 14 метр ва дарозии он 47 метр мебошад. Барои дӯхтани ҷодари Каъба 670 килограмм абрешими табиӣ ва наздик ба 280 килограмм тиллоӣ холис сарф карда мешавад [11].

Чуноне ки далоил ва ривоятҳои таърихӣ нишон медиҳанд, инсоният аз офариниш то имрӯз дар тамоми динҳо дар маъбуди масоҷид Офаридгорро мепарастиду беҳтарин ва қиматбаҳотарин ашёву амволи худро мебахшид. Масалан то имрӯз мусалмонон беҳтарин моли худро аз қабили гову шутуру бузу гусфанд дар Иди Қурбон қурбонӣ мекунанд. Дар ин бобат мисолҳои зиёде овардан мумкин аст. Бинобар ин бо итминон метавон гуфт, “Ҳазинаи Ому” ҳиссае аз ҳамон дафинаи маъбади Худои об- Ваҳшу мебошад, ки ба замони бисёрхудой рост меояд.

Бояд як нуктаи муҳимро тазаққур дод, ки ҳанӯз аз замони қадим мавзеи якҷояшавии дарёҳоро дар динҳо ҷойи муқаддас мешумориданд ва маъбадҳо бино

мекарданд. Ба ақидаи олими таърихшинос Рочерс қавмҳои қадимаи асри охани шимолу ғарбии Аврупо ҷои омезиши рудҳоро муқаддас медонистанд. Мардуми славянӣ то дини масеҳӣ дар ин гуна мавзев маъбади секунҷа бино карда, дар он ҷо одамонро қурбонӣ мекарданд ва дигар маросимро ба ҷо меоварданд. Дар Нижний Новгород Ока бо Волга омезиш меёбад ва дар назди он Ҷомеи муқаддаси Александр Невский воқеъ гардидааст.

Дар асотири Эрони бостон Аредвисура Аноҳита номи олиҳаи обҳо буда, дар “Обоняшт”-и Авесто ситоиш ёфтааст. Ҳамчунин зикр шудааст, ки Аредвисура Аноҳита ҳамеша ба шахсони пешкашоваранда комёбӣ мебахшад. Ҳушанги пешдодӣ ба ӯ сад аспу ҳазор гову даҳ ҳазор гӯсфанд пешкаш овард ва аз Аноҳита талаб кард, ки ӯро бузургтарин шахриёри ҳамаи кишварҳо гардонад. Аноҳита ӯро комёбӣ бахшид. Ҳамин тарик, ӯ ба Ҷамшед, Фаридун, Гаршоспи Наримон, Ковус Кайхусрав, Тус ва дигарон, ки наздаш пешкашҳо оварда буданд, муродашонро ҳосил намуда, комравой бахшид. Дар тасаввуроти асотирии хоразмиёну бохтариён Вахш (ба юнони Оксус) эзади ҳомии дарёи Ҷайхун ба шумор мерафт. Олими бузурги тоҷик Абурайҳони Берунӣ дар “Осор-ул-боқия” навиштааст, хоразмиён дар рӯзи даҳуми моҳи баҳман иде доранд, ки “Вахшанком” ном дорад ва Вахш номи фариштаест, ки ба ҳама обҳо, махсусан ба наҳри Ҷайхун муваккал аст. Академик Бобоҷон Ғафуров ба сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ така карда, дар китоби хеш “Тоҷикон” овардааст, ки дар маъхазҳои ҳиндӣ “Вахшу” гуфта, Амударё дар назар дошта шудааст. Дар санги кандакорӣ осорхонаи Калкатта чунин дуоро ҳаққокӣ кардаанд: “Вахш худои якҷаву ягона” [7, с. 28].

Дар индуизм низ дар ҷойи якҷояшавии ду руд ҳаҷ мекарданд ва ғусли таъмидро ба ҷо меоварданд. Чунончи дар шаҳри Праграҷ дарёи Ҷамна, ки ба Ганг мерезад, ин маросимро ба сомон мерасонанд.

Чунин ҷойи муқаддас дар Ҷумҳурии Ироқ низ вучуд дорад. 84 километр дар самти шимолӣ Басра шаҳри Қурна воқеъ гардидааст, ки дар он ҷо рӯдҳои Дачлаву Фурот ба ҳам мепайванданд. Мувофиқи устура гуё дар ин ҷо Дарахти Одам (Шачарату-ул-Одам) ва Ҷаннати Адн вучуд доштааст. Соли 1987 замоне ки дар Ироқ ба ҳайси тарҷумон ифои вазифа доштам он ҷойро тамошо кардам. Сайёҳони зиёде ба он ҷо, ки манзараи хеле зебо дорад, меоманданд. Баъзе аз арабҳо ба тағи ҳамон дарахт омада ибодат мекарданд. Тибқи устура гуё ин ҳамон дарахтест, ки Худованд Одаму Ҳавворо аз хӯрдани меваи он манъ карда буд [6, с. 54].

Дар шимолӣ кишвари Дониморк дар шаҳри туристии Аскогон ҷойе ки дарёи шимол ва дарёи Батик ба ҳам мерасанд аммо бо ҳам идғом яъне бо ҳам намеомезанд, яке аз ин дарёҳо шур ва дигаре ширин мебошад. Ин яке аз муъҷизоти илоҳист ки дар Қуръон-Карим, сураи Раҳмон, ояти 19 ишора шудааст: “Ду дарёро равон сохт то ба ҳам чамъ шаванд. Миёни ҳар ду ҳичобе аст, ки яке бар дигарӣ таҷовуз намекунад” [5, с. 282]. Ин падида дар дар дарёи Мадитрона ва укёнуси Атлас ки дар тангии кӯҳи Торук ба ҳам мерасад дида мешавад. Мизони шӯрӣ ва ширинӣ аз ҳам ҷудост. Дар ин ҷо ва дар халиҷи Адан ва баҳри Сурх баҳрнаварди франсавӣ Ив Кусто таҳқиқот гузарондааст. Чуноне ки аз филми бардоштаи онҳо дида мешавад оби ду укёнус ба ҳам мерасанду вале махлут намешаванд ва ранги яке тираи сабзгун ва дигаре кабуд аст.

Чанд сол қабл Ҳукумати Тоҷикистон мавзӯи бозпас гардонидани “Ҳазинаи Амударё”-ро аз осорхонаи Бритониёро матраҳ кард ва чанде аз нусхаҳои ин ёдгориҳо ба Тоҷикистон оварда шуданд. Дар натиҷаи кофтукови бостоншиносӣ дар солҳои 70-уми асри гузашта, ёдгориҳои таърихӣ, назири олоти шикорӣ, табакҳои сафолӣ ва дигар ашёҳои рӯзгор кашф шуда ва ҳоло дар осорхонаи воқеъ дар маркази ноҳияи Қубодиён нигоҳдорӣ мешавад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2003 аз мавзеи таърихӣ “Тахти Сангин” дидан карда, ба Ҳукумат низ дастур дода шуд, то чихати барқарорӣ ин ёдгорӣ иқдоми лозим рӯи даст гирифта шавад. Вале бо сабаби

нооромии вазъ дар Афғонистон корҳои барқарорсозӣ ба таъхир афтад. Ханӯз соли 2006 раиси ноҳияи Қубодиён М. Исмоилов ба сафири Британияи Кабир нома фиристод, ки дар он омадааст: Соли 1877 тоҷирони Бухоро хангоми убури аз Осиёи Марказӣ ба Ҳиндустон аз минтақаи Қубодиён гузар карда, дар бораи хазинае, ки деҳқонон хангоми кишту кор ёфтаанд дарак ёфта, онро аз сокинони Қубодиён харида, роҳи Ҳиндустонро пеш гирифтанд. Дар Ҳиндустон шахсони масъули Ҳукумати Британияи Кабир ба қадри ин нигоҳро расида, онҳоро харида, ба Осорхонаи миллии Британияи Кабир дар шаҳри Лондон мефиристанд, ки дар таърих ба номи “Хазинаи Амударё машҳур аст. Мо аз он ифтихор мекунем, ки ин ганҷинаи бебаҳо нобуд нашуда, дар осорхонаи мамлакати Шумо, ки дар Шохроҳи бузурги чаҳонӣ ҷойгир аст, нигоҳ дошта мешавад ва чаҳониён аз фарҳангу тамаддуни қадимаи мо баҳра мебаранд. Ин ганҷина дар давоми сад сол ҳамагӣ як маротиба ба ивази тиллои калони Сибир соли 1979 дар шаҳрҳои Москва ва Санкт-Петербург ба намоиш гузошта шуда буд. Дар нома аз сафир хоҳиш карда шудааст, ки ба қадри имкон дар дастрас намудани расм ё нусха барои Осорхонаи ноҳияи Қубодиён аз осорхонаи Лондон мусоидат намоянд. Дар натиҷа чандин акси нигоҳро Хазинаи Амударё фиристода шуд, ки имрӯз дар осорхонаи Қубодиён гузошта шудааст.

Бостоншиносон дар ин шаҳри қадима устохона, ибодатгоҳ ва қасрҳои иқоматиро низ ошкор карда буданд. Онҳо ба хунари сохтмони сутуну сангҳои зербиноҳо дар ин шаҳри қадима баҳои баланд додаанд, ки бо гузашти беш аз 2000 сол ханӯз мавҷуданд. Шакли маъбад ё шаҳри «Тахти Сангин» ҷоркунча буда, ҳар як қитъаи он 51 метр дарозӣ дорад. Мақсад аз барқарору бозсозӣ ва шомили харитаи чаҳонгардӣ қардани ин макони муҳими таърихӣ, ҷалби бештари сайёҳон ба як макони чаҳонгардӣ таъдил додани ин осорхонаи таърихист. Ҳоло роҳ ба самти ин ёдгори душворгузар ва корҳои барқарору бозсозӣ ба таъхир афтад. Умед аст, ки то рӯзи ҷашни ёдгории “Тахти Сангин” роҳ асфалтпӯш ва шаҳрак барқарору бозсозӣ мегардад.

17 майи соли 2023 дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон нусхаи ёдгории Тахти Сангин, ки дар сатҳи баланд омода гардидааст, ифтитоҳ шуд. Ба гуфтаи Фаридун Кенчаев, сардори шуъбаи экскурсионӣ ва оммавии Осорхонаи миллии Тоҷикистон, дар маросими ифтитоҳи он намояндагони масъули Дастгоҳи иҷроияи Президенти мамлакат, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Комиссияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба корҳои ЮНЕСКО, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва меҳмонон иштирок намуданд.

Қобили зикр аст, ки “Тахти Сангин” ёдгории арзишмандест, ки ба давраҳои Ҳахоманишиҳо, Мақдуниҳо ва Кушониён (асрҳои V то мелод ва II мелодӣ) тааллуқ дошта, бозёфтҳои нодири он бо номи «Хазинаи Амударё» то ба имрӯз мавриди омӯзишу таҳқиқи олимони чаҳон қарор дорад. Тахти сангин, дар даврони Истиқлолият барои ворид гардидан ба Феҳристи мероси фарҳангии чаҳонии ЮНЕСКО пешниҳод гардида, моҳи ноябри соли 2021 номинатсияи Тоҷикистон оид ба 2500-солагии шаҳраки қадимаи «Тахти Сангин» ба Феҳристи ҷашнвораҳои ЮНЕСКО барои таҷлил дар солҳои 2022-2023 ворид гардид. Ифтитоҳи нусхаи ёдгориҳои «Тахти Сангин» дар Осорхонаи миллии ба сокинони мамлакат меҳмонону сайёҳони хориҷӣ имкон медиҳад, ки бо таърихи қадимӣ ва саҳми тоҷикон дар рушди тамаддуни чаҳонӣ аз наздик шинос шаванд.

Чунонки Пешвои миллат таъкид кардаанд: “Харобаҳои Тахти Ҷамшед, Балхи куҳан, Кайқубодшоҳу “Тахти Сангин”, харобаҳои Афросиёбу Варахша ва садҳо шаҳрҳои сӯхтаву валангоршуда таърихи зиндаи ҳазорсолаҳои дур аст, ки ба наслҳои имрӯзаву оянда панд медиҳад. Панд аз оқибату ҷангу хунрезихо, оқибату кашмакашҳои тахту тоҷталабӣ, оқибати истилогариву кишваркушоӣҳо ки чун далели бебаҳс пешорӯӣ кас қарор мегирад” [9, с. 111]. Ҳақ ба ҷониби Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аст, ки наслҳои имрӯзаву ояндаро аз оқибати ҷангу хунрезӣ кашмакашӣ тоҷу тахталабӣ, тохтутозу ғорат ва истилогарӣ хушдор медиҳад.

Мақсад аз барқарору бозсозӣ ва шомили харитаи ҷаҳонгардӣ кардани ин макони муҳими таърихӣ, ҷалби бештари сайёҳон ва ба як макони ҷаҳонгардӣ табдил додани ин осорхонаи таърихист. Ҳоло роҳ ба самти ин ёдгорӣ душворгузар ва корҳои барқарору бозсозӣ ба таъхир афтада. Умед аст, ки то рӯзи ҷашни ёдгории “Тахти Сангин” роҳ асфалтпӯш ва шаҳрак барқарору бозсозӣ мегардад.

Адабиёт

1. Гафуров, Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 947 с.
2. Дод, Қ., Абдурашид, Ф. Сатторӣ, Қ. Қубодиён / Қ. Дод, Ф. Абдурашид, Қ. Сатторӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 200 с.
3. Дьяконов, М. М. Археологическое работы в нижнем течение реки Каферниган (Кобадиян) (1950-1951гг.) / М. М. Дьяконов. – Москва-Ленинград, 1953. – №37. – С. 45-46.
4. Қубодиён // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе: СИЭСТ, 1987. – 592 с. – С. 947-948.
5. Қуръони Карим. – Душанбе: Эр-Граф, 2011. – 640 с.
6. Муҳаммад, А. Ироқ. Далели сайёҳӣ / А. Муҳаммад. – Бағдод, 1975. – 90 с.
7. Раҳимӣ, Д. Тасвиру тавсифи об дар асотири Эрони Бостон / Д. Раҳимӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2022. – № 1 (57). – С. 25-34.
8. Раҳмон, Ш. Қубодиён сарзамини Тус ва Рашкиқамар / Ш. Раҳмон. – Душанбе: Пайванд, 2011. – 106 с.
9. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 700 с.
10. Раҳнамо, З. Паёмбар. Зиндагии Расули Акрам / таҳияи М. Сафар. / З. Раҳнамо. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 516 с.
11. Сафар, М. Арабистони Саудӣ ба таҳкими муносибот бо Тоҷикистон талош дорад / М. Сафар // Ҷумҳурият. – 2017. – 23 сентябр.
12. Соловев, В. С. Археологические и архитектурные памятники Шаартузского и Кобадиянского районов / Соловёв В. С.; Общество “Знание”. – Душанбе, 1980. – 11 с.

ТАХТИ САНГИН – ШАҲРАҚАДАИ МАЪОБИД

Дар таҳқиқот масъалаҳои марбут ба ёдгории таърихӣ-фарҳангии “Тахти Сангин” мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба андешаҳои муаллиф ёдгориҳои таърихӣ сарзамини тоҷикон дер боз тавачҷуҳи оламиёноро ба худ ҷалб намудааст. Бахусус баъди соҳибистиқлолии Тоҷикистон ҳар сол ҳазорҳо меҳмону сайёҳи хориҷӣ баҳри шиносӣ бо осори таърихиву фарҳангӣ ва табиати нотақрори кишвар ба Тоҷикистон ташриф меоранд ва аз мероси бою рангини он баҳравар мегарданд. Ҳифз ва тармиму ниғадошти ин мероси қадима яке аз бахшҳои муҳими сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад ва ба татбиқи амалии он диққати ҷиддӣ дода мешавад.

Омӯзиш нишон дод, ки “Тахти Сангин” яке аз намунаҳои осори фарҳанги қадимаи муштараки тамаддуни ореӣ ва юнониву эллинӣ буда, дар соҳили рости Амударё, поёнтар аз маҳалли ҳамроҳшавии дарёҳои Панҷ ва Вахш дар вилояти Хатлон воқеъ гардидааст.

Муаллиф бо таъя ба далоили таърихӣ аз китобҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Тоҷикон дар оинаи таърих”, академик Бобочон Гафуров, “Тоҷикон”, натиҷаи кофтукови бостоншиносӣ дар шаҳркадаи “Тахти Сангин” ва бо овардани мисолҳои фаровон аз дигар сарчашмаҳои таърихӣ оид ба маъбид таъйид намуд, ки дар шаҳркадаи “Тахти Сангин” дар баробари оташкадаи зардуштӣ маъбадҳои худоёни юнонӣ ва буткадаҳо амал мекарданд. Чун инсоният аз офариниш ба худои хеш ниёз дошт бинобар ин дар ҳама давру замон беҳтарин моли хешро ба маъбид эҳдо мекард. Бозёфтҳо дар Тахти Сангин, ки ба номи “Хазинаи Ому” маъруф аст, бешубҳа, инъому бахшишҳои сокинон ба маъбаду худованди Окс (Вахшу) мебошад.

Мақсад аз барқарору бозсозӣ ва шомили харитаи ҷаҳонгардӣ кардани ин макони муҳими таърихӣ, ҷалби бештари сайёҳон ва ба як макони ҷаҳонгардӣ табдил додани ин осорхонаи таърихист. Ҳоло роҳ ба самти ин ёдгорӣ душворгузар ва қорҳои барқарору бозсозӣ ба таъхир афтада. Умед аст, ки то рӯзи ҷашни ёдгории “Тахти Сангин” роҳ асфалтпӯш ва шаҳрак барқарору бозсозӣ мегардад.

Калидвожаҳо: осор, фарҳанг, таърих, олиҳа, маъбад, Тахти Сангин, хазина, тичорат, бозёфт, оташкада.

КАМЕННЫЙ ТРОН - ГОРОД ХРАМОВ

В ходе исследования обсуждались вопросы, связанные с историко-культурным памятником “Тахти Сангин”. По мнению автора, исторические памятники таджикской земли издавна привлекают внимание всего мира. Особенно после обретения Таджикистаном независимости каждый год тысячи иностранных гостей и туристов посещают Таджикистан, чтобы ознакомиться с историческими и культурными памятниками и уникальной природой страны, насладиться ее богатым и красочным наследием. Сохранение и реставрация этого древнего наследия считается одной из важных частей культурной политики Правительства Республики Таджикистан, и ее практической реализации уделяется серьезное внимание.

Исследование показало, что “Тахти Сангин” является одним из образцов древней совместной культуры арийской и греко-эллинской цивилизаций, расположенный на правом берегу Амударьи, ниже слияния рек Пянджа и Вахша в Хатлонской области.

Автор опирается на исторические свидетельства из книг Лидера Нации Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории», академика Бободжана Гафурова «Таджики», результаты археологических раскопок городища “Тахти Сангин” и приводит многочисленные примеры из других исторических источников и по памятникам доказал, что в городе “Тахти Сангин”, наряду с зороастрийским храмом, находились храмы греческих богов и идолов. С момента сотворения человечества оно нуждалось в своем боге, поэтому во все времена жертвовало лучшее из своего богатства храмам. Находки в Каменном Троне, известные как «Сокровища Ому», несомненно, являются дарами и прощением жителей храму и богу Оксу (Вахшу).

Целью реставрации и включения в карту мира этого важного исторического объекта является привлечение большего количества туристов и превращение этого исторического музея в мировое туристическое направление. Сейчас дорога к этому памятнику затруднена, а работы по реконструкции затягиваются. Есть надежда, что ко дню памятника “Тахти Сангин” дорога будет заасфальтирована, и город будет восстановлен.

Ключевые слова: артефакты, культура, история, богиня, храм, Каменный трон, клад, торговля, открытие, огонь.

STONE THRONE – PEACEFUL TOWN

During the study, issues related to the historical and cultural monument “Stone throne” were discussed. According to the author, the historical monuments of the Tajik Land have long attracted the attention of the worlds. Especially after the independence of Tajikistan, thousands of foreign residents and tourists visit Tajikistan every year to get acquainted with the historical and cultural artifacts and the unique character of the country and enjoy its bright and vibrant heritage. The protection and reconstruction of this heritage is one of the most important sectors of the cultural policy of the Government of the Republic of Tajikistan, and special attention is paid to its practical implementation.

The study showed that the “Stone throne” is one of the examples of relics of the general consensus of the Oeran, Greek-Hellenic civilization and is located on the right bank of the Amu Darya, below the confluence of the Panj and Vakhsh rivers in the Khatlon region.

The author, relying on historical facts from the books of the Leader of the Nation, respected Emomali Rahmon “Tajiks in the mirror of history”, academician Bobon Gafurov, “Tajiks”, as a result of archaeological excavations in the city of “Stone throne” and, citing many examples from other historical sources, confirmed that in the city of “stone throne” along with by fire, Greek-speaking temples and bootcats were practiced by the gods. Just as humanity needed its own God from creation, so he always gave the best of his goods. The finds on the stone throne, known as the “Treasure of Omu”, are undoubtedly gifts and gifts of the inhabitants to the temple and the Lord Oks (Vakhsh).

The goal is to restore and include a world map of this important historical site, attract more tourists and turn this historical museum into a global place. Currently, the roads in the direction of this monument have been postponed and restoration and restoration work. It is hoped that before the day of the memorial “stone throne” the road will be paved and the city will be restored.

Keywords: artifacts, culture, history, altar, temple, stone throne, treasure, commerce, find, fire.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Мунаввар, ходими пешбари илмии Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев 17, тел.: (+992) 770 00 19 57.

Сведения об авторе: Сафаров Мунаввар, ведущий научный сотрудник НИИ культуры и информации Министерства культуры Республики Таджикистан. Адрес: г. Душанбе, пр. Н. Карабоева 17, тел.: (+992) 770 00 19 57.

Information about the author: Safarov Munavar, Leading Researcher, Research Institute of Culture and Information of the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, N. Karaboev Ave.17, tel.: (+992) 770 00 19 57.

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ

ТДУ 37точик+373+8точик1=159.9+371.671

ТКБ 74.03 (2точик)+88.5+83.3(0)9+83.3 (2точик)+74.100

ТАШАККУЛИ ИНСОНИ КОМИЛ – ҒОЯИ АСОСИИ АХЛОҚӢ- ТАРБИЯВӢ ДАР АҒКОРИ ПЕДАГОГИИ МУТАҒАККИРОНИ ТОЧИКИ АСРҲОИ ХӢ-ХӢ

Файзализода Чумахон Хол,
Шосайдзода Сафар Ҳасан

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Яке аз хусусиятҳои хоси асрҳои ХӢ-ХӢ ба адабиёт роҳ ёфтани ғояҳо ва баъдтар таълимоти тасаввуф мебошад. «Тасаввуф», одатан дар адабиёти илмии аврупоӣ бо номи «суфизм» маъмул буда, нехзатест, ки равия ва таълимоти ғоявии гуногунро фаро мегирад.

Оид ба пайдоиши тасаввуф дар байни олимони ақидаҳои гуногун зиёд аст. Дар баъзе сарчашмаҳо пайдоиши онро ба асрҳои VI-IX [1, с. 438], дар сарчашмаҳои дигар ба охири асри VII ибтидои асри VIII ва ҳамчун чараёни нав, ки фарогири ағкори зиёди қадимаи шарқ мебошад, ба асри XI [8, с. 25] нисбат медиҳанд.

Ба андешаи академик Б. Фафуров тасаввуф ҳанӯз дар асрҳои VI-IX [1,с.438] ҳамчун чараёни оппозитсионии ифодакунандаи орзуву ҳадафҳои касбон ва кишрҳои поёнии аҳолии шаҳру деҳот ба муқобили зулму истибод ва риёкории аёнӯ ашроф, ҳокимони маҳаллӣ, заминдорон, тақсмоти ғайриодилонаи боигариҳо дар Ироқ арзи вучуд карда буд. Дар ин давра сӯфиён ғояҳои хешро тавассути даст кашидан аз шодмониву нишоти ин дунё ва рӯй овардан ба риёзат ифода намуда, ба ин васила бар зидди низоми мавҷудаи сиёсӣ, моликияти хусусӣ, чамъоварии боигарӣ, таносӯ, зиндагии бо шукӯху шахомат эътироз менамуданд. Онҳо ба нишони эътироз дар тан либоси оддӣ аз пашми гӯсфанд омодашуда, ки ба унвони «хирқа» ё худ «суф» маъмул аст, гушанишинӣ ихтиёр мекарданд. Муҳаққиқон тахмин мекунанд, ки номи сӯфиро гирифтани ин гӯшанишинон ва «суфизм» номгузорӣ шудани тариқати онҳо шояд ба ҳамин либос иртибот дошта бошад.

Асосгузори гузариши таълимоти тасаввуф Абӯ Абдулло Ҳорис ибни Асад ал-Анози ал-Муҳасибӣ (ваф. 857), Абдул Файд ибни Ироҳим Зуннун ал-Мисрӣ (ваф. 860), Абӯ Ҳафс Умар ибни Салма ал- Ҳаддод (ваф. 878), Абӯ Солеҳ Ҳамдун ал Коссар (ваф. 871), Абӯ Усмон Саъд ибни Исмоил ал-Ҳирӣ (ваф. тақрибан солҳои 910-11), Абдул Қосим ибни Муҳаммад ал- Чунайд (ваф. 911), Ҳусайн ибни ал-Мансур ал-Ҳаллоҷ (тав. 858, ваф. 922), Имом Абӯ Ҳомид Муҳаммад ибни Муҳаммади Газоли (тақрибан 1059-60-1111), Абӯ Сайид ибни Абдул Хайр (967-1049) ба шумор мераванд.

Дар асри XI таълимоти тасаввуф аллақай тамоми Хуросону Мовароуннахро фаро гирифта, намояндагон ва мубаллиғони он барои интишори ҳарчи бештари таълимоти хеш дар байни мардум дар баъзе шаҳру деҳот ҳатто хонақоҳ бунёд карда буданд.

Таърих гувоҳ аст, ки шароитҳои иҷтимоии хилофати араб боиси вусъати ҳарчи бештари тасаввуф гардида, минбаъд дар чузъиёти таълимоти мазкур дигаргуниҳои мухталифро ворид намуд.

Пайдоиши ғояи асосии таълимоти суфия «инсонӣ комил» аз яке аз ақидаҳои пешқадами педагогии ниёгон – «пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек» сарчашма

мегирад, зеро инсони комил бояд аз ҳама гуна нуксонҳои ахлоқӣ орий, яъне дорои ахлоқи беолоишу пок бошад ва ба андешаи Ҷалолиддини Балхӣ дар ӯ сифатҳои Илоҳӣ падидор бошанд:

Одам устурлоби гардуни улуст,
Васфи одам мазҳари оёти Ёст,
Ҳарчӣ дар ӯ менамояд акси Ёст,
Ҳамчу акси Моҳтоб дар оби ҷуст [7, с.122].

Бо назардошти он ки инсон ҳамчун мавҷуди биоичтимоӣ моҳиятан хеле мураккаб аст, дар тавсиф ва шинохти инсони комил мактабҳо ва назариёти гуногун мавҷуд аст. Аммо новобаста ба гуногунандешии намояндагони мактабҳои мазкур як нукта барои намояндагони тамоми мактабҳои мазкур мусаллам аст, ки инсонҳо гумон мекунанд, ки онҳо дар талоши камолот ҳастанд, аммо дар асл ин тавр нест. Пайдоишу мавҷудияти панду андарз, низомҳои таълиму тарбиятӣ дар тамоми тӯли таърих - аз замоне, ки инсон ба зинаи *Homo sapiens* (яъне инсони боақлу хуш) расид, дархости воқеии ҳама гуна ҷомеаи башарӣ аст, зеро дар тамоми давру замон инсон ба тарбия ниёзманд аст.

Аз ин ҷост, ки пайравони тасаввуф пайваста дар талоши дарёфти инсони комил буданд:

Дӣ шайх бо чароғ ҳамегашт гирди шаҳр,
К-аз деу дад малӯламу инсонам орзуст!
Гуфтанд: «Ёфт менашавад, ҷустаем мо!»,
Гуфт: «Он ки ёфт менашавад, онам орзуст!» [9, с.86].

Аз ин бармеояд, ки гоյи инсони комил ин инсони ормонии (идеалии) аҳли тасаввуф буда, тавассути таблиғи сифатҳои равонию ҷисмонии он, онҳо барои тарбияи инсонҳои воқеӣ ниёзи ҷомеаро ташаккул медиҳанд, зеро камолоти инсон номаҳдуд аст ва ниёзи ҷомеа нисбат ба тарбия муттасил аст.

Дар боби Инсони комил ва мавзуҳои ба он вобаста олимони тоҷик таҳқиқоти зиёде анҷом додаанд, аз ҷумла Ш. Сӯфизода зимни таҳқиқи достони «Гулшани роз»-и яке аз намояндагони барҷастаи сӯфия Шайх Муҳаммади Шабистарӣ андар тавсифи инсони комил қайд намудааст, ки «инсони комил - инсоне, ки ба болотарин мақоми ирфонӣ расидааст ва ҷомеъи ҷамеъи омилҳои куллии Илоҳист... аз лиҳози рӯҳ ва ақлаш инсони комил ба «Умму-л- китоб» ва аз ҳайси дил ва қалбаш ба «китоби Лавҳи маҳфуз» ва аз ҷиҳати нафсаш ба «Китоби маҳв ва исбот» мусаммо шудааст. Гуфтаанд ақл нахустин чизест, ки аз нури Илоҳӣ зоҳир шуд ва қабули суvari касира кард. Ва инсони комил мавсум ба инсони кабир, ҳақиқати ин ақл ё худӣ ёст, ки ӯро Зиллу-л-Лоҳ (сояи Худо) ё Халифату-л-Лоҳ номанд» [7, с.150].

Ба андешаи муҳаққик, «дар миёни аҳли ирфон Мансури Ҳаллоҷ нахустин касест, ки аз инсоне, ки маротиби камолро паймуда, мазҳари комили ҷамеъи сифатҳои олий шудааст, яъне нахустин бор аз инсони комил ном бурдааст. Ё худро низ солике меҳисобид, ки ба ҷунин мақома ноил шудааст, ки саранҷом ҷони худро дар ин роҳ аз даст дод. Пас аз вай Боязиди Бистомӣ иборати «ал-комилу—т-тамом»-ро барои инсони намунаи худ ба кор бурда буд. Баъд аз ӯ Ибни Арабӣ дар ирфони исломӣ истилоҳи «инсони комил»-ро дар осори худ, аз ҷумла дар «Футуҳоти Маккия» ва «Фусусу-л-ҳикам» ба кор гирифт ва дар бораи вижагиҳои ҷунин инсоне батафсил баҳс кард. Сипас, Азизуддини Насафӣ рисолаи муфассале таҳти унвони «Инсони комил, иборат аз бисту ду фасл нигошт» [7, с.150].

Умуман дар бораи хусусиятҳои сӯфия, инсони комил ва мавзуоти ба он алоқаманд шумораи зиёде олимону мутафаккирон, ба монанди Абулқосими Қушайрӣ, Иқболи Лоҳурӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Абӯҳомиди Ғазоӣ, Унсурулмаоли Кайковус, Авҳадии Кирмонӣ, Давлатшоҳи Самарқандӣ, Ҷалолуддини Румӣ, Бобоҳасани Сурхобӣ, Шайх Маҳмуди Шабистарӣ, Амир Ҳусайнии Ҳиравӣ, Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва дигарон ибрози андеша намудаанд.

Дар тарбияи ахлоқии оини зардуштӣ яке аз унсурҳои муҳим масъалаи «ҳалқай комил» ба шумор меравад, ки он барои муайян намудани камолоти зеҳнӣ ҷисмонӣ инсон дар роҳи офаридагори худро шинохтани инсон истифода бурда мешавад. Аммо оини Зардуштия дар чараёни шинохти Худованд «ҳалқай комил»-ро ба се дараҷаи аввал – «қавси нузул» ва се дараҷаи охир – «қавси суъуд» тақсим намудааст, ки вобаста ба ҳар кадом дараҷа инсон барои камолоти маънавии хеш бояд пайваста илм омӯзад ва барои камолоти ҷисмонӣ ҳамвора талош варзад.

Дар мавриди соҳиби «пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек» гардидан инсон сатҳи баланди камолот ва осудагии ҷовидонаи худро таъмин намуда, инсонии комил мегардад. «Аввалан зардуштия ҷаҳони моддӣ ва ҷаҳони маънавию аз ҳам ҷудо накарда, якеро тақмилдиҳандаи дигаре медонад ва ҷаҳони маънавию инсонро дар мақоми аввал қарор дода, онро сарчашмаи инкишофи пешрафт муаррифӣ мекунад. Дуҷум, Ахурамаздо ба инсон ихтиёро истиқлол бахшида, вайро идомадиҳандаи кори худ дар ободӣ ва азнавсозии ҷаҳон интихоб кардааст, Сеҷум, инсон мавҷуди комилан мустақиле мебошад, ки ба раҳнамоӣ ва нишондодӣ касе мӯҳтоҷ нест. Ҳар амали ӯ мутобиқи шароити мавҷуд, аз рӯи зарурат сурат гирифта, ҳамин зарурат сарчашмаи дониши нав ва маърифати ҷаҳон мегардад» [5, с.499].

Се ситораи тобони маърифати зардуштия дар Қуръони карим борҳо ба назар мерасад. Худованд бандагони худро дар ояти 10-уми Сураи Фотир таъкид мекунад, ки «Ҳар ки арҷмандӣ хоҳад, пас, ҳамаи арҷмандӣ якҷо аз ӯ Худо аст; *сухани покиза*, ва *амали солеҳ* ба сӯи ӯ боло меравад, онро (Худо) баланд мегардонад. Ва барои онон, ки фитнаҳо меандешанд, азоби саҳт аст ва *бадаандешии* онҳо ҳамоно нобуд шавад» [2, с.435].

Ин далел бори дигар робитаи ногусастани таълимоти зардуштия, ислом ва суфияро собит менамояд.

Ҳам дар «Авасто» ва ҳам дар таълимоти ахлоқии сӯфия таълиму тарбияи инсон хусусияти диниро доро буда, дар ду самти зерини тарбия баръало ба назар мерасад:

1. Теосентристӣ – мавқеи марказиро Офаридагор, созанда, устод ишғол мекунад.

2. Антропосентристӣ – мавқеи марказиро инсон ишғол намуда, вале побанди таълимоти динӣ аст. Зеро аз «пиндору гуфтору рафтор»-и ӯ Офаридагор ҳамеша огоҳ аст. Дар Қуръони карим омадааст, «ба дурустӣ ки бар Худо чизе дар замин ва дар осмон пӯшида нест» (Ояти 5 Сураи Оли Имрон), «Худо бар он чи дар синаҳост, Доност» (Ояти 119 Сураи Оли Имрон), «Худои Шунавои Доно аст» (Ояти 121 Сураи Оли Имрон), «Худо бар он чи пӯшида медоранд, Донотар аст» (Ояти 167 Сураи Оли Имрон), «Донандаи пинҳону ошкор аст» (Ояти 73 Сураи Анъом), «Худо ба он чи мекунад, Бино аст» (Ояти 72 Сураи Анфол) [2].

Бинобар ин, метавон зикр намуд, ки суфия таълимоти ахлоқиву тарбиявии худро дар заминаи ахлоқи «Авасто» бунёд намуда, онро дар доираи аҳкоми ислом тақмил додааст.

Сарчашмаи дигари ташаккули афкори педагогии сӯфия осори панду ахлоқии давраҳои пешин ба монанди: «Андарзи Атурпата» «Меҳраспандон», «Пандномаи Зоратухшт», «Андарзи Хусрави Каватон», «Авёкори Ҷомосник», «Вахуман яшт», «Корномаи Артухтези Папакон», «Маздакнома», «Бундаҳишт», «Худойнома», «Пандномаи Анӯшервон», «Уйдурофнома», «Дарахти Асурик», «Динкард», «Ёдгори Зарирон», «тарҷумаи «Калила ва Димна» мебошад. Дар пайравӣ ба ин пандномаҳо, аз ҷумла достони тамсилии «Дарахти Асурик» осори тамсилии тасаввуфӣ ба монанди «Фиҳи мо фиҳӣ», «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Румӣ, «Бӯстон» ва «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва боз чандин асарҳо эҷод шуданд.

Дар пайравӣ ба осори таълиму тарбиявӣ ва андарзномаву насихатномаҳои даврони паҳлавӣ асарҳои тасаввуфӣ «Қобуснома»-и Кайковус, «Кимиёи саодат»-и Ғаззоли эҷод гардида, таъсири он дар назми тасаввуфӣ Саной, Атор, Ҷомӣ ва дигарон ба назар

мерасад. Сабаби чолибияти осори панду ахлоқи пешиниён барои намояндагони сӯфия дар он буд, ки дар онҳо ба масъалаҳои таълиму тарбия, адолату адолатпарварӣ, меҳнати ҳалол, ҳаёти оилавӣ, тарбияи фарзандон, муносибати бо ҳешовандон, дӯстон, душманон, некию бадӣ, ростиву дуруғ, шарафу бешарафӣ ва дигар сифатҳои ахлоқи инсон бо забони содда баён шуда, ба тарбияи инсон, ки дар таълимоти сӯфия инсонии идеалӣ ё «Инсонии комил» ном гирифта, ғояи асосии таълимоти мазкурро ташкил медиҳад, равона карда шудааст.

Дар осори баъзе аз намояндагони тасаввуф баъзан ба ҷойи ибораи «Инсонии комил» ибораи «Марди тамоми» истифода шуда, онҳо яке аз шартҳои ба мартабаи инсонии комил (марди тамоми) расиданро ҳештаншиносӣ арзёбӣ кардаанд:

Суол:

Мусофир чун бувад? Раҳрав кадом аст?

Киро ғӯям, ки ӯ марди тамоми аст?

Ҷавоб:

Дигар гуфтӣ: «Мусофир кист дар роҳ?»

«Касе, к-ӯ шуд зи асли хеш огоҳ... [7, с.149].

Аз таълимоти пантеистиӣ суфия бармеояд, ки кули табиати зинда ва мурда ин таҷаллии Худованд буда, инсон, ки атои ҳақиқати мутлақ аст, бояд ба сӯи илҳоқ ба Ҳақ талош варзад, аз тамоми неъматҳои ҳаёти дунявӣ рӯй гардонида, танҳо ба сӯи як ормон – саъи илҳоқ ба Ҳақ таоло кӯшиш намояд. Барои он ки инсон тамоми орзуву омол ва нафси хуро фуру нишонад, тавассути тариқат бо Худованд мулҳақ шавад, вай бояд роҳнамое дошта бошад ва дар ҳама қору амали хеш ҳидояти онро сармашқ кунад, аз ягон амру фармоиши вай саркашӣ накунад, онҳоро ҳатман иҷро намояд. Аз ин ҷост, ки пириҳои тариқат, шайхони тасаввуф оҳиста-оҳиста соҳиби обрӯю эътибор ва неруи бузурги сиёсӣ гардида, боиси ташвиши синфҳои ҳукмрон мешуданд. Вале обрӯю эътибори сиёсии онҳо дар оқибати қор боиси ба надимони ҳокимон мубаддал гардидани як қисми шайхони тасаввуф мегардид, ки ин бешак ба мафкураи онҳо бетаъсир наменонд. Тавре, ки аз сарчашмаҳои илмӣ бармеояд, «пас аз асри XI аксари шайхони бо ҳокимон алоқаманд ба заминдорони қалон табдил меёбанд. Чунончӣ, Хоҷа Аҳрор, ки дар асри XV умр ба сар бурда, дар Самарқанд дафн шудааст, ҳамчун соҳиби мулку сарвати аз ҳад зиёд ном бароварда буд [1, с.39].

Дар байни муҳаққиқон оид ба ривочи тасаввуф ва дар ин замина вусъат ёфтани тасаввуфи хонақоҳӣ андешаҳои муҳталиф мавҷуд аст. Масалан ба андешаи Ш. Сӯфизода «..вусъати тасаввуф ва шумораи зиёди шайхону хонақоҳҳоро набояд равнақи мутлақи тасаввуф донист, зеро бо мардумӣ шудани ин наҳзати рӯҳонӣ ҳикмати ботин ва моҳияти фалсафии он заъиф гардида, баръакс ҷанбаҳои зоҳирӣ ва намоишии он ривоч гирифт. Қишри бузурге аз сӯфиёни тақлидию тақаллубӣ рӯи қор омаданд, ки минбаъд боиси интиқоди тасаввуф дар осори аксари шуарои форсигӯӣ гардид» [7, с.16]. Воқеан, ҳамин гуна сӯфиён дар ашъори Ҷалолуддини Румӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Давлатшоҳи Самарқандӣ, Шайх Маҳмуди Шабистарӣ, Авҳадии Қирмонӣ ва дигарон мавриди интиқоди шадид қарор дода шудаанд. Аз ҷумла дар «Гушани роз»-и Шайх Маҳмуди Шабистарӣ ба андешаи зерин дучор меоем:

Бибин акнун, ки кӯру қар шубон шуд,

Улуми дин ҳама бар осмон шуд.

Намонд андар миёна рифқу озарм,

Намедорад касе аз чоҳилӣ шарм [7, с.256-257].

Дар «Маснавии маънавӣ» Ҷалолуддини Румӣ таъкид мекунад, ки:

Ҷуз магар он сӯфие, к-аз нури Ҳақ

Сер хӯрд ӯ, фориғ аст аз нанги даққ!

Аз ҳазорон андаке з-ин сӯфиянд,

Боқиён дар давлати ӯ мезиянд! [4, с.532].

Аммо тамоми сӯфиён зохирпарасту зарпараст ва бемаърифат набуданд, балки дар байни пируни тариқат нафароне низ мавҷуд буданд, ки орифони воқеӣ ва бо кишри поёнии ҷомеа – косибон робитаи зич доштанд. Ҳамин робитаи наздики онҳо омили муҳими пайдоиши итиҳодияҳои нав бо номи «футувват» ва баъдтар тариқатҳои махсуси ҷавонмардӣ, инчунин маломатӣ гардид. Ба ақидаи муҳаққиқон «омӯзиши ойини ҷавонмардӣ ҳамчун чараён ханӯз дар асрҳои гузашта оғоз шуда бошад ҳам, то ҳол...асари тадқиқотии мақаммале ба вучуд наомадааст» [6, с.3]. Дар боби робитаи тасаввуф ва ойини ҷавонмардӣ Қурбон Восеъ қайд менамояд, ки «аксари мардонии баландмартабаи тасаввуф пеш аз он ки сӯфӣ шудаанд, ҷавонмард будаанд, чун Алӣ ибни Аҳмади Пушанҷӣ ва Аҳмад ибни Хизравия ва дигарон» [6, с.22]. Андар боби робитаи футувват ва ҷавонмардӣ бошад бошад қайд гардидааст, ки «футувват, яъне шикастани бут (ки дар қиссаи қуръонӣ омада) ва бути ҳар инсон нафси ӯст. Пас касе, ки бо нафси худ муҳолифат кунад, дар ҳақиқат ҷавонмард аст» [6, с.23].

Аҳли тасаввуф андешаи муҳаббат ба инсонро таблиғ намуда, дар баробари тарки ин дунё кардан, рӯй гардонидан аз нушу неъматии он барои расидан ба ҳадафи аслии ҳеш ҳатто аз муборизаи мусаллаҳона истифода мебарданд, вале ин маъноӣ онро надошт, ки онҳо аз тариқати риёзат, ки хоси сӯфиёни «аслӣ» буд, даст кашада бошанд. Маҳз садоқати самимӣ ва бепоёни аҳли тасаввуф ба ғояҳои асосии чараёни мазкур таъсири амиқ расонида, осори ахлоқию тарбиявии аксарияти намояндагони он, ба монанди Саной, Фаридуддини Аттор, Бобо Кӯҳӣ, Ансории Хиротӣ, Низомии Ганҷавӣ, Ҷалолуддини Румӣ, Муҳаммад Ғаззоли, Амир Хусрави Дехлавӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон новобаста аз маҳдудиятҳои таърихӣ равияҳои пешқадами ҳаёти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва илмию адабии давраҳои мушаххаси таърихро ташкил мебуданд.

Ба ақидаи баъзе муҳаққиқон «ба мурури густариш ва наздикшавии ақидаҳои динии анъанавӣ сӯфия афкори амиқ ва бидъати зоҳирии худро аз даст дода, ба шарияти динӣ гаравид ва ба меъёри парҳезкорӣ табдил ёфт. Дар навбати худ дар назми тасаввуфӣ рамз ва фасоҳати он асосан дар усули адабӣ, шаклҳои адабие, ки баъдтар ҳама қабул карданд ва ҳатто дар мавзӯҳои ғайрисӯфиёна низ паҳн гардида буд, истифода мешуданд. Ҳамин тавр, сабки махсуси адабӣ, ки метавон онро «сӯфигаравидагон» номид, яъне дар шакл сӯфиёна, вале мазмунан дигар ба вучуд омад» [10, с.170].

Мо ба андешаи он ки гӯё истифодаи калимаи ибораҳои хос ва номафҳум аз ҷониби аҳли тасаввуф танҳо ба хоҳири махфӣ нигоҳ доштани озодандешӣ ва аз ваҳми ҷаҳолату таассуб бошад, розӣ шуда наметавонем, зеро ин тарзи баёни афқору андеша барои дигар давраҳои таърихӣ илму адаби на танҳо мардуми тоҷик, балки халқу миллатҳои дигар, ки ба сӯфия ягон робита надоранд, хос аст, аз ҷумла жанри тамсил ва ғайра.

Дар назари аҳли тариқат олами воқеӣ ё олами шуҳуд маҷозист ва соя ё партаве аз олами боло, яъне олами исмҳову сифоти Худоанд аст» [7, с.45-46].

Дар баробарии эътирофи маҳдудияти таърихии чараёни сӯфия мо набояд ҷанбаҳои пешқадами афқору эҷодиёти намояндагони онро инкор намоем. Тавре, ки академик Бобочон Ғафуров қайд намудааст, - «...таълимоти тасаввуф аз аввалин марҳилаҳои интишории худ ҷиҳатҳоеро, ки ба раванги илми дунявӣ ва фалсафаи ратсионалистӣ мамониат мекарданд, дар худ нухуфта буд. Баъдҳо, дар аҳди Темуриён ва хониғарии Бухоро, тасаввуфи феодалӣ дар сари муборизаи зидди ҳама гуна афқори озод қарор гирифт. Дар айни замон, дар назми тасаввуфии давраҳои гуногун тазоҳури ғояҳои муҳолифаткоронаю инсонпарвариро мушоҳида накардан мумкин нест. Парастии инсонии комил ва Худо шумурдани он дар назми тасаввуфӣ аксар вақт дар шакли мистикӣ ба дараҷаи олӣ фаҳмидани барозандагӣ ва қадру қимати инсонро ифода менамуд» [1, с.440-441].

Аҳли тасаввуф афкори таълиму тарбиявии пешиниёнро инкишоф дода, ба нақши устод, волидайн, илм ва дониш дар ҳаёти фарзандон ва пешрафти ҷомеа таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудаанд. Ба ақидаи онҳо инсон бояд бо саъю талоши собитқадамона, зина ба зина низоми донишхоро аз бар намояд ва ҳамин ҳидояти зина ба зина аз худ намудани донишхоро мо дар дараҷаҳое, ки ҳар як сӯфӣ бояд тай намояд, баръало мушоҳида карда метавонем. Бинобар ин, ба ақидаи аҳли тасаввуф мактаб, устоду волидайн бояд Инсони комилро ба воя расонанд, вале барои он ки ин вазифаро анҷом диҳанд, пеш аз ҳама худ онҳо бояд барои тай намудани ҳамон зинаҳои камолоте, ки тасаввуф муайян намудааст, саъю талош дошта бошанд.

Аз ин рӯ, дар тӯли таърихи пайдоиш, ташаккул ва рушди тасаввуф мо ба таъкиди зарурати тай намудани роҳи зоҳидӣ: шариат, тариқат ва ҳақиқат дучор меоем. Марҳилаи аввалин – шариат, яъне риоя ва иҷрои ҳатмии қавонини шариат, ки бидуни тай намудани он ба марҳилаи навбатӣ гузаштан имконнопазир аст. Пас аз тай намудани марҳилаи мазкур, ки як зинаи камолот маҳсуб меёбад, барои ӯ роҳ барои тай намудани марҳилаи дигар – тариқат (айнан «роҳ» ё «тарз, равиш») боз мегардад. Ба андешаи олимони мафҳуми «тариқат», аввалан, маъноӣ методҳои гуногуни ахлоқӣ-психологиро ифода менамуд, ки ба воситаи он сӯфӣ бо роҳи кӯтоҳтарин ба мақсад мерасид [10, с.182]. Ин метод барои рӯҳи ҷӯяндаи Офаридагор ҳамчун роҳнамо хизмат менамуд ва тавре, ки муҳаққиқон Ф. Шарифзода ва Ҷ. Файзалиев қайд менамоянд, - «баъдтар калимаи «тариқат» ба калимаи ҳаммаънояш «сулук» (роҳ, тариқа) иваз шуда, дарвеш бошад, номи «солик»-ро гирифт» [10, с.183].

Ҳар як зинае, ки аҳли тасаввуф дар марҳилаи тариқат тай мекунад, бо калимаи «мақом» ифода мешавад. Бо назардошти он ки шумора ва сифати ин зинаҳо аз ҳамдигар тафовут доранд, мо ҳафт мақоми асосии зеринро, ки аз ҷониби аксарияти муҳаққиқон пазируфта шудааст, ҷонибдорӣ менамоем:

1. Мақоми «Тавба»; 2. Мақоми «Вараъ» (боандеша ё мулоҳизакорона амал кардан); 3. Мақоми «Зӯҳд» (поқӣ, парҳезкорӣ); 4. Мақоми «Фақр» (камбизоатӣ); 5. Мақоми «Сабр» (қаноат кардан); 6. Мақоми «Таваккул» (умедворӣ ба Офаридагор); 7. Мақоми «Ризо» (итоат).

Ҳамин тавр, мақоми якум «тавба» унвон дошта, маъноӣ онро дорад ва солиқ бояд комилан ба муносибати сатҳӣ, ғайрисамимӣ нисбат ба шариат хотима бахшида, барои барқамолии хеш тамоми кӯшишу ғайрати худро сарф намояд. Ин муносибати рӯҳӣ ба марҳамати Офаридагор аст. Яъне дар ин мақом солиқ набояд дар бораи гуноҳ ё пушаймонӣ аз гуноҳи содиркарда андеша кунад, ки ин худ аллақай гуноҳ аст, зеро эътирофи воқеияти гуноҳҳои худ ҳақиқати шахсияти солиқ аст, ҳақиқати ҳақ бошад, танҳо Офаридагор аст.

Мақоми «Вараъ» дар марҳилаи дуҷуми тариқат буда, дар ин мақом солиқ бояд бо мулоҳизаи амиқ «ҳалол»-ро аз «ҳаром»-ро ҷудо кунад.

Мақоми сеюм – «Зӯҳд» (поқӣ, парҳезкорӣ), ки ба мақомҳои дигар ва маҳсусан ба мақоми қаблӣ робитаи ногустастанӣ дорад, бешак бидуни дарки «ҳалол» аз «ҳаром» имконнопазир аст. Дар Қуръони карим омадааст, ки «Худо парҳезкоронро дӯст медорад» (Ояти 76 Сураи Оли Имрон).

Мақоми чорум – «Фақр» (камбағалӣ, ниёзмандӣ). Дар ин мақом солиқ бояд ба ҷуз аз марҳамати Офаридагор ба ягон чизи дигар умед набандад, ихтиёран тарки тамоми неъматҳои моддӣ намуда, ба тамоми маҳрумиятҳо қаноат кунад. Зеро «Худо бар бандагони худ Меҳрубон аст, ҳар киро хоҳад рӯзӣ медиҳад» (Ояти 19 Сураи Шӯро).

Бинобар ин, ба ақидаи аҳли тасаввуф инсон бояд пайваста дар талоши камолоти равониву ҷисмонии худ бошад, барои расидан ба ин мақсад вай бояд аз тамоми неъматҳои ин дунё даст кашад:

Яке раҳ бартар аз кавну макон шав,

Чахон бигзору худ дар худ чахон шав [7, с.145]

Мақоми панҷум – «Сабр» (қаноат) ном дошта, дар натиҷаи умед ба марҳамати Офаридагори ва паси сар намудани маҳрумиятҳо ба инсон расидан ба мақоми «Сабр» муяссар мегардад. Муҳимтар аз ҳама барои солиқ ин аст, ки «Худо собиронро дӯст медорад» (Ояти 146 Сураи Оли Имрон).

Мақоми шашум – «Таваккул» (умедворӣ ба Офаридагори). Дар зинаи нахустини мақоми «Таваккул» солиқ набояд андар ташвиши рӯзи фардо бошад, зеро оянда ҳанӯз фаро нарасидааст «ба ӯ аз он ҷое, ки гумон надорад, ризқ медиҳад. Ва ҳар ки бар Худо таваккул кунад» (Ояти 3 Сураи Талок). Аз ҷониби дигар, таваккул маъноӣ аз даст додани иродаи инсон, қатъи ҳама гуна ғайбӣ ва аз ҷомеа дур шуданро дорад. Бинобар ин, ҳанӯз дар оғози садаи XI мутафаккирони тоҷик бар зидди назарияи мазкур ибрози норозигӣ намуда, таъкид мекарданд, ки Офаридагори ба инсон тамоми имкониятҳоро барои ғайбӣ қардан ато кардааст, аз ин рӯ вай бояд эътимоди худро баҳри ризои ӯ намоиш диҳад.

Марҳилаи ҳафтум - ба унвони «Ризо» (итоат) ҳамчун оромии қалби солиқ дар муносибат ба ҷараён муайян карда мешавад. Ин ҳамон гуна ҳолати рӯҳии солиқ аст, ки вай ба ҳама гуна ҷабри тақдир сар фуруд меоварад, ғаму андӯхро фаромӯш мекунад. Дар ин лаҳза солиқ танҳо баҳри расидан ба ҳадафи асли андеша мекунад, барои ӯ дигар ягон чиз аҳамият надорад.

Бо ҳамин рӯҳия солиқ марҳилаи тариқатро ба анҷом расонида ба марҳилаи ҳақиқат қадам мениҳад.

Барои муайян намудани моҳияти марҳилаи навбатӣ мо бояд ба як ҳолати рӯҳии дигари солиқон, ки дар соҳаи раваншиносӣ онро таъби кӯтоҳмуддат ва бо истилоҳи тасаввуфӣ «ҳол» ё «аҳвол» арзёбӣ кардаанд, таваҷҷуҳ зоҳир намоем. «Ҳол» аз солиқ азму талоши зиёдро тақозо намекунад, балки вай ҳолати рӯҳиест, ки аз тараҳхуми Офаридагори вобастагии амиқ дошта, тез ҳувайдо гардида, ҳамоно ғайб мезанад. Намояндагони тасаввуф дар эҷодиёти худ ин ҳолати рӯҳиро бо калимаҳои зерин ёдовар шудаанд: мушоқиба (нигоҳбонӣ, посбон), қурб (наздиқӣ), муҳаббат, хавф, раҷо (умедворӣ), шавқ (мушқоқ), унс (осоиш), итминон (ҳамчун ҳолати рӯҳӣ), мушоҳида (мулоҳизаи ҷамоли ҳақ бо ҷашми дил), яқин (бовар доштан, дониши бидуни шак, дарки бечунуҷарои сатҳи баландтарини олами рӯҳӣ), фано ва бақо.

Агар Офаридагори тараҳхум кунад солиқ ҳақиқатро ба даст оварда, воқеан дарк менамояд, ки вай ба дидани ҷамоли Ҳақ мушарраф гардидааст. Мафҳуми сегонаи – шарият, тариқат ва ҳақиқат ба се марҳилаи маърифат мутобикат менамояд, ки онро муҳаққиқони тасаввуф одатан ба таври зерин ҷудо мекунанд:

- «Илм-ал-яқин» (яъне дониши устувор) - ба солиқони марҳилаи шарият хос аст; - «Айн-ал-яқин» (итминони комил) – ба солиқони марҳилаи тариқат хос аст; - «Ҳақ-ал-яқин» (итминони ҳақиқӣ) - ба солиқони марҳилаи ҳақиқат хос аст.

Масалан, баҳшида ба марҳилаи сеюми маърифат метавон рисолаи Шайх Маҳмуди Шабистарӣ «Ҳаққу-л-яқин фӣ маърифати Раббӣ-л-ъоламӣ»-ро ном бурд.

Рисолаи мазкур аз ҳашт боб иборат буда, ба масъалаҳои Зоти Ҳазрати Ҳақ Таъоло ва баъни мақоми маърифат, зуҳури сифоти Ҳақ Таъоло ва байни мақоми илм, дар мазохир ва маротиби Он ва баъни мабдаъ, дар вучуби ваҳдати ӯ, дар баъни мумкину-л-вучуд ва олами касрат, дар таъаюну ҳаракат ва таҷаддуди таъаюнот, дар ҳикмати тақлиф ва ҷабру қадар, дар маъод ва баъни ҳақиқати фанову бақо баҳшида шудааст.

Дар боби нахустин зуҳури моҳияти маърифат Шайх Маҳмуди Шабистарӣ ишора кардааст, ки:

Диле, к-аз маърифат нуру сафо дид,
Зи ҳар чизе, ки дид аввал Худо дид.

Ба ақидаи аҳли тасаввуф инсон бояд пайваста дар талоши камолоти равониву ҷисмонии худ бошад, барои расидан ба ин мақсад вай бояд аз тамоми неъматҳои ин дунё даст кашад:

Яке раҳ баргар аз кавну макон шав,
 Ҷаҳон бигзору худ дар худ ҷаҳон шав [7, с.145].

Таҳлили сарчашмҳои таърихӣ шаҳодат медиҳад, ки то қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ дар осори илмӣ, аз ҷумла адабиёти исломӣ шарҳи ибори «Инсонии комил» вучуд надоштааст. Агарчи ибори мазкур дар Аврупо низ хеле зиёд истифода бурда мешавад, аммо дар олами ислом он аввалин маротиба аз ҷониби орифи машҳур Муҳиддини Арабии Андалусии Той мавриди истифода қарор гирифтааст. Сипас мафҳуми «инсонии комил» аз тарфаи дигар намояндагони илму адаб ба қор рафта аст ва ҳар касе аз дидгоҳи хеш онро шарҳу эзоҳ додааст ва ин раванд то кунун идома дорад. Бояд гуфт иборе, ки бо «инсонии комил» хилофи маънӣ мекунад, «инсонии ноқис» аст. Зеро инсон метавонад ҷисман ноқис бошад, вале рӯҳан солим ё зоҳиран дорои ноқисе бошад, аммо ботинан соҳиби маънавиёти баланд, яъне бенуқс бошад.

Бинобар ин инсон ҳамчун мавҷудоти биоичтимоӣ объекти ниҳоят мураккаби таҳқиқи намояндагони сӯфия аст, рӯҳи вай аз ҷисми ӯ мустақил аст ва мутлақо тобеи ҷисм нест.

Ҷатто Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ ҷисро бегона аз рӯҳ хондааст:

Кист бегона? Тани хокии ту,
 К-аз барои ӯст ғамнокии ту [4, с.17].

Дар Ояти 10-уми Сураи Бақара омадааст, ки «дар дилҳояшон беморӣ аст. Пас, Худо беморию ба онҳо афзун дод». Яъне дар ин ҷо сухан дар бораи сусти имон, дар бораи бемории рӯҳи бандагони Худо меравад. Яъне қалб дар Қуръони карим ифодаи рӯҳ ва равони инсон аст. Бинобар ин Худованд маҳз барои муолиҷаи рӯҳу равони бандагони хеш на дармони моддӣ дар шакли дорувор, балки тавре, ки дар Ояти 82-уми Сураи Исро изҳор мекунад «ва аз Қуръон он чиро фуруд меорем, ки вай барои мӯъминон шифо ва раҳмат аст». Албатта бемории рӯҳу равони инсон дорои сабабу омилҳои муайян буда, онҳо аллақай аз ҷониби олимони равоншинос муқаррар карда шудаанд ва аксарият бар онанд, ки ангезандаи асосии ин навъи бемориҳо, аз қабилӣ кина, рашк, ҳасад ва амсоли ин, бешак эҳсоси мағбунияту маҳрумиятҳост.

Бо назардошти мураккабии инсон як гурӯҳ дорои донишу хирад, гурӯҳи дигар аз ин неъмат ӯрӣ буда, соҳибони донишу хирад бояд бикӯшанд то беҳирадону бедонишонро ба тарбият фаро гиранд ва ба сӯи камолот ҳидоят кунанд, ҷуноне, ки Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ бо истифода аз ҳадис дар «Маснавии маънавий» фамудааст:

Дар ҳадис омад, ки Яздони мачид,
 Халқи оламо се гуна офарид.
 Як гурӯҳро ҷумла ақлу илму ҷуд,
 Он фариштаст, ӯ надонад ҷуз сучуд.
 Нест андар унсураш хирсу ҳаво,
 Нури мутлақ, зинда аз ишқи Худо.
 Як гурӯҳи дигар аз дониш тихӣ,
 Ҷамчу ҳайвон аз алаф дар фарбеҳӣ [3, с.334].

Ҷамин тавр, тасаввуф ҳамчун падидаи мураккаб дар олами Ислом дар шароити маҳсули хилофати араб зери таъсири афқору идеологияҳои гуногун ташаккул ва рушд ёфт. Асоси одобу ахлоқи сӯфияро аз сар гузаронидани ҳиссиёти шадиди равонӣ (психологӣ), яъне муносибат миёни бадию некӣ ташкил медиҳад. Бо назардошти он ки асосҳои дидактикӣ ва одобу ахлоқи «Авесто»-иро ҳақиқати иҷтимоӣ ва ахлоқи гуманистӣ ташкил медиҳад, пайдоиши ғояи асосии таълимоти тасаввуф «инсонии комил» бо этикаи зардуштӣ, маҳсусан яке аз унсурҳои тарбияи ахлоқи зардуштия масъалаи «ҳалқаи комил», ки барои

муайян намудани дараҷаи инкишофи ақлӣ ва ҷисмонии инсон ҷиҳати шинохти офаридагори худ пешбинӣ шудааст, робитаи ногустастанӣ дошта, аз ақидаҳои пешқадами педагогии ниёгон - «пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек» сарчашма мегирад. Ба андешаи намояндагони сӯфия барои комил шудан инсон бояд пайваста бикӯшад то аз ҳама гуна нуқсонҳои ахлоқӣ ори бошад ва дар ӯ сифатҳои Илоҳӣ падидор гарданд. Маҳз дар асоси ҳамин ғоя шумораи ниҳоят зиёди асарҳои панду ахлоқӣ ва дидактикии тасаввуфӣ таълиф шудаанд, ки то имрӯз аҳамияти тарбиявии худро гум накардаанд.

Адабиёт

1. Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нава [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 870 с.
2. Куръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ) [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 616 с.
3. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ [Матн]: Дафтари аввал ва дуввум. – Душанбе: Адиб, 2013. – 480 с.
4. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ [Матн]: Дафтари панҷум ва шашум. – Душанбе: Адиб, 2013. – 480 с.
5. Раҳмонов, Э. Ш. Дар бораи дин [Матн]. – Душанбе, 2006. – 553 с.
6. Рисолҳои ҷавонмардӣ [Матн] / таҳияву тадвини матн бо муқаддимаи Қурбон Восеъ, Рухшона Восеъ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 276 с.
7. Сӯфизода, Ш. Шайх Маҳмуди Шабистарӣ. Гулшани роз [Матн]/ муқаддима, тасҳеҳ, шарҳу тавзеҳоти Ш. Сӯфизода. – Душанбе: Дониш, 2015. – 284 с.
8. Файзалиев, Дж.Х. Формирование совершенного человека: историко-философские и педагогические аспекты [Текст] / Дж.Х. Файзалиев. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 148 с.
9. Ҷалолуддини Румӣ. Мунтахаби ғазалиёт [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2013. – 270 с.
10. Шарифзода, Ф., Файзалиев, Ҷ. Ҳикмати афкори педагогии ниёгон [Матн]/ Ф. Шарифзода, Ҷ. Файзалиев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 402 с.

ТАШАККУЛИ ИНСОНИ КОМИЛ - ҒОЯИ АСОСИИ АХЛОҚӢ-ТАРБИЯВӢ ДАР АҒКОРИ ПЕДАГОГИИ МУТАҒАККИРОНИ ТОҶИКИ АСРҲОИ XI-XIII

Мақола ба яке аз мавзуҳои муҳими педагогикаи миллӣ – ғояи марказии ахлоқӣ-тарбиявии афкори педагогии мутағаккирони асрҳои XI-XIII-и тоҷик – инсонии комил бахшида шудааст. Дар мақола зикр шудааст, ки дар асрҳои XI-XIII дар адабиёт ғоя ва баъдар таълимоти тасаввуф роҳ ёфт, ки он ба доираи мавзӯ ва мундариҷаи осори илмию адабӣ таъсири ҷиддӣ расонид. Ба андешаи муаллифони мақола, оид ба пайдоиш, ташаккул ва рушди ҷараёни тасаввуф дар байни олимону муҳаққикон андешаи ягона вучуд надорад. Дар баъзе сарчашмаҳо пайдоиши онро ба асрҳои VI-IX, дар сарчашмаҳои дигар охири асри VII ибтидои асри VIII, дар манбаҳои дигар ба асри XI нисбат медиҳанд.

Муаллифони мақола андешаи академик Бобочон Ғафуровро оид ба пайдоиши тасаввуф ханӯз дар асрҳои VI-IX ҳамчун ҷараёни оппозиционии инъикосгари орзуву ҳадафҳои хунармандон ва қишрҳои поёнии аҳолии шаҳру деҳот ба муқобили зулму истибдоди ҳокимони маҳаллӣ, тақсимоти ғайриодилонаи сарватҳои моддӣ, ки дар Ироқ арзи вучуд кардааст, ҷонибдорӣ мекунанд.

Муаллифон зикр кардаанд, ки пайдоиши ғояи асосии таълимоти тасаввуф - «инсонии комил» аз яке аз ақидаҳои пешқадами педагогии ниёгон – «пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек» сарчашма мегирад, зеро инсонии комил бояд аз ҳама гуна нуқсонҳои ахлоқӣ ори, яъне дорои ахлоқи беолоишу пок бошад. Маҳз дар асоси ҳамин ғоя шумораи ниҳоят

зиёди асарҳои панду ахлоқӣ ва дидактикии тасаввуфӣ таълиф шудаанд, ки то имрӯз аҳамияти тарбиявӣ худро гум накардаанд. Омӯзишу баррасии *интиқодии* афкори педагогии ниёгон барои истифодаи ин мероси гаронмоя дар раванди таълиму тарбияи насли наврас муҳим арзёбӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: инсонӣ комил, тасаввуф, афкори педагогӣ, осори илмӣ-адабӣ, ахлоқ, таълим, тарбия, асрҳои XI-XIII.

ФОРМИРОВАНИЕ СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА – ОСНОВНАЯ ДУХОВНО-ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ ИДЕЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ ТАДЖИКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ XI-XIII ВЕКОВ

Статья посвящена одной из важных тем национальной педагогики – стержневой духовно-воспитательной идее в педагогической мысли мыслителей XI-XIII веков, где основное место занимает понятие «совершенный человек». В статье отмечается, что в XI-XIII вв. в литературу проникла идея, а затем учение суфизма, оказав серьезное влияние на тематическую и содержательную сферу научно-литературных произведений. По мнению авторов статьи, среди научных исследователей не существует единого мнения относительно возникновения, формирования и развития суфийского течения. В некоторых источниках его относят к VI-X вв., в других к VII и началу VIII века и в третьих - к XI в.

Авторы статьи поддерживают научную позицию академика Бободжона Гафурова, который утверждает, что суфизм возник еще в VI-X вв. как оппозиционное течение, отражающее чаяния и устремления ремесленников и низовых сословий городского и сельского населения против угнетения и тирании местных правителей и несправедливого распределения материальных благ, проявившие себя в Ираке.

Авторы отмечают, что возникновение основной идеи суфийского течения, то есть идеи «совершенного человека», берет начало из прогрессивных педагогических взглядов наших предков, ратовавших за «благомыслие, благословие, благодеяние» («пиндори нек, гуфтори нек, кирдори нек»), ибо совершенный человек должен быть свободным от всякого рода моральных изъянов и недостатков, одним словом - морально чистым. Именно на этой прочной основе было создано огромное количество нравоучительных и суфийско-дидактических произведений, не потерявших по сей день своего воспитательного значения.

Критическое изучение и рассмотрение педагогической мысли предков с целью использования этого ценного наследия в процессе обучения и воспитания подрастающего поколения оценивается как важное.

Ключевые слова: совершенный человек, суфизм, педагогическая мысль, научно-литературные произведения, духовно-воспитательный, обучение, воспитание, XI-XIII вв.

THE FORMATION OF A PERFECT PERSON – THE MAIN ETHICAL AND EDUCATIONAL IDEA IN THE PEDAGOGICAL THOUGHT OF TAJIK THINKERS OF THE XI-XIII CENTURIES

The article is devoted to one of the most important topics of national pedagogy, the central ethical and educational ethical thought of the thinkers of the XI-XIII centuries of the Tajik perfect man. The article noted that in the XI-XIII centuries there was a doctrine of mysticism in literature, which had a serious impact on the scope of the topic and the content of scientific and literary works. According to the authors of the article, there is no consensus among scientists and researchers about the origin, formation and development of the mystical process. In some sources, its origin is attributed to the VI-IX centuries, in others-to the end of the VII-beginning of the VIII century, in other sources-the XI century.

The authors of the article express the opinion of academician Bobojon Gafurov about the origin of mysticism back in the VI-IX centuries as an opposition movement reflecting the aspirations and aspirations of legislators and the lower strata of the population of cities and villages to counteract the oppression of local authorities, the unfair distribution of material benefits existing in Iraq.

The authors noted that the main source of mystical teaching - the “perfect person” – comes from one of the most advanced pedagogical ideas of the ancestors – “a good guess, a kind word, kind behavior”, because an ideal person should be an oracle of any ethical point of view, that is, have impeccable and pure ethics. It was on this basis that a huge number of mystical, ethical and didactic works were compiled, which have not lost their educational significance until today. The study and in-depth study of the pedagogical thought of the ancestors was recognized as important for the use of this precious heritage in the process of education and upbringing of the younger generation.

Keywords: perfect person, mysticism, pedagogical thought, scientific and literary works, ethics, education, upbringing, XI-XIII centuries.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Файзализода Чумахон Хол** – доктори илмҳои педагогӣ, профессор, директори МД “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, к. Техрон, 5, тел.: (+992) 2218956; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Шосайдзода Сафар Ҳасан – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мушовири директори МД “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734032, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 73, Тел.: (+992) 919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

Сведения об авторов: **Файзализода Джумахон Хол** – доктор педагогических наук, профессор, директор ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Техрон, 5, тел.: (+992)221 89 56; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Шосайдзода Сафар Ҳасан – кандидат педагогических наук, доцент, советник директора ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734032, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 73, Тел.: (+992) 919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

Information about the authorov: **Faizalizoda Jumakhon Khol** - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Tekh-ron, 5, tel : (+992) 2218956; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Shosaidzoda Safar Khasan – Candidate of Pedagogical Sciences, associate Professor, Director’s Advisor State Institution “National Library” of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734032, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue, 73, Tel.: (+992) 919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

ТАЪРИХ

УДК Тадж: 9+02+021+022+026 (575.3)

ББК 78.34 (2тадж)+78.33+63.3 (2тадж.)+92Я2

ИСТОРИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТАДЖИКСКОЙ БИБЛИОТЕКИ В МАВЕРАННАХРЕ И ХОРАСАНЕ XI-XVI вв.

Муҳидинов Сайдали Раджабович

Российско - Таджикский (Славянский) университет

Предки таджикского народа создали уникальные памятники архитектурного, изобразительного искусства, исторические летописи и рукописные книги. Среди культурных ценностей особое место занимают книги. Первая книга под названием «Авеста» была написана еще 2700 лет назад. «Авеста» в настоящее время является выдающимся книжным памятником не только таджиков, но и других народов, заселявших данную территорию. Многочисленные источники свидетельствуют о том, что в период раннего средневековья и средневековья таджики имели слаженную библиотечную систему, которую в дальнейшем позаимствовали другие народы и государства. В Самарканде (около VIII века н.э.) изобрели высококачественную бумагу. Она способствовала переписке и распространению рукописных книг. После завоевания арабами Средней Азии (VII-IX вв.) многие рукописи исчезли бесследно. При Государстве Саманидов (X-X вв.) в Бухаре функционировала огромная библиотека под названием «Хранилище мудрости». В нем были собраны тысячи экземпляров рукописей различного содержания. В этом культурном центре не только сохранили бесценные рукописи по многим отраслям науки, литературы и искусства, но здесь же переписывали и украшали рукописи, обслуживали читателей, обрабатывали литературу, выполнялись внутрибиблиотечные работы, опыт, которого был использован во многих библиотеках Среднего Востока и после распада Государства Саманидов [18, с.12].

К сожалению, по различным обстоятельствам библиотека была сожжена и уничтожены все рукописи, имеющие историческое и литературное значение. Поэтому до сих пор с этого периода не дошло до нас ни одной рукописи.

Как известно, политические изменения, происходившие в конце X в., т.е. распад Государства Саманидов, завоевание Караханидами Мавераннахра и переход Хорасана к Газневидам, отразились и на науке, литературе, культуре и искусстве таджиков. По словам академика Б.Г.Гафурова: «Начавшийся подъём науки, литературы и культуры народов Средней Азии, развитие языка дари и персидско-таджикской литературы были несколько приостановлены войнами и междоусобицами. Возникновение державы Махмуда Газневида и объединение всей территории Хорасана, Чаганиана, Хутальяна, Тохаристана, основной части нынешнего Ирана и Северной Индии вокруг одного центра вновь создали некоторые условия для дальнейшего развития науки и литературы» [13, с.159-160].

При Газневидском Государстве (X-XII вв.), политическим центром которого являлась Газна, творили таджикские поэты, ученые, государственные деятели, появились научные и исторические произведения Абуали Иби Сины (Авиценны), Абурейхана Бируни, Абу Насра Утби, Абу Саида Гардизи, Абул-Фазл Бейхаки, Мухаммад Авфи и многих др.

Истории библиотек периода XI-XV вв. специально не изучены, за исключением книги «Таджикская библиотека в XI-XV веках» [24]. Также, имеются некоторые работы, в которых приведены данные информационного характера. Однако, этот период по своему историческому характеру противоречивый и сложный. Поэтому изучение истории библиотек потребует от исследователей основываться на многочисленных источниках и опубликованных материалах исторического, литературного и справочного характера, материалах по истории культуры и искусства.

В средние века гуридами было создано второе государство таджиков. Гуриды во второй половине XII - начале XIII в. были единственно независимой и самостоятельной империей на всем мусульманском Востоке [24, с.4-5]. Они во второй половине XII в. захватили Газну, Герат, Систан и северную Индию. «..таджикская династия - Шинасбаниды издревле правила в Гурской области. Это были первые таджики, восставшие против могучего противника - Газневидов и разгромившие их. Шинасбаниды создали мощное таджикское государство, границы которого простирались до пределов Центрального Индостана» [14, с.995]. В самом Гуре резиденцией его правителей был Фирузкух. Именно в Фирузкухе по некоторым данным функционировала библиотека. Так брат первого правителя Гура Сайфуддин, погибший при походах на Газну, Алауддин захватит Газну. Историк Чузчони подтверждает, что будто он поджог Газнинскую библиотеку [14, с.17].

Историк Акикулло Пажвок пишет, что иранский историк Аббос Икбол также такого мнения. Алоуддин ... он был знатоком литературы и науки..., нельзя ему приписывать поджог книг и научных коллекций. Пажвок на других страницах своего исследования пишет: «Говорят, что Алоуддин поджог Газнинскую библиотеку, это клевета. Потому что в своем «Тафсири кабир» имам Рази отмечает: Алоуддин эти книги отвез в Библиотеку Фирузкуха и Имам Фахруддин Рази использовал их» [14, с.17].

Возникновение и функционирование библиотек в этих периодах в большинстве случаев было связано с существованием, подготовкой, перепиской и украшением рукописей. По утверждению ученых, старейшие персидские рукописи, дошедшие до наших дней, относятся именно к XI веку. Их всего 12, согласно статистике Монзави [3, с.368].

В репертуаре рукописной книги XI века большую часть составляли сочинения светского содержания по медицине, астрономии, лексикографии, математике, коранической экзегете и по суфизму. По некоторым данным исследователей число рукописей насчитывалось более 50. Многие произведения ученых и литераторов сохранились именно в библиотеках, так как во все времена основным культурным центром в столицах различных государств и городов являлась библиотека. Как мы уже выше отметили исторические данные о средневековых таджикских библиотеках, особенно XI-XV вв., довольно скудны. Но это не дает основания говорить об отсутствии библиотек. Наоборот, развитие науки, культуры и литературного языка таджиков при различных завоевателях говорит о высокой культуре каллиграфии (культуры письма), книжной культуры. Именно таджики были мастерами искусства художественного письма. «Согласно неизвестному автору арабского трактата по искусству письма XI в. искусство каллиграфии - редкий дар. Именно поэтому на каждое поколение приходится только один выдающийся мастер-каллиграф» [3, с.368].

Разнообразие репертуара рукописной книги данного периода и некоторые данные приведенные исследователями, дают основание заключить, что существовали различные типы библиотек. Можно их делить на следующие типы: государственные (национальные), придворные, городские, библиотеки при учебных заведениях (медресе), различных учреждениях (в том числе при мечетях), вакуфные и личные библиотеки. Исходя из своих задач и специфики, они выполняли свои функции. Их называли также

по-разному: «китабхане» (библиотекой), «домом науки», библиотекой-мастерской, «домом мудрости». Но по содержанию они выполняли именно функции библиотек.

После обоснования столицы Газневидов г. Газны, здесь наряду с другими государственными учреждениями, по некоторым данным, была открыта государственная библиотека. Она имела богатую коллекцию рукописных книг различного содержания. По некоторым другим данным Султан Махмуд при своих походах отбирал наиболее ценные книги и отправлял в свою Газнинскую библиотеку.

Газнинская библиотека Султана Махмуда стала одной из известнейших и богатейших библиотек того периода... Его дворцовая библиотека была помещена в самом прекрасном месте дворца. В его дворце жили и творили более 400. ученых и знатоков поэзии [26, с.60-61].

Одним из ценнейших источников XI века и первоисточником по истории народов Центральной Азии является историографическая книга Абу-л-Фазла Бай-хаки «Таърихи Байхаки» («История Мас'уда») (1). Хотя в ней нет точных сведений о библиотеках данного периода, но имеются данные о том, что во время правления Мас'уда I (первая половина XI в.) имелся «государственный архив» [1, с.227].

Если в государственной структуре имелся госархив, то обязательно должна была быть и государственная библиотека. Свидетельством этому являются многочисленные упоминания Байхаки о различных рукописных книгах религиозного и светского содержания не только XI века, но и более раннего периода. По словам его земляка Абу-л-Хасана Али Байхаки в его книге «Таворихи Байхак» («История округа Байхак»), которая была написана через столетия (1167-68), когда пресекался срок царствования султана Фаррухзада, он (Абу-л-Фазл) предпочел удалиться на покой и занялся сочинением книг. Место его рождения селение Харисабат. Ему принадлежит сочинение «Китаб зинат ал-куттаб» («Книга-украшение писцов»), об этом искусстве нет другой подобной книги и истории от начала поры Себук-тегина до начала поры Султана Иброхима; он изложил их историю (т.е. газневидов) день за днем. В ней, наверное, более 30 томов. Из совокупности их я видел несколько томов в книгохранилище Серахса, один том в книгохранилище (медресе Хатун) Махд-и Ирак и несколько томов в руках разных лиц. Но полностью (всех томов) я не видел» [1, с.31].

Видимо правителя Султана Мас'уда Ибрахим Газнави (1059-99). Это не только свидетельствует о существовании библиотек при дворах, но и внутрибиблиотечной системы вплоть до кадровых структур. Наверняка, открытие библиотек (особенно дворцовых) среди правителей стало традицией и обязанностью. Более подробные сведения имеются о научных библиотеках при высших учебных заведениях (Медресе). В XI-XV вв. данные библиотеки имели большое значение. Ученые, говоря о медресе при Газневидах, приводят сведения из рассказа Утби о современном ему медресе Султана Махмуда в Газне. Автор мог бы убедиться в том, что в этом медресе были библиотеки и аудитории, но в противоположность более поздним, не было жилых помещений. Комнаты от пола до потолка были наполнены книгами; факихи и алими столицы приходили туда только для преподавания и научных исследований [9, с.621-622].

По данным сведениям можно установить, что действительно библиотеки выполняли функции научных библиотек вуза. Во-первых, библиотеки имели богатый фонд научных книг и располагались в специальных помещениях, видимо по системе обучения в медресе.

Раз имеются сведения об аудитории, тогда существовал и читальный зал. Во-вторых, ученые, преподаватели в библиотеке не только готовили лекционные занятия, но и занимались научными исследованиями, может быть писали не только трактаты, но и диссертации для ученой степени, учебные пособия и учебники для ученого звания. Видимо, контингент читателей библиотеки был ограничен только этой категорией читателей. Потому и не говорится о читателях-студентах. По словам академика В.В.

Бартольда медресе имели приблизительно такое же назначение, как те библиотеки и «дома науки». Например, жалованье библиотекаря «дома науки», основанного в Каире в 395 (1004 -1005г.) - 48 динаров в год, т.е. 4 динара (около 20 р.) в месяц [23, с.152-622].

Вместе с тем, в общедоступных библиотеках при целом ряде мечетей и медресе существовала традиционно устойчивая практика, при которой частным лицам разрешалось переписывать для себя безвозмездно те или иные сочинения из этих библиотек. Более того, известны случаи, когда владельцы личных собраний, завещавшие их таким библиотекам, в своих дарственных специально оговаривали суммы, которые выделялись ими от доходов соответствующего вакфа на покупку бумаги и писчих принадлежностей. Они должны были бесплатно выдаваться тем, кто пожелает снять копию с какого-либо списка из числа пожертвованных этим владельцем книг [3, с.371]. Оказывается, профессия библиотекаря была очень престижной и высокооплачиваемой. Еще тогда дарение личных собраний общедоступным библиотекам со стороны ученых стало традицией и поощрялось копирование книг. Это свидетельствует о высокообразованности наших предков, их любви к книге и библиотечной работе.

Предмонгольское время XII - нач. XIII вв. специалисты называют наиболее яркой и разносторонней эпохой в истории персоязычной литературы. Поэзия на новоперсидском языке развивалась в XII в. на обширной территории, где главными литературными центрами были: Хорасан, Северная Индия, Средняя Азия, Закавказье и города Западного Ирана [12, с.41].

Так, развитие литературы на этой обширной территории способствовало не только развитию литературы таджикского языка, но и влияло на распространение книги и создание библиотек. Даже Багдад привлекал к себе литераторов и ученых из самых разнообразных областей мусульманского мира, но преимущественно из Персии и Средней Азии [8, с.165].

Кроме того, библиотеки были при медресе Шереф ал-Мулька, Амадийе, Хитиние. При одном из ханака (общежитие дервишей) в библиотеке, известной под названием Думарийе, хранилось свыше 30 научных трактатов Бируни [21, с.6].

Можно сделать вывод, что в XI и XII вв. библиотеки функционировали не только при дворах правителей, учебных заведениях (медресе), но и в других различных учреждениях как мавзолеях, больницах, общежитиях, гостиницах, даже обсерватории. Например, приблизительно в 1260 г. в городе Мераге математик, астроном, медик и поэт Насриддин Туси (1201-1272) основал богатую библиотеку, госпиталь, обсерваторию. Научные и технические достижения ученого и его учеников, получены в этой обсерватории в Пекине, Самарканде и в Дании [19, с.163].

Как мы отметили, многие ученые склоняются к тому, что появление библиотек и библиографической деятельности, прежде всего, зависит от репертуара книг, переписанных и созданных в эти века.

Столь высокий уровень культуры и его подъем О.Ф. Акимушкин видит в трех основных факторах: «Прежде всего, рост и развитие городов и связанное с этим процессом появление на политической арене новых социальных слоев, составивших среднее городское сословие - низшее и среднее духовенство, мелкие государственные чиновники, торгово - ремесленная среда, купцы средней руки и т.п. Именно эти слои, как и город в целом, сыграли основную роль в формировании, создании и потреблении духовной культуры, расширили, с одной стороны, её социальную базу, а с другой - были той питательной средой, в которой она создавалась» [2, с.25]. Он заключает, что практически вся персидская книжность создавалась в городе усилиями горожан. В этом смысле мы понимаем то, что ученый имеет в виду и библиотеки, которые преимущественно функционировали в городах. Но сфера распространения художественного произведения не ограничивается городом, где живет писатель.

Широкие миграции литераторов по стране, личные знакомства, развитие литературной переписки определили жизнеспособность постоянных контактов между всеми культурными центрами. Читательской аудиторией для поэта XII - нач. XIII века стал фактически весь обширный ареал распространения персидского литературного языка [12, с.41].

В XII веке невосполнимый ущерб памятникам культуры Средней Азии нанесли орды Чингисхана. Варварское уничтожение богатейших культурно-исторических центров: Самарканда, Мерва, Хивы и других, уничтожение богатейших библиотек - все это на долгое время затормозило культурное развитие народов Средней Азии. Многие ученые, литераторы, покидая свою родину, жили на чужбине вдали от своих родных. Поэтому многие таджикские литераторы, художники, каллиграфы создавали таджикские рукописи в других странах Востока. До конца XIV в. Затормозилось развитие библиотек. И только лишь в конце XIV и начале XV вв. наука, литература и культура вновь развивались.

По словам Б.Г. Гафурова: «Завоевание Средней Азии ордами Чингиз-хана нанесло развитию науки и литературы тяжёлый удар. В XIII и начале XIV в. литература развивается главным образом в тех местах, которые не были подвластны монгольским захватчикам, - в Малой Азии, на юге Ирана и в Индии. Лишь к концу XIV - началу XV в. литературные центры вновь сосредотачиваются в Мавераннахре и Хорасане» [13, с.206].

В конце XII начале XIV в. сохранилась традиция создания библиотек и других культурных центров и при правлении монголов. Фазаллах Абу-л-Хайр Рашид ад-Дин был крупным политическим деятелем, врачом и ученым родом из Хамадана. «Девятнадцать лет стоял Рашид ад-Дин у власти и на протяжении всего этого времени оставался верен старым местным традициям» [25, с.17]. Он был на государственной службе при Газанхане (1295-1304) и его брате Олджайту (1304-1316) и работал на высоких должностях вплоть до второго лица государства. Он построил вблизи г. Табриза на свои средства Руб'-и Рашиди, где находились вакуфные учреждения, в том числе библиотеки. Рашид ад-Дин в своем письме (№36) подробно описывал место нахождения, количество и содержание фонда библиотек. «Две библиотеки, которые я построил рядом со своим Г'умбадом с правой и с левой стороны (от него) и в которых в общей сложности находится тысяча Коранов, - их я сделал вакфом Руб-и Рашиди. А роспись их такова: 40 штук написано золотом; 10 штук (написаны) почерком Йакута; 20 штук (написаны) почерком Ибн Мукла; 20 штук (написаны) почерком Ахмада Сухраварди; 20 штук (написаны) почерком самых крупных каллиграфов; 548 штук (написаны) ясным, хорошим почерком. Затем шестьдесят тысяч томов книг по различным областям знаний, исторических сочинений, сборников стихов, сборников поучительных рассказов и басен и т.п., которые я собрал из (разных) стран - Ирана, Турана, Мисра, Магриба, Рума, Синда и Хинда, "их я тоже отдаю в вакф Руб'-и Рашиди» [25, с.263-276].

Описанные данные, во-первых, говорят о том, что это крупная библиотека имела каталог в качестве (описи), во-вторых, книги религиозного характера составляли отдельную библиотеку и светская литература отдельную. Имеются сведения о том, что в этой библиотеке переписывали книги, преимущественно его произведения, особенно «Джами ат-таворих» и отправили по крупным культурным центрам Центрального Востока. Это на «библиотечном языке» означает «обязательный экземпляр». Отсюда можно сделать вывод, что наши предки не только собирали библиотеки, но и знали библиотечную работу, опыт которой предстоит нам изучать. [20, с.75-76].

Особенно, работа переписчиков и переписки книг в плане определения категории библиотек очень заметна. Например, не имеются данные о библиотеках других центров таджикской культуры, имевшие немалое значение: Гиссар, Дарваз, Рашт (Каратегин), Хатлон, Бадахшан и многие другие города, которые в XI-XV вв. являлись также

центрами по переписке рукописей. О.Ф.Акимушкин отмечает чрезвычайно широкую географию мест переписки книг, которая включает в себя практически все более или менее известные (как большие, так и малые) города средневекового Ирана, а также значительное число селений и деревень. Данное обстоятельство фиксирует каталоги персидских рукописей, приводя сведения колофонов, и это несмотря на то, что писцы гораздо чаще не отмечали место переписки, чем указывали его [3, с.371].

Во-первых, многие ученые, исследовавшие историю средневековой культуры Среднего Востока, отмечают, что преимущественно библиотеки функционировали при мечетях, медресе. В IX в. почти все школы (медресе), мавзолеи и больницы имели библиотеки... Библиотеки мечетей, госпиталей, медресе, развиваясь и расширяясь, постепенно превращались в самостоятельные [27, с.29]. Так как мечети существовали во всех центрах, даже селениях современного Таджикистана, можно предположить, что во многих из них имелись небольшие библиотеки, а в крупных центрах работали медресе, которые как учебные заведения обязательно имели библиотеки.

Например, в медресе Хазрати Амирджон Мир Саида Алии Хамадони - поэта и философа XIV в. В Кулябе, функционировала библиотека, где хранилось более 5 тыс. томов рукописных и литографических книг [22, с.29].

Многие медресе также в Гиссаре и других регионах имели специальное помещение, предназначенное для библиотеки.

Многие местные правители по преемственности имели небольшие библиотеки, в основном личные. Личные библиотеки также имели духовенство и ученые. Имелись рукописные книги, созданные в этих регионах. В списке переписчиков, включенных в каталоги таджикских рукописей различных коллекций, указаны каллиграфы - выходцы из Хатлона, Бадахшана, Гиссара, Ходжента и др. Эти книги имеются в собраниях ИВ АН России, институте письменных наследий и востоковедения АН Республики Таджикистан и других рукописных фондах бывшего Советского Союза.

Таким образом, мы можем заключить, что на территории современного Таджикистана существовали библиотеки при мечетях, школах, вузах, а также в провинциальные и личные библиотеки. Особенно развита была библиотека при мечетях и личных собраниях ученых, литераторов и духовных наставников. Даже ученые указывают на другие центры по производству книжной продукции, как ханака - дервишские обители. Особое место занимает ханака знаменитого среднеазиатского суфия Мухаммада бини Махмуда ал-Хафиза ал-Бухори, получившего за святость почетное прозвище Мухаммад Парса (1345-1420) [15, с.2, 26, с.75].

Мухаммад Парса, один из главных реформаторов суфизма в Мавераннахре, основатель публичной библиотеки в Бухаре. Об истории библиотеки Мухаммада Парса указывали некоторые исследователи [16, с.31-33].

Для дальнейшего сбора и анализа информации о деятельности Мухаммада Парса и его библиотеки работала в рукописных фондах, в том числе в отделе арабских рукописей фонда восточных манускриптов Национальной библиотеки Парижа, таджикский ученый Лола Додхудоева [16, с.31-33]. Библиотеки и после смерти Мухаммада Парса существовали. По словам Л. Додхудоевой, дальнейшую судьбу библиотеки проследить довольно сложно, но судя по значительному количеству списков с известной печатью в самых разных рукописохранилищах мира, и в частных коллекциях с огромным сожалением можно констатировать не просто «утечку», а разграбление этого богатейшего книжного фонда [19, с.31-32].

В Герате Шахрухом (1404-1447) была создана библиотека, также при ней мастерская по подготовке рукописей, во главе которой стоял каллиграф Джафар из Тебриза. Библиотека Шахруха - самая известная из всех, создавшихся в Персии, однако мало материала осталось из коллекции, которая должна была всё время расти в течение пятидесяти лет его (Шахруха) активной жизни. Хотя она и рассеялась во все стороны,

нельзя не надеяться, что еще некоторые тома из этой библиотеки будут обнаружены. Рукописи из библиотеки Шахруха с печатью его библиотеки обнаружены учеными.

Рукопись «Хамса» Низами (1431 г.), которая хранится в Эрмитаже, «по – видимому, является единственной точно документальной книгой из библиотеки Шахруха» [17, с.280-281].

Во время правления Шахрухом в Герате его сын Байсун-кур (умер в 1433г.) занимал должность визиря. Наравне с государственными делами Байсункур занимался искусством оформления книг, литературой и культурной деятельностью. Он при дворе создал библиотеку и мастерскую по созданию книги. Как мы отметили, в некоторых литературах отмечено то, что «Шахрухом была собрана замечательная библиотека» [17, с.280-281].

В библиотеке не только хранили книги, обсуживали читателей, переписывали и украшали рукописи, но и занимались настоящей филологической текстологической работой. Здесь составили сводный текст знаменитого эпоса Фирдоуси «Шахнаме» [28,с.20]. Это говорит о том, что средневековые библиотеки занимались также научно-исследовательской работой.

Даулатшах Самарканди в своей «Памятке о поэтах» (завершено в 1487г.) вышеназванную мастерскую китабхане, т.е. библиотекой - мастерской, в которой под наблюдением главы - распределителя (китабдар) создавались для патрона лицевые списки. Об этой библиотеке в своих произведениях отметили Гийяс ад-Дин Хондамир, Дуст Мухаммад, Абу Наср Сам-мирза, Абд ар-Раззак самарканди, Мустафо Дафтари и др. По словам Даулатшаха, в китабхане работало 40 мастеров письма, которыми руководил Джафар Табризи (3, с.63). До нас дошло пока 19 рукописей из личной библиотеки Байсункура, носящих его экслибрис (ба расм-и хазанат ал-кутуб... Байсунгур Бахадурхан), из которых 17 были составлены в его мастерской усилиями собранных им мастеров [4,с.63]. Книги этой библиотеки проходили библиографическую обработку. Свидетельством того служит наличие печати на книге, принадлежащей библиотеке Шахруха и его сына Байсункура.

В Бухаре при правлении сына Убайдуллахана - Абд ал-азиз (1540-1549) функционировала библиотека, о которой имеются сведения современников и ученых востоковедов. Автор тазкире, составленной в 974/1566 г. Хасан Нисари отмечает, что: Абд ал-азиз «... имел библиотеку, такую, что известно было ли и могло ли быть в то время что-либо подобное ей в обитаемой части света, и просвещенного библиотекаря мавлоно Султан Мура Муни.» [11, с.298, 8, с.4].

Подтверждая эти сведения М.М. Ашрафи отмечает, что сохранились до наших дней великолепные списки, имеющие дату и посвящения Абд ал-азизу, в том числе иллюстрированные рукописи: список «Бахаристан» Джами (1547 г.), «Бустан» Саъди 1542 г. и «Бахаристан» Джами (1551 г.) [7, с.4]. О данной библиотеке также имеются сведения в других исследованиях, посвященной Бухаре.

В данное время в Самарканде также существовала библиотека, в которой хранились рукописи, переписанные в библиотеке ученого и поэта, правившего Самаркандом, Улубека (1409-1449). Переписки рукописей в Самарканде развивались. Библиотеки в Самарканде пополнились новыми книгами. «Вместе с мастерами в Самарканд было перевезено и огромное количество рукописей из библиотек, побежденных правителей. Тимур стал обладателем лучшего книгохранилища, и в его китабхане работали лучшие создатели рукописей того времени» [6, с.75].

Библиотеки кроме крупных культурных центров правителей функционировали и в других местностях. Подобные китабхане, но меньших размеров, были и при дворах удельных правителей, в домах крупных феодалов и вельмож и даже богатых купцов.

Таким образом, после падения великого таджикского государств Саманидов таджики полтора столетия пребывали под правлением завоевателей. Несмотря на

угнетение, они сохранили свой язык, литературу, науку, культуру. Одним из культурных центров на протяжении этого времени были различные типы библиотек, в которых сохранились произведения выдающихся литераторов, ученых написанных на родном таджикском языке. Переписка рукописей, делопроизводство, обслуживание читателей, внутри библиотечная работа велась на таджикском языке. В основном библиотечными работниками и руководителями были таджики. По своей структуре, функциям и задачам библиотеки были уникальными на протяжении многих веков, их опыт заимствовали другие государства Востока и Запада.

Литература

1. Абу-л-Фазл Байхаки. История Масуда (1030-1041) [Текст] / перевод с перс. введ. коммен. и примеч. А. К. Арендса. – М.: Наука, 1969. – 1008 с.
2. Акимушкин, О. Ф. Заметки о персидской рукописной книге и ее создателях: очерк первый [Текст] // Очерки истории культуры средневекового Ирана: Письменность и литература (Сер. Культура народов Востока: материалы и исследования). – М., 1986. – С.8-56.
3. Акимушкин, О. Ф. Персидская рукописная книга [Текст] // Рукописная книга в культуре народов Востока: очерки. Кн. 1-я. – М., 1987. – 557 с.
4. Акимушкин О.Ф. «Библиотека» Байсунгор-мирзы в Герате (1420-1449): функции, организация, состав, продукции [Текст] // III Всесоюзн. конф. востоковедов: Взаимодействие и взаимовлияние цивилизаций культур на Востоке: тез.докл. и сообщ. (Душанбе, 16-18 мая 1988 г.) Т. 1. – М., 1988. – С.63-66.
6. Ашрафи, М. М. Бехзод и развитие бухарской школы миниатюры XVI в. [Текст]. – Душанбе: Дониш, 1987. – 240 с.
7. Ашрафи, М. М. Бухарская школа миниатюрной живописи (40- 70-е годы XVI века) [Текст]. – Душанбе, 1974. – 28 с.
8. Бартольд, В. В. Культура мусульманства [Текст] // Бартольд В. В. Сочинение. – М., 1966. – Т. 6. – С. 165-166.
9. Бартольд, В. В. Ученые мусульманского «ренессанса» [Текст] // Бартольд В. В. Сочинение. – М., 1966. – Т. 6. С.621-622.
10. Беляев, В. И. Арабские рукописи бухарской коллекции Азиатского музея. Институт востоковедения АН СССР [Текст] // Тр. Ин-та востоковедения АН СССР. – Л., 1932. – Т.2. – С. 14-115.
11. Болдырев, А. Н. Тезкир-е Хасан Нисори как новый источник для изучения культурной жизни Средней Азии [Текст] // Тр: Отд. Востока Гос.Эрмитажа. – Л., 1940. – Т.3. – С.291-300.
12. Ворожейкина, З. Н. Исфаханская школа поэтов и проблемы литературной жизни Ирана в предмонгольское время (XII- нач. XIII вв.) [Текст]: автореф...д-ра филолог. наук. – Л., 1982. – С.41-45.
13. Гафуров, Б. Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – Кн.2. – 480 с.
14. Давлатдории тоҷикон дар асрҳои IX-XIV [Матн] / мурат.ва муҳаққиқ Н. Амиршоҳӣ. – Душанбе: Амри илм, 1999. – 1008 с.
15. Додхудоева, Л. К вопросу о деятельности ханака Хаджи Мухаммада Парса [Текст]. – Душанбе, 1991. – С.2-5.
16. Додхудоева, Л. Рукопись с печатью вакфа Мухаммада Парса из арабского отдела фонда восточных рукописей Национальной библиотеки Франции [Текст] // Книга в развитии культуры народов востока: История и современность: тез.докл. междунар.симпоз. – Душанбе, 1990. – С.31-33.

17. Дьяконов, М. М. Рукопись «Хамсэ» Низами 1431 года и ее значение для истории миниатюрной живописи на Востоке [Текст] // Тр. Отд. Востока Гос.Эрмитажа. – Л., 1940. – Т.3. – С. 275-286.
18. Ибн Сина. Дониш-наме (Книга знания) / пер. и предисловие А. М. Богоутдинова [Текст]. – Сталинабад, 1957. – С. 12-13.
19. История стран Азии и Африки в средние века: учебник [Текст]. – М., 1987. – Ч.2. – 286 с.
20. История Афганистана с древнейших времен до наших дней [Текст] / отв.ред. Ю. В. Танковский. – М., 1982. – 368 с.
21. Касымова, А. Г. Библиотеки в Туркестане [Текст]. – Ташкент, 1966. – С. 6-7.
22. Мирбобоев, А. К. История медресе Таджикистана / науч. ред. академик Н. Н. Негматов [Текст]. – Душанбе, 1994. – Ч.2. – С.7-29.
23. Мец, А. Мусульманский ренессанс / пер. с немец. предис. и указ. Д. Э. Бертельса [Текст]. – М.: Наука, 1966. – 458 с.
24. Мухиддинов, С. Таджикская библиотека в XI-XVI веках [Текст] / редактор док.пед.наук, проф. Д. Латипов. – Душанбе, 2005. – 47 с.
25. Рашид ад-Дин. Переписка [Текст] / перевод, введ. и коммент. А. И. Фалиной. – М.: Наука, 1971. – 498 с.
26. Сулаймони, С., Нуралиев, Н. Аз таърихи китобдории тоҷик [Матн]. – Душанбе, 1998. – С.57-58.
27. Талалакина, О.И. История библиотечного дела за рубежом [Текст]. – М., 1982. – С.29-31.
28. Якубовский, А.Ю. Черты общественной и культурной жизни эпохи Алишера Навои [Текст] // Алишер Навои: сб. статей. – М.-Л., 1946. – С. 5-30.

ТАЪРИХИ ФАЪОЛИЯТИ КИТОБХОНАИ ТОҶИК ДАР МОВАРОУННАХРУ ХУРОСОН ДАР АСРҶОИ XI- XVI

Дар мақола таърихи мавҷудияти китобхонаҳои тоҷикон дар Мовароуннахру Хуросон асрҳои XI- XVI мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки дар давраи асримиёнагӣ тоҷикон системаи муназзами китобхонавӣ доштаанд. Пас аз истилои Осиёи Миёна аз ҷониби арабҳо бисёре аз китобхонаҳо бе ному нишон гаштаанд. Давлати Сомониён дар шаҳри Бухоро китобхонаи бузурге бо номи «Сованех ул ҳикмат» дошт. Дар он ҳазорҳо нусха дастнависҳои гуногунмазмун ҳифз мегардиданд. Суқути Давлати Сомониён дар охири асри X ва истилои Мовароуннахр аз ҷониби Қарохониҳо ва Хуросон – Ғазнавиҳо, ба илм, адабиёт, фарҳанг ва ҳунари тоҷикон таъсири манфӣ расонд. Азбаски ин давра аз руи ҳислати таърихаш ихтилофмез ва мураккаб буд, муаллиф ба сарчашмаҳо ва адабиёти интишоршуда, маводи таърихӣ, адабӣ, фарҳангӣ ва ҳунари бештар таъҷил намудааст.

Давлати тоҷикони Ғур дар нимаи дуҷуми асри XII-оғози XIII ягона давлати соҳибистиклол ва мустақил дар тамоми Шарқи мусулмонӣ буд. Дар пойтахти он Фирузкуҳ китобхонае амал мекард, ки муаллиф пиромуни он далелҳои ҷолиби тавачҷуҳ меорад. Пайдоиш ва фаъолияти китобхонаҳо дар ин давра, аксаран ба китобат ва ороиши дастнависҳо вобастагӣ дошт. Тибқи ақидаи муаллиф, маҳз тоҷикон устодони ҳаттотиву ҳушнавӣ будаанд. Пас аз пойтахти Ғазнавиён гардидани шаҳри Ғазнӣ, ин ҷо китобхонаи давлати бунёд меёбад, ки маҷмуаи бойи дастнависҳоро ғолибан ба забони тоҷикӣ доштааст. Ғайр аз ин, китобхонаҳои ҷамъиятӣ дар як қатор масҷидҳо, мадрасаҳо, оромгоҳҳо, беморхонаҳо, хобгоҳҳо, меҳмонхонаҳо ва ҳатто расадхонаҳо амал мекардаанд. Он вақт касби китобдор хеле бонуфуз ва музди меҳнати баланд доштааст. Пас аз ғасби Осиёи Миёна аз ҷониби Чингисхон дар Самарқанд, Марв, Хива

ва дигар шаҳрҳо китобхонаҳои бошукуҳ нобуд гардидаанд. Танҳо дар охири асри XIV илм, адабиёт ва фарҳанг рӯ ба инкишоф ниҳодаанд.

Ба ақидаи муаллиф, дар сарчашмаҳо маълумотҳои оид ба дигар марказҳои фарҳангии тоҷикон: Ҳисор, Дарвоз, Рашт, Хатлон ва Бадахшон кам ба назар мерасанд. Дар Ҳирот китобхонае бунёд ёфт, ки дар он натавонанд китобҳои ниғаждорӣ мешуданд, ба хонандагон хизмат мерасониданд, китобхоро хаттотӣ ва ороиш меоданд, балки ба матншиносӣ низ машғул мегардиданд. Дар ин давра дар Бухоро ва Самарқанд низ китобхонаҳо фаолият мекарданд.

Калидвожаҳо: китобхона, Мовароуннаҳр, Хуросон, асрҳои миёна, тоҷик, китоби дастнавис, руйнависи дастнависҳо, ороиши китоб, системаи китобхонаҳо, Ҳирот, Гур, Самарқанд, Бухоро, Ғазнӣ, китобхонаи дарборӣ, китобдор, хаттот, ҳоким, ниғаждорӣ китоб, асрҳои XI-XVI, Давлати Сомониён, китобхонаҳои ҷамъиятӣ, мадрасаҳо.

ИСТОРИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТАДЖИКСКОЙ БИБЛИОТЕКИ В МАВЕРАННАХРЕ И ХОРАСАНЕ В XI-XVI вв.

В статье рассматривается история функционирования таджикской библиотеки в Мавераннахре и Хорасане XI-XVI вв. Отмечается, что в период средневековья таджики имели слаженную библиотечную систему. После завоевания арабами Средней Азии многие библиотеки бесследно исчезли. При Государстве Саманидов в Бухаре функционировала огромная библиотека под названием «Хранилище мудрости». В ней были собраны тысячи экземпляров рукописей различного содержания. Распад Государства Саманидов, в конце X в. и завоевание Караханидами Мавераннахра, переход Хорасана к Газневидам, отразились в науке, литературе, культуре и искусстве таджиков. Так как этот период по своему историческому характеру противоречивый и сложный, автор основывался на источниках и опубликованных материалах исторического, литературного характера, материалах по истории культуры и искусства.

Таджикское государство Гуридов во второй половине XII - начале XIII в. было единственно независимым и самостоятельным государством на всем мусульманском Востоке. В Фирузкухе, резиденции его правителей функционировала библиотека, о которой автор приводит интересные факты. Возникновение и функционирование библиотек в этих периодах в большинстве случаев было связано с существованием, подготовкой, перепиской и украшением рукописей. По мнению автора, именно таджики были мастерами искусства художественного письма. После обоснования столицы Газневидов г. Газны, здесь была открыта государственная библиотека, которая имела богатую коллекцию рукописных книг преимущественно на таджикском языке. Существовали также общедоступные библиотеки в ряде мечетей и медресе, мавзолеях, больницах, общежитиях, гостиницах, даже обсерватории. Тогда профессия библиотекаря была очень престижной и высокооплачиваемой. После нашествия Чингисхана в Среднюю Азию в Самарканде, Мерве, Хиве и других городах были уничтожены богатейшие библиотеки. И только лишь в конце XIV и начале XV вв. наука, литература и культура вновь развивались.

По мнению автора, в источниках мало данных о библиотеках других центров таджикской культуры: Гиссара, Дарваза, Рашта, Хатлона, Бадахшана. В Герате была создана библиотека, в которой не только хранились книги, обслуживали читателей, переписывали и украшали рукописи, но и занимались текстологической работой. В Бухаре и Самарканде также функционировали библиотеки.

Ключевые слова: библиотека, Мавераннахр, Хорасан, средневековья, таджик, рукописная книга, переписка рукописей, украшение книги, библиотечная система, Герат, Гур, Самарканд, Бухара, Газна, придворная библиотека, библиотекарь,

каллиграф, правитель, хранилища, XI-XVI вв., Государство Саманидов, общественные библиотеки, медресе.

THE HISTORY OF THE FUNCTIONING TAJIK LIBRARY IN MAVERANNAHR AND KHORASAN IN THE 11TH-16TH CENTURIES

The article examines the history of the existence of Tajik libraries in Movarounnahr and Khorasan of the XI - XVI centuries. It is noted that in the medieval period the Tajiks had a systematic library system. After the conquest of Central Asia by the Arabs, many libraries disappeared without a trace. The Samanid State in the city of Bukhara had a large library called "Slovaneh al Hikmat". It contained thousands of copies of multipurpose manuscripts. The fall of the Samanid State at the end of the 10th century and the conquest of Movarounnahr by the Karakhanids and Khorasan by the Ghaznavites negatively affected science, literature, culture and Tajik laws. Since this period was controversial and complex in its historical nature, the author relied more on published sources and literature, historical, literary, cultural and legal materials.

In the second half of the XII – early XIII century, the Tajik state of Gur was the only sovereign and independent state in the entire Muslim East. In its capital, Firuzkuh, there was a library, the author of which cites strange facts. The appearance and activity of libraries during this period often depended on the accounting and registration of manuscripts. According to the author, the Tajiks were masters of calligraphy. After the city of Ghazni became the capital of the Ghaznavids, a state library was built here, which had a rich collection of manuscripts in the Tajik language. In addition, public libraries operate in a number of mosques, madrassas, mausoleums, hospitals, dormitories, hotels and even observatories. At that time, the profession of a librarian was very prestigious and had a high salary. After Genghis Khan usurped Central Asia, magnificent libraries were destroyed in Samarkand, Merv, Khiva and other cities. Only at the end of the 14th century did science, literature and culture develop.

According to the author, there is little information in the sources about other Tajik cultural centers: Hisar, Darvaz, Rasht, Khatlon and Badakhshan. A library was built in Herat, where not only books were stored, but also students were served, books were decorated with calligraphy and textual studies. Libraries also operated in Bukhara and Samarkand during this period.

Keywords: library, Maverannahr, Khorasan, Middle Ages, Tajik, handwritten book, handwritten manuscripts, book design, library system, Herat, Gur, Samarkand, Bukhara, Ghazni, court library, librarian, calligrapher, ruler, book depository, XI-XVI centuries., State of Somans, public libraries, madrasah.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳидинов Саидали Рачабович – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон. Суроға: 734000, г. Душанбе, к. М.Турсунзода, 30., тел.: (+992) 935219274 E mail: raja1956@mail.ru

Сведения об авторе: Муҳидинов Сайдали Раджабович – доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей и отечественной истории Российско-Таджикского (Славянского) университета. Адрес: 734000, г. Душанбе, ул. М.Турсун-заде, 30. тел.: (+992) 935219274 E mail: raja1956@mail.ru

Information about the author: Mukhidinov Saydali Radzhabovich – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General and National History of the Russian-Tajik (Slavonic) University. Address: 734000, Dushanbe, Str. M. Tursun-zade, 30. Tel.: (+992) 935219274; E-mail: raja1956@mail.ru

**Талабот
ба дастнависҳои пешниҳодшуда барои ҷоп дар маҷаллаи илмӣ
«Паёми Китобхонаи миллӣ»**

1. Муқаррароти умумӣ

1.1. Маҷалла матни аслии мақолаҳои мукаммали илмӣ дорои хусусияти назарӣ ва амалиро, ки дар заминаи масъалаҳои мубрамми соҳаҳои гуногуни таърих, педагогика, психология, китобшиносӣ, китобхонашиносӣ, библиографишиносӣ ва фанҳои ба онҳо алоқаманд анҷом дода шудаанд, барои ҷоп қабул мекунад.

1.2. Маводи пешниҳодшуда бояд баёнгари ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти китобхонаҳо, марказҳои библиографию иттилоотӣ, ҳаёти илмӣ ва фарҳангии кишвар бошанд.

1.3. Маҷалла фақат маводи пештар ҷопнашударо нашр менамояд. Лозим аст, ки қорҳои пажӯҳишӣ комил ва дорои хулосаҳои қобили эътимод, асоснок ва мудаллал бошанд.

1.4. Мақола бояд бо услуби илмӣ навишта шуда, мафҳумҳои нави воридшуда таъриф дошта бошанд. Маводи мақола бояд ба низом дароварда шуда, дорои сохтори возех, санаду далел бошад, хусусияти проблемавии масъалаҳои матраҳшударо ошкор намояд, роҳҳои ҳалли масъаларо аз рӯи натиҷаҳои дар таҳқиқот бадастомада нишон диҳад.

1.5. Дар мақолаҳо бояд нишон дода шаванд:

– сарчашмаҳо (китобҳо, дастурҳо, захираҳои интернетӣ ва ғ.), ки асоси маводи пешниҳодшударо (истифодашуда) ташкил медиҳанд;

– муаллифоне, ки ақоид ва китобҳои онҳо дар маводҳои пешниҳодшуда инкишоф дода шудаанд;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [1, с.12]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №1 ва саҳифаи 12-и он мебошад.

1.6. Мақолаҳо дар ҷаласаҳои ҳайати таҳририя мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд.

1.7. Мухлати баррасии мақола на камтар аз се моҳ аст.

1.8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки зимни мувофиқат бо муаллиф мазмуну мундариҷаи мақоларо таҳрир намояд.

2. Тартиби пешниҳоди маводҳо

2.1. Мақола барои маҷалла ба суроғаи идора ба воситаи почта, почтаи электронӣ ё шахсан фиристода мешавад.

2.2. Мақола бояд ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионӣ оид ба тарҳрезии нашрияҳои илмӣ мувофиқ бошад.

2.3. Мақола аз ҷониби муаллиф бояд бо тартиби зерин пешниҳод карда шавад:

– рамзҳои ТДУ (УДК) ва ТКБ (ББК);

– унвони мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар;

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

– тавсиф, калидвожаҳо (бо се забон: тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);

– тавсиф на кам аз 25 сатр иншо шуда, калидвожаҳо бояд аз 8 то 10 мафҳумро дарбар гиранд.

– матни асосии мақола;

– тавсияҳои кафедра, лаборатория, шурои илмӣ, ки барои сифати мавод ва эътимоднокии натиҷаҳо масъуланд.

2.4. Ба сифати муқарризи метавонад:

– барои дарёфти рисолаи номзадӣ на камтар аз як мутахассиси дорои унвони докторӣ ё номзади илм аз рӯи ихтисоси ин кор;

– барои рисолаи докторӣ – ҳадди ақал як мутахассис, ки аз рӯи ихтисоси ин кор унвони докторӣ дорад, интихоб шавад.

2.5. Мақола барои гирифтани унвони илмӣ номзади илм аз тарафи роҳбар зимни тасдиқи шинос будани ӯ бо мазмуни мақола имзо карда мешавад ва барои чоп тавсия намудани онро имконпазир мешуморад.

2.6. Маълумот барои тамос. Дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) барои ҳар як муаллиф маълумоти зерин пешниҳод карда шавад: насаб, ном ва номи падар пурра; ҷойи кор, вазифа, дараҷа ва унвонҳои илмӣ (агар дошта бошад); суроғаи ҷойи кор ё истиқомат; телефонҳо барои алоқа; суроғаи почтаи электронии муаллиф.

3. Тартиби баррасии дастнавис

3.1. Ҳамаи мақолаҳои ба идора воридшуда сабт мешаванд. Ба онҳо рақами бақайдгирӣ гузошта мешавад.

3.2. Мақолаҳои барои чоп пешниҳодшуда аз ҷониби коршиносони соҳае, ки ба масъалаҳои тадқиқот шиносанд, тақризу баррасӣ мешаванд. Тақризу баррасӣ мувофиқи “Тартиби тақриз кардани дастнависҳо” сурат мегирад.

3.3. Қарор оид ба ҷопи мақола дар маҷлиси ҳайати таҳририя қабул карда мешавад.

3.4. Муаллиф дар бораи қарори ҳайати таҳририя дар бораи қабули мақола ба ҷоп ё рад кардани он тавассути почтаи электронӣ хабардор карда мешавад.

3.5. Пас аз қабули қарори мусбӣ, муҳлати нашри мақола муайян карда мешавад.

3.6. Маводи пешниҳодшуда баргардонида намешавад. Онҳо ба бойгонӣ интиқол дода мешаванд.

4. Талабот оид ба шаклбандии матни мақола

4.1. Мақола дар формати Microsoft Word, шрифти Times New Roman TJ (барои матни тоҷикӣ) Times New Roman (барои матни русӣ ва англисӣ), андозаи ҳарф 14, фосилаи 1 навишта шавад.

4.2. Ҳама саҳифаҳо рақамгузори карда шаванд.

4.3. Ҳаҷми мақола то 15 саҳифа (A4) бошад.

4.4. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

Суроғаи мо: 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Техрон – 5, КМ, Идораи маҷаллаи “ПКМ”. Тел.: (+992 37) 221-04-83; E-mail: rayom@kmt.tj

Требования

к рукописям, представленным для публикации в научном журнале
«Вестник Национальной библиотеки»

1. Общие положения

1.1. Журнал принимает к публикации оригинальные законченные научные статьи теоретического и практического характера, выполненные в контексте актуальных проблем в различных областях истории, педагогики, психологии, книговедения, библиотековедения, библиографоведения и смежных дисциплин.

1.2. Предоставляемые материалы должны раскрывать различные аспекты деятельности библиотек, библиографических и информационных центров, научной и культурной жизни страны.

1.3. Журнал публикует только ранее не публиковавшиеся материалы. Они должны представлять собой законченные научно-исследовательские работы, выводы которых являются достоверными, обоснованными и доказательными.

1.4. Статья должна быть написана в научном стиле, вводимые новые понятия должны иметь определения. Материал в статье должен быть систематизирован, иметь четкую структуру, доказательную базу, раскрывать проблемность освещаемых вопросов, показывать на результатах, полученных в исследовании, пути решения проблемы.

1.5. В статьях обязательно указываются:

- источники (книги, пособия, интернет ресурсы и пр.), которые легли в основу (использовались) представленного материала;
- авторы, чьи идеи и книги получили развитие в предлагаемых материалах;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [].

Образец: [1, с.12]. То есть, литература №4 и ее страница 25.

1.6. Статьи будут рассматриваться на заседаниях редакционной коллегии.

1.7. Срок рассмотрения статьи - не менее трех месяцев.

1.8. Редакция оставляет за собой право по согласованию с автором редактировать содержание статьи.

2. Порядок подачи материалов

2.1. Статья для журнала отправляется на адрес редакции по почте, электронной почте или лично.

2.2. Статья должна соответствовать требованиям ВАК по оформлению научных публикаций.

2.3. Статья должна быть представлена автором в следующем порядке:

- коды УДК и ББК;
- название статьи;
- фамилия и инициалы в сокращенном виде;
- название учреждения, в котором работает автор статьи;
- аннотация, ключевые слова (на трех языках: таджикском, русском и английском);
- аннотация должна состоять не менее чем из 25 строк, а ключевые слова должны содержать от 8 до 10 понятий;
- основной текст статьи;
- рекомендации кафедры, лаборатории, ученого совета, несущего ответственность за качество материалов и достоверность результатов.

2.4. В качестве рецензента может выступать:

- для кандидатской диссертации как минимум один специалист, имеющий ученую степень кандидата или доктора наук по специальности данной работы;
- для докторской диссертации - как минимум один специалист, имеющий ученую степень доктора наук по специальности данной работы.

2.5. Статья на соискание степени кандидата наук подписывается научным руководителем в подтверждение того, что он ознакомлен с содержанием статьи и считает возможным рекомендовать ее к печати.

2.6. Контактная информация. В конце статьи на трех языках (таджикском, русском и английском) для каждого автора должна быть указана следующая информация: фамилия, имя и отчество; место работы, должность, ученая степень и ученое звание (при наличии); адрес места работы или проживания; телефоны для связи; адрес электронной почты автора.

3. Порядок рассмотрения рукописи

3.1. Все статьи, поступившие в редакцию, регистрируются. Им присваивается регистрационный номер.

3.2. Статьи, представленные к публикации, рецензируются специалистами в области, связанной с проблематикой исследования. Рецензирование осуществляется в соответствии с «Порядком рецензирования рукописей».

3.3. Решение о публикации статьи в журнале принимается на заседании редакционной коллегии.

3.4. О решении редакционной коллегии о принятии статьи к публикации или ее отклонении автору сообщается по электронной почте.

3.5. После принятия положительного решения определяются сроки публикации статьи.

3.6. Присланные материалы не возвращаются. Они передаются в архив.

4. Требования к оформлению текста статьи

4.1. Статья должна быть написана в формате Microsoft Word, шрифт Times New Roman TJ (для таджикского текста) Times New Roman (для русского и английского текста), размер шрифта 14, интервал 1.

4.2. Все страницы должны быть пронумерованы.

4.3. Размер статьи до 15 страниц (A4).

4.4. Список используемой литературы должен быть разработан на основании требований ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008.

Наш адрес: 734024, г. Душанбе, улица Техрон 5, НБ, Редакция журнала «ВНБ». Тел.: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj

Requirements for manuscripts submitted for publication in the scientific journal «Bulletin of the National Library»

1. General Provisions

1.1. The journal accepts for publication the original completed scientific articles of a theoretical and practical nature, made in the context of topical problems in various fields of history, pedagogy, psychology, book science, library science, bibliography and related disciplines.

1.2. The materials provided should reveal various aspects of the activities of libraries, bibliographic and information centers, scientific and cultural life of the country.

1.3. The journal publishes only previously unpublished materials. They should be completed research papers, the conclusions of which are reliable, substantiated and evidencebased.

1.4. The article should be written in a scientific style, new concepts introduced should have definitions. The material in the article should be systematized, have a clear structure, evidence base, reveal the problematic nature of the issues covered, show the results obtained in the study, ways to solve the problem.

1.5. The articles should include:

– sources (books, manuals, Internet resources, etc.) that formed the basis (used) of the presented material;

– authors whose ideas and books have been developed in the proposed materials;

– when citing a specific material, references are indicated in square brackets []. Sample: [1, p.12].

That is, literature number 4 and its page 25.

1.6. Articles will be considered at meetings of the editorial board.

1.7. The term for consideration of the article is at least three months.

1.8. The editors reserve the right, in agreement with the author, to edit the content of the article.

2. The order of submission of materials

2.1. The article for the journal will be sent to the address of the editorial office by mail, e-mail or in person.

2.2. The article should comply with the requirements of the Higher Attestation Commission for the design of scientific publications.

2.3. The article must be submitted by the author in the following order:

- UDC and LBC codes;
- article title;
- surname and initials in abbreviated form;
- the name of the institution where the author of the article works;
- abstract, key words (in three languages: Tajik, Russian and English);
- the abstract should consist of at least 25 lines, and keywords should contain from 8 to 10 concepts;
- the main text of the article;
- recommendations of the department, laboratory, academic council responsible for the quality of materials and the reliability of the results.

2.4. The reviewer can be:

- for a Ph.D. thesis, at least one specialist who has a Ph.D. or Doctor of Science degree in the specialty of this work;
- for a doctoral dissertation - at least one specialist who has a doctorate in the specialty of this work.

2.5. An article for the degree of Candidate of Sciences is signed by the supervisor to confirm that he is familiar with the content of the article and considers it possible to recommend it for publication.

2.6. Contact Information. At the end of the article in three languages (Tajik, Russian and English), the following information should be indicated for each author: last name, first name and patronymic; place of work, position, academic degree and academic title (if any); address of place of work or residence; telephones for communication; author's e-mail address.

3. The order of consideration of the manuscript

3.1. All articles received by the editors are registered. They are assigned a registration number.

3.2. Articles submitted for publication are reviewed by experts in the field related to the research problem. Reviewing is carried out in accordance with the "Procedure for Reviewing Manuscripts".

3.3. The decision to publish an article in the journal is made at a meeting of the editorial board.

3.4. The author of the editorial board to accept the article for publication or its rejection is reported to the author by e-mail.

3.5. After a positive decision is made, the timing of the publication of the article is determined.

3.6. Submitted materials will not be returned. They will be delivered to the archives.

4. Requirements for the design of the text of the article

4.1. The article should be written in Microsoft Word format, Times New Roman TJ font (for Tajik text) Times New Roman (for Russian and English text), font size 14, spacing 1.

4.2. All pages must be numbered.

4.3. Article size up to 15 pages (A4).

4.4. The list of used literature should be developed on the basis of the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008.

Our address: 734024, Dushanbe, 5-Tehran Street, National Library, Editorial Board of the "BNL" magazine. Phone: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj

**ПАЁМИ
КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ**

Маҷаллаи илмӣ
2023, № 2 (2)

**ВЕСТНИК
НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ**

Научный журнал
2023, № 2 (2)

**BULLETIN
OF THE NATIONAL LIBRARY**

Science Magazine
2023, № 2 (2)

Мухаррири нашриёт
Шаҳобиддин Назаров

Мусахҳеҳи матни тоҷикӣ ва русӣ
Саидахмад Қурбонов

Мусахҳеҳи матни англисӣ
Каримҷон Ғадоев

Тарроҳ
Зокирҷон Рабиев

Барои чоп 28.06.2023 ба имзо расид. Коғази офсет.
Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи чопии шартӣ 19,25.
Адади нашр 500 нусха.

Дар матбааи ҶДММ «Меҳроҷ Граф» ба таъб расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 126

Подписано в печать 28.06.2023 г.
Формаат 60x84 1/8. Усл. п. л. 19,25.
Тираж 500 экз.

Отпечатано в типографии ООО «Меҳроҷ Граф»
г. Душанбе, ул. Айни, 126